JÖRG GUIDO HÜLSMANN

Η ηθική της παραγωγής χρήματος

The Ethics of Money Production

Μετάφραση: Πραξεολόγος - Αθήνα, 2026

Published under a CC BY Attribution Only 4.0 License

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

https://mises.org/library/book/ethics-money-production

Περιεχόμενα

Εισαγωγή Μεταφραστή 7

Πρόλογος 9

Εισαγωγή 11

1. Παραγωγή χρήματος και δικαιοσύνη 11
2. Παρατηρήσεις σχετικά με τη συναφή βιβλιογραφία 14

Μέρος Πρώτο: Η φυσική παραγωγή χρήματος 18

Κεφάλαιο 1: Μορφές χρήματος 19

1. Ο καταμερισμός της εργασίας χωρίς χρήμα 19
2. Η προέλευση και η φύση του χρήματος 19
3. Φυσικές μορφές χρήματος 20
4. Πιστωτικό χρήμα 22
5. Το χάρτινο χρήμα και η ελεύθερη αγορά 23
6. Ηλεκτρονικό χρήμα 25

Κεφάλαιο 2: Πιστοποιητικά χρήματος 26

1. Πιστοποιητικά υλικά ενσωματωμένα στο χρήμα 26
2. Πιστοποιητικά υλικά αποσυνδεδεμένα από το χρήμα 27

Κεφάλαιο 3: Το χρήμα στη διαδικασία της αγοράς 30

1. Παραγωγή χρήματος και τιμές 30
2. Έκταση και όρια της παραγωγής χρήματος 31
3. Διανεμητικές επιδράσεις 32
4. Η ηθική της παραγωγής χρήματος 34
5. Η ηθική της χρήσης του χρήματος 35

Κεφάλαιο 4: Ωφελιμιστικές θεωρήσεις για την παραγωγή χρήματος 37

1. Η επάρκεια της φυσικής παραγωγής χρήματος 37
2. Οικονομική μεγέθυνση και προσφορά χρήματος 39
3. Αποθησαυρισμός 40
4. Καταπολέμηση του αποπληθωρισμού 42
5. Δύσκαμπτες τιμές 44
6. Τα οικονομικά του φθηνού χρήματος 45
7. Νομισματική σταθερότητα 46

8. Το κόστος του εμπορευματικού χρήματος 50

Μέρος Δεύτερο: Πληθωρισμός 52

Κεφάλαιο 5: Γενικές θεωρήσεις για τον πληθωρισμό 53

1. Η προέλευση και η φύση του πληθωρισμού 53
2. Οι μορφές του πληθωρισμού 54

Κεφάλαιο 6: Ιδιωτικός πληθωρισμός: Παραχάραξη πιστοποιητικών χρήματος 56

1. Νόθευση 56
2. Πιστοποιητικά με κλασματικά αποθεματικά 57
3. Τρεις απαρχές της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά 58
4. Έμμεσα οφέλη της παραχάραξης σε μια ελεύθερη κοινωνία 60
5. Η ηθική της παραχάραξης 61

Κεφάλαιο 7: Η είσοδος του κράτους: Πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής μέσω νομικών προνομίων 63

1. Λειτουργοί που προδίδουν 63
2. Χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας και πιστοποιητικά χρήματος διά κρατικής επιταγής 64
3. Πληθωρισμός και αποπληθωρισμός διά κρατικής επιταγής 65

Κεφάλαιο 8: Νομιμοποιημένες παραποιήσεις 67

1. Νομιμοποίηση της νόθευσης και των κλασματικών αποθεματικών 67
2. Η ηθική της νομιμοποίησης των παραποιήσεων 68

Κεφάλαιο 9: Νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια 70

1. Οικονομικά μονοπώλια έναντι νομοθετικά κατοχυρωμένων μονοπωλίων 70
2. Μονοπώλιο στο νομισματικό μέταλλο 71
3. Μονοπωλιακά πιστοποιητικά 72
4. Η ηθική του νομισματικού μονοπωλίου 73

Κεφάλαιο 10: Νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής 77

1. Ισοδυναμία διά κρατικής επιταγής και νόμος του Gresham 77
2. Διμεταλλισμός 79
3. Προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για πιστοποιητικά χρήματος 81
4. Προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για το πιστωτικό χρήμα 85
5. Οικονομικοί κύκλοι 85
6. Ηθικός κίνδυνος, καρτελοποίηση και κεντρικές τράπεζες 87
7. Μονοπωλιακό νόμιμο μέσο πληρωμής 89
8. Η ηθική του νόμιμου μέσου πληρωμής 91

Κεφάλαιο 11: Νομιμοποιημένες αναστολές πληρωμών 93

1. Η κοινωνική λειτουργία της πτώχευσης 93
2. Τα οικονομικά των νομιμοποιημένων αναστολών πληρωμών 95
3. Η ηθική των νομιμοποιημένων αναστολών πληρωμών 95

Κεφάλαιο 12: Χάρτινο χρήμα 97

1. Οι απαρχές και η φύση του χάρτινου χρήματος 97
2. Αντίστροφες μετουσιώσεις 98
3. Τα όρια του χάρτινου χρήματος 100
4. Ηθικός κίνδυνος και δημόσια χρέη 100
5. Ηθικός κίνδυνος, υπερπληθωρισμός και ρύθμιση 102
6. Η ηθική του χάρτινου χρήματος 105

Κεφάλαιο 13: Η πολιτισμική και πνευματική κληρονομιά του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής 106

1. Οι συνήθειες του πληθωρισμού 106
2. Υπερσυγκεντρωτική διακυβέρνηση 106
3. Πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής και πόλεμος 107
4. Πληθωρισμός και τυραννία 108
5. Ανταγωνισμός προς τα κάτω στη νομισματική οργάνωση 108
6. Οι επιχειρήσεις υπό πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής 109
7. Ο ζυγός του χρέους 110
8. Ορισμένες πνευματικές απώλειες του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής 113
9. Πνίγοντας τη φλόγα 114

Μέρος Τρίτο: Νομισματική τάξη και νομισματικά συστήματα 117

Κεφάλαιο 14: Νομισματική τάξη 118

1. Η φυσική τάξη της παραγωγής χρήματος 118
2. Καρτέλ παραγωγών πιστωτικού χρήματος 119

Κεφάλαιο 15: Νομισματικά συστήματα διά κρατικής επιταγής στο πλαίσιο του εθνικού κράτους 121

1. Προς εθνικούς παραγωγούς χάρτινου χρήματος: Ευρωπαϊκές εμπειρίες 121
2. Προς εθνικούς παραγωγούς χάρτινου χρήματος: Αμερικανικές εμπειρίες 123
3. Το πρόβλημα του συναλλάγματος 125

Κεφάλαιο 16: Διεθνή τραπεζικά συστήματα, 1871–1971 126

1. Ο κλασικός κανόνας χρυσού 126
2. Ο κανόνας χρυσού συναλλάγματος 128

3. Το σύστημα του Bretton Woods 130
4. Παράρτημα: Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα μετά το Bretton Woods 132

Κεφάλαιο 17: Διεθνή συστήματα χάρτινου χρήματος, 1971–; 134

1. Η εμφάνιση κανόνων χάρτινου χρήματος 134
2. Συγχώνευση χάρτινων μορφών χρήματος: Η περίπτωση του ευρώ 136
3. Η δυναμική των πολλαπλών κανόνων χάρτινου χρήματος 138
4. Το αδιέξοδο της παγκόσμιας ένωσης χάρτινου χρήματος 141

Συμπέρασμα 143

1. Δύο έννοιες του καπιταλισμού 143
2. Νομισματική μεταρρύθμιση 144

Σημειώσεις 147

Βιβλιογραφία 170

Βιβλία και άρθρα 170

Στη μνήμη του

Hans Sennholz

Εισαγωγή Μεταφραστή

Το χρήμα βρίσκεται στο επίκεντρο της οικονομικής ζωής, αλλά οι όροι υπό τους οποίους παράγεται παραμένουν συνήθως στο περιθώριο της δημόσιας συζήτησης. Μιλάμε για τις τιμές, τους μισθούς, τα επιτόκια και το χρέος· σπανιότερα αναρωτιόμαστε ποιος δικαιούται να δημιουργεί χρήμα, με ποιους περιορισμούς και με ποιες συνέπειες για τους υπόλοιπους. Ακόμη σπανιότερα θέτουμε το ερώτημα αν οι θεσμοί που διέπουν την παραγωγή του είναι δίκαιοι. Σε αυτό ακριβώς το ερώτημα αφιερώνει ο Jörg Guido Hülsmann την *Ηθική της παραγωγής χρήματος*.

Η αφετηρία του βιβλίου είναι απλή, αλλά οι προεκτάσεις της εκτεταμένες: η παραγωγή χρήματος δεν αποτελεί εξαίρεση από τους κανόνες της ανθρώπινης συνεργασίας. Όπως κάθε παραγωγική δραστηριότητα, προϋποθέτει ένα πλαίσιο δικαιωμάτων, συμβάσεων και ευθυνών. Δεν αρκεί, επομένως, να εξετάζουμε αν μια νομισματική ρύθμιση επιτυγχάνει τον διακηρυγμένο σκοπό της. Χρειάζεται επίσης να γνωρίζουμε ποια μέσα χρησιμοποιεί, ποια δικαιώματα αναγνωρίζει ή παραβιάζει και πώς κατανέμει τα οφέλη και τα βάρη της.

Ο Hülsmann προσεγγίζει αυτά τα ζητήματα συνδυάζοντας τρεις παραδόσεις: τον φιλοσοφικό ρεαλισμό, την οικονομική ανάλυση της Αυστριακής Σχολής και τη σχολαστική ηθική σκέψη, σε συνάρτηση με την καθολική κοινωνική διδασκαλία. Η συνάντησή τους δεν αποβλέπει στην υποκατάσταση της οικονομικής θεωρίας από τη θεολογία ούτε στην αναγωγή της ηθικής σε υπολογισμό ωφελειών. Αποβλέπει σε μια εξέταση κατά την οποία η γνώση των οικονομικών συνεπειών και η κρίση για το θεμιτό των πράξεων παραμένουν διακριτές, χωρίς να αποκόπτονται η μία από την άλλη.

Για την κατανόηση του έργου είναι καθοριστική μια διάκριση που εύκολα χάνεται πίσω από τη συνηθισμένη αντιπαράθεση χρυσού και χαρτιού. Το «φυσικό χρήμα» δεν ορίζεται εδώ πρωτίστως από την υλική του σύσταση, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο αναδύεται και γίνεται αποδεκτό: μέσω ελεύθερων επιλογών, με σεβασμό στην ιδιοκτησία. Αντιπαρατίθεται, συνεπώς, στις μορφές χρήματος των οποίων η επικράτηση εξασφαλίζεται με ειδικά νομικά προνόμια. Αντίστοιχα, ο όρος «πληθωρισμός» δεν δηλώνει απλώς την άνοδο των τιμών ούτε κάθε αύξηση της ποσότητας χρήματος. Στο εννοιολογικό πλαίσιο του συγγραφέα δηλώνει την επέκταση της προσφοράς χρήματος πέρα από εκείνη που θα προέκυπτε στην ελεύθερη αγορά, μέσω παραβίασης δικαιωμάτων ιδιοκτησίας.

Από αυτή την αφετηρία, η ανάλυση προχωρεί από τη νομισματοκοπή και τα πιστοποιητικά χρήματος στην τραπεζική, στις κεντρικές τράπεζες και στα διεθνή νομισματικά συστήματα. Δεν σταματά, όμως, στους μηχανισμούς έκδοσης και κυκλοφορίας. Εξετάζει πώς οι νομισματικοί θεσμοί επηρεάζουν την αποταμίευση, την επιχειρηματική ανεξαρτησία, την κρατική εξουσία και την καθημερινή συμπεριφορά. Το χρήμα εμφανίζεται έτσι όχι ως ουδέτερο εξάρτημα της κοινωνικής ζωής, αλλά ως θεσμός με βαθιές πολιτικές, πολιτισμικές και πνευματικές συνέπειες.

Η ελληνική μετάφραση επιδιώκει να διατηρήσει τόσο τις εννοιολογικές διακρίσεις όσο και τον ιδιαίτερο τόνο του πρωτοτύπου: τη συστηματικότητα της έκθεσης, την οξύτητα της κριτικής και την ευθύτητα των ηθικών κρίσεων. Δεν επιχειρεί να εξομαλύνει τις θέσεις του συγγραφέα ούτε να τις

αναθεωρήσει υπό το φως μεταγενέστερων εξελίξεων. Οι χρονικές αναφορές ανήκουν στον ορίζοντα της συγγραφής· οι πραγματικές ασάφειες επισημαίνονται, αντί να επιλύονται σιωπηρά.

Πρόκειται για βιβλίο με σαφή θέση και ριζοσπαστικά συμπεράσματα. Η ανάγνωσή του δεν απαιτεί την εκ των προτέρων αποδοχή τους· απαιτεί, όμως, προσοχή στα επιχειρήματα από τα οποία απορρέουν. Η ουσιαστική συμβολή του είναι ότι επαναφέρει στη νομισματική συζήτηση ένα ερώτημα που η τεχνική ορολογία συχνά παραμερίζει: όχι μόνον πώς λειτουργούν οι θεσμοί μας, αλλά με ποιο δικαίωμα λειτουργούν όπως λειτουργούν. Μας καλεί, τελικά, να μην συγχέουμε το νόμιμο με το δίκαιο, το καθιερωμένο με το αναγκαίο και την εξοικείωση με την κατανόηση.

Πραξεολόγος

Πρόλογος

Από καιρό σχεδίαζα να παρουσιάσω συνοπτικά τη νομισματική θεωρία, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις ηθικές και θεσμικές πτυχές της παραγωγής χρήματος. Το χρήμα και η τραπεζική έχουν μελετηθεί περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο αντικείμενο της οικονομικής επιστήμης. Ωστόσο, υπάρχουν λόγοι να ελπίζουμε ότι οι σελίδες που ακολουθούν δεν θα είναι περιττές, καθώς συνδυάζουν τρία στοιχεία που δεν έχουν προηγουμένως ενσωματωθεί σε ένα ενιαίο έργο.

Πρώτον, το βιβλίο αυτό εφαρμόζει την παράδοση του φιλοσοφικού ρεαλισμού στην ανάλυση του χρήματος και της τραπεζικής. Ο μεγάλος πρωτοπόρος αυτής της προσέγγισης ήταν ο μαθηματικός, φυσικός, οικονομολόγος και επίσκοπος του δέκατου τέταρτου αιώνα Nicholas Oresme, ο οποίος συνέγραψε την πρώτη πραγματεία που γράφτηκε ποτέ για τον πληθωρισμό και, μάλιστα, την πρώτη πραγματεία για ένα οικονομικό πρόβλημα. Ο Oresme ασχολήθηκε αποκλειστικά με τη νόθευση των μεταλλικών νομισμάτων, μια μορφή πληθωρισμού που έχει μικρή σημασία στην εποχή μας. Ωστόσο, οι αρχές που εφάρμοσε στο αντικείμενό του παραμένουν επίκαιρες και, σε μεγάλο βαθμό, αξεπέραστες. Στους νεότερους χρόνους, το έργο του Oresme βρήκε τη δικαίωσή του στα συγγράμματα της Αυστριακής Σχολής.

Η αυστριακή θεωρία της τραπεζικής και του χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας αποτελεί το δεύτερο στοιχείο της ανάλυσής μας. Η Αυστριακή Σχολή είναι δικαίως γνωστή ως σημαιοφόρος της ρεαλιστικής παράδοσης στην οικονομική επιστήμη, αλλά και ως υπέρμαχος των πολιτικών της ελεύθερης αγοράς. Επτά γενιές οικονομολόγων της Αυστριακής Σχολής έχουν εξηγήσει γιατί τα δικαιώματα ιδιωτικής ιδιοκτησίας παρέχουν ένα θεμελιώδες πλαίσιο κοινωνικής συνεργασίας σε μια πραγματικά ανθρώπινη οικονομία. Έχουν τονίσει τις συνέπειες που αντιστρατεύονται τον επιδιωκόμενο σκοπό και προκύπτουν όταν ιδιώτες και κυβερνήσεις παραβιάζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Και δεν έχουν αναγνωρίσει καμία εξαίρεση στον τομέα του χρήματος και της τραπεζικής, καταδεικνύοντας ότι, χωρίς την ιδιωτική πρωτοβουλία και το σύστοιχό της —την προσωπική ευθύνη—, η παραγωγή χρήματος εκτρέπεται σε όργανο εκμετάλλευσης. Μόνον οι ελεύθερες και υπεύθυνες πρωτοβουλίες ιδιωτών, ενώσεων και επιχειρήσεων μπορούν να δημιουργήσουν νομισματικούς θεσμούς που ωφελούν πραγματικά την κοινωνία και τα μέλη της.

Το τρίτο στοιχείο που χαρακτηρίζει την προσέγγισή μας είναι η ανάλυση της ηθικής του χρήματος και της τραπεζικής σύμφωνα με τη σχολαστική παράδοση του αγίου Thomas Aquinas και του Nicholas Oresme. Ο σχολαστικισμός επιδίωξε να ενσωματώσει τις διορατικές συλλήψεις της αριστοτελικής σκέψης στη διανοητική παράδοση του χριστιανισμού, με την πεποίθηση ότι η επιστήμη και η ηθική — και, γενικότερα, τα εγχειρήματα του λόγου και της πίστης— μπορούν να θεωρηθούν διακριτοί κλάδοι ενός ενιαίου συστήματος γνώσης. Ο Murray Rothbard αποδίδει στον θωμισμό μια καθοριστική εξέλιξη στον τομέα της ηθικής, διότι αυτός

> *κατέδειξε ότι οι νόμοι της φύσης, συμπεριλαμβανομένης της ανθρώπινης φύσης, παρείχαν στον ανθρώπινο λόγο τα μέσα για να ανακαλύψει μια ορθολογική ηθική. Ασφαλώς, ο Θεός δημιούργησε τους φυσικούς νόμους του σύμπαντος, αλλά η κατανόηση αυτών των φυσικών νόμων ήταν δυνατή είτε πίστευε κανείς στον Θεό ως δημιουργό είτε όχι. Με τον τρόπο αυτό, θεμελιώθηκε μια ορθολογική ηθική για τον άνθρωπο σε μια πραγματικά επιστημονική και όχι υπερφυσική βάση.*[1]

Αυτή ακριβώς η σχολαστική γραμμή σκέψης γέννησε τα οικονομικά ως επιστήμη. Όπως έγραψε ο Joseph Schumpeter:

> *Μέσα στα συστήματα ηθικής θεολογίας και δικαίου των σχολαστικών απέκτησαν τα οικονομικά σαφή, αν και όχι αυτοτελή, υπόσταση, και αυτοί πλησιάζουν περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ομάδα στο να μπορούν να θεωρηθούν οι «θεμελιωτές» των επιστημονικών οικονομικών.*[2]

Επομένως, η σχολαστική προσέγγιση φαίνεται να αποτελεί κατάλληλη αφετηρία και για την εξέταση της ηθικής της παραγωγής χρήματος, τόσο από την άποψη της ιστορίας των ιδεών όσο και από την άποψη της σύγχρονης εφαρμογής τους.

Τα τρία προαναφερθέντα στοιχεία ενδέχεται εκ πρώτης όψεως να μοιάζουν αταίριαστα μεταξύ τους. Ελπίζω, ωστόσο, να δείξω ότι υπάρχει λόγος για τον οποίο αυτά τα τρία ρεύματα σκέψης αναπτύχθηκαν παράλληλα. Θα δούμε πώς, όταν εφαρμόζονται στον συγκεκριμένο αυτόν τομέα, λειτουργούν ως συμπληρωματικές όψεις μιας γενικής ρεαλιστικής θεωρίας του χρήματος —μιας οντολογίας του χρήματος, θα λέγαμε— και ότι όλες αυτές οι όψεις οδηγούν στο συμπέρασμα πως η ελεύθερη αγορά στην παραγωγή χρήματος είναι ηθικά ανώτερη από τη λογική εναλλακτική της: την παραγωγή χρήματος που βασίζεται σε εξαιρέσεις και προνόμια κατοχυρωμένα από τον νόμο.

Ευχαριστώ ιδιαιτέρως τον καθηγητή Jeffrey Herbener και τον δρ. Emmanuel Polioudakis για τον εκτενή σχολιασμό του πρώτου σχεδίου του χειρογράφου, καθώς και τον κ. Joseph Potts για την αναθεώρηση και τον σχολιασμό της τελικής εκδοχής. Είμαι επίσης ευγνώμων στον καθηγητή Larry Sechrest, στον καθηγητή Roderick Long, στον δρ. Nikolay Gertchev, στον δρ. Jan Havel, στον δρ. Arnaud-Pellissier-Tanon, στον δρ. Lawrence Vance και στον κ. Robert Grözinger για τα χρήσιμα σχόλιά τους, καθώς και στους καθηγητές Thomas Woods, Joseph Salerno, William Barnett, Robert Higgs και Christoph Strohm, όπως και στους κκ. Reinhard Stiebler, Brad Barlow και Philipp Bagus, για τη γενναιόδωρη βοήθειά τους στον εντοπισμό σχετικής βιβλιογραφίας. Πριν από πολλά χρόνια, ο δάσκαλός μου Hans H. Lechner αφύπνισε το ενδιαφέρον μου για τη μελέτη της νομισματικής πολιτικής, γεγονός που αναγνωρίζω με ευγνωμοσύνη. Κατά τη συγγραφή αυτού του βιβλίου είχα την ευλογία να δέχομαι την ενθάρρυνση του κ. Llewellyn Rockwell και των συναδέλφων μου Hans-Hermann Hoppe, Mark Thornton, Jesús Huerta de Soto, Marco Bassani, Pascal Salin, Bertrand Lemennicier και Philippe Nemo. Τέλος, είμαι ευγνώμων στον κ. Jeffrey Tucker για την ακάματη υποστήριξή του, καθώς και στην αγαπημένη μου σύζυγο Nathalie για την αγάπη και τη φιλία της κατά τη συγγραφή αυτού του βιβλίου.

Jörg Guido Hülsmann
Ανζέ, Γαλλία
Αύγουστος 2007

Εισαγωγή

1. Παραγωγή χρήματος και δικαιοσύνη

Η παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών δεν είναι αμιγώς τεχνολογικό ζήτημα. Στηρίζεται πάντοτε σε ένα νομικό και ηθικό πλαίσιο και επιδρά, με τη σειρά της, σε αυτό. Μια επιχείρηση ή ένας κλάδος μπορεί να ασκεί τις δραστηριότητές του κατά τρόπο που επιβεβαιώνει και ενισχύει τις βασικές νομικές και ηθικές προϋποθέσεις της ανθρώπινης συνεργασίας· μπορεί όμως επίσης, εκουσίως ή ακουσίως, να αντιστρατεύεται και να καταστρέφει αυτά τα θεμέλια.

Τα ηθικά προβλήματα της παραγωγής έχουν εξεταστεί σε πλήθος κλάδων, από τη γεωργία και την κλωστοϋφαντουργία στις αναπτυσσόμενες χώρες έως τη φαρμακοβιομηχανία. Σήμερα, ελάχιστοι σημαντικοί κλάδοι έχουν διαφύγει έναν τέτοιο έλεγχο. Ο σημαντικότερος από αυτούς είναι η παραγωγή χρήματος. Το χρήμα είναι πανταχού παρόν στη σύγχρονη ζωή, και όμως η παραγωγή του δεν φαίνεται να θεωρείται ότι χρήζει οποιασδήποτε ηθικής αξιολόγησης.

Βεβαίως, οι εκπρόσωποι των κεντρικών τραπεζών παραδίδουν στο κοινό μαθήματα για τη σημασία της επιχειρηματικής ηθικής· οι προβληματισμοί τους, όμως, δεν φαίνεται να αφορούν τους ίδιους.[1] Ομοίως, το αντικείμενο της επιχειρηματικής ηθικής γνωρίζει άνθηση στα πανεπιστήμια· εφαρμόζεται όμως κυρίως στις βιομηχανικές εταιρείες. Και οι εκκλησίες και οι άλλοι θρησκευτικοί θεσμοί διατυπώνουν θέσεις για πολλά πολιτικά ζητήματα· νομισματικά φαινόμενα, όμως, όπως το χάρτινο χρήμα, οι κεντρικές τράπεζες, η δολαριοποίηση, τα νομισματικά συμβούλια και ούτω καθεξής, σχεδόν δεν αναφέρονται καθόλου. Για παράδειγμα, η καθολική κοινωνική διδασκαλία αναφέρει μόνον αόριστα ότι η οικονομική δραστηριότητα προϋποθέτει ένα «σταθερό νόμισμα»[2] και ότι η «σταθερότητα της αγοραστικής δύναμης του χρήματος αποτελεί ζήτημα μείζονος σημασίας για την εύρυθμη ανάπτυξη ολόκληρου του οικονομικού συστήματος».[3]

Υπάρχουν πολύ λεπτομερείς διατυπώσεις της χριστιανικής διδασκαλίας όσον αφορά την ηθική της *απόκτησης και της χρήσης του χρήματος*· για παράδειγμα, η χριστιανική γραμματεία περί τοκογλυφίας και περί της ηθικής της επιδίωξης του χρήματος ως αυτοσκοπού είναι παροιμιώδης. Όσο σημαντικά κι αν είναι, όμως, αυτά τα προβλήματα, συνδέονται μόνον έμμεσα με τις ηθικές και πολιτισμικές πτυχές της *παραγωγής χρήματος*, και ιδίως με τις σύγχρονες συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιείται αυτή η παραγωγή. Εδώ βρισκόμαστε μπροστά σε ένα μεγάλο κενό.

Η κατάσταση δεν είναι πολύ καλύτερη αν στραφούμε στον επιστημονικό κλάδο που υποτίθεται ότι ασχολείται κατεξοχήν με την παραγωγή χρήματος, δηλαδή στην οικονομική επιστήμη. Υπάρχουν αναρίθμητα οικονομικά συγγράμματα για το χρήμα και την τραπεζική, αλλά τα έργα που βοηθούν πραγματικά στην κατανόηση των ηθικών και πνευματικών ζητημάτων της παραγωγής χρήματος είναι μάλλον ολιγάριθμα. Η πιο πρόσφατη βιβλιογραφία στον τομέα αυτό τείνει να είναι ιδιαίτερα μυωπική ως προς τα ζητήματα που μας απασχολούν.

Τα νομισματικά οικονομικά ασχολούνται με την προεξοφλητική πολιτική και την πολιτική ανοικτής αγοράς, καθώς και με τους συνήθεις στόχους των υπευθύνων χάραξης πολιτικής, όπως η σταθερότητα των τιμών, η οικονομική μεγέθυνση, η πλήρης απασχόληση και ούτω καθεξής.

Συνήθως, όμως, δεν προσφέρουν μια ευρύτερη ιστορική, θεωρητική και θεσμική προοπτική. Για παράδειγμα, ελάχιστα εγχειρίδια εξετάζουν πράγματι τη λειτουργία ενός κανόνα χρυσού· ωστόσο, μια στοιχειώδης εξοικείωση με αυτόν τον θεσμό είναι αναγκαία για να κατανοήσουμε τη σημερινή νομισματική κατάσταση στον δυτικό κόσμο, καθώς και τις επιλογές πολιτικής που έχουμε στη διάθεσή μας.

Τα ίδια εγχειρίδια τείνουν επίσης να πάσχουν από μια υπερβολικά στενή αντίληψη της οικονομικής ανάλυσης, εστιάζοντας στις σχέσεις μεταξύ ορισμένων μακροοικονομικών συνολικών μεγεθών, όπως η προσφορά χρήματος, το επίπεδο των τιμών και η εθνική παραγωγή. Αυτή η εστίαση ενδέχεται να έχει κάποια παιδαγωγική δικαιολόγηση, παραμένει όμως υπερβολικά περιοριστική για να πραγματευθούμε επαρκώς το αντικείμενό μας. Η παραγωγή χρήματος επηρεάζει σε τεράστιο βαθμό τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπινων προσώπων και ομάδων, όπως οι οικογένειες και οι ιδιωτικές ενώσεις. Οι κανόνες της παραγωγής χρήματος καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τον μετασχηματισμό των νομισματικών συστημάτων με την πάροδο του χρόνου.[4] Όλα αυτά είναι σημαντικά από ηθική και πνευματική άποψη. Ωστόσο, απλώς εξαφανίζονται από το διανοητικό μας ραντάρ αν εξετάζουμε το χρήμα και την τραπεζική μόνο μέσα από μακροοικονομικά γυαλιά.

Τέλος, ελάχιστα έργα προχωρούν πράγματι στη συνένωση οικονομικών και ηθικών κατηγοριών. Ο κύριος όγκος της βιβλιογραφίας είτε δεν προσφέρει καμία απολύτως ηθική αξιολόγηση των νομισματικών θεσμών είτε επιχειρεί την ηθική κριτική των υφιστάμενων θεσμών χωρίς εμβριθή κατανόηση της οικονομικής επιστήμης. Δυστυχώς, η δεύτερη αυτή αδυναμία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη, ακόμη και μεταξύ θεολόγων και διδασκόντων την επιχειρηματική ηθική που ενδιαφέρονται ειλικρινά και έχουν καλές προθέσεις.

Ας τονίσουμε ότι αυτό το κενό αφορά πρωτίστως τις ηθικές πτυχές των *σύγχρονων* νομισματικών θεσμών —ιδίως των τραπεζών, των κεντρικών τραπεζών και του χάρτινου χρήματος. Η Βίβλος παρέχει αρκετά σαφή ηθική καθοδήγηση σχετικά με την παραγωγή χρήματος κατά την αρχαιότητα, ιδίως όσον αφορά την κοπή χρυσών και αργυρών νομισμάτων.[5] Ομοίως, οι σχολαστικοί του Μεσαίωνα είχαν αναπτύξει μια εξαιρετικά διεξοδική ηθική διδασκαλία σχετικά με τους παλαιούς τρόπους παραγωγής χρήματος. Η πρώτη επιστημονική πραγματεία για το χρήμα, η *Πραγματεία περί της αλλοίωσης του νομίσματος* του Nicholas Oresme, σημείωσε σημαντικές τομές και βρίθει διορατικών παρατηρήσεων που παραμένουν επίκαιρες στις μέρες μας.[6] Πριν από τα συγγράμματά του, η διδακτική αρχή της Καθολικής Εκκλησίας είχε ασχοληθεί με αυτά τα προβλήματα, κυρίως με το *Quanto* (1199) του πάπα Innocent III, το οποίο καταδίκαζε τη νόθευση των νομισμάτων από πολύτιμα μέταλλα.

Το κενό, όμως, εμφανίζεται μόλις στραφούμε στις σύγχρονες συνθήκες. Οι παλαιές επιταγές σχετικά με την κοπή νομισμάτων δεν καλύπτουν το σύνολο των προβλημάτων που αντιμετωπίζουμε στην εποχή του χάρτινου χρήματος. Και ίσως εδώ εντοπίζουμε τον κύριο λόγο για τον οποίο οι σύγχρονοι πάπες δεν έδωσαν συνέχεια στο έργο των μεσαιωνικών προκατόχων τους με κάποια διακήρυξη σχετική με τους νομισματικούς θεσμούς της εποχής μας.

Στο βιβλίο μας σκοπεύουμε να δείξουμε πόσο υψηλό είναι το τίμημα αυτού του κενού. Η παρουσίασή μας θα οργανωθεί γύρω από τα *οικονομικά* της παραγωγής χρήματος.[7] Ο Adam Smith και πολλοί από τους συνεχιστές του έχουν χαρακτηρίσει την οικονομική επιστήμη ηθική επιστήμη, και δικαίως. Η οικονομική επιστήμη δεν ασχολείται μόνο με ηθικά όντα —ανθρώπινα πρόσωπα—, αλλά εξετάζει

επίσης πλήθος ερωτημάτων με άμεση ηθική σημασία. Στην προκειμένη περίπτωση, αυτό αφορά κυρίως το ερώτημα αν μπορούν να προκύψουν κοινωνικά οφέλη από την πολιτική χειραγώγηση της προσφοράς χρήματος ή το ερώτημα πώς ο πληθωρισμός επηρεάζει την ηθική και πνευματική διάθεση του πληθυσμού. Τα οικονομικά της παραγωγής χρήματος θα μας οδηγήσουν απολύτως φυσικά σε προβληματισμούς νομικής, ηθικής, ιστορικής και πολιτικής φύσεως. Στόχος μας δεν είναι να εξαντλήσουμε το θέμα, αλλά να σκιαγραφήσουμε μια ευρεία εικόνα με επαρκείς λεπτομέρειες.

Κατά συνέπεια, θα ασχοληθούμε πρώτα με αυτό που θα ονομάσουμε «φυσική παραγωγή χρήματος» (Μέρος Πρώτο) και θα συζητήσουμε τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να βελτιωθεί υπό το πρίσμα ηθικών κριτηρίων. Στη συνέχεια θα στραφούμε στον πληθωρισμό, τη διαστροφή της φυσικής παραγωγής χρήματος (Μέρος Δεύτερο). Εδώ θα δώσουμε ιδιαίτερη έμφαση στη διαφορά μεταξύ δύο τύπων πληθωρισμού. Από τη μία πλευρά, υπάρχει ο ιδιωτικός πληθωρισμός, ο οποίος αναφύεται αυθόρμητα σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία, αλλά καταπολεμάται από την κρατική εξουσία. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής, ο οποίος, όπως δηλώνει το όνομά του, απολαμβάνει πράγματι την προστασία του κράτους και, ως εκ τούτου, αποτελεί θεσμοποιημένη διαστροφή της παραγωγής χρήματος. Στο τελευταίο μέρος (Μέρος Τρίτο), θα εφαρμόσουμε κατόπιν αυτές τις διακρίσεις σε μια σύντομη ανάλυση των νομισματικών συστημάτων της Δύσης από τον δέκατο έβδομο αιώνα και εξής.

Θα υποστηρίξουμε ότι η φυσική παραγωγή χρήματος μπορεί να λειτουργήσει· ότι έχει λειτουργήσει όπου κι αν δοκιμάστηκε· και ότι δεν υπάρχουν βάσιμοι τεχνικοί, οικονομικοί, νομικοί, ηθικοί ή πνευματικοί λόγοι για την καταστολή της λειτουργίας της. Αντιθέτως, υπάρχει πλήθος επιχειρημάτων που αποδεικνύουν αδιαμφισβήτητα τον επιβλαβή και ηθικά κακό χαρακτήρα του πληθωρισμού. Και στην εποχή μας ο πληθωρισμός έχει καταστεί επίμονος και έχει επιδεινωθεί, επειδή διάφορες νομικές διατάξεις προστατεύουν, στην πραγματικότητα, τους νομισματικούς θεσμούς που τον παράγουν.

Η παραγωγή χρήματος αποτελεί, επομένως, πρόβλημα δικαιοσύνης υπό διττή έννοια. Από τη μία πλευρά, οι σύγχρονοι θεσμοί παραγωγής χρήματος εξαρτώνται από την ισχύουσα έννομη τάξη και, συνεπώς, εμπίπτουν σε έναν από τους πλέον κεντρικούς τομείς αυτού που έχει ονομαστεί κοινωνική δικαιοσύνη.[8] Από την άλλη πλευρά, η ίδια η ισχύουσα έννομη τάξη αποτελεί ακριβώς το πρόβλημα που προκαλεί τον αδιάκοπο πληθωρισμό. Τα νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια, οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής και η νομιμοποιημένη αναστολή πληρωμών έχουν καταστεί, χωρίς αυτό να έχει γίνει συνειδητά αντιληπτό, όργανα κοινωνικής αδικίας. Γεννούν πληθωρισμό, ανευθυνότητα και αθέμιτη διανομή εισοδήματος, συνήθως από τους φτωχούς προς τους πλούσιους. Αυτοί οι νομικοί θεσμοί δεν μπορούν να δικαιολογηθούν και πρέπει να καταργηθούν αμέσως. Μια τέτοια κατάργηση είναι πιθανό να συνεπάγεται την εξάλειψη των κυρίαρχων νομισματικών θεσμών της εποχής μας: των κεντρικών τραπεζών, του χάρτινου χρήματος και της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά.[9] Ωστόσο, αντί να εκλαμβάνεται απλώς ως πράξη καταστροφής, μια τέτοια εξέλιξη μπορεί να χαιρετιστεί ως αποκατάσταση της νομισματικής σωφροσύνης και ως αναγκαία προϋπόθεση για μια πιο ανθρώπινη οικονομία.

Είναι αλήθεια ότι πρόκειται για αρκετά ριζοσπαστικά συμπεράσματα. Δεν πρέπει, όμως, να διστάζει κανείς να λάβει σθεναρή θέση απέναντι σε ένα μεγάλο κακό· και ένα μεγάλο κακό είναι ακριβώς αυτό που αντιμετωπίζουμε στην προκειμένη περίπτωση. Ωστόσο, στόχος μας δεν είναι να

προωθήσουμε ένα παραταξιακό πρόγραμμα. Επιδιώκουμε απλώς να εξοικειώσουμε τον αναγνώστη με τα ουσιώδη δεδομένα που απαιτούνται για την ηθική αξιολόγηση των νομισματικών θεσμών.[10]

2. Παρατηρήσεις σχετικά με τη συναφή βιβλιογραφία

Η επιχειρηματολογία υπέρ της φυσικής παραγωγής χρήματος και κατά του πληθωρισμού ανάγεται πολλούς αιώνες πίσω, στον Γάλλο επίσκοπο του δέκατου τέταρτου αιώνα Nicholas Oresme.[11] Πριν από αυτόν, ο άγιος Thomas Aquinas και άλλοι είχαν εξετάσει διάφορες πτυχές του προβλήματος. Κανένας τους, όμως, δεν το είχε προσεγγίσει από μια συνεπή οπτική γωνία και κανένας δεν είχε παρουσιάσει τις ιδέες του σε πραγματεία. Υπήρχαν οι απαρχές μιας διδασκαλίας, αλλά η διδασκαλία αυτή ήταν διάσπαρτη στα συγγράμματα του Aquinas, του Buridan και άλλων.[12] Το μεγάλο επίτευγμα του Oresme ήταν ότι ενσωμάτωσε αυτές τις προγενέστερες εργασίες, καθώς και τις δικές του διεισδυτικές συλλήψεις, σε μια πραγματεία —την πρώτη πραγματεία που γράφτηκε ποτέ για το χρήμα. Ο μεγάλος ιστορικός της μεσαιωνικής οικονομικής σκέψης Victor Brants επισήμανε ότι η συγκρότηση ενός τέτοιου έργου αποτελεί ασφαλώς αξιόλογο επίτευγμα. Και ο Brants παρατήρησε πολύ εύστοχα ότι ο Oresme παρέμεινε αξεπέραστος επί αιώνες· εξέφρασε «ιδέες πολύ εύστοχες, πιο εύστοχες από εκείνες που θα κυριαρχούσαν για πολύ καιρό μετά από αυτόν».[13] Κοιτάζοντας εκ των υστέρων, μπορούμε ασφαλώς να πούμε ότι η «Πραγματεία» του Oresme άντεξε στη δοκιμασία του χρόνου. Μεταφράσεις της στα αγγλικά, στα γερμανικά και στα γαλλικά εξακολουθούν να κυκλοφορούν, και οικονομολόγοι ειδικευμένοι στα νομισματικά οικονομικά σε όλο τον κόσμο θαυμάζουν το έργο για τη συντομία, τη σαφήνεια και το βάθος του.

Αργότερα, η επιχειρηματολογία υπέρ της φυσικής παραγωγής χρήματος και κατά του πληθωρισμού επανήλθε και αναπτύχθηκε περαιτέρω προς διάφορες κατευθύνσεις μέσα από τα συγγράμματα του κλάδου της Σχολής της Σαλαμάνκα που χαρακτηρίζεται ως «πρόδρομη Νομισματική Σχολή» (Saravia de la Calle, Martín Azpilcueta, Tomás de Mercado).[14] Ωστόσο, κανένας από αυτούς τους συγγραφείς δεν φαίνεται να συνέγραψε πραγματεία εφάμιλλη του προγενέστερου έργου του Oresme.

Ύστερα από άλλους δύο αιώνες, όμως, οικονομολόγοι όπως οι Richard Cantillon, David Hume, Étienne de Condillac, John Wheatley, David Ricardo και William Gouge δημοσίευσαν αξιόλογες συμβολές στα προβλήματα της παραγωγής χρήματος.[15] Οι συγγραφείς αυτοί είχαν εγκαταλείψει, λίγο πολύ, το σχολαστικό ενδιαφέρον για την πνευματική διάσταση του ζητήματος, αλλά πρωτοστάτησαν σε μια ρεαλιστική οικονομική ανάλυση της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά και του χάρτινου χρήματος. Ορισμένα από αυτά τα συγγράμματα εξακολουθούν να κυκλοφορούν σήμερα και, επομένως, έχουν αντέξει στη δοκιμασία του χρόνου. Δεν υποτιμούμε την αξία και τη λαμπρότητά τους όταν επισημαίνουμε ότι και αυτοί, στο νέο πεδίο της τραπεζικής και του χάρτινου χρήματος, δεν κατόρθωσαν να φθάσουν πλήρως το επίτευγμα του παλαιού δασκάλου, του Oresme, στο πεδίο του εμπορευματικού χρήματος.

Στην εποχή μας, οι συγγραφείς που συνέβαλαν περισσότερο στην ανάλυση του προβλήματός μας ήταν δύο αγνωστικιστές Εβραίοι, ο Ludwig von Mises (1881–1973) και ο Murray N. Rothbard (1926–1995), οι οποίοι, με τη σειρά τους, ήταν συνεχιστές του ιδρυτή της Αυστριακής Σχολής οικονομικής σκέψης, του Carl Menger (1840–1920).[16] Ο Mises ενσωμάτωσε τη θεωρία του χρήματος και της τραπεζικής στη γενική θεωρία της υποκειμενικής αξίας και πρωτοστάτησε σε μια

μακροοικονομική ανάλυση εντός της ρεαλιστικής παράδοσης. Στο έργο του Rothbard, στη συνέχεια, η αυστριακή θεωρία του χρήματος έφθασε στη μέχρι σήμερα κορύφωσή της. Ο Rothbard δεν ανέπτυξε και δεν επεξεργάστηκε περαιτέρω μόνο τη διδασκαλία του δασκάλου του, του Mises· επανέφερε επίσης στο προσκήνιο τους ηθικούς προβληματισμούς, δίνοντας έμφαση στις κατηγορίες του φυσικού δικαίου προκειμένου να ασκήσει κριτική στην τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά και στο χάρτινο χρήμα. Το έργο μας στηρίζεται ευθέως στο έργο αυτών των δύο συγγραφέων. Σημαντικοί εν ζωή συγγραφείς αυτής της παράδοσης είναι οι Pascal Salin, George Reisman και Jesús Huerta de Soto.[17]

Η συγγένεια μεταξύ της οικονομικής σκέψης της Αυστριακής Σχολής και της σχολαστικής παράδοσης είναι αρκετά γνωστή στους ειδικούς.[18] Η σύγχρονη Αυστριακή Σχολή διακρίνεται για μια επιδίωξη ρεαλισμού που διαπνέει τόσο τα επιχειρήματά της όσο και τα προβλήματα με τα οποία ασχολείται. Πολύ περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο σημερινό παράδειγμα στην οικονομική επιστήμη, η γνωστική της προσέγγιση και τα πρακτικά της συμπεράσματα βρίσκονται σε αρμονία με τη σχολαστική παράδοση. Ένας ιστορικός της οικονομικής σκέψης χαρακτήρισε τη σχολαστική προσέγγιση στην ανάλυση των οικονομικών φαινομένων με τα ακόλουθα λόγια:

> *δεν εξέταζαν ένα οικονομικό πρόβλημα ως αυτόνομο φαινόμενο, αποτελούμενο από μετρήσιμες μεταβλητές, αλλά μόνον ως συμπλήρωμα της κοινωνικής και πνευματικής τάξης και στο πλαίσιο της cura animarum, της μέριμνας για τις ψυχές.*[19]

Οι οικονομολόγοι της Αυστριακής Σχολής συμμερίζονται την πεποίθηση των σχολαστικών ότι δεν υπάρχει οικονομική επιστήμη που να ασχολείται με αυτόνομες μεταβλητές. Τα οικονομικά προβλήματα αποτελούν πτυχές ευρύτερων κοινωνικών φαινομένων· και είναι πολύ προσφορότερο να τα αντιμετωπίζουμε ως τέτοια, παρά να τα αναλύουμε απομονώνοντάς τα με τρόπο που τα στρεβλώνει.[20]

Δεν προκαλεί έκπληξη ότι η αυστριακή οικονομική σκέψη ενέπνευσε τις λιγοστές σύγχρονες συμβολές στην ηθική ανάλυση της παραγωγής χρήματος που αντέχουν σε κριτικό έλεγχο. Εκτός από τα έργα του Rothbard, πρέπει να αναφέρουμε ιδίως το *Τόκος και τοκογλυφία* (1943) του Bernard Dempsey. Γραμμένο από έναν καταρτισμένο θωμιστή φιλόσοφο και οικονομολόγο, το βιβλίο αυτό αποτελεί πρωτοποριακή συμβολή στην ηθική ανάλυση της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά και, επομένως, καλύπτει μέρος του πεδίου της παρούσας μελέτης μας. Ο Dempsey έδειξε ότι η οικονομική ανάλυση μπορεί να συνδυαστεί επιτυχώς με τη σχολαστική φιλοσοφική παράδοση σε κάτι που προσιδιάζει σε φυσική θεολογία του χρήματος και της τραπεζικής. Ο λόγος είναι ότι «δεν υπάρχει ασυμφιλίωτη σύγκρουση θεμελιωδών αρχών· και οι δύο πλευρές εκκινούν από αλήθειες γνωστές μέσω του φυσικού λόγου και μόνον».[21]

Δύο δεκαετίες αργότερα, ο Friedrich Beutter επιχείρησε μια συστηματική ηθική αξιολόγηση του πληθωρισμού στην εποχή μας και κατέληξε σε συμπεράσματα πολύ συγγενή προς εκείνα του Nicolas Oresme. Υποστήριξε ότι ο πληθωρισμός είναι, κατ' αρχήν, ηθικά κακός και ότι θα μπορούσε να είναι θεμιτός μόνο για την υπέρβαση συγκρούσεων και κρίσεων «κοσμοϊστορικής σημασίας».[22]

Στις μέρες μας, ο Thomas Woods έχει υποστηρίξει με λαμπρό τρόπο ότι η αυστριακή οικονομική σκέψη, αφενός, και η χριστιανική ηθική —ιδίως ο καθολικισμός—, αφετέρου, είναι απολύτως συμβατές. Στο *Η Εκκλησία και η αγορά* (2005), παρουσιάζει συνοπτικά την αυστριακή ανάλυση της αγοράς εργασίας, του χρήματος και της τραπεζικής, της βοήθειας προς το εξωτερικό και του

κράτους πρόνοιας· και δείχνει ότι αυτή η ανάλυση παρέχει κρίσιμη πληροφόρηση για μια επαρκή ηθική αξιολόγηση της οικονομίας της αγοράς και του κρατικού παρεμβατισμού.

Δυστυχώς, αυτά τα έργα υπήρξαν μάλλον εξαιρέσεις. Κατά το μεγαλύτερο μέρος των τελευταίων 150 ετών, οι χριστιανοί συγγραφείς, και ιδίως οι καθολικοί διανοούμενοι, βρίσκονταν σε αντιπαράθεση με τους οικονομικούς θεσμούς του σύγχρονου κόσμου· και αυτή η τεταμένη σχέση είχε άφθονα ερείσματα στην πραγματικότητα, όπως θα δούμε λεπτομερέστερα. Ενώ, όμως, αυτοί οι στοχαστές αρνούνταν να συμφιλιωθούν με τον κοσμικό κόσμο, συμφιλιώθηκαν, με ολέθριες συνέπειες, με τις υπέρ του πληθωρισμού διδασκαλίες που έγιναν ξανά της μόδας κατά τη Μεγάλη Ύφεση. Και αυτό, με τη σειρά του, υπονόμευσε την ηθική τους αξιολόγηση των σύγχρονων νομισματικών θεσμών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το βιβλίο του Anthony Hulme *Ηθική και χρήμα*. Πραγματικά εξαίρετο στην παρουσίαση όσων έχουν να πουν η Βίβλος και η χριστιανική ηθική παράδοση για το χρήμα, υιοθετεί ταυτόχρονα πανάρχαιες μερκαντιλιστικές πλάνες σχετικά με τη λειτουργία του χρήματος μέσα στην οικονομία. Ο Hulme πιστεύει ότι η προσφορά χρήματος πρέπει να αυξάνεται παράλληλα με την παραγωγή και ότι η επιβράδυνση της συνολικής δαπάνης είναι επιζήμια, όπως και ο αποθησαυρισμός, ο αποπληθωρισμός και η εκτροπή των ροών δαπανών προς τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Αυτό τον οδηγεί ευθέως στο συμπέρασμα ότι «το νόμισμά μας χρειάζεται διαχείριση».[23] Αποδοκιμάζει τον πληθωρισμό που παράγουν οι τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά, όχι όμως λόγω του πληθωριστικού του χαρακτήρα —άλλωστε, πιστεύει ότι ο πληθωρισμός είναι αναγκαίος—, αλλά επειδή ωφελεί *ιδιωτικούς* φορείς. Η λύση στα σημερινά νομισματικά δεινά δεν είναι η εκ βάθρων κατάργηση των θεσμών του πληθωρισμού, αλλά η παράδοση της πληθωριστικής μηχανής σε εκλεγμένους πολιτικούς.[24]

Εν ολίγοις, οι εσφαλμένες αντιλήψεις για τον οικονομικό ρόλο της προσφοράς χρήματος έχουν υπονομεύσει τις προσπάθειες των μελετητών να αναπτύξουν μια πειστική ηθική αξιολόγηση των σύγχρονων νομισματικών θεσμών. Γι' αυτό θα εξετάσουμε, σε ιδιαίτερο κεφάλαιο του παρόντος έργου (κεφ. 4), το κρίσιμο ερώτημα αν μπορούν να προκύψουν κοινωνικά οφέλη από τη χειραγώγηση της φυσικής παραγωγής χρήματος.

Μια άλλη ομάδα αξιόλογων μελετών που συνδυάζουν τους ηθικούς προβληματισμούς με την αυστριακή οικονομική σκέψη προέρχεται από ευαγγελικούς μελετητές που αυτοαποκαλούνται «Χριστιανοί Ανασυγκροτιστές». Ιδίως το *Έντιμο χρήμα* (1986) του Gary North συνδυάζει με λαμπρό τρόπο τη βιβλική ερμηνεία και την οικονομική επιστήμη. Κάθε σοβαρή απόπειρα να διερευνηθούν σε βάθος το χρήμα και η τραπεζική από ηθική άποψη οφείλει να λάβει υπόψη της τα επιχειρήματα που παρουσιάζονται στο έργο του North.[25]

Άλλοι συγγραφείς έχουν επιχειρηματολογήσει σε παρόμοια κατεύθυνση, χωρίς όμως να φθάσουν στο επίπεδο θεωρητικής επεξεργασίας που διακρίνει τον North.[26] Το χρήμα και η τραπεζική είναι συναρπαστικά αντικείμενα. Έχουν προσελκύσει πλήθος συγγραφέων που δεν διαθέτουν ούτε τις γνώσεις ούτε τη διανοητική ικανότητα να τα κατακτήσουν. Η ποσοτική κυριαρχία αυτών των ανεπαρκών συγγραμμάτων ενδέχεται να συνέβαλε στην απαξίωση ολόκληρου του εγχειρήματος συνένωσης της ηθικής με τα νομισματικά οικονομικά.

Υπάρχει όμως και ένας άλλος ισχυρός μηχανισμός σε λειτουργία, ο οποίος συμβάλλει στην εξήγηση της σπανιότητας επιστημονικών μελετών προς αυτή την κατεύθυνση: η επαγγελματική και θεσμική μεροληψία.

Η γενική κατεύθυνση των προαναφερθέντων έργων είναι να εγείρουν σοβαρές αμφιβολίες για την αναγκαιότητα και τη σκοπιμότητα της παραγωγής χρήματος υπό την κρατική αιγίδα, μέσω κεντρικών τραπεζών και νομισματικών αρχών. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι το χρήμα και η τραπεζική θα ήταν προτιμότερο να υπόκεινται στις γενικές διατάξεις του αστικού δικαίου. Η κυβέρνηση δεν θα πρέπει να διοικεί ή να εποπτεύει τις τράπεζες ούτε να διευθύνει ή να εποπτεύει την παραγωγή χάρτινου χρήματος. Ουσιώδης αποστολή της είναι η προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, ιδίως της ιδιοκτησίας των πελατών των τραπεζών· κάθε περαιτέρω ανάμειξη προκαλεί περισσότερο κακό παρά καλό. Μία από τις δυσάρεστες αλήθειες του επαγγέλματος των οικονομολόγων είναι ότι σχεδόν όλα τα μέλη του είναι κρατικοί υπάλληλοι. Ακόμη πιο άμεσα συναφές είναι το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός οικονομολόγων ειδικευμένων στα *νομισματικά* οικονομικά εργάζονται σε κεντρικές τράπεζες και άλλες νομισματικές αρχές· και ακόμη και όσοι οικονομολόγοι ειδικευμένοι στα νομισματικά οικονομικά είναι «απλώς» καθηγητές σε κρατικά πανεπιστήμια αντλούν σημαντικό κύρος, και ενίοτε μεγάλα τμήματα του εισοδήματός τους, από έρευνες που διεξάγουν για λογαριασμό νομισματικών αρχών.

Οι οικονομολόγοι αρέσκονται να επισημαίνουν τη σημασία των οικονομικών κινήτρων στον καθορισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ενώ σχεδόν κανένα τμήμα της κοινωνίας δεν έχει διαφύγει τη δριμεία κριτική τους, μέχρι πολύ πρόσφατα ελάχιστοι από αυτούς είχαν προβληματιστεί για τα δικά τους κίνητρα. Και όμως, τα γεγονότα είναι σαφή: η υπεράσπιση της κρατικής ανάμειξης στο χρήμα και στην τραπεζική εξασφαλίζει τα προς το ζην· η προώθηση της αντίθετης θέσης κλείνει τις πόρτες στην ακαδημαϊκή σταδιοδρομία. Κανένας συνεπής οικονομολόγος δεν θα μπορούσε να αναμένει ότι οι οικονομολόγοι των νομισματικών οικονομικών θα ηγούνταν εκστρατειών κατά των κεντρικών τραπεζών και του χάρτινου χρήματος.[27]

Όποιος εξοικειώνεται με τη σύγχρονη επιστημονική βιβλιογραφία για το χρήμα και την τραπεζική δεν πρέπει να κλείνει τα μάτια σε αυτά τα γεγονότα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η φυσική παραγωγή χρήματος

Κεφάλαιο 1

Μορφές χρήματος

1. Ο καταμερισμός της εργασίας χωρίς χρήμα

Για να κατανοήσει κανείς την προέλευση και τη φύση του χρήματος, πρέπει πρώτα να εξετάσει πώς θα συνεργάζονταν οι άνθρωποι σε έναν κόσμο χωρίς χρήμα — σε έναν κόσμο *αντιπραγματισμού*. Η ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών σε έναν τέτοιο κόσμο φέρνει τα μέλη της κοινωνίας αντιμέτωπα με ορισμένα προβλήματα. Στρέφονται τότε στις χρηματικές ανταλλαγές ως μέσο για τον μετριασμό αυτών των προβλημάτων. Εν ολίγοις, το χρήμα αποτελεί μια —μερική— λύση στα προβλήματα των ανταλλαγών μέσω αντιπραγματισμού. Ας το εξετάσουμε, όμως, λίγο λεπτομερέστερα.

Ο θεμελιώδης νόμος της παραγωγής είναι ότι η από κοινού παραγωγή αποδίδει περισσότερο από τη μεμονωμένη παραγωγή. Δύο άτομα που εργάζονται απομονωμένα το ένα από το άλλο παράγουν μικρότερη ποσότητα υλικών αγαθών και υπηρεσιών απ' όση θα παρήγαν αν συντόνιζαν τις προσπάθειές τους. Πρόκειται ίσως για το σημαντικότερο δεδομένο της κοινωνικής ζωής. Οικονομολόγοι όπως ο David Ricardo και ο Ludwig von Mises έχουν τονίσει τη συνεπαγωγή του: ακόμη και αν δεν υπάρχουν άλλοι λόγοι για να συνεργάζονται οι άνθρωποι, η μεγαλύτερη παραγωγικότητα των κοινών προσπαθειών τείνει να τους φέρνει κοντά. Η υψηλότερη παραγωγικότητα του καταμερισμού της εργασίας, σε σύγκριση με τη μεμονωμένη παραγωγή, αποτελεί επομένως τη βάση ενός γενικού «νόμου της συνεργασίας».[1]

Χωρίς χρήμα, οι άνθρωποι θα αντάλλασσαν τα προϊόντα τους μέσω αντιπραγματισμού· για παράδειγμα, ο Jones θα αντάλλασσε το μήλο του με δύο αυγά του Brown. Σε έναν τέτοιο κόσμο, ο όγκος των ανταλλαγών —με άλλα λόγια, η έκταση της κοινωνικής συνεργασίας— περιορίζεται από τεχνολογικούς περιορισμούς και από το πρόβλημα της διπλής σύμπτωσης των αναγκών. Οι ανταλλαγές μέσω αντιπραγματισμού πραγματοποιούνται μόνον εφόσον κάθε συναλλασσόμενος έχει άμεση προσωπική ανάγκη για το αγαθό που λαμβάνει κατά την ανταλλαγή. Αλλά ακόμη και στις περιπτώσεις στις οποίες υπάρχει διπλή σύμπτωση των αναγκών, τα αγαθά είναι συχνά υπερβολικά ογκώδη και δεν μπορούν να υποδιαιρεθούν ώστε να προσαρμοστούν στις ανάγκες. Φανταστείτε έναν ξυλουργό που προσπαθεί να αγοράσει δέκα λίβρες αλεύρι με μια καρέκλα. Η καρέκλα έχει πολύ μεγαλύτερη αξία από το αλεύρι· πώς, λοιπόν, μπορεί να πραγματοποιηθεί η ανταλλαγή; Αν έκοβε την καρέκλα, ας πούμε, σε είκοσι κομμάτια, δεν θα αποκτούσε αντικείμενα που το καθένα θα άξιζε ακριβώς το ένα εικοστό της αξίας μιας καρέκλας· αντιθέτως, μια τέτοια «διαίρεση» της καρέκλας θα κατέστρεφε ολόκληρη την αξία της. Η ανταλλαγή, επομένως, δεν θα πραγματοποιούνταν.

2. Η προέλευση και η φύση του χρήματος

Τα προβλήματα αυτά μπορούν να μετριαστούν μέσω αυτού που έχει ονομαστεί «έμμεση ανταλλαγή». Στο παράδειγμά μας, ο ξυλουργός θα μπορούσε να ανταλλάξει την καρέκλα του με 20 ουγγιές αργύρου και στη συνέχεια να αγοράσει τις δέκα λίβρες αλεύρι έναντι ενός τετάρτου της ουγγιάς αργύρου. Το αποτέλεσμα είναι ότι η ανάγκη του ξυλουργού για αλεύρι, η οποία διαφορετικά

θα παρέμενε ανικανοποίητη, ικανοποιείται πλέον μέσω μιας πρόσθετης ανταλλαγής και της χρήσης ενός «μέσου ανταλλαγής» —εδώ, του αργύρου. Έτσι, η έμμεση ανταλλαγή παρέχει στον ξυλουργό μας πρόσθετες ευκαιρίες συνεργασίας με άλλους ανθρώπους. Διευρύνει τον καταμερισμό της εργασίας. Και, κατ' αυτόν τον τρόπο, συμβάλλει στην υλική, διανοητική και πνευματική πρόοδο κάθε προσώπου.

Στην ιστορία της ανθρωπότητας, μεγάλη ποικιλία εμπορευμάτων —βοοειδή, όστρακα, καρφιά, καπνός, βαμβάκι, χαλκός, άργυρος, χρυσός και ούτω καθεξής— έχουν χρησιμοποιηθεί ως μέσα ανταλλαγής. Στις πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες, τα πολύτιμα μέταλλα προτιμήθηκαν τελικά έναντι όλων των άλλων αγαθών, επειδή τα φυσικά χαρακτηριστικά τους —σπανιότητα, ανθεκτικότητα, διαιρετότητα, διακριτή όψη και ήχος, ομοιογένεια στον χώρο και στον χρόνο, ελατότητα και ομορφιά— τα καθιστούν ιδιαίτερα κατάλληλα γι' αυτή τη λειτουργία.

Όταν ένα μέσο ανταλλαγής είναι *γενικώς αποδεκτό* στην κοινωνία, ονομάζεται «χρήμα». Πώς μετατρέπεται ένα εμπόρευμα, όπως ο χρυσός ή ο άργυρος, σε χρήμα; Αυτό συμβαίνει μέσω μιας σταδιακής διαδικασίας, κατά την οποία όλο και περισσότεροι συμμετέχοντες στην αγορά, ο καθένας για λογαριασμό του, αποφασίζουν να χρησιμοποιούν χρυσό και άργυρο αντί άλλων εμπορευμάτων στις έμμεσες ανταλλαγές τους. Επομένως, η ιστορική επιλογή του χρυσού, του αργύρου και του χαλκού δεν πραγματοποιήθηκε μέσω κάποιου κοινωνικού συμβολαίου ή κάποιας σύμβασης. Προέκυψε, αντιθέτως, από την αυθόρμητη σύγκλιση πολλών ατομικών επιλογών, μια σύγκλιση που υποκινήθηκε από τα αντικειμενικά φυσικά χαρακτηριστικά των πολύτιμων μετάλλων.

Για να υιοθετηθεί αυθόρμητα ως μέσο ανταλλαγής, ένα εμπόρευμα πρέπει να είναι επιθυμητό για τις μη νομισματικές υπηρεσίες του —γι' αυτό καθαυτό— και να είναι εμπορεύσιμο, δηλαδή να αγοράζεται και να πωλείται ευρέως. Οι τιμές που καταβάλλονται *αρχικά* για τις μη νομισματικές υπηρεσίες του επιτρέπουν στους υποψήφιους αγοραστές να εκτιμήσουν τις *μελλοντικές* τιμές στις οποίες μπορεί εύλογα να αναμένεται ότι θα μεταπωληθεί. Οι τιμές που καταβάλλονται για τη μη νομισματική χρήση του αποτελούν, θα λέγαμε, την εμπειρική βάση για τη χρήση του στην έμμεση ανταλλαγή. Θα ήταν εξαιρετικά παρακινδυνευμένο να αγοράσει κανείς ένα εμπόρευμα για έμμεση ανταλλαγή χωρίς να γνωρίζει τις προηγούμενες τιμές του· κατά συνέπεια, η αυθόρμητη εμφάνιση ενός μέσου ανταλλαγής είναι πρακτικά αδύνατη όταν απουσιάζει αυτή η γνώση. Αντιθέτως, όταν υπάρχει, μπορεί να ανακύψει νομισματική ζήτηση για το εν λόγω εμπόρευμα. Η νομισματική ζήτηση προστίθεται τότε στην αρχική μη νομισματική ζήτηση, με αποτέλεσμα η τιμή του εμπορεύματος που λειτουργεί ως χρήμα να περιλαμβάνει μια νομισματική και μια μη νομισματική συνιστώσα. Μολονότι σε μια ανεπτυγμένη οικονομία η πρώτη είναι πιθανό να υπερτερεί σημαντικά της δεύτερης, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι η νομισματική χρήση ενός εμπορεύματος εξαρτάται τελικά από τη μη νομισματική χρήση του. Οι σχολαστικοί του Μεσαίωνα αποκαλούσαν το χρήμα *res fungibilis et primo usu consumptibilis*.[2] Ήταν σύμφυτο με τη φύση του χρήματος να αποτελεί εμπορεύσιμο πράγμα του οποίου η πρωταρχική χρήση βρισκόταν στην κατανάλωση.

3. Φυσικές μορφές χρήματος

Μπορούμε να ονομάσουμε «φυσικό χρήμα» κάθε είδος χρήματος που τίθεται σε χρήση μέσω της εκούσιας συνεργασίας δρώντων προσώπων.[3] Σύμφωνα με τον ορισμό μας, εκούσια συνεργασία

σημαίνει παροχή αμοιβαίας υποστήριξης χωρίς καμία παραβίαση της ιδιοκτησίας των άλλων και με ταυτόχρονη απόλαυση του απαραβίαστου της δικής μας ιδιοκτησίας.[4]

Ο ρόλος της ιδιωτικής ιδιοκτησίας ως θεμελιώδους θεσμού της ανθρώπινης κοινωνίας αποτελεί, ασφαλώς, σταθερό δεδομένο της ιστορικής εμπειρίας και της κοινωνικής επιστήμης. Αποτελεί επίσης σταθερό στοιχείο της χριστιανικής κοινωνικής σκέψης, με ρίζες στην Έκτη και στην Ένατη Εντολή. Στο πλαίσιο της Καθολικής Εκκλησίας, οι πάπες τόνισαν ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία πρέπει να διατηρείται απαραβίαστη, όχι από κάποιον νομικό δογματισμό υπέρ των ευπόρων, αλλά επειδή αντιλαμβάνονταν αυτό το απαραβίαστο ως την πρώτη προϋπόθεση για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των μαζών.[5] Υπερασπίστηκαν αυτή την αντίληψη γνωρίζοντας πολύ καλά ότι οι ιδιοκτήτες είναι συχνά κακοί διαχειριστές της περιουσίας τους. Την υπερασπίστηκαν ακόμη και στις περιπτώσεις στις οποίες οι ιδιοκτήτες δεν χρησιμοποιούν πράγματι τα ιδιωτικά τους μέσα για να προάγουν το καλό ολόκληρης της κοινωνίας. Και την υπερασπίστηκαν στις περιπτώσεις στις οποίες οι ιδιοκτήτες δεν είχαν καν την παραμικρή πρόθεση να επιδιώξουν το κοινό καλό. Εν ολίγοις, οι πάπες υπερασπίστηκαν τη διάκριση μεταξύ δικαιοσύνης και ηθικής —μεταξύ του *δικαιώματος* να έχει κανείς ιδιοκτησία και της ηθικής υποχρέωσης να κάνει καλή χρήση αυτής της ιδιοκτησίας.[6] Η παραβίαση της ηθικής υποχρέωσης κάποιου δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να δικαιολογήσει την παραμικρή προσβολή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Η ιδιωτική ιδιοκτησία είναι ιερή ακόμη και όταν γίνεται κατάχρησή της ή όταν δεν χρησιμοποιείται:

> *Η δικαιοσύνη που ονομάζεται συναλλακτική επιτάσσει τον απαρέγκλιτο σεβασμό της κατανομής των περιουσιών και απαγορεύει την προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων μέσω της υπέρβασης των ορίων της δικής μας ιδιοκτησίας· το καθήκον, όμως, των ιδιοκτητών να χρησιμοποιούν την περιουσία τους μόνο με ορθό τρόπο δεν υπάγεται σε αυτό το είδος δικαιοσύνης, αλλά σε άλλες αρετές, οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τις οποίες «δεν μπορούν να επιβληθούν διά της δικαστικής οδού». Επομένως, σφάλλουν όσοι υποστηρίζουν ότι η ιδιοκτησία και η ορθή χρήση της περιορίζονται από τα ίδια όρια· και ακόμη περισσότερο απέχει από την αλήθεια η άποψη ότι το δικαίωμα ιδιοκτησίας καταλύεται ή χάνεται λόγω κατάχρησης ή μη χρήσης.*[7]

Στην περίπτωση μιας κοινωνίας στην οποία η ιδιωτική ιδιοκτησία είναι απαραβίαστη, μπορούμε να μιλάμε για μια «πλήρως ελεύθερη κοινωνία», και η οικονομική της όψη μπορεί τότε να ονομαστεί «ελεύθερη αγορά» ή «ελεύθερη οικονομία». Μια τέτοια οικονομία, εφόσον τελειώνεται μέσω της χριστιανικής αγάπης, προάγει πραγματικά την «οικονομική και πολιτειακή πρόοδο».[8] Το νομισματικό επακόλουθο μιας τέτοιας κοινωνίας είναι, όπως είπαμε, το φυσικό χρήμα —ή μάλλον όλες οι διαφορετικές φυσικές μορφές χρήματος που θα υπήρχαν σε μια τέτοια κοινωνία, διότι υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να υποθέσουμε ότι μια ελεύθερη κοινωνία θα φιλοξενούσε ποικίλες μορφές χρήματος, οι οποίες θα ήταν όλες φυσικές με την έννοια που δίνουμε στον όρο. Σημειώστε ότι το φυσικό χρήμα είναι κατεξοχήν κοινωνικός θεσμός. Αυτό ισχύει όχι μόνον υπό την έννοια ότι χρησιμοποιείται σε διαπροσωπικές ανταλλαγές —όλες οι μορφές χρήματος χρησιμοποιούνται έτσι—, αλλά και υπό την έννοια ότι οι φυσικές μορφές χρήματος οφείλουν την ύπαρξή τους αποκλειστικά στο γεγονός ότι ικανοποιούν τις ανθρώπινες ανάγκες καλύτερα από οποιοδήποτε άλλο μέσο ανταλλαγής. Μόλις αυτό πάψει να ισχύει, οι συμμετέχοντες στην αγορά θα επιλέξουν να τις εγκαταλείψουν και να υιοθετήσουν άλλες μορφές χρήματος. Αυτή η ελευθερία επιλογής εξασφαλίζει, θα λέγαμε, μια δημοκρατική επιλογή από τη βάση των καλύτερων διαθέσιμων μορφών χρήματος — των φυσικών μορφών χρήματος.

Όπου παραβιάζονται τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, ιδίως όπου παραβιάζονται συστηματικά, δεν μπορούμε πλέον να μιλάμε για πλήρως ελεύθερη κοινωνία. Είναι δυνατόν να εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται φυσικές μορφές χρήματος σε τέτοιες κοινωνίες, στον βαθμό, δηλαδή, που οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας δεν αφορούν την επιλογή του χρήματος. Όπου, όμως, οι άνθρωποι δεν είναι ελεύθεροι να επιλέξουν τις καλύτερες διαθέσιμες μορφές χρήματος, εμφανίζεται ένα διαφορετικό είδος χρήματος —το «επιβεβλημένο χρήμα». Χαρακτηριστικό του γνώρισμα είναι ότι οφείλει την ύπαρξή του σε παραβιάσεις των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Χρησιμοποιείται, τουλάχιστον ως έναν βαθμό, επειδή ανώτερες εναλλακτικές μορφές χρήματος δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν χωρίς να εκτεθεί ο χρήστης σε βία. Συνεπώς, οι μορφές αυτές χρήματος είναι ηθικά βεβαρημένες. Μπορεί να παραμένουν ωφέλιμες και να χρησιμοποιούνται σε έμμεσες ανταλλαγές, αλλά είναι οπωσδήποτε λιγότερο ωφέλιμες από τις φυσικές μορφές χρήματος, επειδή οφείλουν την ύπαρξή τους σε παραβιάσεις της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και όχι αποκλειστικά στη σχετική υπεροχή τους ως προς την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών.

Ο χρυσός, ο άργυρος και ο χαλκός υπήρξαν φυσικές μορφές χρήματος επί αρκετές χιλιετίες σε πολλές ανθρώπινες κοινωνίες. Ο λόγος είναι, όπως είπαμε, ότι τα φυσικά χαρακτηριστικά τους τα καθιστούν καταλληλότερα να λειτουργούν ως χρήμα από οποιαδήποτε άλλα εμπορεύματα. Ωστόσο, τα αποκαλούμε φυσικές μορφές χρήματος όχι λόγω των φυσικών χαρακτηριστικών τους, αλλά επειδή ελεύθεροι άνθρωποι τα επέλεξαν αυθόρμητα γι' αυτή τη χρήση. Εν ολίγοις, δεν μπορεί κανείς να προσδιορίσει με a priori συλλογισμούς ποιο είναι το φυσικό χρήμα μιας κοινωνίας. Ο μόνος τρόπος να το διαπιστώσει είναι να αφήσει τους ανθρώπους να συνεργάζονται ελεύθερα και να επιλέγουν τα καλύτερα μέσα ανταλλαγής μεταξύ των διαθέσιμων εναλλακτικών. Εξετάζοντας την ιστορική εμπειρία, παρατηρούμε ότι, στις περισσότερες εποχές και στους περισσότερους τόπους, οι άνθρωποι επέλεξαν τον άργυρο. Ο χρυσός και ο χαλκός χρησιμοποιήθηκαν επίσης ως χρήμα, αν και σε μικρότερη έκταση.

4. Πιστωτικό χρήμα

Το φυσικό χρήμα πρέπει να διαθέτει δύο ιδιότητες. Πρώτα απ' όλα, πρέπει να έχει αξία *πριν από* τη νομισματική χρήση του και, επιπλέον, πρέπει να είναι κατάλληλο από φυσική άποψη για να χρησιμοποιηθεί ως μέσο ανταλλαγής —σε κάθε περίπτωση, καταλληλότερο από τις εναλλακτικές λύσεις. Οι ιστορικές μορφές χρήματος που αναφέραμε μέχρι τώρα αντλούν την προϋπάρχουσα αξία τους από τη χρήση τους στην κατανάλωση. Αυτό ισχύει ακόμη και στην περίπτωση των πολύτιμων μετάλλων. Είναι αλήθεια ότι δεν καταστρέφονται κατά την κατανάλωση, όπως, για παράδειγμα, ο καπνός και το βαμβάκι· εντούτοις, καταναλώνονται ως κοσμήματα, διακοσμητικά αντικείμενα και σε ποικίλες βιομηχανικές εφαρμογές.

Υπάρχουν όμως και άλλες μορφές χρήματος που δεν αντλούν την προϋπάρχουσα αξία τους από την κατανάλωση. Οι σημαντικότερες περιπτώσεις είναι το χάρτινο χρήμα και το ηλεκτρονικό χρήμα, στα οποία θα στραφούμε παρακάτω. Υπάρχει όμως και το πιστωτικό χρήμα, το αντικείμενο της παρούσας ενότητας. Όπως δηλώνει το όνομά του, το πιστωτικό χρήμα εμφανίζεται όταν χρηματοπιστωτικά μέσα χρησιμοποιούνται σε έμμεσες ανταλλαγές. Ας υποθέσουμε ότι ο Ben δανείζει 10 ουγγιές αργύρου στον Mike για ένα έτος και ότι, σε αντάλλαγμα, ο Mike τού δίνει ένα αναγνωριστικό χρέους —ένα IOU, από το «I owe you», δηλαδή «σου οφείλω». Ας υποθέσουμε ακόμη ότι αυτό το αναγνωριστικό χρέους είναι ένα χάρτινο γραμμάτιο με την επιγραφή: «Οφείλω

στον κομιστή αυτού του γραμματίου το ποσό των 10 ουγγιών, πληρωτέο την 1η Ιανουαρίου 2010 (υπογραφή)». Ο Ben θα μπορούσε τότε να επιχειρήσει να χρησιμοποιήσει αυτό το γραμμάτιο ως μέσο ανταλλαγής. Αυτό θα μπορούσε να επιτύχει εφόσον και οι υποψήφιοι αγοραστές του γραμματίου εμπιστεύονταν τη δήλωση του Mike ότι θα εξοφλήσει την πίστωση όπως υποσχέθηκε. Αν ο Mike χαίρει καλής φήμης μεταξύ ορισμένων ανθρώπων, είναι πιθανό αυτοί να δεχθούν το γραμμάτιό του ως πληρωμή για τα αγαθά και τις υπηρεσίες τους. Το αναγνωριστικό χρέους του Mike μετατρέπεται τότε σε πιστωτικό χρήμα.

Το πιστωτικό χρήμα δεν μπορεί ποτέ να αποκτήσει κυκλοφορία εφάμιλλη εκείνης των φυσικών μορφών χρήματος. Ο λόγος είναι ότι ενέχει κίνδυνο αθέτησης. Οι ανταλλαγές με μετρητά παρέχουν άμεσο έλεγχο επί του χρήματος στην υλική του μορφή. Ο εκδότης, όμως, ενός αναγνωριστικού χρέους μπορεί να πτωχεύσει, οπότε το αναγνωριστικό χρέους δεν θα είναι παρά ένα κομμάτι χαρτί.

Δεν προκαλεί επομένως έκπληξη ότι το πιστωτικό χρήμα απέκτησε ευρύτερη κυκλοφορία μόνον όταν η πίστωση εκφραζόταν σε κάποια μορφή εμπορευματικού χρήματος, όταν η φήμη του εκδότη ήταν υπεράνω αμφισβήτησης και όταν αποτελούσε τον μοναδικό τρόπο να εξασφαλιστούν γρήγορα για την κυβέρνηση τα κεφάλαια που απαιτούνταν για τη διεξαγωγή πολέμου μεγάλης κλίμακας. Αυτή ήταν, για παράδειγμα, η περίπτωση των αμερικανικών Continentals που χρηματοδότησαν τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας και των γαλλικών *assignats* που χρηματοδότησαν τους πολέμους των Γάλλων επαναστατών εναντίον της υπόλοιπης Ευρώπης. Κατά τις πρώιμες περιόδους, το πιστωτικό χρήμα είχε εκδοθεί και σε άλλες μορφές εκτός από τη χάρτινη. Ειδικότερα, αναγνωριστικά χρέους από δέρμα χρησιμοποιήθηκαν επανειλημμένα ως χρήμα από τον ένατο αιώνα και εξής.[9]

Το πιστωτικό χρήμα είναι απλώς παράγωγο είδος χρήματος. Αντλεί την αξία του από την προσδοκία μελλοντικής εξαργύρωσής του σε κάποιο εμπόρευμα. Από αυτή την άποψη διαφέρει ουσιωδώς από το χάρτινο χρήμα, το οποίο αποτιμάται γι' αυτό καθαυτό. Και αυτό μας φέρνει στο επόμενο θέμα.

5. Το χάρτινο χρήμα και η ελεύθερη αγορά

Μέχρι τώρα επιλέξαμε τα πολύτιμα μέταλλα για να διασαφηνίσουμε τη συζήτησή μας, επειδή ιστορικά υπήρξαν το χρήμα της ελεύθερης αγοράς και επειδή, μέχρι σήμερα, κανένα άλλο εμπόρευμα δεν φαίνεται καταλληλότερο για να χρησιμοποιηθεί ως μέσο ανταλλαγής. Ωστόσο, ο ισχυρισμός ότι ο χρυσός, ο άργυρος και ο χαλκός είναι οι καλύτερες διαθέσιμες μορφές χρήματος φαίνεται να διαψεύδεται από το γεγονός ότι σήμερα δεν υπάρχει σχεδόν καμία χώρα στον κόσμο που να χρησιμοποιεί πολύτιμα μέταλλα ως χρήμα. Αντιθέτως, όλες οι χώρες χρησιμοποιούν χάρτινο χρήμα.[10] Αυτή η καθολική πρακτική φαίνεται να εξηγείται εύκολα από την παρατήρηση ότι το χάρτινο χρήμα είναι ακόμη πιο πλεονεκτικό από τα πολύτιμα μέταλλα, για τρεις τουλάχιστον λόγους: (1) το κόστος παραγωγής του είναι πολύ χαμηλότερο· (2) η ποσότητά του μπορεί εύκολα να μεταβάλλεται ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του εμπορίου· και (3) η ποσότητά του μπορεί εύκολα να μεταβάλλεται ώστε να σταθεροποιείται η αξία της νομισματικής μονάδας.

Προτού προχωρήσουμε σε λεπτομερέστερη ανάλυση αυτών των υποτιθέμενων πλεονεκτημάτων, πρέπει να εξετάσουμε το ακόμη θεμελιωδέστερο ερώτημα αν το χάρτινο χρήμα αποτελεί εξαρχής φαινόμενο της αγοράς. Οφείλει την ύπαρξή του στην ελεύθερη επιλογή των χρηστών του χρήματος ή σε νομικά προνόμια; Αν ισχύει το πρώτο, δεν φαίνεται να υπάρχει τίποτε το επιλήψιμο στο

χάρτινο χρήμα —κάθε άλλο. Αν όμως υπάρχει μόνο χάρη στον εξαναγκασμό και στον καταναγκασμό, δηλαδή χάρη σε παραβιάσεις των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, τα υποτιθέμενα πλεονεκτήματά του πρέπει να εξεταστούν πολύ προσεκτικά.

Αν στραφούμε στα εμπειρικά δεδομένα, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι σε καμία περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας δεν εμφανίστηκε αυθόρμητα χάρτινο χρήμα στην ελεύθερη αγορά.[11] Κανένας δυτικός συγγραφέας πριν από τον δέκατο όγδοο αιώνα δεν φαίνεται να είχε καν εξετάσει το ενδεχόμενο να είναι δυνατή η ύπαρξη χάρτινου χρήματος. Η ιδέα εμφανίστηκε μόνον όταν τα χάρτινα πιστοποιητικά χρυσού και αργύρου απέκτησαν ευρύτερη κυκλοφορία, ιδίως στο πλαίσιο της χρηματοδότησης του κράτους σε μεγάλη κλίμακα.[12] Κατά τον δέκατο όγδοο, τον δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα πραγματοποιήθηκαν στη Δύση διάφορα πειράματα με χάρτινο χρήμα.[13] Οι κυβερνήσεις εξέδωσαν χάρτινο χρήμα επιβάλλοντας ταυτόχρονα σε κάθε πολίτη τη νομική υποχρέωση να το δέχεται ως νόμιμο μέσο πληρωμής. Παραμέρισαν τους όρους ιδιωτικών συμβάσεων και υποχρέωσαν, για παράδειγμα, τους πιστωτές να δέχονται πληρωμές σε χάρτινα «greenbacks» αντί σε χρυσό ή άργυρο. Στις περισσότερες περιπτώσεις, όμως, οι κυβερνήσεις μετέτρεψαν προϋπάρχοντα χάρτινα πιστοποιητικά χρυσού και αργύρου σε χάρτινο χρήμα, απαγορεύοντας τη χρήση του χρυσού και του αργύρου, καθώς και όλων των άλλων κατάλληλων εμπορευμάτων και πιστοποιητικών. Η εμπειρία άλλων πολιτισμών και εποχών αφηγείται την ίδια ιστορία. Το χάρτινο χρήμα είχε εισαχθεί στην Κίνα τον δωδέκατο αιώνα, επίσης μέσω εξαναγκασμού και καταναγκασμού από τον ηγεμόνα.[14] Σε όλες τις γνωστές ιστορικές περιπτώσεις, το χάρτινο χρήμα προέκυψε μέσω αθέτησης συμβάσεων υπό την κρατική αιγίδα και άλλων παραβιάσεων των δικαιωμάτων ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Ποτέ δεν υπήρξε δημιούργημα της ελεύθερης αγοράς.

Η ιστορική εμπειρία, ασφαλώς, δεν αποφαίνεται οριστικά για το αν το χάρτινο χρήμα μπορεί να εμφανιστεί αυθόρμητα σε μια ελεύθερη αγορά. Μπορούμε να επιλύσουμε το ζήτημα σε θεωρητική βάση; Εδώ υπεισέρχεται ο ακόλουθος συλλογισμός. Από την ίδια του τη φύση, το χάρτινο χρήμα παρέχει μόνον νομισματικές υπηρεσίες, ενώ το εμπορευματικό χρήμα παρέχει δύο είδη υπηρεσιών: νομισματικές υπηρεσίες και υπηρεσίες ως εμπόρευμα. Συνεπώς, οι τιμές που καταβάλλονται για το χάρτινο χρήμα μπορούν να μειωθούν μέχρι το μηδέν, ενώ η τιμή του εμπορευματικού χρήματος θα παραμένει πάντοτε θετική όσο υπάρχει μη νομισματική ζήτηση γι' αυτό. Αν οι τιμές που καταβάλλονται για μια μορφή χάρτινου χρήματος μηδενιστούν, το χρήμα αυτό δεν μπορεί ποτέ να επανέλθει σε νομισματική χρήση, επειδή, χωρίς ένα ήδη υπάρχον σύστημα τιμών, οι συμμετέχοντες στην αγορά δεν θα μπορούσαν να αποτιμήσουν τη νομισματική μονάδα. Επομένως, η χρήση χάρτινου χρήματος ενέχει τον κίνδυνο ολικής και μόνιμης εκμηδένισης της αξίας του. Ο κίνδυνος αυτός δεν υπάρχει στην περίπτωση του εμπορευματικού χρήματος, το οποίο έχει πάντοτε θετική τιμή και μπορεί, επομένως, πάντοτε να επανέλθει σε νομισματική χρήση.

Δεν χρειάζεται πολλή φαντασία για να προβλέψει κανείς τις πρακτικές συνέπειες αυτού του γεγονότος. Σε μια πραγματικά ελεύθερη αγορά, το χάρτινο χρήμα δεν θα μπορούσε να αντέξει τον ανταγωνισμό των εμπορευματικών μορφών χρήματος. Οι πιο διορατικοί και συνετοί συμμετέχοντες στην αγορά θα απαλλάσσονταν πρώτοι από το χάρτινο χρήμα τους, και οι υπόλοιποι θα ακολουθούσαν εν καιρώ. Στο τέλος αυτής της διαδικασίας, η οποία θα μπορούσε να ολοκληρωθεί μέσα σε λίγα μόνον δευτερόλεπτα, αλλά ενδεχομένως και να διαρκέσει μερικά χρόνια, το χάρτινο νόμισμα θα είχε εξαλειφθεί πλήρως.[15]

Η προηγούμενη ανάλυση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι καμία μορφή χρήματος δεν μπορεί να παραμένει σε κυκλοφορία μόνο και μόνο επειδή κυκλοφορούσε μέχρι τώρα. Η έσχατη πηγή της αξίας της —το απώτατο θεμέλιο της αξίας της— πρέπει να είναι κάτι διαφορετικό από το απλό γεγονός ότι, μέχρι τώρα, οι άνθρωποι ήταν πρόθυμοι να τη δέχονται.[16] Κάθε λογής ψυχολογικά κίνητρα θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια τέτοια πηγή για κάποιο διάστημα, αλλά όλα θα κατέρρεαν υπό την πίεση μιας διαδικασίας υποκατάστασης όπως αυτή που περιγράψαμε παραπάνω. Και τότε τι; Μπορεί η ένοπλη ισχύς της κυβέρνησης να διατηρήσει το χρήμα σε κυκλοφορία; Η κρατική επιταγή μπορεί πράγματι να προσδώσει αξία στο χάρτινο χρήμα —την αξία του να μην έχει κανείς μπλεξίματα με την αστυνομία.[17] Αλλά αυτή η παρατήρηση απλώς επιβεβαιώνει τη θέση μας ότι το χάρτινο χρήμα δεν αποτελεί φαινόμενο της αγοράς. Δεν μπορεί να ευδοκιμήσει στον καθαρό αέρα μιας ελεύθερης κοινωνίας. Χρησιμοποιείται μόνον όταν η αστυνομική ισχύς καταστέλλει τους ανταγωνιστές του, με αποτέλεσμα τα μέλη της κοινωνίας να τίθενται μπροστά στο σκληρό δίλημμα είτε να χρησιμοποιούν το χάρτινο χρήμα της κυβέρνησης είτε να στερούνται εντελώς τα οφέλη μιας χρηματικής οικονομίας.[18]

6. Ηλεκτρονικό χρήμα

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις μπορούν να εφαρμοστούν άμεσα στην περίπτωση του ηλεκτρονικού χρήματος. Ένα οικονομικό αγαθό που ορίζεται εξ ολοκλήρου με όρους bits και bytes είναι απίθανο να παραχθεί ποτέ αυθόρμητα σε μια ελεύθερη αγορά, για τους ίδιους ακριβώς λόγους που μόλις εξετάσαμε στην περίπτωση του χάρτινου χρήματος. Και, παρά τις επίμονες προσπάθειες διαφόρων ατόμων και ενώσεων, κανένα τέτοιο χρήμα δεν έχει πράγματι παραχθεί αφότου η δημιουργία του Διαδικτύου κατέστησε δυνατές τις ηλεκτρονικές πληρωμές. Επί του παρόντος, μόνον *κρατικό* χρήμα έχει παραχθεί σε ηλεκτρονική μορφή· και, όπως στην περίπτωση του χάρτινου χρήματος, οι κυβερνήσεις μπόρεσαν να το πράξουν μόνο επειδή έχουν τη δυνατότητα να καταστέλλουν τον ανταγωνισμό.

Στην ελεύθερη αγορά, οι νέες τεχνολογίες πληροφορικής δεν κατόρθωσαν να δημιουργήσουν καμία νέα μορφή χρήματος. Κατόρθωσαν να αναπτύξουν διάφορα νέα μέσα *πρόσβασης στο χρήμα και μεταφοράς* του. Αυτές οι νέες ηλεκτρονικές τεχνικές *διαχείρισης* του χρήματος είναι πολύ αποδοτικές και ωφέλιμες, αλλά δεν πρέπει να συγχέονται με τη δημιουργία ηλεκτρονικού χρήματος.

Κεφάλαιο 2

Πιστοποιητικά χρήματος

1. Πιστοποιητικά υλικά ενσωματωμένα στο χρήμα

Τα πολύτιμα μέταλλα θα είχαν καταστεί χρήμα ακόμη και αν δεν είχε επινοηθεί ποτέ η νομισματοκοπή, επειδή, ακόμη και σε άκοπη μορφή, τα φυσικά τους πλεονεκτήματα υπερτερούν εκείνων όλων των εναλλακτικών. Δεν υπάρχει, ωστόσο, αμφιβολία ότι η νομισματοκοπή αύξησε τα οφέλη που προκύπτουν από την έμμεση ανταλλαγή και ότι, επομένως, συνέβαλε στη διάδοση των χρηματικών ανταλλαγών. Η νομισματοκοπή επιτρέπει την ανταλλαγή πολύτιμων μετάλλων χωρίς να απαιτούνται οι εντάσεως εργασίας διαδικασίες της ζύγισης και της τήξης του μετάλλου. Μπορεί κανείς να προσδιορίσει ένα βάρος μετάλλου απλώς μετρώντας τα νομίσματα.[1]

Η νομισματοκοπή προσδίδει σε μια μάζα πολύτιμου μετάλλου ένα αποτύπωμα που πιστοποιεί το βάρος της. Το τυπικό αποτύπωμα δηλώνει περίπου ότι το νόμισμα έχει συνολικό βάρος τόσων γραμμαρίων ή ουγγιών —μικτό βάρος—, με την τάδε αναλογία ή απόλυτη περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο —βάρος καθαρού μετάλλου. Γι' αυτό οι ονομασίες των νομισμάτων ήταν συνήθως ονομασίες μονάδων βάρους, όπως η λίβρα, το μάρκο, το φράγκο ή το εκύ.

Σημειώστε ότι η υπηρεσία αυτή εξαρτάται εξ ολοκλήρου από την αξιοπιστία του πιστοποιούντος, δηλαδή του νομισματοκόπου. Αν οι συμμετέχοντες στην αγορά δεν μπορούν να εμπιστευθούν το πιστοποιητικό, θα προτιμήσουν να μη χρησιμοποιήσουν το νόμισμα και να υποστούν την πρόσθετη ταλαιπωρία της ζύγισης του μετάλλου και, ενδεχομένως, της τήξης του, προκειμένου να προσδιορίσουν την περιεκτικότητά του σε καθαρό μέταλλο. Ένα αξιόπιστο νόμισμα απαλλάσσει από αυτή την ταλαιπωρία και, συνεπώς, προσθέτει αξία στο άκοπο μέταλλο που περιέχεται σε αυτό· για παράδειγμα, ένα αξιόπιστο αργυρό νόμισμα μιας ουγγιάς έχει μεγαλύτερη αξία από μία ουγγιά άκοπου αργύρου.[2] Οι άνθρωποι καταβάλλουν επομένως υψηλότερες τιμές για τα νομίσματα απ' ό,τι για το άκοπο μέταλλο, και ο νομισματοκόπος βιοπορίζεται από αυτή τη διαφορά τιμής.[3]

Επειδή η αξία του πιστοποιητικού εξαρτάται από την αξιοπιστία του νομισματοκόπου, τα νομίσματα χρησιμοποιούνται συνήθως εντός περιορισμένων γεωγραφικών περιοχών. Μόνον όσοι γνωρίζουν τον νομισματοκόπο είναι πιθανό να δεχθούν τα νομίσματά του. Όλοι οι υπόλοιποι θα επιμείνουν να πληρωθούν σε άκοπο μέταλλο ή σε νομίσματα που εμπιστεύονται. Αυτό δεν σημαίνει ότι στην πράξη κάθε χωριό χρειάζεται διαφορετικά νομίσματα. Η γεωγραφική ακτίνα εντός της οποίας χρησιμοποιείται ένα νόμισμα *μπορεί* να διευρυνθεί πάρα πολύ και να αποκτήσει ακόμη και παγκόσμια εμβέλεια, εφόσον ο νομισματοκόπος έχει εξαίρετη φήμη. Αυτή ήταν, για παράδειγμα, η περίπτωση των μεξικανικών νομισμάτων του δολαρίου, τα οποία στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα κυκλοφορούσαν ελεύθερα στις περισσότερες περιοχές των ΗΠΑ και κληροδότησαν την ονομασία τους στο σημερινό νόμισμα αυτής της χώρας.

Ιστορικά, οι νομισματοκόποι προσέφεραν πρόσθετες υπηρεσίες που συμπλήρωναν την πιστοποίηση του βάρους. Ένα από τα διαχρονικά προβλήματα της κοπής νομισμάτων από πολύτιμα μέταλλα είναι ότι τα χρησιμοποιημένα νομίσματα ενδέχεται να περιέχουν μικρότερη ποσότητα πολύτιμου μετάλλου από τα νεόκοπα. Όταν συμβαίνει αυτό, οι άνθρωποι έχουν την τάση να κρατούν για τον

εαυτό τους τα καλά νομίσματα και να συναλλάσσονται μόνο με τα κακά. Για να αντιμετωπίσουν αυτό το πρόβλημα, οι νομισματοκόποι θα μπορούσαν να προσφέρουν τα νομίσματά τους σε συνδυασμό με μια ασφαλιστική υπηρεσία: θα μπορούσαν να προσφέρονται να ανταλλάσσουν κάθε ελαφρώς χρησιμοποιημένο νόμισμα με ένα καινούργιο. Αυτή η πολιτική θα εγγυόταν τη σταθερότητα και την ομοιογένεια των νομισμάτων με την πάροδο του χρόνου. Έτσι, τα ασφαλισμένα νομίσματα θα ανταλλάσσονταν σε ακόμη υψηλότερες τιμές, και από αυτή τη διαφορά τιμής —το ασφάλιστρο— θα μπορούσαν να καλύπτονται οι δαπάνες αντικατάστασης.

Πλήθος στοχαστών που ασχολήθηκαν με το χρήμα, από τον Μεσαίωνα μέχρι τις μέρες μας, υποστήριξαν ότι η νομισματοκοπή έπρεπε να ανατίθεται στους ηγεμόνες ή στις κυβερνήσεις, οι οποίοι, επειδή ήταν οι φυσικοί ηγέτες της κοινωνίας, ήταν επίσης εκείνοι τους οποίους ήταν φυσικό να εμπιστεύεται κανείς. Οι σχολαστικοί του Μεσαίωνα γνώριζαν πολύ καλά ότι οι ηγεμόνες καταχρώνταν συχνά αυτή την εμπιστοσύνη, αποτυπώνοντας, για παράδειγμα, την ένδειξη «μία ουγγιά» σε ένα νόμισμα που περιείχε μόνον μισή ουγγιά και ιδιοποιούμενοι την άλλη μισή. Γι' αυτό ο Nicholas Oresme έθεσε την αρχή ότι οι ηγεμόνες δεν είχαν κανένα δικαίωμα να αλλοιώνουν τα νομίσματα χωρίς τη συναίνεση ολόκληρης της κοινότητας, δηλαδή ολόκληρης της κοινότητας των χρηστών του χρήματος.

Η οικονομική επιστήμη μάς επέτρεψε να κατανοήσουμε ότι η ανταγωνιστική νομισματοκοπή είναι ακόμη καλύτερος τρόπος διαφύλαξης της αξιοπιστίας των νομισμάτων. Δεν υπάρχει οικονομικός λόγος να μην επιτρέπεται σε κάθε ιδιώτη να εισέρχεται στη δραστηριότητα της νομισματοκοπής και να προσφέρει τα δικά του νομίσματα. Είναι αλήθεια ότι και ένας ιδιώτης νομισματοκόπος μπορεί να καταχραστεί την εμπιστοσύνη που δείχνουν οι πελάτες του στον ίδιο και στα νομίσματά του. Η τιμωρία, όμως, είναι άμεση: θα χάσει όλους αυτούς τους πελάτες. Οι άνθρωποι θα αρχίσουν να χρησιμοποιούν άλλα νομίσματα, εκδιδόμενα από πρόσωπα τα οποία έχουν λόγους να εμπιστεύονται περισσότερο. Κατά κάποιον τρόπο, αυτή η ανταγωνιστική διαδικασία ικανοποιεί επίσης την απαίτηση του Oresme να αποφασίζει για τη νομισματοκοπή ολόκληρη η κοινότητα των χρηστών του χρήματος. Εκείνος υποστήριζε ότι «το χρήμα αποτελεί ιδιοκτησία της κοινότητας».[4] Σε μια ελεύθερη αγορά, οι ιδιοκτήτες χρήματος μπορούν να ασκούν αυτό το δικαίωμα ιδιοκτησίας απρόσκοπτα και γρήγορα. Κάθε πρόσωπο που παύει να εμπιστεύεται τον νομισματοκόπο Α απλώς σταματά να χρησιμοποιεί τα νομίσματα του Α και αρχίζει να χρησιμοποιεί τα νομίσματα του νομισματοκόπου Β. Έτσι, εγκαταλείπει την κοινότητα Α και εντάσσεται στην κοινότητα Β.

Ο ανταγωνισμός στη νομισματοκοπή δεν αποτελεί πανάκεια. Οι καταχρήσεις είναι πάντοτε δυνατές και, σε πολλές περιπτώσεις, δεν μπορούν εύκολα να επανορθωθούν. Η αρετή του ανταγωνισμού είναι ότι προσφέρει την προοπτική ελαχιστοποίησης της έκτασης των πιθανών καταχρήσεων. Και το μεγάλο του θέλγητρο είναι ότι εμπλέκει ολόκληρη την κοινότητα των χρηστών του χρήματος, όχι μόνον ορισμένους διορισμένους ή αυτοδιορισμένους αξιωματούχους. Εδώ κάτω στη γη, αυτό φαίνεται να είναι το περισσότερο που μπορούμε να ελπίζουμε.

2. Πιστοποιητικά υλικά αποσυνδεδεμένα από το χρήμα

Αν τα πιστοποιητικά μπορούν να προσθέτουν αξία στο άκοπο μέταλλο, τότε μπορούν να έχουν και αυτοτελή αξία. Επομένως, μπορούν επίσης να αποτελούν αντικείμενο συναλλαγής χωρίς να είναι

υλικά ενσωματωμένα στο πολύτιμο μέταλλο του οποίου πιστοποιούν την ποσότητα. Τότε αποτελούν υποκατάστατα χρήματος.

Η έκδοση τέτοιων υποκατάστατων χρήματος αποτελούσε γενικώς αποδεκτή πρακτική στις πόλεις του Άμστερνταμ και του Αμβούργου επί σχεδόν δύο αιώνες. Η Τράπεζα του Άμστερνταμ, που ιδρύθηκε το 1609, εξέδιδε χάρτινα γραμμάτια τα οποία πιστοποιούσαν ότι ο κάτοχός τους ήταν ο νόμιμος κύριος μιας ορισμένης ποσότητας καθαρού αργύρου κατατεθειμένης στα θησαυροφυλάκια της τράπεζας. Αυτά τα τραπεζογραμμάτια μπορούσαν να εξαργυρωθούν οποτεδήποτε στα ταμεία της Τράπεζας, κατόπιν απλής απαίτησης του εκάστοτε κυρίου τους.[5] Κατά συνέπεια, χρησιμοποιούνταν στις συναλλαγές αντί του ίδιου του αργύρου. Αντί να ανταλλάσσουν άργυρο στην υλική του μορφή, οι άνθρωποι πραγματοποιούσαν τις αγορές τους με τραπεζογραμμάτια που πιστοποιούσαν την κυριότητα μιας ποσότητας αργύρου κατατεθειμένης στην Τράπεζα.

Εκτός από τα χάρτινα γραμμάτια, οι κυριότεροι τύποι τέτοιων υποκατάστατων είναι τα κέρματα συμβολικής αξίας, τα πιστοποιητικά καταθέσεων, οι λογαριασμοί επιταγών, οι πιστωτικές κάρτες και οι ηλεκτρονικοί τραπεζικοί λογαριασμοί στο Διαδίκτυο. Παρά την ποικιλία της υλικής τους μορφής, καθένας από αυτούς παρουσιάζει τρία θεμελιώδη χαρακτηριστικά: διαμεσολάβηση, τίτλους και διακράτηση «αποθεματικών».[6]

Η πιστοποίηση στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι εξίσου αναπόσπαστα συνδεδεμένη με το χρήμα όσο στην περίπτωση των αποτυπωμάτων που χαράσσονται στο ίδιο το υλικό του χρήματος —των συνηθισμένων νομισμάτων που εξετάσαμε παραπάνω. Αντιθέτως, το υποκατάστατο χρήματος αναφέρεται σε μια ποσότητα χρήματος που βρίσκεται μακριά από τα μάτια των συναλλασσομένων. Το ίδιο το χρήμα φυλάσσεται κάπου αλλού, δηλαδή στην τράπεζα, στο δημόσιο ταμείο ή σε οποιονδήποτε άλλο οργανισμό έχει εκδώσει το πιστοποιητικό. Επομένως, στην προκειμένη περίπτωση δεν υπάρχει μόνον νομισματική διαμεσολάβηση με την ασθενή έννοια ότι ένα τρίτο μέρος πιστοποιεί ποσότητες χρήματος που ανταλλάσσονται από τα άλλα δύο μέρη· υπάρχει και με την ισχυρή έννοια ότι αυτό το τρίτο μέρος ασκεί πράγματι φυσικό έλεγχο επί του χρήματος κατά τη στιγμή της ανταλλαγής.

Επιπλέον, τα υποκατάστατα χρήματος δεν πιστοποιούν απλώς τη φυσική ύπαρξη μιας ορισμένης ποσότητας πολύτιμου μετάλλου· αποτελούν επίσης νομικό τίτλο επί αυτής της ποσότητας. Ο νόμιμος κύριος ενός τραπεζογραμματίου μίας ουγγιάς αργύρου, για παράδειγμα, είναι ο νόμιμος κύριος μίας ουγγιάς αργύρου κατατεθειμένης στα θησαυροφυλάκια του ιδρύματος που εξέδωσε το τραπεζογραμμάτιο.

Τέλος, οι ποσότητες χρήματος που διακρατεί ο εκδότης των υποκατάστατων ονομάζονται «αποθεματικά». Αυτή η ορολογία είναι καθιερωμένη στην οικονομική επιστήμη, αλλά πρέπει να χρησιμοποιείται με κάποια προσοχή. Πολλοί από όσους μελετούν το χρήμα και την τραπεζική πιστεύουν ότι πιστοποιητικά όπως οι λογιστικές εγγραφές σε τραπεζικούς λογαριασμούς αποτελούν το πραγματικό χρήμα, επειδή χρησιμοποιούνται πράγματι στις καθημερινές ανταλλαγές, ενώ το χρήμα που διακρατούν τα ιδρύματα τα οποία πραγματοποιούν τις εγγραφές στους λογαριασμούς αποτελεί απλώς τα αποθεματικά. Η αλήθεια, όμως, είναι πολύ διαφορετική. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, τα λεγόμενα αποθεματικά είναι στην πραγματικότητα το ίδιο το χρήμα, ενώ οι εγγραφές στους λογαριασμούς αποτελούν μόνον υποκατάστατα χρήματος.[7]

Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των πιστοποιητικών που είναι αποσυνδεδεμένα από το ίδιο το χρήμα; Το κυριότερο πλεονέκτημα είναι ότι μπορεί να μειωθεί το κόστος φύλαξης, μεταφοράς και πιστοποίησης —νομισματοκοπής. Το κυριότερο μειονέκτημα είναι ότι οι δυνατότητες κατάχρησης είναι μεγαλύτερες απ' ό,τι στην περίπτωση της νομισματοκοπής. Οι δόλιοι τραπεζίτες μπορούν να υπεξαιρέσουν την περιουσία των πελατών τους πολύ ευκολότερα από τους δόλιους νομισματοκόπους. Μια ματιά στην ιστορία των θεσμών αποκαλύπτει ότι ήταν πρακτικά αδύνατο να αντισταθεί κανείς σε αυτόν τον πειρασμό, ιδίως όταν η πιστοποίηση δεν ήταν ανταγωνιστική. Στην περίπτωση της Τράπεζας του Αμβούργου χρειάστηκαν σχεδόν 150 χρόνια προτού αρχίσουν οι καταχρήσεις — ή, τουλάχιστον, προτού γίνουν φανερές. Άλλοι τραπεζίτες υπέκυψαν πολύ ταχύτερα. Για παράδειγμα, οι χρυσοχόοι που στα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα είχαν αναλάβει τη δραστηριότητα της πιστοποίησης στην πόλη του Λονδίνου, αφού ο Άγγλος βασιλιάς είχε αρπάξει τον χρυσό που ήταν κατατεθειμένος στον Πύργο, άρχισαν πολύ σύντομα να χρησιμοποιούν τις καταθέσεις στις δανειοδοτικές τους εργασίες. Έτσι μετατράπηκαν σε «τραπεζίτες κλασματικών αποθεματικών», πράγμα που σημαίνει ότι μόνον ένα μέρος —ένα κλάσμα— των εκδόσεών τους καλυπτόταν από τα αντίστοιχα χρηματικά αποθεματικά.

Εν ολίγοις, η δυνατότητα καταχρηστικής χρήσης των υποκατάστατων αποτελεί πολύ σημαντικό μειονέκτημα. Μπορεί επομένως εύλογα κανείς να αμφιβάλλει αν θα μπορούσαν να αποκτήσουν ευρύτερη κυκλοφορία σε μια ελεύθερη αγορά. Ακόμη και ο David Ricardo, ο μεγάλος υπέρμαχος του χάρτινου νομίσματος, παραδεχόταν ότι ήταν απίθανο τέτοια υποκατάστατα να αντέξουν τον ανταγωνισμό των μεταλλικών νομισμάτων. Ο μόνος ασφαλής τρόπος να τεθούν χάρτινα γραμμάτια σε κυκλοφορία ήταν να επιβληθούν στους πολίτες: «Αν όσοι χρησιμοποιούν γραμμάτια της μίας και των δύο, ακόμη και των πέντε λιρών, είχαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν γκινέες, δεν θα υπήρχε μεγάλη αμφιβολία για το ποια θα προτιμούσαν».[8]

Σκοπός μας, όμως, δεν είναι να εικάσουμε ποια σημασία θα είχαν τα χάρτινα πιστοποιητικά στην ελεύθερη αγορά. Θέλουμε απλώς να επισημάνουμε ότι τα χάρτινα πιστοποιητικά και τα κέρματα συμβολικής αξίας θα μπορούσαν ενδεχομένως να διαδραματίζουν κάποιον ρόλο σε αυτήν και ότι χρησιμοποιήθηκαν πολύ ευρέως στο παρελθόν, αν και πολύ συχνά υπό κάποια μορφή επιβολής. Σε μια ελεύθερη κοινωνία, οι συμμετέχοντες στην αγορά θα στάθμιζαν διαρκώς τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των διάφορων προϊόντων πιστοποίησης. Είναι αλήθεια ότι δεν θα μπορούσαν να αποτρέψουν όλες τις καταχρήσεις. Αλλά, και πάλι, το ζητούμενο είναι ότι ένα ανταγωνιστικό σύστημα ελαχιστοποιεί την πιθανή ζημία.

Κεφάλαιο 3

Το χρήμα στη διαδικασία της αγοράς

1. Παραγωγή χρήματος και τιμές

Το βασικό οικονομικό δεδομένο της ανθρώπινης ζωής είναι η καθολική συνθήκη της σπανιότητας. Τα μέσα μας δεν επαρκούν για την πραγματοποίηση όλων των σκοπών μας. Ειδικότερα, ο χρόνος μας είναι περιορισμένος και, επομένως, πρέπει να αποφασίσουμε πώς θα τον χρησιμοποιήσουμε: στην αμειβόμενη εργασία, σε οικογενειακές ή κοινοτικές δραστηριότητες ή στην προσωπική μας σχόλη. Αλλά και όλα τα άλλα μέσα που έχουμε στη διάθεσή μας είναι περιορισμένα: τα χρηματικά μας διαθέσιμα, τα χρηματοοικονομικά περιουσιακά μας στοιχεία, το μέγεθος και η ποιότητα των αυτοκινήτων και των κατοικιών μας και ούτω καθεξής. Έτσι, ό,τι κι αν κάνουμε, πρέπει να επιλέγουμε πώς θα χρησιμοποιήσουμε αυτούς τους πόρους, πράγμα που σημαίνει επίσης ότι αποφασίζουμε ταυτόχρονα πώς δεν θα τους χρησιμοποιήσουμε.

Η χρήση όλων των μέσων δράσης διέπεται από τον νόμο της φθίνουσας οριακής αξίας. Σύμφωνα με αυτόν τον νόμο, η σχετική σημασία οποιασδήποτε μονάδας ενός οικονομικού αγαθού για τον ιδιοκτήτη της —ή, όπως λένε οι οικονομολόγοι, η οριακή αξία οποιασδήποτε μονάδας— μειώνεται όσο αυξάνεται η συνολική ποσότητα αυτού του αγαθού που ελέγχουμε, και αντιστρόφως. Ο λόγος είναι ότι κάθε πρόσθετη μονάδα μάς επιτρέπει να επιδιώκουμε νέους στόχους, τους οποίους διαφορετικά δεν θα είχαμε επιλέξει να επιδιώξουμε. Επομένως, αυτοί οι στόχοι είναι αναγκαστικά λιγότερο σημαντικοί για το δρων πρόσωπο από τους στόχους που θα επιδίωκε με τη μικρότερη ποσότητα. Συνεπώς, για παράδειγμα, η οριακή αξία μιας επιπλέον γουλιάς νερού είναι πολύ διαφορετική για κάποιον που ταξιδεύει σε μια έρημο απ' ό,τι για το ίδιο πρόσωπο όταν κολυμπά σε μια λίμνη. Και η οριακή αξία ενός δωματίου 200 τετραγωνικών ποδών που προστίθεται στο σπίτι μας είναι πολύ διαφορετική αναλόγως του αν το σημερινό μέγεθος του σπιτιού μας είναι 500 ή 5.000 τετραγωνικά πόδια. Ομοίως, η οριακή αξία ενός επιπλέον δολαρίου εξαρτάται από το πόσα δολάρια διακρατεί ήδη ο ιδιοκτήτης του στα χρηματικά του διαθέσιμα.

Συνεπώς, η *παραγωγή* κάθε πρόσθετης μονάδας χρήματος καθιστά το χρήμα λιγότερο πολύτιμο για τον ιδιοκτήτη αυτής της πρόσθετης μονάδας απ' όσο θα ήταν διαφορετικά. Ειδικότερα, το καθιστά λιγότερο πολύτιμο γι' αυτόν σε σύγκριση με όλα τα άλλα αγαθά και τις υπηρεσίες. Κατά συνέπεια, *ως αγοραστής* αγαθών και υπηρεσιών, θα τείνει πλέον να καταβάλλει περισσότερα χρήματα σε αντάλλαγμα γι' αυτά τα άλλα αγαθά και τις υπηρεσίες· και *ως πωλητής* αγαθών και υπηρεσιών, θα τείνει πλέον να ζητά υψηλότερη χρηματική πληρωμή.

Εν ολίγοις, η παραγωγή χρήματος συνεπάγεται μια τάση αύξησης των χρηματικών τιμών. Η τάση αυτή θα εκδηλωθεί αρχικά στις τιμές που καταβάλλει ο ίδιος ο παραγωγός χρήματος. Στη συνέχεια, όμως, θα εξαπλωθεί στην υπόλοιπη οικονομία, επειδή τα άτομα που πούλησαν τα αγαθά και τις υπηρεσίες τους στον παραγωγό χρήματος διαθέτουν πλέον και αυτά μεγαλύτερα χρηματικά υπόλοιπα απ' όσα θα διέθεταν διαφορετικά. Και γι' αυτά, επομένως, η σχετική αξία του χρήματος θα μειωθεί, και θα τείνουν επίσης να καταβάλλουν υψηλότερες τιμές για τα αγαθά και τις υπηρεσίες που επιθυμούν. Συνεπώς, και άλλοι άνθρωποι θα αποκτήσουν μεγαλύτερα χρηματικά υπόλοιπα απ'

όσα θα είχαν διαφορετικά, και έτσι αρχίζει ένας νέος κύκλος αυξήσεων των τιμών, και ούτω καθεξής. Η διαδικασία αυτή συνεχίζεται μέχρι να προσαρμοστούν όλες οι χρηματικές τιμές στη μεγαλύτερη προσφορά χρήματος. Είναι αλήθεια ότι, για λόγους υπερβολικά ειδικούς για να μας απασχολήσουν εδώ, ορισμένες τιμές ενδέχεται να μειωθούν κατά τη διαδικασία αυτή. Η γενική τάση, όμως, είναι η αύξηση των τιμών. Επομένως, η γενική τάση της παραγωγής χρήματος είναι να αυξάνει τις τιμές πέρα από το επίπεδο στο οποίο θα έφθαναν διαφορετικά. Αυτό συνεπάγεται, με τη σειρά του, τη μείωση της αγοραστικής δύναμης κάθε μονάδας χρήματος.

Ας τονίσουμε και πάλι ότι η διαδικασία μέσω της οποίας η παραγωγή χρήματος τείνει να αυξάνει το επίπεδο των τιμών εκτυλίσσεται στον χρόνο. Επηρεάζει επομένως τις διαφορετικές τιμές σε διαφορετικές χρονικές στιγμές —δεν υπάρχει ταυτόχρονη αύξηση όλων των τιμών. Επιπλέον, δεν υπάρχει λόγος οι τιμές να μεταβάλλονται ομοιόμορφα ή σε κάποια σταθερή αναλογία προς τη μεταβολή της προσφοράς χρήματος. Άρα, η παραγωγή χρήματος συνεπάγεται μια τάση αύξησης των τιμών, αλλά αυτή η αύξηση συντελείται βήμα προς βήμα, σε μια διαδικασία που εκτυλίσσεται στον χρόνο, και επηρεάζει κάθε τιμή σε διαφορετικό βαθμό.[1]

2. Έκταση και όρια της παραγωγής χρήματος

Πόσο χρήμα θα παραχθεί στην αγορά; Πόσα μεταλλικά νομίσματα; Πόσα χάρτινα πιστοποιητικά; Τα όρια της εξόρυξης και της νομισματοκοπής, καθώς και όλων των άλλων νομισματικών υπηρεσιών, καθορίζονται τελικά από τις προτιμήσεις των συμμετεχόντων στην αγορά. Όπως σε όλους τους άλλους κλάδους παραγωγής, οι εξορύκτες και οι νομισματοκόποι θα πραγματοποιήσουν πρόσθετες επενδύσεις και θα επεκτείνουν την παραγωγή τους εάν, και μόνον εάν, πιστεύουν ότι δεν υπάρχει διαθέσιμη καλύτερη εναλλακτική. Στην πράξη, αυτό σημαίνει συνήθως ότι θα επεκτείνουν την παραγωγή μεταλλικών νομισμάτων εφόσον η *αναμενόμενη χρηματική απόδοση* των επενδύσεων σε ορυχεία και νομισματοκοπεία είναι τουλάχιστον εξίσου υψηλή με τις χρηματικές αποδόσεις σε εργοστάσια υποδημάτων, αρτοποιεία και ούτω καθεξής.

Οι αποδόσεις των διάφορων κλάδων της ανθρώπινης παραγωγικής δραστηριότητας εξαρτώνται τελικά από τον τρόπο με τον οποίο οι επιμέρους πολίτες επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν τους σπάνιους πόρους που τους ανήκουν. Με την ιδιότητά τους ως καταναλωτών, οι πολίτες επιλέγουν να δαπανήσουν τα χρήματά τους για ορισμένα προϊόντα αντί για άλλα, καθορίζοντας έτσι την πλευρά των εσόδων όλων των κλάδων παραγωγής. Με την ιδιότητά τους ως ιδιοκτητών παραγωγικών πόρων —εργασίας, κεφαλαίου, γης—, οι πολίτες επιλέγουν να διαθέσουν αυτούς τους πόρους σε ορισμένα εγχειρήματα αντί για άλλα, καθορίζοντας έτσι την πλευρά του κόστους όλων των κλάδων παραγωγής. Τελικά, επομένως, οι επιμέρους πολίτες είναι εκείνοι που, μέσω των προσωπικών τους επιλογών, καθορίζουν τη σχετική κερδοφορία όλων των παραγωγικών εγχειρημάτων. Κάθε πολίτης συνεργάζεται με ορισμένους συνανθρώπους του και, ταυτόχρονα, δεν συνεργάζεται με άλλους. Αυτή η διαδικασία επιλογής, ή διαδικασία της αγοράς, περιλαμβάνει όλα τα παραγωγικά εγχειρήματα και, επομένως, δημιουργεί αλληλεξάρτηση μεταξύ όλων των προσώπων και όλων των επιχειρήσεων.

Σε μια ελεύθερη αγορά, η παραγωγή χρήματος είναι πλήρως ενταγμένη σε αυτόν τον γενικό καταμερισμό της εργασίας. Πρόσθετα μεταλλικά νομίσματα παράγονται όσο αυτή η παραγωγή

προσφέρει τις καλύτερες διαθέσιμες αποδόσεις για τους πόρους που επενδύονται σε αυτήν. Περιορίζεται στον βαθμό που άλλοι κλάδοι παραγωγής προσφέρουν καλύτερες προοπτικές.

Επιπλέον, όπως ακριβώς οι επιλογές των επιμέρους πολιτών καθορίζουν τη σχετική έκταση της παραγωγής χρήματος σε σύγκριση με άλλες παραγωγικές δραστηριότητες, καθορίζουν επίσης τον αριθμό των διαφορετικών ειδών μεταλλικών νομισμάτων που θα παραχθούν. Παραπάνω αναφέραμε ότι το χρήμα είναι ένα γενικώς αποδεκτό μέσο ανταλλαγής. Η παράλληλη χρήση περισσότερων μορφών χρήματος δεν είναι απλώς νοητή· αποτελούσε πράγματι καθολική πρακτική μέχρι τον εικοστό αιώνα. Κατά τον Μεσαίωνα, χρυσά, αργυρά και χάλκινα νομίσματα, καθώς και νομίσματα από κράματα αυτών των μετάλλων, κυκλοφορούσαν σε αλληλεπικαλυπτόμενα δίκτυα ανταλλαγών. Στις περισσότερες εποχές και στους περισσότερους τόπους της ιστορίας της Δυτικής Ευρώπης, τα αργυρά νομίσματα ήταν τα πλέον διαδεδομένα και κυριαρχούσαν στις καθημερινές πληρωμές, ενώ τα χρυσά νομίσματα χρησιμοποιούνταν για μεγαλύτερες πληρωμές και τα χάλκινα για πολύ μικρές συναλλαγές. Αυτή ήταν η συνήθης κατάσταση και κατά την αρχαιότητα.

Η παράλληλη παραγωγή και χρήση διαφορετικών νομισμάτων από πολύτιμα μέταλλα αποτελεί επομένως τη φυσική κατάσταση πραγμάτων σε μια ελεύθερη οικονομία. Ο Oresme προειδοποιούσε διαρκώς κατά της αλλοίωσης των νομισμάτων, αλλά τόνιζε ότι η εισαγωγή ενός νέου τύπου νομίσματος δεν συνιστούσε τέτοια αλλοίωση, εφόσον δεν συνοδευόταν από την απαγόρευση του παλαιού νομίσματος.[2]

3. Διανεμητικές επιδράσεις

Όταν περιγράφουν τις διανεμητικές επιδράσεις που προκύπτουν από την παραγωγή χρήματος, οι οικονομολόγοι, ήδη από την εποχή του Nicholas Oresme και του Juan de Mariana, συνήθως αναφέρουν μόνον μία τέτοια επίδραση. Επισημαίνουν ότι η αυξημένη προσφορά χρήματος δημιουργεί τάση αύξησης όλων των χρηματικών τιμών —πτώση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος. Στη συνέχεια υποστηρίζουν ότι η μειωμένη αγοραστική δύναμη ωφελεί τους οφειλέτες, επειδή το ποσό του χρέους που πρέπει να εξοφλήσουν αξίζει πλέον λιγότερο από πριν, και ότι επομένως αυτό το όφελος προκύπτει αναγκαστικά εις βάρος των πιστωτών.

Αυτός ο τρόπος παρουσίασης δεν είναι απολύτως ορθός. Είναι αλήθεια ότι η αυξημένη προσφορά χρήματος τείνει να επιφέρει υψηλότερες χρηματικές τιμές και, συνεπώς, μειώνει την αγοραστική δύναμη κάθε μονάδας χρήματος. Δεν είναι όμως αλήθεια ότι αυτή η διαδικασία λειτουργεί αναγκαστικά υπέρ του οφειλέτη και εις βάρος του πιστωτή. Ένας πιστωτής μπορεί να μη ζημιωθεί καθόλου από μια μείωση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος κατά 25 τοις εκατό, εφόσον την έχει προβλέψει κατά τη στιγμή που δάνεισε τα χρήματα. Ας υποθέσουμε ότι επιθυμούσε να αποκομίσει απόδοση 5 τοις εκατό επί του κεφαλαίου που δάνειζε και ότι προέβλεπε την υποτίμηση της αγοραστικής δύναμης κατά 25 τοις εκατό· τότε θα ήταν πρόθυμος να δανείσει τα χρήματά του μόνο με επιτόκιο 30 τοις εκατό, ώστε να αποζημιωθεί για την απώλεια αγοραστικής δύναμης. Στην οικονομική επιστήμη, αυτή η αποζημίωση ονομάζεται «προσαύξηση λόγω τιμών» —δηλαδή μια προσαύξηση που καταβάλλεται επιπλέον του «καθαρού» επιτοκίου για την αναμενόμενη αύξηση των χρηματικών τιμών. Αυτό ακριβώς παρατηρείται στις εποχές και στους τόπους όπου η υποτίμηση του χρήματος είναι πολύ μεγάλη.[3]

Ένας πιστωτής μπορεί πράγματι να ωφεληθεί από τον δανεισμό χρημάτων ακόμη και αν η αγοραστική δύναμη μειώνεται. Στο παραπάνω παράδειγμά μας, αυτό θα συνέβαινε αν η υποτίμηση αποδεικνυόταν 15 τοις εκατό αντί για το 25 τοις εκατό που ανέμενε. Στην περίπτωση αυτή, ο τόκος 30 τοις εκατό που του καταβάλλει ο οφειλέτης του περιλαμβάνει τρεις συνιστώσες: (1) καθαρό επιτόκιο 5 τοις εκατό, (2) προσαύξηση λόγω τιμών 15 τοις εκατό, που τον αποζημιώνει για την υποτίμηση, και (3) «κέρδος» 10 τοις εκατό.

Οι ίδιες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν, *τηρουμένων των αναλογιών*, για τους οφειλέτες. Δεν ωφελούνται αναγκαστικά από τη μείωση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος και μπορούν ακόμη να αποκομίσουν «κέρδος» όταν η αγοραστική δύναμη του χρήματος αυξάνεται, εφόσον η αύξηση αποδειχθεί μικρότερη από εκείνη στην οποία βασίστηκε το συμβατικό επιτόκιο. Όλα εξαρτώνται από την ορθότητα των προσδοκιών τους.

Υπάρχει, όμως, και μια άλλη διανεμητική επίδραση της παραγωγής χρήματος. Αυτή είναι πολύ σημαντικότερη από εκείνη που μόλις περιγράψαμε, επειδή δεν εξαρτάται από τις προσδοκίες των συμμετεχόντων στην αγορά. Είναι μια επίδραση την οποία οι συμμετέχοντες στην αγορά δεν μπορούν να αποφύγουν επιδεικνύοντας μεγαλύτερη ευφυΐα ή περίσκεψη.

Για να κατανοήσουμε αυτή τη διανεμητική επίδραση, πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι η ανταλλαγή και η διανομή δεν είναι ασύνδετες δραστηριότητες. Στη διαδικασία της αγοράς αποτελούν ένα και το αυτό γεγονός. Ο Brown πουλά το μήλο του έναντι του αχλαδιού του Green. Μετά την ανταλλαγή, η διανομή των μήλων και των αχλαδιών διαφέρει από εκείνη που θα υπήρχε διαφορετικά. Κάθε ανταλλαγή συνεπάγεται επομένως τροποποίηση της «διανομής» των πόρων που θα προέκυπτε διαφορετικά. Συνεπώς, κάθε παραγωγή πρόσθετων αγαθών και υπηρεσιών είναι αναπόφευκτο να έχει μια τέτοια επίδραση στη διανομή. Η νέα προσφορά προϊόντος ανακατευθύνει τη διανομή του πλούτου υπέρ του παραγωγού.

Ας εξετάσουμε την περίπτωση της παραγωγής χρήματος. Και εδώ οι πρόσθετες ποσότητες που προκύπτουν από την παραγωγική διαδικασία, όταν πωλούνται, ωφελούν πρώτα τον αρχικό ιδιοκτήτη: τον παραγωγό. Αυτός μπορεί να αγοράσει περισσότερα αγαθά και υπηρεσίες απ' όσα θα μπορούσε διαφορετικά, και οι δαπάνες του γι' αυτά αυξάνουν, με τη σειρά τους, τα εισοδήματα των προμηθευτών του πέρα από το επίπεδο στο οποίο θα έφθαναν διαφορετικά. Αλλά η πρόσθετη παραγωγή χρήματος μειώνει την αγοραστική δύναμη του χρήματος. Συνεπώς, δημιουργεί *επίσης* ζημιωμένους: εκείνους τους συμμετέχοντες στην αγορά των οποίων το χρηματικό εισόδημα δεν αυξάνεται αρχικά, αλλά οι οποίοι πρέπει αμέσως να καταβάλλουν τις υψηλότερες τιμές που προκύπτουν καθώς η νέα προσφορά χρήματος διαχέεται βήμα προς βήμα στην οικονομία.

Η παραγωγή χρήματος *αναδιανέμει* επομένως *πραγματικό εισόδημα από τους μεταγενέστερους προς τους προγενέστερους ιδιοκτήτες του νέου χρήματος*. Όπως επισημάναμε, αυτή η αναδιανομή δεν μπορεί να εξουδετερωθεί μέσω των προσδοκιών. Ακόμη και οι συμμετέχοντες στην αγορά που έχουν επίγνωσή της δεν μπορούν να την αποτρέψουν. Μπορούν απλώς να προσπαθήσουν να βελτιώσουν τη δική τους *σχετική* θέση μέσα σε αυτήν, προμηθεύοντας τους πρώτους ιδιοκτήτες του νέου χρήματος, κατά προτίμηση τον ίδιο τον παραγωγό χρήματος.

Αυτή η διανεμητική επίδραση αποτελεί κλειδί για την κατανόηση των χρηματικών οικονομιών. Είναι η πρωταρχική αιτία σχεδόν όλων των συγκρούσεων που περιστρέφονται γύρω από την παραγωγή

χρήματος. Όπως θα δούμε λεπτομερέστερα, έχει επομένως κεντρική σημασία και για την προσήκουσα ηθική αξιολόγηση των νομισματικών θεσμών.

Για να αποφύγουμε πιθανές παρανοήσεις, ας τονίσουμε, ωστόσο, ότι οι διανεμητικές επιδράσεις που απορρέουν από την παραγωγή δεν είναι *καθαυτές* ανεπιθύμητες. Αποτελούν ουσιώδες στοιχείο της διαδικασίας της ελεύθερης αγοράς, η οποία επιβραβεύει τη συνεχή παραγωγή στην υπηρεσία των καταναλωτών και δεν ανταμείβει την αδράνεια.

4. Η ηθική της παραγωγής χρήματος

Ο Aristotle τόνισε τον ωφέλιμο χαρακτήρα των χρηματικών ανταλλαγών, οι οποίες διευκολύνουν και διευρύνουν τον καταμερισμό της εργασίας. Καταδίκασε μόνον την πρακτική της μετατροπής του χρήματος σε φετίχ και της επιθυμίας γι' αυτό ως αυτοσκοπό.[4] Οι σχολαστικοί συγγραφείς του Μεσαίωνα υιοθέτησαν σε μεγάλο βαθμό την ίδια οπτική, αλλά προχώρησαν επίσης πέρα από τον Aristotle, ο οποίος επικεντρωνόταν στην ηθική της χρήσης του χρήματος, εξετάζοντας την ηθική της παραγωγής του.[5]

Οι σχολαστικοί δεν αμφισβήτησαν το θεμιτό της παραγωγής χρήματος *καθαυτής*. Όπως και στην περίπτωση της χρήσης του χρήματος, όμως, υποστήριξαν ότι η παραγωγή χρήματος όφειλε να σέβεται ορισμένους ηθικούς κανόνες. Ο Nicholas Oresme και άλλοι τόνισαν ότι όλα τα μεταλλικά νομίσματα έπρεπε να διακρίνονται σαφώς μεταξύ τους. Ειδικότερα, δεν θα ήταν θεμιτό ένας νομισματοκόπος να παράγει νομίσματα που, ως προς την ονομασία, το αποτύπωμα ή άλλα χαρακτηριστικά τους, μοιάζουν με άλλα νομίσματα τα οποία περιέχουν περισσότερο πολύτιμο μέταλλο.[6] Με άλλα λόγια, τα οφέλη του ανταγωνισμού στη νομισματοκοπή απορρέουν από την αυστηρή εφαρμογή της Ένατης Εντολής: «Δεν θα ψευδομαρτυρήσεις εναντίον του πλησίον σου».

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, μέχρι την πρώιμη νεότερη εποχή, τα νομίσματα έφεραν παραδοσιακά ονομασίες μονάδων βάρους, όπως το μάρκο και το φράγκο. Αλλά αυτή αποδείχθηκε απερίσκεπτη επιλογή, επειδή το μέταλλο που έχει κοπεί σε νόμισμα, όπως είδαμε, έχει από την ίδια τη φύση των πραγμάτων διαφορετική αξία από το άκοπο μέταλλο.[7] Η λέξη «εκύ», για παράδειγμα, χρησιμοποιούνταν αφενός με την ίδια έννοια με την οποία χρησιμοποιούμε σήμερα τη λέξη «ουγγιά» —ήταν ονομασία μιας μονάδας βάρους. Αλλά ήταν επίσης η ονομασία ενός χρυσού νομίσματος που, αρχικά, υποτίθεται ότι ισοδυναμούσε με μία ουγγιά αργύρου. Φανταστείτε τι θα σήμαινε αν σήμερα είχαμε ένα σύστημα αργυρού νομίσματος αποτελούμενο από αργυρά κέρματα της μίας ουγγιάς, τα οποία αποκαλούσαμε «ουγγιές». Η έκφραση «ουγγιά» θα ήταν τότε ακατάλληλη για τη σύνταξη συμβάσεων, επειδή θα ήταν αμφίσημη. Έχει σημασία αν μιλάμε για πιστοποιημένα βάρη, όπως στα νομίσματα, ή για μη πιστοποιημένα βάρη, όπως στους σβώλους χρυσού. Θα έπρεπε επομένως να προσδιορίζεται σε κάθε σύμβαση αν η πληρωμή θα γινόταν σε ουγγιές βάρους ή σε ουγγιές-νομίσματα. Αλλά τότε η πρακτική της χρήσης ονομασιών μονάδων βάρους για τα νομίσματα χάνει το νόημά της. Η ονομασία της μονάδας βάρους από μόνη της *δεν* είναι αρκετά συγκεκριμένη.

Αυτό δεν σημαίνει, ασφαλώς, ότι δεν πρέπει να αποτυπώνεται επάνω στο νόμισμα η κατά βάρος περιεκτικότητά του σε καθαρό μέταλλο. Απεναντίας, αυτό ακριβώς έκαναν οι επιτυχημένοι νομισματοκόποι στο παρελθόν, αυτό κάνουν σήμερα και αυτό θα κάνουν στο μέλλον. Το ζήτημα

είναι ότι δεν έχει νόημα να *ονομάζεται* ένα νόμισμα με βάση την περιεκτικότητά του σε καθαρό μέταλλο· μια τέτοια ονομασία δεν μειώνει τις αμφισημίες, αλλά τις αυξάνει.

Η νομισματοκοπή σε ένα ανταγωνιστικό σύστημα θα έπρεπε να στηρίζεται στην επιμελή διάκριση των παραγωγών νομισμάτων. Δεν θα αρκούσε κάθε νομισματοκόπος να αποτυπώνει στο νόμισμά του μια ένδειξη όπως «αυτό το νόμισμα περιέχει πέντε γραμμάρια καθαρού αργύρου», επειδή, όπως είδαμε, ορισμένοι νομισματοκόποι θα προσέφεραν πρόσθετες υπηρεσίες, όπως την ανταλλαγή χρησιμοποιημένων νομισμάτων με καινούργια. Θα απαιτούνταν επομένως, κατ' ελάχιστον, το όνομα του νομισματοκόπου και κάθε συμπληρωματική πληροφορία αναγκαία για την ταυτοποίησή του. Σύγχρονα χρυσά νομίσματα όπως τα Krugerrands, τα Eagles και τα Maple Leafs πληρούν ήδη αυτή την προϋπόθεση: φέρουν ιδιαίτερη ονομασία και αναγράφουν το βάρος του καθαρού χρυσού που περιέχεται στο νόμισμα.

5. Η ηθική της χρήσης του χρήματος

Η καθολική παράδοση προειδοποιούσε με τους αυστηρότερους όρους κατά των καταχρήσεων του χρήματος, αλλά δεν αρνούνταν ότι, εφόσον ασκούνταν εντός των ορθών ηθικών ορίων, η χρήση του χρήματος και η καταβολή και είσπραξη τόκου αποτελούσαν φυσικά στοιχεία της ανθρώπινης κοινωνίας.[8] Ο ίδιος ο Jesus, όταν εξηγούσε τις ανταμοιβές που θα δίνονταν στους πιστούς στην επερχόμενη Βασιλεία των Ουρανών, χρησιμοποίησε ένα παράδειγμα που περιλάμβανε τη θετική χρήση του χρήματος και της τραπεζικής. Δήλωσε ότι η Βασιλεία των Ουρανών θα αντιστοιχούσε στην ανταμοιβή που δίνεται για την καλή διαχείριση του χρήματος και ότι η κόλαση θα περίμενε εκείνους που δεν έκαναν καμία απολύτως χρήση του χρήματος. Δύο διαχειριστές που χρησιμοποίησαν στο εμπόριο τα χρήματα που τους είχαν εμπιστευθεί και αποκόμισαν κέρδος 100 τοις εκατό έλαβαν τον έπαινο του κυρίου τους και προσκλήθηκαν να συμμετάσχουν στη χαρά του. Αλλά ένας διαχειριστής που έθαψε στο χώμα τα χρήματα που του είχαν δοθεί επιπλήχθηκε αυστηρά ως «πονηρός» και «οκνηρός». Ο κύριος επισήμανε ότι θα μπορούσε να έχει αποκομίσει κάποιο κέρδος από τα χρήματα απλώς καταθέτοντάς τα σε μια τράπεζα: «Δεν έπρεπε λοιπόν να είχες καταθέσει τα χρήματά μου στην τράπεζα, ώστε, όταν επέστρεφα, να τα έπαιρνα πίσω με τόκο;» Διέταξε επομένως τους άλλους υπηρέτες του να αφαιρέσουν τα χρήματα από αυτόν τον υπηρέτη και να τον πετάξουν έξω από το σπίτι: «Και αυτόν τον άχρηστο υπηρέτη ρίξτε τον έξω, στο σκοτάδι, όπου θα υπάρχει κλαυθμός και τριγμός των δοντιών» (κατά Ματθαίον 25:26–30).

Επομένως, η χρήση του χρήματος και της τραπεζικής μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί θεμιτή από χριστιανική άποψη. Σε κάθε περίπτωση, στο παρόν έργο μάς ενδιαφέρουν πρωτίστως τα οικονομικά και η ηθική της παραγωγής χρήματος και όχι της *χρήσης* του σε πιστωτικές συναλλαγές.[9] Μπορούμε έτσι να αποφύγουμε τη συζήτηση ενός από τα πιο δυσεπίλυτα προβλήματα της καθολικής κοινωνικής διδασκαλίας, του προβλήματος της τοκογλυφίας. Σε πολύ αδρές γραμμές, τοκογλυφία είναι η επιβολή υπερβολικά υψηλού τόκου επί χρημάτων που δίνονται ως δάνειο. Αυτό εγείρει, ασφαλώς, το ερώτημα πώς μπορεί κανείς να διακρίνει τον θεμιτό τόκο από τον αθέμιτο, «υπερβολικό» τόκο. Οι θεολόγοι έχουν σχεδόν εξαντλήσει το φάσμα των πιθανών απαντήσεων. Ορισμένοι μεσαιωνικοί θεολόγοι έφθασαν στο σημείο να ισχυριστούν ότι κάθε τόκος αποτελούσε τοκογλυφία. Άλλοι, όπως ο Conrad Summenhardt, υποστήριζαν ότι σχεδόν καμία καταβολή τόκου, την οποία οι συμμετέχοντες στην αγορά είχαν συμφωνήσει εκουσίως, δεν μπορούσε να θεωρηθεί τοκογλυφία.

Η διδακτική αρχή της Καθολικής Εκκλησίας έχει απορρίψει την πρώτη άποψη χωρίς να λάβει θέση για τη δεύτερη. Απορρίπτει την «τοκογλυφία», αλλά επιτρέπει την είσπραξη «τόκου» για διάφορους λόγους ανεξάρτητους από το πρόβλημα της τοκογλυφίας —εξωτερικούς προς αυτό.[10] Δεν εγκρίνει σε a priori βάση οποιαδήποτε πιστωτική συμφωνία συνάπτεται στην ελεύθερη αγορά. Επιβεβαιώνει ότι η είσπραξη και η καταβολή τόκου δεν είναι *καθαυτές* ηθικά εσφαλμένες, αλλά ταυτόχρονα διατηρεί την εξουσία να καταδικάζει ορισμένες καταβολές τόκου ως τοκογλυφικές. Αυτό αφορά ιδίως την περίπτωση της καταναλωτικής πίστης, επειδή η είσπραξη τόκου ενδέχεται εδώ να παραβιάζει τη χριστιανική αγάπη. Ομοίως, ενώ ο τόκος επί επιχειρηματικών δανείων είναι καθαυτόν θεμιτός, ορισμένα επιχειρηματικά δάνεια ενδέχεται να είναι αθέμιτα λόγω ιδιαίτερων περιστάσεων. Παρακάτω θα ακολουθήσουμε τον Bernard Dempsey, υποστηρίζοντας ότι οι πληρωμές τόκων που απορρέουν από την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά ισοδυναμούν με «θεσμική τοκογλυφία».[11]

Κεφάλαιο 4

Ωφελιμιστικές θεωρήσεις για την παραγωγή χρήματος

1. Η επάρκεια της φυσικής παραγωγής χρήματος

Μέχρι τώρα περιγράψαμε πώς θα λειτουργούσε ένα σύστημα εμπορευματικού χρήματος σε μια ελεύθερη αγορά και πώς παρουσιάζεται αυτό το σύστημα από ηθική άποψη. Υποστηρίξαμε επίσης ότι τα σημερινά χάρτινα και ηλεκτρονικά νομίσματά μας δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν σε μια πραγματικά ελεύθερη αγορά απέναντι στον ανταγωνισμό των εμπορευματικών μορφών χρήματος. Εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται επειδή απολαμβάνουν το προνόμιο ειδικής νομικής προστασίας έναντι των φυσικών ανταγωνιστών τους, του χρυσού και του αργύρου. Σε καμία περίοδο της ιστορίας δεν παρήχθη χάρτινο χρήμα σε ανταγωνιστικό περιβάλλον αγοράς. Όποτε και όπου εμφανίστηκε, υπήρχε μόνον επειδή τα δικαστήρια και η αστυνομία κατέστελλαν τις φυσικές εναλλακτικές.

Με άλλα λόγια, η ύπαρξη χάρτινου χρήματος σημαίνει ότι επιτρέπουμε στην κυβέρνηση να περιορίζει σημαντικά τις ατομικές ελευθερίες των πολιτών της. Σημαίνει ότι περιορίζουμε την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και την ελευθερία των συμβάσεων κατά τρόπο που επηρεάζει τους πολίτες καθημερινά και σε μαζική κλίμακα. Σημαίνει ότι επιστρατεύουμε την αστυνομία και χρησιμοποιούμε τα δικαστήρια για να καταπολεμήσουμε την ανθρώπινη συνεργασία που περιλαμβάνει «φυσικές μορφές χρήματος», όπως ο χρυσός και ο άργυρος, μορφές χρήματος που χρησιμοποιούνται από τους βιβλικούς χρόνους.

Οι περιστάσεις αυτές συνηγορούν έντονα κατά του χάρτινου χρήματος. Η χρησιμοποίηση των ένοπλων δυνάμεων του κράτους για να τεθεί ένα ολόκληρο έθνος μπροστά στο σκληρό δίλημμα είτε να χρησιμοποιεί το χρήμα της κυβέρνησης είτε να παραιτηθεί εντελώς από τα οφέλη των χρηματικών ανταλλαγών δεν είναι ασφαλώς ασήμαντο ζήτημα· απαιτεί πειστική και αδιάσειστη δικαιολόγηση. Για να θεμελιωθεί ηθικά η υπεράσπιση του χάρτινου ή του ηλεκτρονικού χρήματος, πρέπει να αποδειχθεί ότι προσφέρουν σημαντικά πλεονεκτήματα στην κοινότητα των χρηστών τους —στο «έθνος»—, πλεονεκτήματα που θα μπορούσαν να αντισταθμίσουν τις σοβαρές ηθικές αδυναμίες τους. Το ερώτημα, λοιπόν, είναι αν υπάρχουν τέτοια πλεονεκτήματα. Μπορούν το χάρτινο και το ηλεκτρονικό χρήμα να δικαιολογηθούν με ωφελιμιστικά κριτήρια; Σε αυτό το ερώτημα στρεφόμαστε τώρα.

Είναι σημαντικό το γεγονός ότι, πριν από την πρώτη εμφάνιση του χάρτινου χρήματος, κανένας φιλόσοφος που ασχολήθηκε με το χρήμα δεν επέκρινε ποτέ τις τότε υπάρχουσες εμπορευματικές μορφές χρήματος με ωφελιμιστικά κριτήρια. Είναι αλήθεια ότι ο Plato πρότεινε την απαγόρευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των φυσικών μορφών χρήματος —του χρυσού και του αργύρου— για πολιτικούς λόγους, δηλαδή για να εξασφαλίσει ότι κάθε άτομο θα εξαρτιόταν οικονομικά από την κυβέρνηση.[1] Αλλά ακόμη και ο Plato δεν ισχυρίστηκε ότι ο χρυσός και ο άργυρος ήταν κατά κάποιον τρόπο ανεπαρκείς ως χρήμα ή ότι μορφές χρήματος επιβεβλημένες από την κυβέρνηση θα

μπορούσαν να παρέχουν περισσότερες νομισματικές υπηρεσίες. Ούτε βρίσκουμε κάποια τέτοια σκέψη στον Aristotle ή στα συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας και των σχολαστικών. Κάθε άλλο! Ο επίσκοπος Nicholas Oresme υποστήριζε ότι η προσφορά χρήματος ήταν άνευ σημασίας για τις χρηματικές ανταλλαγές *καθαυτές*. Οι μεταβολές της ονομαστικής προσφοράς χρήματος —η «αλλαγή των ονομασιών»— δεν καθιστούσαν το χρήμα ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο κατάλληλο για χρήση στις έμμεσες ανταλλαγές· τέτοιες μεταβολές επηρέαζαν απλώς τους όρους των αναβαλλόμενων πληρωμών —των πιστωτικών συμβάσεων—, και αυτός ήταν επίσης ο λόγος για τον οποίο ο Oresme αντιτασσόταν σε αυτές.[2]

Επομένως, πριν από τον δέκατο έκτο αιώνα, προφανώς δεν υπήρχε πρόβλημα αποθησαυρισμού ή δυσκαμψίας των τιμών και προφανώς δεν υπήρχε ανάγκη να σταθεροποιηθεί το επίπεδο των τιμών, η αγοραστική δύναμη ή η συνολική ζήτηση. Οι υπέρμαχοι του χάρτινου χρήματος, όμως, κάθε άλλο παρά αναγνωρίζουν κάποια σημασία σε αυτό το γεγονός. Ο χρυσός και ο άργυρος, υποστηρίζουν, επαρκούσαν για τις πρωτόγονες οικονομίες που επικρατούσαν έως τον Ώριμο Μεσαίωνα. Αλλά οι καπιταλιστικές οικονομίες που εμφανίστηκαν κατά την Αναγέννηση απαιτούσαν διαφορετικό είδος χρήματος. Και οι νέες θεωρίες που εξηγούσαν αυτή την ανάγκη εμφανίστηκαν μαζί με τα νέα χάρτινα νομίσματα. Τι πρέπει, λοιπόν, να σκεφτούμε γι' αυτές τις νέες θεωρίες; Πρέπει να τις εξετάσουμε μία προς μία, μολονότι στο παρόν έργο μπορούμε να ασχοληθούμε μόνον με τις κυριότερες, προσδοκώντας ότι ο αναγνώστης θα ανατρέξει σε άλλα έργα για όλα τα υπόλοιπα.

Προτού, όμως, εξηγήσουμε τις πλάνες που εμπεριέχονται στις πιο διαδεδομένες δικαιολογήσεις του χάρτινου χρήματος, ας επισημάνουμε ότι τα νομισματικά συγγράμματα μετά το 1500 όχι μόνο κατέκλυσαν τον κόσμο με τέτοιες δικαιολογήσεις, αλλά παρείχαν και τις αντικρούσεις τους. Έχουμε ήδη αναφέρει ότι ο Oresme υποστήριζε πως η προσφορά χρήματος ήταν άνευ σημασίας, υπό την έννοια ότι οι υπηρεσίες που απορρέουν από τη χρηματική ανταλλαγή δεν εξαρτώνται από την ποσότητα του χρήματος που χρησιμοποιείται. Οι διανοούμενοι της Αναγέννησης και της μερκαντιλιστικής περιόδου δεν μπόρεσαν ποτέ να παρακάμψουν πλήρως αυτή τη θεμελιώδη διαπίστωση. Ακόμη και όσοι κατά τα άλλα δικαιολογούσαν διάφορα πληθωριστικά σχέδια ήταν αναγκασμένοι να την αναγνωρίσουν.[3] Στη συνέχεια, οι κλασικοί οικονομολόγοι διατύπωσαν με μεγάλη σαφήνεια ότι, κατ' αρχήν, οποιαδήποτε ποσότητα χρήματος θα επαρκούσε· έστω και αν περιόριζαν την ισχύ αυτής της πρότασης υπό το πρίσμα διάφορων εσφαλμένων θεωριών που είχαν κληρονομήσει από τους μερκαντιλιστές προκατόχους τους.[4] Ο πρώτος οικονομολόγος που κατανόησε το ζήτημα με επιστημονική σαφήνεια ήταν ο John Wheatley, ο λαμπρός επικριτής της νομισματικής σκέψης των Hume, Steuart και Smith.[5] Αλλά ο Wheatley δεν δημοσίευσε ποτέ μια συστηματική θεωρητική έκθεση. Τον εικοστό αιώνα, ο Ludwig von Mises και ο Murray Rothbard κάλυψαν αυτό το κενό. Το πρακτικό συμπέρασμα της νομισματικής τους ανάλυσης είναι ότι κανένα κοινωνικό όφελος δεν μπορεί να προκύψει από τον κρατικό έλεγχο της προσφοράς χρήματος. Με τα λόγια του Rothbard:

> *Συμπεραίνουμε, επομένως, ότι ο καθορισμός της προσφοράς χρήματος, όπως και όλων των άλλων αγαθών, είναι προτιμότερο να αφήνεται στην ελεύθερη αγορά. Πέρα από τα γενικά ηθικά και οικονομικά πλεονεκτήματα της ελευθερίας έναντι του καταναγκασμού, καμία επιβαλλόμενη ποσότητα χρήματος δεν θα επιτελέσει καλύτερα το έργο αυτό, ενώ η ελεύθερη αγορά θα καθορίσει την παραγωγή χρυσού σύμφωνα με τη σχετική ικανότητά του να ικανοποιεί τις ανάγκες των καταναλωτών, σε σύγκριση με όλα τα άλλα παραγωγικά αγαθά.*[6]

Και πάλι, όπως επισημάναμε, αυτό κάθε άλλο παρά καινοτομία αποτελεί στην ιστορία της σκέψης. Ο Oresme αντιλαμβανόταν σαφώς ότι οι αυξήσεις της ονομαστικής προσφοράς χρήματος θα πλούτιζαν τους ηγεμόνες εις βάρος της κοινότητας. Αλλά, εκτός από πολύ σπάνιες και εξαιρετικές καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, αυτό δεν αποτελούσε τίμημα που έπρεπε να καταβληθεί για κάποιο όφελος που δεν θα μπορούσε να αποκτηθεί διαφορετικά. Οι ονομαστικές αυξήσεις της προσφοράς χρήματος ήταν περιττές από την άποψη της πολιτικής κοινότητας στο σύνολό της. Η ονομαστική αλλοίωση των νομισμάτων, έλεγε ο Oresme,

> *...δεν αποτρέπει το σκάνδαλο, αλλά το γεννά... και έχει πολλές δυσάρεστες συνέπειες, ορισμένες από τις οποίες έχουν ήδη αναφερθεί, ενώ άλλες θα φανούν αργότερα· ούτε υπάρχει κάποια ανάγκη ή σκοπιμότητα που να την επιβάλλει ούτε μπορεί να ωφελήσει την κοινότητα.*[7]

Η αλήθεια είναι συχνά τόσο απλή ώστε να παραπλανά. Οι πλάνες είναι εκείνες που είναι πολυάριθμες και περίπλοκες. Αυτό ισχύει, εν πάση περιπτώσει, στην περίπτωση του χρήματος. Η απλή αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχει ανάγκη πολιτικής παρέμβασης για να επιβληθούν μορφές χρήματος διαφορετικές από εκείνες που οι συμμετέχοντες στην αγορά θα επέλεγαν ούτως ή άλλως. Αλλά έχουν επινοηθεί πολλές θεωρίες για να δικαιολογήσουν ακριβώς μια τέτοια παρέμβαση.[8] Δεν χρειάζεται να τις αντικρούσουμε όλες στο παρόν έργο. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε μόνον τις επτά πιο διαδεδομένες πλάνες.

2. Οικονομική μεγέθυνση και προσφορά χρήματος

Η πιο διαδεδομένη νομισματική πλάνη είναι πιθανότατα η αφελής πεποίθηση ότι η οικονομική μεγέθυνση είναι δυνατή μόνον στον βαθμό που συνοδεύεται από αντίστοιχη αύξηση της προσφοράς χρήματος.[9] Ας υποθέσουμε ότι η οικονομία μεγεθύνεται με ετήσιο ρυθμό 5 τοις εκατό. Σύμφωνα με αυτή την πλάνη, είναι τότε αναγκαίο να αυξηθεί και η προσφορά χρήματος κατά 5 τοις εκατό, επειδή διαφορετικά τα πρόσθετα αγαθά και οι υπηρεσίες δεν θα μπορούσαν να πωληθούν. Οι υπέρμαχοι αυτής της πλάνης επισημαίνουν στη συνέχεια ότι τέτοιοι ρυθμοί αύξησης της προσφοράς χρήματος είναι μάλλον εξαιρετικοί στην περίπτωση των πολύτιμων μετάλλων. Ο χρυσός και ο άργυρος είναι επομένως ακατάλληλοι για να λειτουργήσουν ως χρήμα μιας δυναμικής σύγχρονης οικονομίας. Είναι προτιμότερο να τους αντικαταστήσουμε με χάρτινο χρήμα, η ποσότητα του οποίου μπορεί να αυξάνεται ευέλικτα και με εξαιρετικά χαμηλό κόστος, ώστε να ανταποκρίνεται σε οποιονδήποτε ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης.

Το επιχείρημα αυτό είναι εσφαλμένο, επειδή οποιαδήποτε ποσότητα αγαθών και υπηρεσιών μπορεί να ανταλλαχθεί με πρακτικά οποιαδήποτε προσφορά χρήματος. Ας υποθέσουμε ότι η προσφορά χρήματος στο παράδειγμά μας δεν μεταβάλλεται. Αν προσφέρονται στην αγορά κατά 5 τοις εκατό περισσότερα αγαθά και υπηρεσίες, το μόνο που θα συμβεί είναι ότι θα μειωθούν οι χρηματικές τιμές αυτών των αγαθών και υπηρεσιών. Ο ίδιος μηχανισμός θα επέτρεπε την οικονομική μεγέθυνση ακόμη και όταν η ποσότητα του χρήματος *συρρικνώνεται*. Οποιοσδήποτε ρυθμός μεγέθυνσης μπορεί επομένως να εξυπηρετηθεί από πρακτικά οποιαδήποτε προσφορά φυσικών μορφών χρήματος, όπως ο χρυσός και ο άργυρος.

Η επιφύλαξη «πρακτικά» λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι υπάρχουν ορισμένοι τεχνολογικοί περιορισμοί στη χρήση των πολύτιμων μετάλλων. Ας υποθέσουμε ότι επικρατούν υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης για παρατεταμένο χρονικό διάστημα. Στην περίπτωση αυτή, ενδέχεται να καταστεί

αναγκαία η μείωση του μεγέθους των νομισμάτων σε τέτοιο βαθμό ώστε η παραγωγή και η χρήση τους να γίνουν μη πρακτικές. Το πρόβλημα αυτό είναι απολύτως πραγματικό στην περίπτωση του χρυσού. Δεν εμφανίστηκε ποτέ στην περίπτωση του αργύρου —και γι' αυτό πολλοί ενημερωμένοι συγγραφείς θεωρούν τον άργυρο το κατεξοχήν χρήμα. Σε κάθε περίπτωση, τέτοιες τεχνολογικές δυσκολίες δεν συνιστούν πρόβλημα. Όπως εξήγησε ο επίσκοπος Oresme πριν από περισσότερα από 700 χρόνια, αυτό που πρέπει να γίνεται σε τέτοιες περιπτώσεις είναι απλώς να εγκαταλείπεται η χρήση των μη πρακτικών νομισμάτων, ας πούμε των χρυσών, και να γίνεται μετάβαση σε άλλο πολύτιμο μέταλλο, ας πούμε στον άργυρο.[10] Και, μπορούμε να προσθέσουμε, στην ελεύθερη αγορά υπάρχουν ισχυρά κίνητρα ώστε μια τέτοια μετάβαση να πραγματοποιείται γρήγορα και αποτελεσματικά. Δεν απαιτείται καμία πολιτική παρέμβαση για να υποστηριχθεί αυτή η διαδικασία.

Μια πιο εκλεπτυσμένη εκδοχή της θεωρίας ότι η μεγέθυνση απαιτεί περισσότερο χρήμα παραδέχεται ότι οποιεσδήποτε ποσότητες αγαθών και υπηρεσιών θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο συναλλαγής με πρακτικά οποιαδήποτε προσφορά χρήματος. Οι υποστηρικτές της, όμως, ισχυρίζονται ότι, αν οι επιχειρηματίες αναγκαστούν να πωλούν τα προϊόντα τους σε χαμηλότερες τιμές, αυτές οι τιμές ενδέχεται να είναι υπερβολικά χαμηλές σε σύγκριση με τις δαπάνες τους. Η πώληση των αποθεμάτων προϊόντων σε τιμές ευκαιρίας συνεπάγεται την πτώχευση των επιχειρηματιών.

Αλλά και αυτή η εκδοχή είναι εξίσου αβάσιμη, επειδή στηρίζεται σε μια μηχανιστική εικόνα της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Το γεγονός είναι ότι οι επιχειρηματίες μπορούν να προβλέπουν μελλοντικές μειώσεις των τιμών πώλησης των προϊόντων τους. Υπό το πρίσμα αυτών των προβλέψεων, μπορούν να μειώνουν τις τιμές που προσφέρουν για τις δικές τους εισροές και, έτσι, να ευημερούν σε περιόδους πτωτικών τιμών. Αυτό δεν αποτελεί απλώς θεωρητική δυνατότητα, αλλά τη συνήθη κατάσταση σε περιόδους σταθερού ή πτωτικού επιπέδου τιμών. Για παράδειγμα, κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του δέκατου ένατου αιώνα, τόσο η Γερμανία όσο και οι ΗΠΑ γνώρισαν υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης με σταθερά ή πτωτικά επίπεδα τιμών καταναλωτή.[11] Το ίδιο παρατηρείται πιο πρόσφατα στην αγορά υπολογιστών και τεχνολογίας πληροφοριών, την πιο δυναμική αγορά από τη δεκαετία του 1980 και εξής, η οποία συνδύασε ταχεία μεγέθυνση με διαρκώς μειούμενες τιμές προϊόντων.

3. Αποθησαυρισμός

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις ισχύουν επίσης για το φαινόμενο του αποθησαυρισμού. Είναι αδύνατον να χρησιμοποιεί κανείς χρήμα χωρίς να διακρατεί κάποια ποσότητά του· επομένως, κάθε συμμετέχων σε μια χρηματική οικονομία αποθησαυρίζει χρήμα. Ο λόγος για τον οποίο ο υποτιμητικός όρος «αποθησαυρισμός» χρησιμοποιείται ενίοτε αντί του ουδέτερου «διακράτηση» είναι ότι, κατά την κρίση του σχολιαστή, οι ποσότητες χρήματος που διακρατεί το ένα ή το άλλο πρόσωπο είναι υπερβολικές. Το κρίσιμο ερώτημα είναι, ασφαλώς: με ποιο κριτήριο;

Είναι δυνατόν να δοθεί ένας ουσιαστικός ορισμός του αποθησαυρισμού με ηθικούς όρους. Ορισμένοι άνθρωποι έχουν νευρωτική τάση να διατηρούν τον πλούτο τους σε μετρητά. Είναι φιλάργυροι που αποθησαυρίζουν τα χρήματά τους ακόμη και όταν θα ήταν προς το προσωπικό τους συμφέρον να τα δαπανήσουν. Παραμελούν την ένδυση, τη στέγαση, την εκπαίδευση, τη φιλανθρωπία και ούτω καθεξής· έτσι στερούν από τον εαυτό τους την πλήρη ανάπτυξη των ανθρώπινων δυνατοτήτων τους

και, με τη σειρά τους, στερούν από τους άλλους τα οφέλη που απορρέουν από τους κοινωνικούς δεσμούς με έναν ολοκληρωμένο άνθρωπο. Σημειώστε ότι αυτός ο ορισμός του αποθησαυρισμού ως παθολογικής συμπεριφοράς δεν αναφέρεται σε απόλυτες ποσότητες διακρατούμενου χρήματος. Αφορά, αντιθέτως, τις ποσότητες διακρατούμενου χρήματος σε σχέση με εναλλακτικούς τρόπους επένδυσης του πλούτου κάποιου. Υπάρχουν πράγματι πολλές περιστάσεις στις οποίες είναι σκόπιμο —τόσο για ένα άτομο όσο και για ομάδες— να διακρατούνται μεγάλα ποσά μετρητών. Επί αιώνες, η διακράτηση μεγάλου αριθμού χρυσών και αργυρών νομισμάτων αποτελούσε σημαντικό τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αποταμίευαν ιδιωτικά κεφάλαια για τα γηρατειά τους, ενώ σε πολλές εποχές και σε πολλούς τόπους ήταν ο μοναδικός τρόπος πρόνοιας για τα γηρατειά και τις έκτακτες ανάγκες. Ομοίως, σε περιόδους χρηματιστηριακής άνθησης και άνθησης της αγοράς ακινήτων, είναι γενικά συνετό να διατηρεί κανείς μεγάλο μέρος του πλούτου του σε μετρητά. Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν άλλες περιστάσεις στις οποίες ακόμη και πολύ μικρά ποσά διακρατούμενου χρήματος μπορεί να είναι υπερβολικά. Το ζήτημα είναι ότι το αν τα χρηματικά διαθέσιμα κάποιου αποτελούν απλώς «διακρατούμενο χρήμα» ή παθολογικά «αποθησαυρισμένα ποσά» πρέπει να κρίνεται σε κάθε επιμέρους περίπτωση.

Ο ορθός τρόπος αντιμετώπισης του υπερβολικού αποθησαυρισμού χρήματος είναι να μιλήσουμε στα εν λόγω πρόσωπα και να τα πείσουμε να αλλάξουν συμπεριφορά. Τι γίνεται αν αυτά επιμένουν πεισματικά; Είναι τότε σκόπιμο να χρησιμοποιηθούν πολιτικά μέσα, όπως η απαλλοτρίωση ή η τεχνητή αύξηση της προσφοράς χρήματος; Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά είναι αρνητική. Ο αποθησαυρισμός *καθαυτός* μπορεί να είναι παθολογικός, αλλά δεν στερεί από τους άλλους όσα δικαιωματικά τους ανήκουν. Και, ειδικότερα, δεν εμποδίζει την αποδοτική λειτουργία της οικονομίας.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, το απόλυτο μέγεθος της προσφοράς χρήματος μιας οικονομίας είναι πρακτικά άνευ σημασίας. Η οικονομία μπορεί να λειτουργεί, και μάλιστα καλά, με πρακτικά οποιαδήποτε ποσότητα χρήματος. Ο αποθησαυρισμός συνεπάγεται απλώς μείωση των χρηματικών τιμών· ο αποθησαυρισμός σε μαζική κλίμακα συνεπάγεται απλώς μεγάλη μείωση των χρηματικών τιμών. Ας εξετάσουμε το —εντελώς μη ρεαλιστικό— σενάριο ενός έθνους που αποθησαυρίζει τόσο πολύ άργυρο, ώστε ο εναπομείνας άργυρος θα έπρεπε να κοπεί σε νομίσματα με μικροσκοπικά μικρή περιεκτικότητα για να χρησιμοποιηθεί στις ανταλλαγές.[12] Σε μια ελεύθερη κοινωνία, οι συμμετέχοντες στην αγορά θα στρέφονταν τότε απλώς σε άλλες μορφές χρήματος. Αντί να πληρώνουν με αργυρά νομίσματα, θα άρχιζαν να χρησιμοποιούν χρυσά και χάλκινα νομίσματα.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι, παρά τις προηγούμενες παρατηρήσεις, μια κυβέρνηση αποφασισμένη να καταπολεμήσει τον αποθησαυρισμό χρήματος προχωρούσε ούτως ή άλλως στην τεχνητή αύξηση της προσφοράς χρήματος. Θα πετύχαινε αυτή η πολιτική τον στόχο της; Όχι κατ' ανάγκην. Υπάρχει τουλάχιστον εξίσου μεγάλη πιθανότητα η πολιτική αυτή να ενίσχυε πράγματι τον αποθησαυρισμό. Η αυξημένη προσφορά χρήματος θα ανύψωνε τις χρηματικές τιμές που καταβάλλονται στην αγορά πάνω από το επίπεδο στο οποίο θα έφθαναν διαφορετικά. Και αυτό καθιστά αναγκαία τη διακράτηση μεγαλύτερων χρηματικών διαθεσίμων. Είναι αλήθεια ότι η αύξηση των ατομικών χρηματικών διαθεσίμων δεν είναι αναγκαστικά αυστηρά ανάλογη προς την αύξηση του επιπέδου των τιμών. Έτσι, είναι δυνατόν οι άνθρωποι, σε σχετικούς όρους, να *μειώσουν* τη ζήτησή τους για χρήμα ως συνέπεια αυτής της πολιτικής. Αλλά είναι εξίσου πιθανό η πολιτική να μην έχει τέτοια επίδραση ή να επιφέρει πράγματι το αντίθετο αποτέλεσμα.

Συμπεραίνουμε, επομένως, ότι ο αποθησαυρισμός δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως πρόσχημα για την τεχνητή επέκταση της προσφοράς χρήματος. Σε ορισμένες ακραίες περιπτώσεις μπορεί να χρήζει της προσοχής πνευματικών καθοδηγητών και ψυχολόγων. Αλλά ποτέ δεν αποτελεί νομισματικό πρόβλημα.

4. Καταπολέμηση του αποπληθωρισμού

Μια ακόμη εκδοχή της ίδιας βασικής πλάνης που μόλις εξετάσαμε είναι η υποτιθέμενη ανάγκη καταπολέμησης του αποπληθωρισμού.

Η λέξη «αποπληθωρισμός» μπορεί να οριστεί με διάφορους τρόπους. Σύμφωνα με τον ευρύτερα αποδεκτό σήμερα ορισμό, ο αποπληθωρισμός είναι διαρκής μείωση του επιπέδου των τιμών. Παλαιότεροι συγγραφείς χρησιμοποιούσαν συχνά την έκφραση «αποπληθωρισμός» για να δηλώσουν τη μείωση της προσφοράς χρήματος, ενώ ορισμένοι σύγχρονοι συγγραφείς τη χρησιμοποιούν για να χαρακτηρίσουν τη μείωση του *ρυθμού* πληθωρισμού. Όλοι αυτοί οι ορισμοί είναι αποδεκτοί, αναλόγως του σκοπού της ανάλυσης. Κανένας τους, όμως, δεν προσφέρεται για να δικαιολογήσει μια τεχνητή αύξηση της προσφοράς χρήματος.

Ο επιβλαβής χαρακτήρας του αποπληθωρισμού αποτελεί σήμερα ένα από τα ιερά δόγματα της νομισματικής πολιτικής.[13] Οι υπέρμαχοι της καταπολέμησής του συνήθως προβάλλουν έξι επιχειρήματα για να στηρίξουν τη θέση τους.[14] Πρώτον, θεωρούν ότι αποτελεί δίδαγμα της ιστορικής εμπειρίας πως ο αποπληθωρισμός έχει αρνητικές επιπτώσεις στη συνολική παραγωγή και, επομένως, στο βιοτικό επίπεδο. Για να εξηγήσουν αυτή την υποτιθέμενη ιστορική εμπειρία, υποστηρίζουν, δεύτερον, ότι ο αποπληθωρισμός παρακινεί τους συμμετέχοντες στην αγορά να αναβάλλουν τις αγορές τους, επειδή προσδοκούν όλο και χαμηλότερες τιμές. Επιπλέον, θεωρούν, τρίτον, ότι η πτώση του επιπέδου των τιμών δυσχεραίνει την εξυπηρέτηση χρεών που συνήφθησαν στο παρελθόν, όταν το επίπεδο των τιμών ήταν υψηλότερο. Οι δυσκολίες αυτές απειλούν να προκαλέσουν, τέταρτον, κρίση στον τραπεζικό κλάδο και, συνεπώς, δραστικό περιορισμό της πίστωσης. Πέμπτον, ισχυρίζονται ότι ο αποπληθωρισμός, σε συνδυασμό με «δύσκαμπτες τιμές», οδηγεί σε ανεργία. Και, τέλος, έκτον, θεωρούν ότι ο αποπληθωρισμός μπορεί να μειώσει τα ονομαστικά επιτόκια σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην είναι πλέον δυνατή μια νομισματική πολιτική «φθηνού χρήματος» για την τόνωση της απασχόλησης και της παραγωγής, επειδή το επιτόκιο δεν μπορεί να μειωθεί κάτω από το μηδέν.

Ωστόσο, η θεωρητική και εμπειρική τεκμηρίωση αυτών των ισχυρισμών είναι είτε ασθενής είτε εντελώς ανύπαρκτη.[15]

Πρώτον, τα ιστορικά δεδομένα δείχνουν ότι ο αποπληθωρισμός δεν είχε σαφή αρνητική επίδραση στη συνολική παραγωγή. Οι μακροχρόνιες μειώσεις του επιπέδου των τιμών δεν συσχετίζονταν συστηματικά με χαμηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης από εκείνους που επικρατούσαν σε συγκρίσιμες περιόδους ή χώρες με αυξανόμενα επίπεδα τιμών. Ακόμη και αν επικεντρωθούμε σε αποπληθωριστικές διαταραχές που προέρχονται από το χρηματοπιστωτικό σύστημα, τα εμπειρικά στοιχεία δεν φαίνεται να δικαιολογούν τον γενικό ισχυρισμό ότι ο αποπληθωρισμός βλάπτει τη μακροχρόνια μεγέθυνση.[16]

Δεύτερον, είναι αλήθεια ότι ένας απροσδόκητα ισχυρός αποπληθωρισμός μπορεί να παρακινήσει τους ανθρώπους να αναβάλουν τις αγοραστικές τους αποφάσεις. Αυτό, όμως, δεν επιβραδύνει κατ' ανάγκην τη συνολική παραγωγή. Σημειώστε ότι, όταν υπάρχουν αποπληθωριστικές τάσεις, οι αγοραστικές αποφάσεις γενικά, και η κατανάλωση ειδικότερα, *δεν* παύουν. Κατ' αρχάς, οι άνθρωποι δρουν υπό τον «περιορισμό του στομάχου». Ακόμη και οι πιο νευρωτικοί φιλάργυροι, που εκτιμούν την εξοικονόμηση μιας δεκάρας περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, πρέπει να πραγματοποιούν ένα ελάχιστο αγορών, έστω και μόνο για να επιβιώσουν μέχρι την επόμενη ημέρα. Και όλοι οι υπόλοιποι —δηλαδή η μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού— θα αγοράσουν, σε γενικές γραμμές, όσα καταναλωτικά αγαθά θα αγόραζαν και σε ένα μη αποπληθωριστικό περιβάλλον. Μολονότι αναμένουν ότι οι τιμές θα μειώνονται όλο και περισσότερο, κάποια στιγμή θα αγοράσουν αγαθά και υπηρεσίες, επειδή προτιμούν να τα απολαύσουν νωρίτερα παρά αργότερα —αυτό οι οικονομολόγοι το αποκαλούν «χρονική προτίμηση». Στην πραγματικότητα, επομένως, η κατανάλωση θα επιβραδυνθεί μόνον οριακά σε ένα αποπληθωριστικό περιβάλλον. Και αυτή η οριακή μείωση της καταναλωτικής δαπάνης, αντί να βλάψει τη συνολική παραγωγή, θα τείνει μάλλον να την *αυξήσει*. Το απλό γεγονός είναι ότι όλοι οι πόροι που δεν χρησιμοποιούνται για κατανάλωση αποταμιεύονται· δηλαδή είναι διαθέσιμοι για επένδυση και, έτσι, συμβάλλουν στην επέκταση της παραγωγής σε εκείνους τους τομείς που προηγουμένως δεν ήταν αρκετά κερδοφόροι ώστε να δικαιολογούν επενδύσεις.

Τρίτον, είναι ορθό ότι ο αποπληθωρισμός —ιδίως ο απρόβλεπτος αποπληθωρισμός— δυσχεραίνει την εξυπηρέτηση χρεών που συνήφθησαν στο παρελθόν, όταν το επίπεδο των τιμών ήταν υψηλότερο. Σε περίπτωση μεγάλης αποπληθωριστικής διαταραχής, ενδέχεται να προκύψουν εκτεταμένες πτωχεύσεις. Οι συνέπειες αυτές είναι ασφαλώς λυπηρές από την άποψη των επιμέρους επιχειρηματιών και κεφαλαιούχων στους οποίους ανήκουν οι επιχειρήσεις, τα εργοστάσια και τα άλλα παραγωγικά περιουσιακά στοιχεία όταν εκδηλώνεται η αποπληθωριστική διαταραχή. Ωστόσο, από τη συνολική —κοινωνική— άποψη, δεν έχει σημασία ποιος ελέγχει τους υπάρχοντες πόρους. Αυτό που έχει σημασία από αυτή τη συνολική άποψη είναι να παραμένουν οι πόροι ακέραιοι και να χρησιμοποιούνται. Το σημαντικό σημείο εδώ είναι ότι ο αποπληθωρισμός δεν καταστρέφει αυτούς τους πόρους από υλική άποψη. Μειώνει απλώς τη χρηματική τους αξία, και γι' αυτό πτωχεύουν οι σημερινοί ιδιοκτήτες τους. Επομένως, ο αποπληθωρισμός ανάγεται, σε γενικές γραμμές, σε αναδιανομή παραγωγικών περιουσιακών στοιχείων από τους παλαιούς ιδιοκτήτες σε νέους. Η καθαρή επίδραση στην παραγωγή είναι πιθανό να είναι μηδενική.[17]

Τέταρτον, είναι αλήθεια ότι ο αποπληθωρισμός απειλεί λίγο πολύ άμεσα τον τραπεζικό κλάδο, επειδή δυσχεραίνει την εξόφληση των χρεών των τραπεζικών πελατών και επειδή οι εκτεταμένες επιχειρηματικές αποτυχίες είναι πιθανό να έχουν άμεση αρνητική επίδραση στη ρευστότητα των τραπεζών. Ωστόσο, για τους ίδιους λόγους που μόλις εξετάσαμε, ενώ αυτό μπορεί να είναι καταστροφικό για ορισμένες τράπεζες, δεν είναι καταστροφικό για την κοινωνία στο σύνολό της. Το κρίσιμο σημείο είναι ότι η τραπεζική πίστη *δεν δημιουργεί* πόρους· διοχετεύει υπάρχοντες πόρους σε επιχειρήσεις *διαφορετικές* από εκείνες που θα τους χρησιμοποιούσαν αν αυτές οι πιστώσεις δεν υπήρχαν. Συνεπώς, ο περιορισμός της τραπεζικής πίστης δεν καταστρέφει κανέναν πόρο· συνεπάγεται απλώς διαφορετική απασχόληση των ανθρώπων και διαφορετική χρήση της διαθέσιμης γης, των εργοστασίων, των δρόμων και ούτω καθεξής.

Υπό το πρίσμα των προηγούμενων παρατηρήσεων, φαίνεται ότι τα προβλήματα που συνεπάγεται ο αποπληθωρισμός είναι πολύ λιγότερο τρομακτικά απ' όσο θεωρούν οι σημερινές νομισματικές αρχές. Ο αποπληθωρισμός έχει ασφαλώς μεγάλη δυνατότητα πρόκλησης αναστάτωσης. Ωστόσο, όπως θα γίνει ακόμη πιο φανερό στα επόμενα κεφάλαια, απειλεί κυρίως θεσμούς που ευθύνονται για πληθωριστικές αυξήσεις της προσφοράς χρήματος. Μειώνει τον πλούτο των τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά και των πελατών τους —των υπερχρεωμένων κυβερνήσεων, επιχειρηματιών και καταναλωτών. Αλλά, όπως υποστηρίξαμε, μια τέτοια καταστροφή απελευθερώνει τους υποκείμενους υλικούς πόρους για νέες χρήσεις. Η καταστροφή που συνεπάγεται ο αποπληθωρισμός είναι επομένως συχνά «δημιουργική καταστροφή» με την έννοια του Schumpeter.[18]

Τέλος, απομένει ακόμη να εξετάσουμε το προαναφερθέν πέμπτο επιχείρημα — ότι ο αποπληθωρισμός σε συνδυασμό με δύσκαμπτες τιμές οδηγεί σε ανεργία— και το έκτο —ότι ο αποπληθωρισμός καθιστά αδύνατη μια πολιτική φθηνού χρήματος. Επειδή αυτά τα επιχειρήματα έχουν γενικότερο χαρακτήρα, θα τα εξετάσουμε χωριστά στις επόμενες δύο ενότητες.

5. Δύσκαμπτες τιμές

Κατά τα τελευταία ογδόντα χρόνια, το επιχείρημα της δυσκαμψίας των τιμών έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις νομισματικές συζητήσεις. Σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, η χειραγώγηση της προσφοράς χρήματος μπορεί να αποτελεί κατάλληλο μέσο για την αποκατάσταση μιας χαμένης ισορροπίας σε ορισμένες αγορές, ιδίως στην αγορά εργασίας. Ας υποθέσουμε ότι ισχυρά συνδικάτα ωθούν προς τα πάνω τους ονομαστικούς μισθούς σε όλους τους κλάδους, σε τέτοιο βαθμό ώστε οι επιχειρηματίες να μην μπορούν πλέον να απασχολούν επικερδώς μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού με αυτούς τους μισθούς. Το αποτέλεσμα είναι μαζική ανεργία. Αν, όμως, ήταν δυνατή μια σημαντική αύξηση της προσφοράς χρήματος, οι τιμές πώλησης των επιχειρηματιών θα μπορούσαν να αυξηθούν αρκετά ώστε να επιτρέψουν την επανένταξη των ανέργων εργαζομένων στον καταμερισμό της εργασίας. Σύμφωνα με το επιχείρημα, υπό έναν κανόνα χρυσού ή αργύρου αυτού του είδους η πολιτική είναι αδύνατη για αμιγώς τεχνικούς λόγους, επειδή η προσφορά χρήματος είναι ανελαστική. Μόνον το χάρτινο χρήμα παρέχει τα τεχνικά μέσα για την εφαρμογή πολιτικών υπέρ της απασχόλησης. Έχουμε, επομένως, εδώ μια *εκ πρώτης όψεως* δικαιολόγηση της καταστολής των φυσικών εμπορευματικών μορφών χρήματος και της υποστήριξης ενός κανόνα χάρτινου χρήματος.

Το επιχείρημα αυτό απέκτησε εξέχουσα θέση κατά τη δεκαετία του 1920 στην Αυστρία, στη Γερμανία, στο Ηνωμένο Βασίλειο και σε άλλες χώρες. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έγινε κάτι σαν δόγμα οικονομικής πολιτικής. Αλλά αυτό δεν αλλάζει το γεγονός ότι αποτελεί καθαρή πλάνη, και μάλιστα δεν είναι δύσκολο να εντοπίσουμε τη ρίζα της. Το επιχείρημα στηρίζεται στην πραγματικότητα στην αντίληψη ότι οι υπεύθυνοι της νομισματικής πολιτικής μπορούν διαρκώς να ξεγελούν τα συνδικάτα. Οι διαχειριστές του τυπογραφείου μπορούν ξανά και ξανά να αιφνιδιάζουν τους συνδικαλιστικούς ηγέτες με έναν ακόμη γύρο επεκτατικής νομισματικής πολιτικής. Πρόκειται προφανώς για ανόητη υπόθεση, και εκ των υστέρων είναι εξαιρετικά εκπληκτικό ότι υπεύθυνοι άνθρωποι μπόρεσαν ποτέ να την πάρουν στα σοβαρά. Τα συνδικάτα δεν εξαπατήθηκαν. Αντιμέτωπα με την πραγματικότητα της επεκτατικής νομισματικής πολιτικής, αύξησαν τελικά τις μισθολογικές τους διεκδικήσεις, ώστε να αντισταθμίσουν τη φθίνουσα αγοραστική δύναμη του

χρήματος. Το αποτέλεσμα ήταν στασιμοπληθωρισμός —υψηλή ανεργία μαζί με πληθωρισμό—, ένα φαινόμενο που κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια ταλανίζει χώρες με ισχυρά συνδικάτα, όπως η Γαλλία και η Γερμανία.

6. Τα οικονομικά του φθηνού χρήματος

Μια άλλη διαδεδομένη πλάνη είναι η ιδέα ότι το χάρτινο χρήμα θα μπορούσε να συμβάλει στη μείωση του επιτοκίου, προάγοντας έτσι την οικονομική μεγέθυνση. Αν τυπωθούν νέα χαρτονομίσματα και προσφερθούν αρχικά στην πιστωτική αγορά, υποστηρίζει το επιχείρημα, αυξάνεται η προσφορά πίστωσης και, κατά συνέπεια, μειώνεται η τιμή της πίστωσης —ο τόκος. Φθηνό χρήμα είναι πλέον διαθέσιμο στους επιχειρηματίες σε ολόκληρη τη χώρα. Θα επενδύσουν περισσότερο απ' όσο θα επένδυαν διαφορετικά και, επομένως, θα ενισχυθεί η οικονομική μεγέθυνση.

Στην πραγματικότητα, το επιχείρημα αυτό εμπεριέχει αρκετές διαφορετικές πλάνες, και είναι αδύνατον να τις εξετάσουμε όλες εδώ.[19] Αρκεί να πούμε ότι οι κεφαλαιούχοι επενδύουν τα κεφάλαιά τους μόνον εφόσον μπορούν να αναμένουν απόδοση της επένδυσης —τόκο— και ότι δεν επιδιώκουν απλώς ονομαστικά ποσοστά απόδοσης, αλλά πραγματικές αποδόσεις. Αν αναμένουν ότι η «αγοραστική δύναμη» της νομισματικής μονάδας (PPM) θα μειωθεί στο μέλλον, θα επενδύσουν μόνο έναντι υψηλότερου ονομαστικού ποσοστού απόδοσης. Ας υποθέσουμε, λοιπόν, ότι η κυρία Myers σχεδιάζει να δανείσει το ποσό των 100 ουγγιών αργύρου για ένα έτος σε έναν επιχειρηματία της γειτονιάς της, αλλά μόνο έναντι μελλοντικής καταβολής 103 ουγγιών. Ας υποθέσουμε ακόμη ότι αναμένει πως ο άργυρος θα χάσει περίπου 5 τοις εκατό της αγοραστικής του δύναμης μέσα στο επόμενο έτος. Τότε η κυρία Myers θα ζητήσει άλλες 5 ουγγιές —ανεβάζοντας τη συνολική μελλοντική καταβολή στις 108 ουγγιές—, ώστε να αποζημιωθεί για την απώλεια αγοραστικής δύναμης.

Το ερώτημα τώρα είναι (1) αν η εκτύπωση νέων χαρτονομισμάτων θα μειώσει πράγματι το πραγματικό επιτόκιο και (2) αν, εφόσον το μειώσει, αυτό θα είναι οικονομικά ευεργετικό.

Για να απαντήσουμε στο πρώτο ερώτημα, πρέπει να επαναφέρουμε τις προσδοκίες στην ανάλυσή μας. Αν οι κεφαλαιούχοι αντιληφθούν ότι τυπώνονται νέα χαρτονομίσματα, μπορούν να αναμένουν μείωση της PPM και, επομένως, θα ζητήσουν υψηλότερη προσαύξηση λόγω τιμών. Αν αυτή η προσαύξηση αντισταθμίζει ακριβώς τη μείωση της PPM, το πραγματικό επιτόκιο δεν θα επηρεαστεί. Στην περίπτωση αυτή, η τεχνητή αύξηση της προσφοράς χρήματος θα συνεπαγόταν απλώς διαφορετική κατανομή του κεφαλαίου μεταξύ των επιχειρηματιών και, συνεπώς, διαφορετική σύνθεση των παραγόμενων καταναλωτικών αγαθών. Ορισμένοι επιχειρηματίες και οι πελάτες τους θα κερδίσουν, ενώ άλλοι επιχειρηματίες και οι πελάτες τους θα χάσουν. Αλλά δεν θα υπάρξει συνολική βελτίωση.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι οι κεφαλαιούχοι *υπερεκτιμούν* τη μελλοντική μείωση της PPM. Στην περίπτωση αυτή, το πραγματικό επιτόκιο θα *αυξανόταν* πράγματι και πολλοί επιχειρηματίες θα στερούνταν πίστωση που διαφορετικά θα μπορούσαν να έχουν εξασφαλίσει. Και πάλι, η συνέπεια θα ήταν διαφορετική κατανομή του κεφαλαίου μεταξύ των επιχειρηματιών και, συνεπώς, διαφορετική σύνθεση των παραγόμενων καταναλωτικών αγαθών. Δεν θα υπήρχε όμως συνολική βελτίωση ή επιδείνωση.

Είναι, ωστόσο, επίσης δυνατόν οι κεφαλαιούχοι να *υποεκτιμήσουν* τη μελλοντική μείωση της PPM. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί ιδίως όταν αγνοούν ότι τυπώνονται περισσότερα χαρτονομίσματα. Αυτό είναι το σενάριο που συνήθως έχουν κατά νου οι υπέρμαχοι του φθηνού χρήματος. Αλλά η ελπίδα ότι η εξαπάτηση των κεφαλαιούχων, ώστε να δεχθούν χαμηλότερα πραγματικά επιτόκια, συνεπάγεται μεγαλύτερη οικονομική μεγέθυνση είναι εντελώς αβάσιμη. Είναι αλήθεια ότι, στην εξεταζόμενη περίπτωση, το πραγματικό επιτόκιο θα μειωνόταν υπό την επίδραση της προσφοράς νέου χάρτινου χρήματος στην πιστωτική αγορά. Είναι επίσης αλήθεια ότι αυτό είναι πιθανό να παρακινήσει τους επιχειρηματίες να δανειστούν περισσότερα χρήματα και να ξεκινήσουν περισσότερα επενδυτικά σχέδια απ' όσα θα ξεκινούσαν διαφορετικά. Θα ήταν όμως σοβαρό σφάλμα να συμπεράνουμε ότι αυτό ισοδυναμεί με ενισχυμένη οικονομική μεγέθυνση. Ισχύει ακριβώς το αντίθετο.

Σε κάθε χρονική στιγμή, οι διαθέσιμες ποσότητες συντελεστών παραγωγής θέτουν ένα όριο στον αριθμό των επενδυτικών σχεδίων που μπορούν να ολοκληρωθούν επιτυχώς. Αυτό που επιφέρει η τεχνητή μείωση του πραγματικού επιτοκίου είναι η αύξηση του αριθμού των σχεδίων που *ξεκινούν*. Αλλά ο συνολικός όγκος των επενδύσεων που μπορούν *να ολοκληρωθούν* δεν έχει αυξηθεί εξαιτίας αυτού, επειδή εξαρτάται αποκλειστικά από τους παραγωγικούς πόρους που είναι αντικειμενικά διαθέσιμοι κατά το χρονικό διάστημα που απαιτείται για την ολοκλήρωση. Η τεχνητή μείωση του επιτοκίου παρασύρει επομένως την επιχειρηματική κοινότητα σε κάθε λογής επενδύσεις που δεν μπορούν να ολοκληρωθούν. Με τους όρους ενός βιβλικού παραδείγματος, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αρχίζουν να χτίζουν κάθε λογής πύργους, για να ανακαλύψουν λίγο αργότερα ότι διέθεταν πόρους μόνον για να κατασκευάσουν τα θεμέλια, όχι όμως για να ολοκληρώσουν τους ίδιους τους πύργους (κατά Λουκάν 14:28–30). Η εργασία και το κεφάλαιο που επενδύθηκαν στα θεμέλια χάνονται τότε όχι μόνο για τον επενδυτή, αλλά για ολόκληρη την κοινότητα. Θα μπορούσαν να είχαν επενδυθεί γόνιμα σε μικρότερο αριθμό σχεδίων, αλλά η τεχνητή μείωση του επιτοκίου το απέτρεψε. Εν ολίγοις, η οικονομική μεγέθυνση περιορίζεται κάτω από το επίπεδο στο οποίο θα μπορούσε διαφορετικά να είχε φθάσει.

Συνοψίζοντας, δεν είναι διόλου βέβαιο ότι οι αυξήσεις της προσφοράς χρήματος που προκαλούνται με πολιτικά μέσα θα οδηγήσουν σε μείωση του επιτοκίου κάτω από το επίπεδο στο οποίο θα έφθανε σε μια ελεύθερη οικονομία. Η επιτυχία της πολιτικής φθηνού χρήματος είναι ιδιαίτερα απίθανη όταν η πολιτική αυτή δεν υιοθετείται *περιστασιακά*, αλλά μετατρέπεται σε κατευθυντήρια αρχή της οικονομικής πολιτικής. Η θεμελιώδης αντίρρηση, όμως, απέναντι σε αυτή την πολιτική είναι ότι επιφέρει αποτελέσματα αντίθετα προς τον σκοπό της ακόμη και αν επιτύχει να μειώσει το επιτόκιο. Η συνέπεια θα ήταν περισσότερη σπατάλη και, συνεπώς, μικρότερη μεγέθυνση.

7. Νομισματική σταθερότητα

Η δεύτερη πιο διαδεδομένη νομισματική πλάνη αφορά το πρόβλημα της νομισματικής σταθερότητας. Η πεποίθηση ότι το χρήμα πρέπει να αποτελεί άγκυρα σταθερότητας στον οικονομικό κόσμο είναι πολύ παλιά. Για να κατανοήσουμε, όμως, ορθά αυτή την απαίτηση, είναι αναγκαίο να διακρίνουμε δύο πολύ διαφορετικές έννοιες της «νομισματικής σταθερότητας».

Η πρώτη έννοια δίνει έμφαση στη διατήρηση της υλικής ακεραιότητας του εμπορευματικού χρήματος —ιδίως της υλικής σύστασης των νομισμάτων από πολύτιμα μέταλλα— με την πάροδο

του χρόνου. Υπό αυτή την έννοια, η νομισματική σταθερότητα έχει πράγματι ακριβές νόημα. Από αμιγώς τυπική άποψη, μπορεί επομένως να αποτελεί ενδεχόμενη επιταγή μιας ηθικής νομισματικής πολιτικής. Πρόκειται για επιταγή που αφορά την παραγωγή χρήματος. Κανένας παραγωγός δεν πρέπει να κατασκευάζει νομίσματα που φέρουν το ίδιο αποτύπωμα αλλά περιέχουν διαφορετικές ποσότητες πολύτιμου μετάλλου. Η νομισματική σταθερότητα υπό αυτή την έννοια όχι μόνο δεν είναι επιλήψιμη, αλλά αποτελεί πράγματι προϋπόθεση μιας εύρυθμης οικονομίας. Και αυτή ακριβώς η έννοια της νομισματικής σταθερότητας τονίζεται στη Βίβλο και σε κείμενα κύρους του Μεσαίωνα.[20]

Σημειώστε ότι η νομισματική σταθερότητα, με την έννοια της διατήρησης της υλικής ακεραιότητας του εμπορευματικού χρήματος, οδηγεί σε σχετικά σταθερή «αγοραστική δύναμη» της νομισματικής μονάδας (PPM). Όταν η εξόρυξη είναι λιγότερο κερδοφόρα από άλλους κλάδους παραγωγής —κάτι που τείνει να συμβαίνει όταν το επίπεδο των τιμών είναι υψηλό—, παράγεται λιγότερο χρήμα και οι χρηματικές τιμές τείνουν να μειώνονται. Και όταν η εξόρυξη είναι περισσότερο κερδοφόρα —συνήθως όταν το επίπεδο των τιμών είναι χαμηλό—, παράγεται περισσότερο χρήμα και οι χρηματικές τιμές τείνουν επομένως να αυξάνονται. Όλα αυτά δεν έχουν καμία απολύτως σημασία για τα οφέλη που μπορούν να προκύψουν από τις χρηματικές ανταλλαγές. Είναι αλήθεια ότι μια μεγάλη μείωση της PPM είναι νοητή όταν ανακαλύπτονται νέα ορυχεία εξαιρετικά πλούσια και χαμηλού κόστους εκμετάλλευσης. Αλλά προσέξτε δύο σημεία. Πρώτον, σε μια ελεύθερη οικονομία οι συμμετέχοντες στην αγορά μπορούν πολύ εύκολα να προστατευθούν από οποιαδήποτε ανεπιθύμητη εκμηδένιση της PPM, απλώς υιοθετώντας άλλες μορφές χρήματος. Δεύτερον, στην πραγματικότητα δεν σημειώθηκαν ποτέ τέτοιες βίαιες υποτιμήσεις της PPM στην περίπτωση των πολύτιμων μετάλλων. Ο περίφημος «πληθωρισμός του χρυσού και του αργύρου» του δέκατου έκτου και του δέκατου έβδομου αιώνα αύξησε το χρηματικό απόθεμα της Ευρώπης, σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, όχι περισσότερο από 50 τοις εκατό·[21] σύμφωνα με άλλες, έως και 500 τοις εκατό.[22] Ωστόσο, αυτό συνέβη σε μια περίοδο περίπου 150 ετών. Έτσι, ο μέσος ρυθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος κυμαινόταν κάπου μεταξύ 0,3 και 3,3 τοις εκατό *ετησίως*. Αντιθέτως, στις μέρες μας, στην εποχή του χάρτινου χρήματος, ακόμη και οι χώρες που απολαμβάνουν «συντηρητική» νομισματική πολιτική γνωρίζουν πολύ μεγαλύτερες αυξήσεις της προσφοράς χρήματος. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το απόθεμα «νομισματικής βάσης» —χαρτονομίσματα συν λογαριασμοί που τηρούνται στις κεντρικές τράπεζες— αυξήθηκε με ετήσιους ρυθμούς μεταξύ 5 και 10 τοις εκατό κατά τα τελευταία πέντε χρόνια.

Ας στραφούμε τώρα στη δεύτερη έννοια της νομισματικής σταθερότητας. Αυτή δηλώνει τη σταθερότητα της αγοραστικής δύναμης της νομισματικής μονάδας —της PPM. Ο πρώτος στοχαστής που διατύπωσε την απαίτηση για σταθερή PPM ήταν ο άγιος Thomas Aquinas τον δέκατο τρίτο αιώνα. Υποστήριζε:

> *Η ιδιαίτερη αρετή του νομίσματος πρέπει να είναι ότι, όταν κάποιος το προσφέρει, λαμβάνει αμέσως ό,τι χρειάζεται. Ωστόσο, είναι αλήθεια ότι το νόμισμα υπόκειται επίσης σε ό,τι και τα άλλα πράγματα, δηλαδή ότι δεν εξασφαλίζει πάντοτε στον άνθρωπο ό,τι επιθυμεί, επειδή δεν μπορεί πάντοτε να παραμένει ίσο ή να έχει την ίδια αξία. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να θεσπίζεται κατά τρόπο ώστε να διατηρεί την ίδια αξία σταθερότερα από τα άλλα πράγματα.*[23]

Σημειώστε ότι ο άγιος Thomas αντιλαμβανόταν απολύτως πως μια σταθερή PPM δεν αποτελούσε φυσικό αποτέλεσμα της διαδικασίας της αγοράς. Στα μάτια του ήταν ηθική *επιταγή*. Ωστόσο,

κανένας σημαντικός συγγραφέας πριν από αυτόν δεν πίστευε ότι μια σταθερή PPM αποτελούσε ουσιαστικό στόχο πολιτικής. Ο Aristotle είχε παρατηρήσει ότι οι τιμές όλων των πραγμάτων βρίσκονται σε διαρκή μεταβολή και ότι το χρήμα δεν αποτελεί εξαίρεση.[24] Και μέχρι εκεί. Ακόμη και μετά τον Aquinas, οι περισσότεροι σχολαστικοί συντάχθηκαν σε αυτό το ζήτημα με τον Έλληνα φιλόσοφο και όχι με τον άγιο Thomas. Στον βαθμό που ύστεροι σχολαστικοί όπως ο Martín de Azpilcueta, ο Tomás de Mercado, ο Pedro de Valencia και άλλοι τόνιζαν πράγματι κάποια απαίτηση νομισματικής σταθερότητας, εννοούσαν τη σταθερή υλική σύσταση των νομισμάτων.[25] Μόνον από τον δέκατο έβδομο αιώνα και εξής άρχισαν κοσμικοί συγγραφείς, από τον John Locke έως τον David Ricardo και τον Irving Fisher, να υιοθετούν την απαίτηση για σταθερή PPM. Σήμερα, αυτή η απαίτηση βρίσκεται στο επίκεντρο των περισσότερων σύγχρονων συγγραμμάτων για το πρόβλημα της νομισματικής σταθερότητας. Αποτελεί επίσης ευρέως αποδεκτό ορισμό μεταξύ των σύγχρονων καθολικών συγγραφέων που ασχολούνται με νομισματικά ζητήματα.[26] Ωστόσο, παρά τη δημοτικότητά της, είναι γεμάτη αμφισημίες και μπορεί να οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα πολιτικής.

Είναι αυτονόητο ότι μια σταθερή PPM αποτελεί «ζήτημα μείζονος σημασίας για την εύρυθμη ανάπτυξη ολόκληρου του οικονομικού συστήματος».[27] Το ερώτημα είναι απλώς πώς θα σταθμιστεί αυτή η παράμετρος έναντι άλλων παραμέτρων ηθικής και οικονομικής φύσεως. Στην ελεύθερη αγορά, όπως είδαμε, υπάρχει τάση επιλογής των καλύτερων μορφών χρήματος, ακόμη και ως προς τη σταθερότητα της PPM. Εφόσον οι πολίτες είναι ελεύθεροι να επιλέγουν το χρήμα τους, μπορούν να αποφεύγουν την έκθεση σε οποιεσδήποτε βίαιες διακυμάνσεις της PPM, απλώς μεταβαίνοντας σε άλλες μορφές χρήματος. Το ερώτημα, επομένως, είναι αν η σταθεροποίηση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος αποτελεί τόσο υπέρτερο στόχο ώστε να δικαιολογεί την καθιέρωση κρατικού ελέγχου επί της προσφοράς χρήματος, προκειμένου να επιτευχθεί «λεπτομερής ρύθμιση» της αγοραστικής δύναμης σε βαθμό που δεν θα προέκυπτε αυθόρμητα από τη διαδικασία της αγοράς. Το ιδεώδες μιας τέτοιας λεπτομερούς ρύθμισης ενέπνευσε ένα μεγάλο διανοητικό κίνημα στις αρχές του εικοστού αιώνα. Υπό την ηγεσία του Αμερικανού οικονομολόγου Irving Fisher και άλλων, αυτό το κίνημα άνοιξε τον δρόμο για τον ολοκληρωτικό θρίαμβο του χάρτινου χρήματος.[28]

Στην πράξη, το κίνημα σταθεροποίησης του Fisher απέτυχε παταγωδώς. Καθ' όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, σε όλες τις χώρες, η αγοραστική δύναμη του χρήματος που διαχειρίζονταν οι δημόσιες αρχές μειώθηκε και παρουσίασε διακυμάνσεις όσο ποτέ άλλοτε σε ολόκληρη την ιστορία των νομισματικών θεσμών. Ωστόσο, παρά αυτά τα μάλλον συντριπτικά εμπειρικά δεδομένα, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, θεωρητικά τουλάχιστον, η επιχειρηματολογία υπέρ της νομισματικής σταθεροποίησης παραμένει έγκυρη και ότι απλώς πρέπει να εφαρμοστεί πολύ καλύτερα απ' ό,τι στο παρελθόν. Για να αξιολογήσουμε αυτόν τον ισχυρισμό, πρέπει να εξετάσουμε αν, κατ' αρχήν τουλάχιστον, *είναι δυνατή* η λεπτομερής ρύθμιση της PPM και αν μια τέτοια ρύθμιση θα μπορούσε εξαρχής να δικαιολογηθεί. Σε αυτά τα ερωτήματα στρεφόμαστε τώρα.

Κατ' αρχάς, σημειώστε ότι η έννοια της «αγοραστικής δύναμης του χρήματος» (PPM) δεν μπορεί να οριστεί με αμερόληπτο τρόπο. Η PPM είναι στην πραγματικότητα ολόκληρο το *σύνολο* των πραγμάτων με τα οποία μπορεί να ανταλλαχθεί μια μονάδα χρήματος. Αν η τιμή των τηλεφώνων αυξηθεί ενώ η τιμή των αυτοκινήτων μειωθεί, είναι αδύνατον να πούμε με οποιοδήποτε αμερόληπτο κριτήριο αν η PPM αυξήθηκε ή μειώθηκε. Μπορεί, ασφαλώς, κανείς να κατασκευάσει έναν αλγόριθμο που «σταθμίζει» τις τιμές των αυτοκινήτων, των τηλεφώνων και ούτω καθεξής και τις

εντάσσει σε μια κοινή μαθηματική έκφραση ή σε έναν δείκτη. Αλλά τέτοιοι δείκτες δεν αποτελούν κάποιο σταθερό μέτρο της οικονομικής αξίας. Κατ' αρχάς, τα συστατικά στοιχεία του δείκτη τιμών χρειάζονται αδιάκοπη προσαρμογή —πρέπει να αλλάζουν—, ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι μεταβολές στο σύνολο των αγαθών και υπηρεσιών που προσφέρονται στην αγορά έναντι χρήματος. Επιπλέον, και κυρίως, κανένας τέτοιος δείκτης δεν μεταδίδει πληροφορίες γενικής ισχύος. Διαφορετικά πρόσωπα αγοράζουν διαφορετικά αγαθά· επομένως, ορισμένα μπορεί να αντιμετωπίζουν αύξηση τιμών —των τιμών που πρέπει να καταβάλλουν *τα ίδια*—, ενώ άλλα αντιμετωπίζουν μείωση των δικών τους τιμών κατά την ίδια ακριβώς περίοδο. Η ποσοτική ένδειξη του δείκτη αντανακλά απλώς έναν μέσο όρο πολύ διαφορετικών συγκεκριμένων καταστάσεων. Αλλά για την ανθρώπινη λήψη αποφάσεων σημασία έχουν οι συγκεκριμένες περιστάσεις, όχι κάποιος μέσος όρος.

Δεν μπορούμε εδώ παρά να θίξουμε επιφανειακά αυτά τα τεχνικά προβλήματα.[29] Αυτό που θέλουμε να επισημάνουμε είναι ότι, από αμιγώς τυπική άποψη, η νομισματική σταθερότητα με την έννοια της σταθερής PPM δεν μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε σαφώς καθορισμένη πολιτική επιταγή. Η ίδια η έννοια της PPM είναι γεμάτη αμφισημίες που μπορούν να ξεπεραστούν μόνον με περισσότερο ή λιγότερο αυθαίρετες αποφάσεις εκείνων που είναι επιφορτισμένοι με την εφαρμογή της. Οι πολιτικές συνέπειες είναι τεράστιες. Το κριτήριο της PPM παρέχει μεγάλες και αυθαίρετες εξουσίες σε εκείνους που είναι επιφορτισμένοι με τη διαμόρφωση του αλγορίθμου.

Ας υποθέσουμε τώρα, χάριν του επιχειρήματος, ότι αυτά τα πολύ σημαντικά προβλήματα δεν υπήρχαν. Ας υποθέσουμε ότι η νομισματική σταθερότητα, με την έννοια της σταθερής PPM, μπορούσε πράγματι να οριστεί μονοσήμαντα. Τότε το ερώτημα είναι: θα ήταν σκόπιμο να τεθεί ως απαίτηση μια σταθερή PPM; Όπως είπαμε, πολλοί σύγχρονοι συγγραφείς των νομισματικών οικονομικών απαντούν καταφατικά σε αυτό το ερώτημα. Η βασική αιτιολόγηση είναι ότι μία από τις κύριες λειτουργίες του χρήματος είναι να χρησιμεύει ως μέτρο αξίας. Οι επιχειρηματίες και άλλοι χρησιμοποιούν τις χρηματικές τιμές στους οικονομικούς υπολογισμούς τους και, για να είναι αυτοί οι υπολογισμοί όσο το δυνατόν ακριβέστεροι, είναι αναγκαίο να υπάρχει σταθερό μέτρο αξίας.

Πότε αποτελεί το χρήμα σταθερό μέτρο αξίας; Εδώ συναντούμε κάποια ποικιλία απόψεων. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Locke και άλλους, αυτό συνέβαινε όταν η εθνική προσφορά χρήματος δεν μεταβαλλόταν. Σύμφωνα με τον David Ricardo και άλλους, συνέβαινε όταν η νομισματική μονάδα διατηρούσε την αγοραστική της δύναμη. Σύμφωνα με τον Hayek και άλλους, συνέβαινε όταν το συνολικό ύψος των χρηματικών δαπανών δεν μεταβαλλόταν.[30] Δεν έχει όμως μεγάλη σημασία ποιον από τους παραπάνω ορισμούς υιοθετούμε. Η βασική αιτιολόγηση υπέρ ενός σταθερού μέτρου αξίας είναι σε όλες τις περιπτώσεις σαθρή.[31]

Η φύση του επιχειρηματικού υπολογισμού δεν συνίσταται στη *μέτρηση* της απόλυτης «αξίας» των περιουσιακών στοιχείων μιας επιχείρησης, αλλά στη *σύγκριση* εναλλακτικών τρόπων δράσης. Ας υποθέσουμε ότι ο Jones διαθέτει κεφάλαιο 1.000 ουγγιών χρυσού και ότι μπορεί να το χρησιμοποιήσει είτε για να ιδρύσει ένα εργοστάσιο υποδημάτων είτε για να ανοίξει ένα αρτοποιείο. Αναμένει ότι το εργοστάσιο υποδημάτων θα αποφέρει 1.100 ουγγιές, δηλαδή ακαθάριστη απόδοση 10 τοις εκατό, και το αρτοποιείο 1.200 ουγγιές, δηλαδή ακαθάριστη απόδοση 20 τοις εκατό. Αυτή η σύγκριση αποτελεί την ουσία του επιχειρηματικού υπολογισμού. Η σταθερότητα της PPM δεν υπεισέρχεται καθόλου. Ο Jones μπορεί να υπολογίζει με την ίδια επιτυχία είτε η PPM παραμένει σταθερή είτε αυξάνεται είτε μειώνεται.[32] Ο υπολογισμός του μπορεί να είναι ακριβής όταν η εθνική

προσφορά χρήματος αυξάνεται, μειώνεται ή παραμένει αμετάβλητη. Και μπορεί να είναι ακριβής ανεξαρτήτως του αν το συνολικό ύψος των χρηματικών δαπανών μεταβάλλεται ή παραμένει το ίδιο.

Υπό το πρίσμα αυτών των παρατηρήσεων, φαίνεται ότι παλαιότεροι συγγραφείς όπως ο Oresme είχαν εξαρχής δίκιο να παραμερίζουν το κριτήριο της σταθερής PPM και να κρατούν την προσοχή τους στραμμένη στη νομισματική σταθερότητα με την έννοια της υλικής ακεραιότητας των νομισμάτων.

8. Το κόστος του εμπορευματικού χρήματος

Ένα μεγάλο μειονέκτημα των φυσικών μορφών χρήματος, όπως ο χρυσός και ο άργυρος, φαίνεται να είναι το σχετικά υψηλό κόστος παραγωγής τους. Σύμφωνα με μια διαδεδομένη άποψη, που έγινε δημοφιλής μέσω των συγγραμμάτων των κλασικών οικονομολόγων Adam Smith και David Ricardo, το χάρτινο χρήμα θα μπορούσε να επιτελεί τη νομισματική λειτουργία εξίσου καλά και με πολύ χαμηλότερο κόστος παραγωγής.

Είναι αλήθεια ότι η παραγωγή ενός αργυρού νομίσματος της μίας ουγγιάς, το οποίο θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «ένα δολάριο», συνεπάγεται πολύ υψηλότερο κόστος από την παραγωγή ενός χαρτονομίσματος που φέρει την ίδια ονομασία. Αλλά δεν συνεπάγεται ότι αυτό αποτελεί αναγκαστικά μειονέκτημα. Το φυσικό κόστος που συνοδεύει την παραγωγή χρυσού και αργύρου αποτελεί στην πραγματικότητα έναν από τους σημαντικότερους λόγους για τους οποίους αυτά τα μέταλλα είναι καλύτερες μορφές χρήματος από το χαρτί. Το γεγονός ότι είναι δαπανηρά σημαίνει ότι δεν μπορούν να πολλαπλασιάζονται κατά βούληση· και αυτό, με τη σειρά του, σημαίνει ότι εμπορευματικές μορφές χρήματος όπως ο χρυσός και ο άργυρος διαθέτουν μια *εγγενή φυσική ασφάλεια* έναντι της υπερβολικής υποτίμησης της αγοραστικής δύναμης του χρήματος.[33] Από αυτή την κρίσιμη άποψη υπερτερούν κατά πολύ των χαρτονομισμάτων, τα οποία μπορούν να πολλαπλασιάζονται *κατά βούληση* και τα οποία, όπως δείχνει η καθολική εμπειρία, έχουν πολλαπλασιαστεί και εξακολουθούν να πολλαπλασιάζονται σε πολύ μεγαλύτερες αναλογίες απ' όσες γνώρισαν ποτέ ο χρυσός και ο άργυρος.

Συνεπώς, η σύγκριση μεταξύ εμπορευματικών μορφών χρήματος και χάρτινου χρήματος δεν πρέπει να γίνεται με υπερβολικά στενούς όρους. Τα σχετικά οφέλη δεν συνίστανται απλώς σε κάποια αυθαίρετα περιορισμένη «υπηρεσία ανταλλαγής», όπως μόλις υποστηρίξαμε, αλλά περιλαμβάνουν πράγματα όπως οι εγγυήσεις έναντι του πληθωρισμού. Και το σχετικό κόστος δεν είναι μόνον το κόστος κατασκευής των διαφορετικών χρηματικών αντικειμένων, αλλά το συνολικό κόστος που συνεπάγεται κάθε σύστημα. Ακόμη και οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές του χάρτινου χρήματος έχουν παραδεχθεί ότι το σημερινό νομισματικό μας καθεστώς κάθε άλλο παρά οικονομική λύση αποτελεί. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, ότι οι κεντρικές τράπεζες και οι άλλες νομισματικές αρχές έχουν συγκροτήσει τεράστιες γραφειοκρατίες και ότι εξίσου σημαντικός είναι ο κλάδος παρακολούθησης της Fed —των ανθρώπων που απασχολούνται στην ερμηνεία και στην πρόβλεψη της πολιτικής των νομισματικών αρχών.[34] Αυτές και μόνον οι δύο κατηγορίες συνεπάγονται σημαντικό μισθολογικό κόστος, μπροστά στο οποίο οι δαπάνες εξόρυξης και νομισματοκοπής φαίνονται πολύ λιγότερο «δαπανηρές» απ' όσο τις παρουσιάζουν οι οπαδοί του Ricardo. Και προσέξτε την ειρωνεία: η εξόρυξη και η νομισματοκοπή εξακολουθούν να υπάρχουν και στην εποχή του χάρτινου χρήματος!

Ασφαλώς, δεν υπάρχει τίποτε το επιλήψιμο στον πειραματισμό με φθηνότερες εναλλακτικές των χρυσών και αργυρών νομισμάτων. Τίποτε δεν θα απέκλειε τέτοια πειράματα σε μια ελεύθερη κοινωνία. Το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι στο παρελθόν όλα αυτά τα πειράματα απέτυχαν οικτρά. Και γι' αυτό οι υπέρμαχοι του χάρτινου χρήματος σχεδόν ποτέ δεν εξέτασαν σοβαρά την καθιέρωση του προσφιλούς τους σχεδίου σε ανταγωνιστική βάση. Ο Ricardo και οι συνεχιστές του υποστηρίζουν την *καταναγκαστική* αντικατάσταση ενός ακριβότερου αγαθού από ένα φθηνότερο. Προφανώς, σε όλους τους άλλους τομείς της ζωής θα απορρίπταμε οποιαδήποτε τέτοια πρόταση ως παράλογη και εξοργιστική. Δεν εξαναγκάζουμε όλα τα μέλη της κοινωνίας να οδηγούν μόνο τα φθηνότερα αυτοκίνητα επειδή αυτά ικανοποιούν κάποιες αυθαίρετα ορισμένες «ανάγκες μετακίνησης» με το χαμηλότερο κόστος. Δεν επιβάλλουμε κουρέλια και καλύβες σε ανθρώπους που προτιμούν ρούχα και σπίτια. Ούτε υπάρχει λόγος να επιβάλλουμε χάρτινο χρήμα σε εκείνους που προτιμούν τις διαχρονικές μορφές χρήματος.

Επομένως, μια ακόμη καθιερωμένη δικαιολόγηση του χάρτινου χρήματος δεν ευσταθεί. Και η ίδια απόδειξη μπορεί να δοθεί για όλες τις άλλες οικονομικές θεωρίες που ισχυρίζονται ότι εξηγούν γιατί θα ήταν ωφέλιμο να κατασταλούν οι φυσικές εμπορευματικές μορφές χρήματος και να αντικατασταθούν από μια πρόχειρη πολιτική λύση όπως το χάρτινο χρήμα. Θα μπορούσαμε να επεκταθούμε πολύ παραθέτοντας αυτές τις αποδείξεις. Σκοπός των προηγούμενων σελίδων ήταν να καταδείξουν με παραδείγματα τη γενική θέση ότι δεν υπάρχει ωφελιμιστική δικαιολόγηση για τον θεσμό του χάρτινου χρήματος, του χρήματος της εποχής μας. Αυτή η θέση θα αποτελέσει την αφετηρία της επόμενης συζήτησης για τις διάφορες καταχρήσεις που μπορούν να διαπραχθούν — και που δυστυχώς έχουν διαπραχθεί— στον τομέα της παραγωγής χρήματος.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Πληθωρισμός

Κεφάλαιο 5

Γενικές θεωρήσεις για τον πληθωρισμό

1. Η προέλευση και η φύση του πληθωρισμού

Μέχρι τώρα παρουσιάσαμε τη λειτουργία ενός φυσικού νομισματικού συστήματος ανταγωνιστικών εμπορευματικών μορφών χρήματος. Υποστηρίξαμε επίσης ότι δεν υπάρχει ωφελιμιστική δικαιολόγηση για την παρέμβαση στη διαδικασία της αγοράς και για τη μεταβολή της προσφοράς των διάφορων μορφών χρήματος με πολιτικά μέσα.

Τώρα πρέπει να στραφούμε στο ζωτικής σημασίας φαινόμενο του πληθωρισμού. Μπορούμε να τον ορίσουμε ως επέκταση της ονομαστικής ποσότητας οποιουδήποτε μέσου ανταλλαγής πέρα από την ποσότητα που θα είχε παραχθεί στην ελεύθερη αγορά. Αυτός ο ορισμός αντιστοιχεί σε γενικές γραμμές στον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτός ο πληθωρισμός μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.[1] Διαφέρει όμως από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η λέξη «πληθωρισμός» στα σύγχρονα οικονομικά εγχειρίδια και στον χρηματοοικονομικό Τύπο. Οι περισσότεροι σημερινοί συγγραφείς εννοούν με τον πληθωρισμό μια διαρκή αύξηση του επιπέδου των τιμών ή, πράγμα που είναι το ίδιο, μια διαρκή μείωση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος. Ας σπεύσουμε να επισημάνουμε ότι, ως απλό ζήτημα λεξιλογίου, και οι δύο σημασίες της λέξης είναι απολύτως αποδεκτές, αρκεί να χρησιμοποιούνται με συνέπεια. Οι ορισμοί δεν έχουν κάποια εγγενή αξία· μπορούν όμως να είναι περισσότερο ή λιγότερο χρήσιμοι για την κατανόηση της πραγματικότητας. Ο δικός μας ορισμός του πληθωρισμού απομονώνει το φαινόμενο της «αύξησης της ονομαστικής ποσότητας οποιουδήποτε μέσου ανταλλαγής πέρα από την ποσότητα που θα είχε παραχθεί στην ελεύθερη αγορά», για τον απλό λόγο ότι αυτό το φαινόμενο συνδέεται αιτιωδώς με μεγάλο αριθμό άλλων φαινομένων που έχουν οικονομική και ηθική σημασία. Όπως θα δούμε, ο πληθωρισμός με την έννοια που του δίνουμε αποτελεί αιτία αφύσικων εισοδηματικών διαφορών, οικονομικών κύκλων, εκρηκτικής αύξησης του χρέους, μετριοπαθών και εκθετικών αυξήσεων του επιπέδου των τιμών και πολλών άλλων φαινομένων. Γι’ αυτό θεωρούμε ότι ο ορισμός μας είναι ο χρησιμότερος για τους σκοπούς της ανάλυσης που ακολουθεί. Ο αναγνώστης θα μπορέσει σύντομα να επαληθεύσει αυτόν τον ισχυρισμό.

Ο πληθωρισμός είναι επέκταση της ονομαστικής ποσότητας οποιουδήποτε μέσου ανταλλαγής πέρα από την ποσότητα που θα είχε παραχθεί στην ελεύθερη αγορά. Εφόσον η έκφραση «ελεύθερη αγορά» αποτελεί συντομογραφία της κάπως μακροσκελούς διατύπωσης «κοινωνική συνεργασία που διέπεται από τον σεβασμό των δικαιωμάτων ιδιωτικής ιδιοκτησίας», η έννοια του πληθωρισμού είναι ότι επεκτείνει την ονομαστική προσφορά χρήματος μέσω *παραβίασης* των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Υπό αυτή την έννοια, ο πληθωρισμός μπορεί επίσης να χαρακτηριστεί βίαιος τρόπος αύξησης της προσφοράς χρήματος, σε αντιδιαστολή προς τη «φυσική» παραγωγή χρήματος μέσω εξόρυξης και νομισματοκοπής. Αυτή ήταν επίσης η αρχική σημασία της λέξης, η οποία προέρχεται από το λατινικό ρήμα *inflare* —φουσκώνω.

Γιατί, όμως, οι άνθρωποι διογκώνουν εξαρχής την προσφορά χρήματος; Όπως είδαμε, κάθε νέα μονάδα χρήματος ωφελεί τους πρώτους αποδέκτες της· για παράδειγμα, υπό έναν κανόνα αργύρου,

τους εξορύκτες και τους νομισματοκόπους αργύρου. Εδώ συναντούμε ένα προνοιακό κίνητρο για τη φυσική παραγωγή χρήματος. Αλλά δεν πρέπει να αγνοούμε ότι τα οφέλη που αποκομίζει ο πρώτος αποδέκτης αποτελούν επίσης μόνιμο πειρασμό για βίαιη αύξηση της προσφοράς χρήματος. Η ιστορία των νομισματικών θεσμών είναι σε μεγάλο βαθμό η ιστορία του πώς οι άνθρωποι — κυβερνήσεις και ιδιώτες, αλλά κυρίως κυβερνήσεις — υπέκυψαν σε αυτόν τον πειρασμό. Οι άνθρωποι διογκώνουν την προσφορά χρήματος επειδή προσδοκούν να ωφεληθούν από αυτό.

Οι οικονομολόγοι συνήθως διστάζουν να επιμένουν στις ηθικές διαστάσεις των κοινωνικών γεγονότων, και δικαίως, επειδή τα ηθικά ερωτήματα βρίσκονται έξω από το συνηθισμένο πεδίο τους. Αλλά δεν χρειάζεται να είναι κανείς φιλόσοφος της ηθικής για να γνωρίζει ότι ορισμένα εισοδήματα είναι αθέμιτα· ότι απορρέουν από παραβίαση του θεμελιώδους κανόνα της κοινωνίας των πολιτών —του σεβασμού της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Και θα ήταν ανεύθυνο, ακόμη και για έναν οικονομολόγο, να μην επισημάνει ότι τέτοια αθέμιτα εισοδήματα μπορούν να αποκτηθούν, και έχουν πολύ συχνά αποκτηθεί, μέσω πληθωριστικής διόγκωσης της προσφοράς χρήματος. Προφανώς, τέτοια εισοδήματα προσβάλλουν κάθε έννοια φυσικής δικαιοσύνης και είναι αδύνατον να συμβιβαστούν με τις επιταγές του χριστιανισμού. Ο Thomas Woods είναι ιδιαίτερα εύστοχος όταν παρατηρεί: «Αν υπάρχει κάποια αρχή της καθολικής ηθικής σύμφωνα με την οποία είναι αποδεκτή μια τέτοια ύπουλη αναδιανομή του πλούτου, ο συγγραφέας του παρόντος δεν τη γνωρίζει».[2]

Ας τονίσουμε ότι ο πληθωρισμός δεν είναι προβληματικός επειδή, με κάποια ευρύτερη έννοια, ωφελεί ορισμένους ανθρώπους εις βάρος άλλων. Όλες οι ανθρώπινες πράξεις συνεπάγονται κατανομές ωφελειών. Για παράδειγμα, αν ο John και ο Paul διεκδικούν την Anne και η Anne αποφασίσει τελικά να παντρευτεί τον John, η απόφασή της λαμβάνεται «εις βάρος» του Paul. Ομοίως, μια εξορυκτική επιχείρηση κερδίζει «εις βάρος» άλλων επιχειρήσεων που θα είχαν δημιουργηθεί αν ο επιχειρηματίας της εξόρυξης δεν είχε προσφέρει υψηλότερους μισθούς στους εργαζομένους, οι οποίοι γι' αυτό συμφώνησαν να εργαστούν γι' αυτόν και όχι για τις άλλες επιχειρήσεις. Αλλά τα οφέλη που αποκομίζουν ο John και ο επιχειρηματίας της εξόρυξης στα προηγούμενα παραδείγματα δεν προκύπτουν από παραβίαση των φυσικών ορίων της ιδιοκτησίας άλλων ανθρώπων. Η Anne δεν ήταν ιδιοκτησία του Paul· επομένως, ο John μπορούσε δικαίως να την παντρευτεί. Οι εργαζόμενοι δεν ήταν ιδιοκτησία κανενός εργοδότη· επομένως, ο επιχειρηματίας της εξόρυξης μπορούσε δικαίως να τους προσλάβει.

Τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά στην περίπτωση ενός ληστή που, μέσω της πράξης του, αποκτά κάποιο μέρος της ιδιοκτησίας άλλων ανθρώπων, το οποίο αυτοί δεν θα συναινούσαν να του παραχωρήσουν· έτσι προσβάλλει την ιδιοκτησία τους. Και, με την ίδια έννοια, η εκ προθέσεως ψευδής παράσταση μπορεί να συνεπάγεται προσβολή της ιδιοκτησίας. Όταν ο παραχαράκτης κατορθώνει να πουλήσει ένα πλαστό πιστοποιητικό, αποκτά και αυτός κάποιο αγαθό ή κάποια υπηρεσία που δεν θα είχε αποκτήσει χωρίς την απάτη.[3]

2. Οι μορφές του πληθωρισμού

Ο πληθωρισμός είναι ένα από τα θέματα για τα οποία οι οικονομολόγοι έχουν χύσει πολύ μελάνι. Αλλά σχεδόν όλες αυτές οι οικονομικές αναλύσεις πάσχουν από έναν υπερβολικά στενό, υλιστικό ορισμό του πληθωρισμού. Ούτε το επίπεδο των τιμών ούτε κάποιο νομισματικό συνολικό μέγεθος μάς δίνει το κλειδί για την ορθή κατανόησή του. Αντιθέτως, η χρησιμότερη προσέγγιση είναι να

επικεντρωθούμε στους νομικούς κανόνες της παραγωγής χρήματος. Είναι οι συμμετέχοντες στην αγορά ελεύθεροι να χρησιμοποιούν και να παράγουν χρήμα όπως κρίνουν σκόπιμο; Ή εμποδίζονται να το κάνουν; Αυτά είναι τα ουσιώδη ερωτήματα. Οδηγούν ευθέως στον ηθικοθεσμικό ορισμό του πληθωρισμού που υιοθετήσαμε παραπάνω. Πληθωρισμός είναι εκείνο το μέρος της προσφοράς χρήματος που δημιουργείται λόγω της προσβολής των δικαιωμάτων ιδιωτικής ιδιοκτησίας.

Στο πρώτο μέρος του παρόντος έργου μελετήσαμε την παραγωγή και τη χρήση του χρήματος υπό την υπόθεση ότι τα δικαιώματα ιδιοκτησίας γίνονται σεβαστά. Τώρα στρεφόμαστε στη βήμα προς βήμα ανάλυση των διάφορων τρόπων με τους οποίους μπορούν να παραβιαστούν, και έχουν παραβιαστεί, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, προκειμένου να αυξηθεί τεχνητά η προσφορά χρήματος προς όφελος των δραστών ή των συμμάχων τους. Θα αναλύσουμε πρώτα τον πληθωρισμό σε μια ελεύθερη κοινωνία και στη συνέχεια θα στραφούμε στον πληθωρισμό που προκαλείται διά κρατικής επιταγής. Ο πρώτος είναι σχετικά ασήμαντος από ποσοτική άποψη, αλλά πρέπει να τον εξετάσουμε πρώτα για λόγους συστηματικής διάταξης και επίσης επειδή μας επιτρέπει να μιλήσουμε για μια «καλή πλευρά» του πληθωρισμού.

Κεφάλαιο 6

Ιδιωτικός πληθωρισμός: Παραχάραξη πιστοποιητικών χρήματος

1. Νόθευση

Πριν από την εποχή της τραπεζικής, η νόθευση αποτελούσε τη συνήθη μορφή πληθωρισμού. Η νόθευση είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος αλλοίωσης νομισμάτων από πολύτιμο μέταλλο. Η νόθευση ενός νομίσματος μπορεί να σημαίνει ένα από δύο πράγματα: (α) μείωση της περιεκτικότητάς του σε καθαρό μέταλλο χωρίς αλλαγή του αποτυπώματος· και (β) αποτύπωση υψηλότερης ονομαστικής αξίας σε ένα δεδομένο νόμισμα.

Η νόθευση μπορεί να είναι εκούσια ή ακούσια. Ας υποθέσουμε ότι ένας νομισματοκόπος τοποθετεί κατά λάθος τη σφραγίδα «1 ουγγιά καθαρού χρυσού» σε ποσότητα μικρότερη από μία ουγγιά. Παράγει τότε ένα ψευδώς πιστοποιημένο νόμισμα· το πιστοποιητικό δεν αντιστοιχεί στο περιεχόμενο. Η ψευδής πιστοποίηση μπορεί να συμβαίνει περιστασιακά, αλλά στην πράξη είναι εξαιρετικά σπάνια. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις νόθευσης, ο νομισματοκόπος ενεργεί με πλήρη επίγνωση της πράξης του. Πιστοποιεί ότι το νόμισμα περιέχει ορισμένη ποσότητα καθαρού μετάλλου, αλλά γνωρίζει πολύ καλά ότι στην πραγματικότητα περιέχει λιγότερο. Αυτή η εκ προθέσεως παραποίηση πιστοποιητικών αποκαλείται συνήθως παραχάραξη.

Έχουμε τονίσει ότι οι άνθρωποι προκαλούν πληθωρισμό επειδή τους ωφελεί, αν και αθέμιτα εις βάρος των συμπολιτών τους. Αυτός είναι, ασφαλώς, και ο λόγος για τον οποίο γίνονται παραχαράκτες. Ο παραχαράκτης σκοπεύει να πουλήσει το νοθευμένο νόμισμα χωρίς να ενημερώσει τον αγοραστή για τη νόθευση, ώστε να αποκτήσει σε αντάλλαγμα την ίδια ποσότητα αγαθών και υπηρεσιών που θα μπορούσε κανείς να αγοράσει με ένα ακέραιο νόμισμα. Η δόλια πρόθεση που υποκρύπτεται στις περισσότερες πραγματικές περιπτώσεις νόθευσης είναι εμφανής από τις τεχνικές που συνήθως εφαρμόζονται. Ο νοθευτής δεν αφαιρεί απλώς κάποιο μέταλλο από το ακέραιο νόμισμα, μετατρέποντάς το σε ένα μικρότερο νοθευμένο νόμισμα. Αντιθέτως, αντικαθιστά το πολύτιμο μέταλλο που αφαίρεσε με κάποιο κράμα ευτελών μετάλλων, ώστε να διατηρήσει την ψευδή εντύπωση ότι το νοθευμένο νόμισμα είναι ακέραιο.

Στον δυτικό κόσμο, η νόθευση αποτελούσε τη συνήθη μορφή πληθωρισμού μέχρι τον δέκατο έβδομο αιώνα. Ήταν διαδεδομένη και αδιάλειπτη σε όλες τις φάσεις της ιστορίας της αρχαίας Ρώμης και υπό όλες σχεδόν τις δυναστείες της μεσαιωνικής χριστιανοσύνης. Και ο μοναδικός λόγος για την απουσία της στους πιο πρόσφατους χρόνους είναι ότι οι σύγχρονοι παραχαράκτες μπορούσαν να στηριχθούν στις πολύ πιο αποτελεσματικές πληθωριστικές τεχνικές της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά και του χάρτινου χρήματος.[1]

Σε πολλές περιπτώσεις, οι παραχαράκτες ήταν ιδιώτες —κοινοί εγκληματίες. Στις μεγαλύτερης κλίμακας περιπτώσεις, όμως, παραχαράκτες ήταν ακριβώς εκείνοι που υποτίθεται ότι όφειλαν να ενεργούν ως θεματοφύλακες της ακεραιότητας του νομίσματος —η κυβέρνηση. Για λόγους που θα εξετάσουμε λεπτομερέστερα όταν μιλήσουμε για το χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας, οι

κυβερνήσεις διαδραμάτισαν πολύ μεγαλύτερο ρόλο στη νόθευση του χρήματος από τους ιδιώτες. Σημειώστε, ωστόσο, ότι ο πληθωρισμός με τη μορφή της νόθευσης ήταν μέτριος σε σύγκριση με την έκταση του πληθωρισμού στην εποχή της τραπεζικής, και ιδίως σε σύγκριση με τον πληθωρισμό στη σημερινή εποχή του χάρτινου χρήματος. Από το 1066 έως το 1601, η αγγλική αργυρή λίρα νοθεύτηκε κατά το ένα τρίτο.[2] Με άλλα λόγια, κατά την περίοδο αυτή, που εκτείνεται σε περισσότερα από 500 χρόνια, οι Άγγλοι βασιλείς διόγκωσαν την προσφορά χρήματος κατά συντελεστή 0,3. Αντιθέτως, κατά την επόμενη περίοδο των 200 ετών, η οποία γνώρισε την εμφάνιση της σύγχρονης τραπεζικής, ο συντελεστής αυτός ήταν της τάξεως του 16. Και μέσα στη μόλις τριακονταετή περίοδο από τον Ιανουάριο του 1973 έως τον Ιανουάριο του 2003, το δολάριο των ΗΠΑ (M1) αυξήθηκε σχεδόν κατά συντελεστή 5.[3]

2. Πιστοποιητικά με κλασματικά αποθεματικά

Ας στραφούμε τώρα στη σημαντική περίπτωση του πληθωρισμού πιστοποιητικών που δεν είναι υλικά ενσωματωμένα στο νομισματικό μέταλλο. Όπως στην περίπτωση της νόθευσης, μπορούμε και εδώ να διακρίνουμε μεταξύ εκούσιου και ακούσιου πληθωρισμού, τονίζοντας και πάλι ότι η δεύτερη περίπτωση δεν έχει μεγάλη πρακτική σημασία.[4] Σχεδόν όλα τα ψευδή πιστοποιητικά που είναι αποσυνδεδεμένα από το πιστοποιούμενο χρήμα είναι παραχαραγμένα πιστοποιητικά. Ο εκδότης τους γνωρίζει ότι δεν διακρατεί επαρκή χρηματικά αποθεματικά για να εξαργυρώσει όλα τα πιστοποιητικά του ταυτόχρονα. Το ποσό χρήματος που διατηρεί διαθέσιμο για να ικανοποιεί τυχόν απαιτήσεις εξαργύρωσης αντιπροσωπεύει μόνον ένα κλάσμα του ποσού που πιστοποίησε ότι είχε διαθέσιμο. Μπορούμε επομένως να ονομάσουμε τα πιστοποιητικά του «πιστοποιητικά με κλασματικά αποθεματικά». Μολονότι τα κέρματα συμβολικής αξίας με κλασματικά αποθεματικά και άλλες υλικές μορφές τέτοιων πιστοποιητικών διαδραμάτισαν κάποιον ρόλο στη νομισματική ιστορία, δεν μπορούν να συγκριθούν ως προς τη σημασία τους με τα τραπεζογραμμάτια και τις καταθέσεις όψεως με κλασματικά αποθεματικά. Θα επικεντρωθούμε επομένως κυρίως στα τελευταία.[5]

Από τη σκοπιά ενός παραχαράκτη, η παραποίηση πιστοποιητικών χρήματος που είναι υλικά συνδεδεμένα με την πιστοποιούμενη ποσότητα χρήματος παρουσιάζει δύο μεγάλα μειονεκτήματα: είναι σχετικά δαπανηρή και είναι σχετικά εύκολο για τους άλλους συμμετέχοντες στην αγορά να ανακαλύψουν την απάτη και να αποφύγουν τη χρήση των νομισμάτων. Τα προβλήματα αυτά περιορίζονται μόλις ο παραχαράκτης μας στραφεί στην παραποίηση πιστοποιητικών που δεν είναι υλικά συνδεδεμένα με το χρήμα. Η παραποίηση τραπεζογραμματίων, για παράδειγμα, μπορεί να απαιτεί σημαντική αρχική επένδυση χρόνου και χρήματος για τη δημιουργία ενός κατάλληλου προτύπου. Μόλις, όμως, υπάρχει το πρότυπο, μπορεί να αναπαραχθεί σε πρακτικά απεριόριστο αριθμό αντιτύπων και με μεγάλο κέρδος, επειδή το οριακό κόστος παραγωγής πρόσθετων τραπεζογραμματίων είναι σχεδόν μηδενικό. Επιπλέον, στην περίπτωση των χάρτινων πιστοποιητικών, οι επεκτάσεις της προσφοράς χρήματος είναι δυσκολότερο να γίνουν αντιληπτές απ' ό,τι στην περίπτωση πιστοποιητικών άμεσα ενσωματωμένων στο μέταλλο. Τα νοθευμένα νομίσματα, ακόμη και όταν η παραχάραξη γίνεται με μεγάλη επιμέλεια, όχι μόνο έχουν ελαφρώς ατελές αποτύπωμα, αλλά διαφέρουν επίσης από τα καλά νομίσματα ως προς το χρώμα και, στην περίπτωση των χρυσών νομισμάτων, ως προς τον ήχο που παράγουν όταν ανατινάζονται με το νύχι του αντίχειρα. Το σημαντικότερο είναι ότι τα πιστοποιητικά μπορούν εύκολα να ελεγχθούν

οποτεδήποτε, με τομή ή διάτρησή τους ή με τήξη του νομίσματος. Έτσι, ακόμη και για τους μη ειδικούς, είναι σχετικά εύκολο να διακρίνουν τα ακέραια νομίσματα από τις παραποιήσεις. Δεν συμβαίνει το ίδιο στην περίπτωση των χάρτινων πιστοποιητικών.

3. Τρεις απαρχές της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά

Όπως στην περίπτωση της νόθευσης, τα τραπεζογραμμάτια παραποιήθηκαν τόσο από κοινούς εγκληματίες όσο και από τους ίδιους τους «θεματοφύλακες». Τα τραπεζογραμμάτια εμφανίστηκαν σε μεγαλύτερη κλίμακα όταν ιδρύθηκαν αποθετήρια χρήματος στη Βενετία και σε άλλες πόλεις της βόρειας Ιταλίας στα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα και, στη συνέχεια, σε διάφορες εμπορικές πόλεις βορείως των Άλπεων στις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα, όπως στο Άμστερνταμ, στο Μίντελμπουργκ, στη Νυρεμβέργη, στο Αμβούργο, στο Ντελφτ και στο Ρότερνταμ. Κατά τον δέκατο έκτο αιώνα, το διαπεριφερειακό εμπόριο είχε αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε οι έμποροι να διατηρούν επαφή μεταξύ τους όχι μόνον κατά τις περιόδους των μεγάλων εμποροπανηγύρεων, αλλά καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Κατέστη πλέον αναγκαίος ο καθημερινός διακανονισμός των λογαριασμών, και ο πιο πρακτικός τρόπος για να γίνει αυτό ήταν μέσω αποθετηρίων χρήματος. Κάθε έμπορος τηρούσε έναν λογαριασμό, και οι πληρωμές από και προς άλλους εμπόρους πραγματοποιούνταν με απλές λογιστικές εγγραφές στο τοπικό αποθετήριο χρήματος.[6]

Αυτά τα ιδρύματα ονομάζονταν «τράπεζες», αλλά στις απαρχές τους δεν ήταν τράπεζες με τη σύγχρονη έννοια· ήταν αποθετήρια χρήματος. Ορισμένα διατήρησαν αυτόν τον χαρακτήρα για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για παράδειγμα, η Τράπεζα του Άμστερνταμ, που ιδρύθηκε το 1609, παρέμεινε αποθετήριο μέχρι το 1781, όταν άρχισε να εκδίδει τραπεζογραμμάτια καθ' υπέρβαση των χρηματικών διαθεσίμων της, χωρίς όμως να αλλάξει την εξωτερική εμφάνιση των τραπεζογραμματίων. Έτσι, το 1781 η Τράπεζα του Άμστερνταμ άρχισε να παραχαράσσει τα δικά της τραπεζογραμμάτια. Δεν ήταν πλέον αποθετήριο χρήματος. Έγινε τράπεζα με κλασματικά αποθεματικά.

Άλλες τράπεζες δεν περίμεναν ούτε κατά προσέγγιση όσο η Τράπεζα του Άμστερνταμ για να εισέλθουν στην επικερδή δραστηριότητα της παραχάραξης. Οι χρυσοχόοι-τραπεζίτες του Λονδίνου, οι οποίοι πολλαπλασιάστηκαν κατά τη δεκαετία του 1630, προχώρησαν πολύ γρήγορα σε αυτό το βήμα. Το ίδιο έκανε και η Τράπεζα της Στοκχόλμης, που ιδρύθηκε το 1656 και, λίγα χρόνια μετά τη σύστασή της, κατόρθωσε να εξασφαλίσει ευρεία κυκλοφορία για τα γραμμάτιά της. Αλλά η ίδια τράπεζα ήταν επίσης μία από τις πρώτες που γνώρισαν τη διαχρονική νέμεση της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά —τον τραπεζικό πανικό. Το θεμελιώδες πρακτικό πρόβλημα των κλασματικών αποθεματικών είναι ότι η εκδίδουσα τράπεζα αδυνατεί να ικανοποιήσει όλες τις απαιτήσεις εξαργύρωσης ταυτόχρονα, όπως μπορούν να κάνουν οι τράπεζες-αποθετήρια. Αν οι πελάτες της τράπεζας έχουν έστω και την παραμικρή υποψία ότι μπορεί να μην πάρουν πίσω τα χρήματά τους, «τρέχουν» στην τράπεζα για να συγκαταλεγούν στους λίγους τυχερούς στους οποίους εξακολουθεί να παρέχεται εξαργύρωση των τραπεζογραμματίων τους. Αυτό συνέβη στην Τράπεζα της Στοκχόλμης το 1664. Δεν σταμάτησε όμως την εξάπλωση της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά κατά τις επόμενες δεκαετίες και τους επόμενους αιώνες.

Η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά μπορεί επομένως να προκύψει ως διαστροφή της φύλαξης χρήματος σε αποθετήρια. Μπορεί, όμως, να προκύψει και ως διαστροφή της πιστωτικής τραπεζικής.

Έχουμε ήδη μιλήσει για το πιστωτικό χρήμα και υποστηρίξαμε ότι είναι απίθανο να αποκτήσει ευρύτερη κυκλοφορία λόγω του κινδύνου αθέτησης και, ιδίως, επειδή οι περισσότεροι συμμετέχοντες στην αγορά προτιμούν τα μετρητά από τα πιστωτικά μέσα στις συναλλαγές άμεσης εκτέλεσης. Για να αντισταθμίσει αυτή την τελευταία αδυναμία, ο τραπεζίτης μπορεί να προσφερθεί να εξαργυρώνει τα αναγνωριστικά χρέους του κατ' απαίτηση, δηλαδή πριν από τη λήξη τους. Από τη σκοπιά του πελάτη, τότε, αυτά τα αναγνωριστικά χρέους μπορούν να μετατραπούν σε μετρητά σχεδόν με την ίδια ασφάλεια όπως τα πιστοποιητικά χρήματος. Πρέπει να πούμε «σχεδόν», επειδή θα ήταν, ασφαλώς, αδύνατον για τον τραπεζίτη μας να ανταποκριθεί σε αιτήματα εξαργύρωσης που υπερβαίνουν τα χρηματικά του διαθέσιμα —πρόβλημα που δεν μπορεί να εμφανιστεί στη φύλαξη χρήματος σε αποθετήρια, όπου κάθε πιστοποιητικό καλύπτεται από αντίστοιχο ποσό χρήματος στο αποθετήριο.

Πώς παρουσιάζεται, λοιπόν, αυτή η πρακτική από νομική και ηθική άποψη; Εξαρτάται από το αν ο τραπεζίτης δηλώνει ρητά και με ειλικρίνεια τη φύση της δραστηριότητάς του. Αν φροντίζει να ενημερώνει τους πελάτες του ότι τα εξαργυρώσιμα αναγνωριστικά χρέους δεν είναι πιστοποιητικά χρήματος και ότι ο ίδιος —ο τραπεζίτης— παραμένει ο νόμιμος κύριος του χρήματος καθ' όλη τη διάρκεια της πίστωσης, τότε η πρακτική δεν φαίνεται επιλήψιμη. Αντιθέτως, αν αφήνει να εννοηθεί ότι τα αναγνωριστικά χρέους του είναι πιστοποιητικά χρήματος, θα έπρεπε ασφαλώς να πούμε ότι πρόκειται για απάτη.

Ιστορικά, φαίνεται ότι η απόκρυψη υπήρξε σημαντικότερη από την ευθεία ψευδή παράσταση. Στο παλαιότερο γνωστό χάρτινο γραμμάτιο της Τράπεζας της Σκωτίας, με ημερομηνία 16 Απριλίου 1776, διαβάζουμε: «Ο Διοικητής και η Εταιρεία της Τράπεζας της Σκωτίας, που συστάθηκαν με νόμο του Κοινοβουλίου, αναλαμβάνουν με το παρόν την υποχρέωση να καταβάλουν στον όνομα ή στον κομιστή δώδεκα σκωτικές λίρες κατ' απαίτηση». Η κρίσιμη διατύπωση εδώ είναι «αναλαμβάνουν την υποχρέωση να καταβάλουν» —σε μεταγενέστερα τραπεζογραμμάτια συναντούμε συχνά την έκφραση «υπόσχονται να καταβάλουν». Επομένως, το λιγότερο που μπορούμε να πούμε είναι ότι αυτά τα γραμμάτια σιωπούν ως προς την ακριβή φύση του προϊόντος. Η «υπόσχεση πληρωμής» δεν αποτελεί γνώρισμα που θα διέκρινε μια πιστωτική τράπεζα από ένα αποθετήριο χρήματος.[7] Για να είναι πλήρως ενημερωμένοι οι συμμετέχοντες στην αγορά, θα ήταν αναγκαίο να δηλώνεται όσο το δυνατόν σαφέστερα αν η υποσχεθείσα πληρωμή θα πραγματοποιηθεί από ένα μικρό ταμειακό απόθεμα —κλασματικών αποθεματικών — ή από ένα αποθετήριο. Ομοίως, θα ήταν αναγκαίο να δηλώνεται ποιος θα θεωρείται κύριος του χρήματος αν ο τραπεζίτης αποδειχθεί ανίκανος να ανταποκριθεί σε όλα τα αιτήματα εξαργύρωσης.[8] Αν ο πιστωτικός τραπεζίτης μας αποκρύπτει εν γνώσει του και εκ προθέσεως την ακριβή φύση των αναγνωριστικών χρέους του, καταχράται την καλή πίστη των συναλλασσομένων μαζί του και, κατ' αυτόν τον τρόπο, προσβάλλει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας τους. Μετατρέπεται έτσι σε τραπεζίτη κλασματικών αποθεματικών.[9]

Μέχρι τώρα παρουσιάσαμε την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά ως αποτέλεσμα αποκλειστικά των εσφαλμένων επιλογών διαχειριστών αποθετηρίων και πιστωτικών τραπεζιτών που υπέκυψαν στον πειρασμό. Είναι όμως επίσης νοητό αυτές οι επιλογές να προκλήθηκαν, με τη σειρά τους, από έναν τρίτο παράγοντα, ιδίως από την απειλή ληστείας των αποθετηρίων χρήματος υπό την κρατική αιγίδα. Όπως υποστήριξε ο Jesús Huerta de Soto για την περίπτωση των τραπεζών της Σεβίλλης του δέκατου έκτου αιώνα, η αδίστακτη στάση των τραπεζιτών δεν ήταν διόλου η μοναδική αιτία εισαγωγής της αρχής των κλασματικών αποθεματικών:

> *...δεν είναι λιγότερο αληθές ότι η ολέθρια αυτοκρατορική πολιτική, παραβιάζοντας τις στοιχειωδέστερες αρχές των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και δημεύοντας ευθέως τα αποθέματα χρήματος που φυλάσσονταν στα θησαυροφυλάκια, απλώς παρείχε στους τραπεζίτες ακόμη ισχυρότερο κίνητρο να επενδύουν το μεγαλύτερο μέρος των καταθέσεων που δέχονταν σε δάνεια, πράγμα που έγινε συνήθης πρακτική: αν, σε τελική ανάλυση, δεν υπήρχε καμία εγγύηση ότι οι δημόσιες αρχές θα σέβονταν το μέρος του ταμειακού αποθέματος που διατηρούνταν στην τράπεζα —και η εμπειρία έδειχνε ότι, όταν οι καιροί ήταν δύσκολοι, ο Αυτοκράτορας δεν δίσταζε να δημεύσει αυτό το απόθεμα και να το αντικαταστήσει με αναγκαστικά δάνεια προς το Στέμμα—, ήταν προτιμότερο να διατίθεται το μεγαλύτερο μέρος των καταθέσεων σε δάνεια προς την ιδιωτική βιομηχανία και το εμπόριο, αποφεύγοντας έτσι την απαλλοτρίωση και επιτυγχάνοντας μεγαλύτερη κερδοφορία.*[10]

Η εισαγωγή της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά θα μπορούσε επομένως να θεωρηθεί αντίδραση της ελεύθερης αγοράς στον κρατικό παρεμβατισμό και τρόπος μετριασμού του. Είναι αλήθεια ότι, ακόμη και υπό την απειλή επικείμενης απαλλοτρίωσης, η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά ενδέχεται να μην είναι δικαιολογήσιμη *καθαυτήν*· τουλάχιστον, όμως, η παρουσία μιας τέτοιας απειλής θα μείωνε την ενοχή των πρωταγωνιστών και ασφαλώς θα εξηγούσε τις πράξεις τους με όρους διαφορετικούς από το προπατορικό αμάρτημα.

Απαιτείται πολύ περισσότερη ιστορική έρευνα για να προσδιοριστεί η σχετική σημασία των τριών πιθανών αιτιών της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά που εξετάσαμε στις προηγούμενες σελίδες. Υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να πιστεύουμε ότι η τρίτη αιτία —η ληστεία των αποθετηρίων χρήματος υπό την κρατική αιγίδα— διαδραμάτισε μάλλον ευρύτατο ρόλο. Πρέπει, όμως, να αφήσουμε την απάντηση σε αυτό το ερώτημα στη μελλοντική έρευνα.

4. Έμμεσα οφέλη της παραχάραξης σε μια ελεύθερη κοινωνία

Η παραχάραξη είναι, με την κυριολεκτική έννοια της λέξης, μια λαϊκή τεχνική πληθωρισμού. Κάθε λογής άνθρωποι που διαθέτουν επιδέξια χέρια ή μπορούν να πληρώσουν για να προσλάβουν ανθρώπους με τέτοια χέρια —τραπεζίτες, κυβερνήσεις, έμποροι, χρυσοχόοι, τεχνίτες και άλλοι— μπορούν να τη δοκιμάσουν. Και η ιστορία του χρήματος δείχνει ότι κάθε λογής τέτοιοι άνθρωποι τη δοκίμασαν, με τις επιβλαβείς συνέπειες που αναλύθηκαν παραπάνω: άδικες διανομές εισοδήματος και εσφαλμένες κατανομές κεφαλαίου. Επομένως, η παραχάραξη υπάρχει σε όλους τους τύπους οικονομιών, είτε πρόκειται για την αγορά μιας ελεύθερης κοινωνίας είτε για την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία ενός ολοκληρωτικού κράτους. Σε αντίθεση με το χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας, για το οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω, δεν μπορεί να καταργηθεί με πολιτικά μέτρα. Μπορεί να κατασταλεί μέσω της προοπτικής αυστηρής τιμωρίας. Δεν μπορεί όμως να εξαλειφθεί πλήρως με τέτοια εξωτερικά μέσα, επειδή πηγάζει από την εσωτερική ανθρώπινη κατάσταση του προπατορικού αμαρτήματος.

Ωστόσο, σε μια ελεύθερη κοινωνία η παραχάραξη δεν στερείται ορισμένων θετικών συνεπειών, μολονότι οι ίδιοι οι παραχαράκτες δεν επιδιώκουν να τις προκαλέσουν. Ειδικότερα, ο ίδιος ο κίνδυνος να πέσει κανείς θύμα παραχαράκτη επιτελεί τη χρήσιμη κοινωνική λειτουργία να καθιστά τους πολίτες επαγρυπνούντες ως προς το χρήμα τους. Η λειτουργία των παραχαρακτών μοιάζει με εκείνη των πολλών ιών που επιβιώνουν μέσα σε ένα υγιές ανθρώπινο σώμα. Η καταπολέμηση του ιού διατηρεί το σώμα ζωντανό και ισχυρό. Ομοίως, ο πάντοτε παρών κίνδυνος της παραχάραξης διεγείρει την επαγρύπνηση στα νομισματικά ζητήματα και, έτσι, συμβάλλει στη διαφύλαξη του

υγιούς χρήματος. Οι άνθρωποι εξετάζουν προσεκτικά τα χρυσά και αργυρά νομίσματά τους, επειδή γνωρίζουν ότι η παραχάραξη τους επηρεάζει άμεσα. Προσπαθούν να μάθουν περισσότερα για το πώς διακρίνονται τα καλά νομίσματα από τα κακά και τα καλά τραπεζογραμμάτια από τα κακά. Εφαρμόζουν αυτές τις γνώσεις και τις διδάσκουν στις οικογένειές τους και σε άλλους. Και μόλις ανακαλύψουν οποιαδήποτε μορφή απάτης, παύουν να χρησιμοποιούν τα δόλια νομίσματα και τραπεζογραμμάτια και στρέφονται σε άλλα πιστοποιητικά.

Η παραχάραξη συνήθως εντοπίζεται πολύ γρήγορα. Όταν οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι να επιλέγουν το χρήμα τους, δεν μπορεί να προκαλέσει μεγάλη ζημία. Αυτός, όμως, ο σημαντικός φυσικός περιορισμός του πληθωρισμού υπάρχει μόνον στις ελεύθερες κοινωνίες, όπως θα δούμε λεπτομερέστερα.

5. Η ηθική της παραχάραξης

Η νόθευση και η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά είναι αδικαιολόγητες. Καμία ηθική θεωρία δεν υπερασπίζεται το ψεύδος ούτε, βεβαίως, την παραχάραξη. Είναι αλήθεια ότι ορισμένοι φιλόσοφοι της ηθικής προσπάθησαν να δικαιολογήσουν ψεύδη που αποσκοπούν στην αποτροπή μεγαλύτερης βλάβης. Αλλά ποια βλάβη θα μπορούσε να αποτραπεί μέσω της παραχάραξης; Ή μήπως η παραχάραξη προσφέρει κάποια ιδιαίτερα πλεονεκτήματα στην κοινότητα των χρηστών του χρήματος; Κανείς δεν αποτόλμησε ποτέ να απαντήσει καταφατικά σε αυτά τα ερωτήματα· επομένως, δεν χρειάζεται να ασχοληθούμε μαζί τους εδώ. Όσον αφορά την παραχάραξη *καθαυτήν*, δεν μπορεί να υπάρξει η παραμικρή αμφιβολία για τη χριστιανική θέση. Η Όγδοη Εντολή μάς λέει, σχετικά με την εκ προθέσεως παραποίηση πιστοποιητικών: «Δεν θα ψευδομαρτυρήσεις εναντίον του πλησίον σου». Και πολλά άλλα χωρία της Παλαιάς Διαθήκης διευκρινίζουν τι σημαίνει αυτό στο πλαίσιο πιστοποιητικών που βεβαιώνουν ποσότητες πολύτιμων μετάλλων.[11]

Αυτές οι γενικές ηθικές αρχές εφαρμόστηκαν με μεγάλη αυστηρότητα στην περίπτωση του χρήματος στην «Πραγματεία» του Nicholas Oresme. Ο συγγραφέας σημείωνε ότι η παραποίηση του αποτυπώματος ενός νομίσματος αποτελούσε ποινικό αδίκημα, ακόμη και θεμιτή αιτία πολέμου. Υποστήριζε ότι η «αλλαγή των ονομασιών» —η νόθευση— ήταν σκανδαλώδης και δεν έπρεπε ποτέ να γίνεται. Η μεταβολή του βάρους χωρίς αλλαγή της ονομασίας αποτελούσε ομοίως «ένα αισχρό ψεύδος και μια δόλια εξαπάτηση».[12]

Ο επίσκοπος Oresme δεν αναγνώριζε καμία εξαίρεση στην καταδίκη των ψευδών πιστοποιητικών χρήματος. Ούτε καν η κυβέρνηση μπορούσε, για οποιονδήποτε λόγο, να παραποιεί πιστοποιητικά χρήματος και, έτσι, να διογκώνει την προσφορά χρήματος. Υποστήριζε ότι κάθε αλλοίωση του χρήματος από την κυβέρνηση ήταν άδικη καθαυτήν και ότι η κυβέρνηση αποκόμιζε αναγκαστικά κέρδος εις βάρος της κοινότητας.[13] Η κυβέρνηση μετατρέπεται έτσι σε τύραννο:

> *…από τη στιγμή που ο ηγεμόνας σφετερίζεται αυτό το ουσιωδώς άδικο προνόμιο, είναι αδύνατον να αποκομίζει δικαίως κέρδος από αυτό. Εξάλλου, το ύψος του κέρδους του ηγεμόνα ισούται αναγκαστικά με το ύψος της ζημίας της κοινότητας. Αλλά κάθε ζημία που επιφέρει ο ηγεμόνας στην κοινότητα αποτελεί αδικία και πράξη τυράννου, όχι βασιλιά, όπως λέει ο Aristotle. Και αν εκστομίσει το συνηθισμένο ψεύδος του τυράννου, ότι χρησιμοποιεί αυτό το κέρδος προς το δημόσιο όφελος, δεν πρέπει να τον πιστέψουμε, επειδή θα μπορούσε εξίσου να πάρει το πανωφόρι μου και να πει ότι το χρειαζόταν για τη δημόσια υπηρεσία. Και ο άγιος Paul λέει ότι δεν πρέπει να πράττουμε το κακό για*

> *να προκύψει καλό. Τίποτε, επομένως, δεν πρέπει να αποσπάται διά της βίας με το πρόσχημα ότι θα χρησιμοποιηθεί κατόπιν για καλούς σκοπούς.*[14]

Ο Oresme τονίζει εδώ ένα θεμελιώδες γεγονός. Όπως επισημάναμε παραπάνω, το πρόσθετο χρήμα ωφελεί τους πρώτους ιδιοκτήτες εις βάρος όλων των άλλων ιδιοκτητών χρήματος. Είναι αλήθεια ότι αυτό ισχύει ανεξαρτήτως του αν το πρόσθετο χρήμα προκύπτει από φυσική παραγωγή ή από πληθωρισμό. Αλλά ο πληθωρισμός δεν είναι απλώς επέκταση της προσφοράς χρήματος. Το κρίσιμο σημείο είναι ότι επεκτείνει την προσφορά χρήματος μέσω παραβίασης των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Ο πληθωρισμός δεν προσφέρει απλώς κέρδη· προσφέρει αθέμιτα κέρδη. Τα υποτιθέμενα οφέλη του δεν διαφέρουν ουσιαστικά από τα οφέλη της ληστείας και της απάτης.[15]

Ο Oresme υποστήριζε επίσης ότι η παραχάραξη αποτελούσε πολύ σοβαρότερο ηθικό παράπτωμα από τις αμαρτίες που συνδέονται συχνότερα με τη χρήση του χρήματος, δηλαδή την αργυραμοιβία και την τοκογλυφία. Η αργυραμοιβία και η τοκογλυφία θα μπορούσαν να είναι ανεκτές υπό ορισμένες ειδικές περιστάσεις. Αλλά η παραχάραξη ήταν εγγενώς άδικη και, επομένως, ποτέ επιτρεπτή. Μάλιστα, ενθάρρυνε την αργυραμοιβία και την περαιτέρω παραχάραξη από ανθρώπους που εκμεταλλεύονταν τη γενική σύγχυση την οποία δημιουργούσε ο αρχικός παραχαράκτης.[16]

Κεφάλαιο 7

Η είσοδος του κράτους: Πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής μέσω νομικών προνομίων

1. Λειτουργοί που προδίδουν

Είναι γνωστό ότι η ιστορία των θεσμών δεν μπορεί να κατανοηθεί επαρκώς χωρίς να ληφθούν υπόψη οι οικονομικοί περιορισμοί και τα κίνητρα των πρωταγωνιστών. Αυτό ισχύει ιδίως στην περίπτωση των νομισματικών θεσμών. Η εμφάνιση των σημερινών θεσμών μας σε αυτόν τον τομέα —των κεντρικών τραπεζών, του χάρτινου χρήματος και ούτω καθεξής— πρέπει να εξεταστεί στο πλαίσιο της χρηματοδότησης του κράτους. Σε όλες σχεδόν τις εποχές και σε όλους σχεδόν τους τόπους, οι κυβερνήσεις υπήρξαν οι κύριοι ωφελημένοι από τον πληθωρισμό. Αντί, επομένως, να προστατεύουν την κοινωνία από αυτόν, όλες τους υπέκυψαν αργά ή γρήγορα στον πειρασμό να τον χρησιμοποιήσουν για τους δικούς τους σκοπούς. Πρώτα έπαψαν να τον καταπολεμούν. Έπειτα τον διευκόλυναν, τον ενθάρρυναν και, τελικά, τον προώθησαν με όλες τους τις δυνάμεις. Παρεμπόδισαν και κατέστειλαν την παραγωγή χρήματος στην ελεύθερη αγορά, δημιούργησαν θεσμούς σχεδιασμένους για αδιάκοπο πληθωρισμό και αναδιαμόρφωναν διαρκώς αυτούς τους θεσμούς, ώστε να αυξάνουν το πληθωριστικό τους δυναμικό.[1] Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, στις οποίες οι κυβερνήσεις δημιουργούν πληθωρισμό ή τον αυξάνουν πέρα από το επίπεδο στο οποίο θα έφθανε διαφορετικά, υπάρχει πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής.

Οι κυβερνήσεις διογκώνουν την προσφορά χρήματος επειδή αντλούν έσοδα από τον πληθωρισμό. Όπως επισημάναμε, το πρόσθετο χρήμα ωφελεί τους πρώτους ιδιοκτήτες εις βάρος όλων των άλλων ιδιοκτητών χρήματος. Επομένως, αν η κυβέρνηση ή οι εντολοδόχοι της είναι εκείνοι που επιφέρουν την επέκταση της προσφοράς χρήματος, βρίσκονται σε θέση να ωφεληθούν από αυτήν, και ωφελούνται εις βάρος των άλλων πολιτών. Τον δέκατο τέταρτο αιώνα, ο Nicholas Oresme υποστήριζε ότι αυτό το γεγονός βρισκόταν στη ρίζα των συχνών νομισματικών παρεμβάσεων των ηγεμόνων:

> *Είμαι της γνώμης ότι η κύρια και τελική αιτία για την οποία ο ηγεμόνας διεκδικεί την εξουσία να αλλοιώνει τα νομίσματα είναι το κέρδος ή το όφελος που μπορεί να αποκομίσει από αυτήν· διαφορετικά, θα ήταν μάταιο να γίνονται τόσες και τόσο μεγάλες μεταβολές. ...Εξάλλου, το ύψος του κέρδους του ηγεμόνα ισούται αναγκαστικά με το ύψος της ζημίας της κοινότητας.*[2]

Οι εποχές άλλαξαν και μαζί τους άλλαξαν οι τεχνικές του πληθωρισμού. Αλλά οι κυβερνήσεις εξακολουθούν να παρεμβαίνουν στην παραγωγή χρήματος και πιστοποιητικών χρήματος, προκειμένου να εξασφαλίζουν πρόσθετο εισόδημα. Η διαφορά μεταξύ της εποχής μας και της εποχής του Oresme είναι ότι οι σημερινές κυβερνήσεις έχουν λάβει άφεση αμαρτιών από τις επιστημονικές αυθεντίες των ημερών μας. Πολλοί ηγεμόνες κοκκίνιζαν όταν αποκαλυπτόταν ότι νόθευαν το νόμισμα της χώρας. Αλλά οι σύγχρονοι πρόεδροι, πρωθυπουργοί και καγκελάριοι μπορούν να κρατούν σοβαρό ύφος και να δικαιολογούν τον πληθωρισμό επικαλούμενοι την υποτιθέμενη ανάγκη σταθεροποίησης του επιπέδου των τιμών και χρηματοδότησης της μεγέθυνσης. Αυτό λένε όλοι οι αναγνωρισμένοι ειδικοί.[3] Και αποτελεί έλλειψη ευγένειας να

επισημαίνει κανείς ότι η «αναγνώριση» ενός ειδικού σημαίνει πως αυτός βρίσκεται στο μισθολόγιο της κυβέρνησης.

Ο πληθωρισμός μπορεί ασφαλώς να υπάρχει και σε μια υποθετική κοινωνία στην οποία η κυβέρνηση δεν παρεμβαίνει ούτε στο ελάχιστο στην παραγωγή χρήματος. Το κρίσιμο σημείο είναι ότι, σε μια τέτοια περίπτωση, δεν υπάρχουν νομιμοποιημένοι θεσμοί πληθωρισμού. Ως εγκληματική δραστηριότητα, ο πληθωρισμός είναι αναγκασμένος να αποφεύγει το φως της ημέρας και επιβιώνει μόνον στις παρυφές μιας τέτοιας κοινωνίας. Εφόσον, επομένως, οι πολίτες είναι ελεύθεροι να παράγουν και να χρησιμοποιούν το καλύτερο διαθέσιμο χρήμα, επικρατεί το υγιές χρήμα, ενώ το νοθευμένο χρήμα και τα κλασματικά αποθεματικά παραμένουν στο περιθώριο. Ο πληθωρισμός μπορεί τότε να προκαλεί περιστασιακές ζημίες σε μεμονωμένα άτομα, αλλά δεν μπορεί να εξαπλωθεί πολύ ούτε να διαρκέσει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μόνον η κυβέρνηση έχει τη δύναμη να καταστήσει τον πληθωρισμό διαδεδομένο, μεγάλης κλίμακας και μόνιμο φαινόμενο, επειδή μόνον η κυβέρνηση έχει τη δύναμη να εμποδίζει συστηματικά τους πολίτες να υιοθετούν αυθόρμητα τις καλύτερες δυνατές μορφές χρήματος και τα καλύτερα δυνατά πιστοποιητικά χρήματος. Δυστυχώς, όπως θα δούμε, αυτό ακριβώς έκαναν οι κυβερνήσεις στο παρελθόν. Η ζημία που προέκυψε υπήρξε τεράστια, όχι μόνο ως προς τον υλικό πλούτο, αλλά και ως προς την ηθική και πνευματική ανάπτυξη του δυτικού κόσμου. Θα αναλύσουμε επομένως με κάποια λεπτομέρεια τον πληθωρισμό που απορρέει από την κρατική επιταγή.

Προς το παρόν, σημειώστε ότι το κέρδος που αντλούν η κυβέρνηση και οι σύμμαχοί της από τον πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής μπορεί να χαρακτηριστεί, με ιδιαίτερη ακρίβεια, «θεσμική τοκογλυφία», όπως έχει επισημάνει ο Dempsey.

2. Χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας και πιστοποιητικά χρήματος διά κρατικής επιταγής

Σύμφωνα με μια ευρέως διαδεδομένη άποψη, η κυβέρνηση έχει τη δύναμη να επιβάλλει χρήμα στους πολίτες της. Αυτή είναι, ασφαλώς, η προκείμενη της λεγόμενης κρατικής θεωρίας του χρήματος, την οποία επικρίναμε παραπάνω και σύμφωνα με την οποία το χρήμα είναι από την ίδια του τη φύση χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας —δημιούργημα του κράτους. Όπως υποστηρίξαμε, η κρατική θεωρία του χρήματος είναι αβάσιμη τόσο για θεωρητικούς λόγους όσο και βάσει της ιστορικής εμπειρίας.

Υπάρχει, όμως, και μια πιο ρεαλιστική εκδοχή για το πεδίο στο οποίο μπορεί να υπάρξει χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας. Οι υποστηρικτές αυτής της εκδοχής δεν ισχυρίζονται ότι όλες οι μορφές χρήματος χρειάζονται τη στήριξη του κράτους. Υποστηρίζουν απλώς ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η ισχύς του επίσημου μηχανισμού εξαναγκασμού και καταναγκασμού μπορεί να καθιερώσει ένα χρήμα. Με άλλα λόγια, εδώ δεν αμφισβητείται το γεγονός ότι η ελεύθερη επιχειρηματική δραστηριότητα μπορεί να παράγει φυσικές μορφές χρήματος. Το ζήτημα είναι ότι και οι κυβερνήσεις μπορούν να παράγουν χρήμα, όχι αναλαμβάνοντας επιχειρηματική δράση, αλλά εξαναγκάζοντας τους πολίτες να χρησιμοποιούν κάποια μορφή χρήματος που επιλέγει η κυβέρνηση.

Αυτή η εκδοχή είναι ορθή, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υιοθετεί κανείς μια υπερβολική αντίληψη για το τι σημαίνουν ο «εξαναγκασμός» και η «επιβολή». Η κυβέρνηση δεν μπορεί, για παράδειγμα, να αναγκάσει τους πολίτες της να εγκαταλείψουν τις παραδοσιακές μορφές χρήματός τους και να

τις αντικαταστήσουν εφεξής με πολυθρόνες ή με πέτρες που ζυγίζουν τρεις τόνους η καθεμία. Ούτε μπορεί να τους αναγκάσει να χρησιμοποιούν ένα χάρτινο χρήμα που χάνει το 90 τοις εκατό της αξίας του ανά ώρα. Μια τέτοια πολιτική, ακόμη και αν εφαρμοζόταν με τη μέγιστη αποφασιστικότητα, δεν θα καθιέρωνε χρήμα της αρεσκείας της κυβέρνησης· απλώς θα κατέστρεφε ολόκληρο το δίκτυο των έμμεσων ανταλλαγών. Αντί να χρησιμοποιούν το ακατάλληλο χρήμα, οι πολίτες θα αρνούνταν να ανταλλάσσουν οτιδήποτε. Το αποτέλεσμα θα ήταν εξαθλίωση και θάνατος για εκατομμύρια ανθρώπους, καθώς και χάος και ανατροπή της κυβέρνησης.

Ομοίως, η κυβέρνηση δεν μπορεί απλώς να τυπώσει χάρτινα δελτία και να διατάξει τους πολίτες της να τα χρησιμοποιούν. Όπως είδαμε, ένα νέο είδος χρήματος μπορεί να εισαχθεί στην αγορά μόνον εφόσον έχει κάποια γνωστή αξία που προϋπάρχει της νομισματικής του χρήσης. Η κυβέρνηση πρέπει επομένως να συνδέσει με κάποιον τρόπο το χάρτινο χρήμα της με το υπάρχον σύστημα τιμών. Μέχρι τώρα έχουν δοκιμαστεί δύο τρόποι για να γίνει αυτό. Πρώτον, η κυβέρνηση μπορεί να εκδώσει χάρτινα δελτία που φέρουν τις ίδιες ονομασίες με τις μονάδες των ήδη υπαρχουσών μορφών χρήματος και να υποχρεώσει όλους τους πολίτες, μέσω νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής, να δέχονται το χαρτί σαν να ήταν φυσικό χρήμα. Με αυτόν τον τρόπο η κυβέρνηση της αμερικανικής Ένωσης εισήγαγε τα «greenbacks» το 1862.[4] Δεύτερον, η κυβέρνηση μπορεί να παραχωρήσει νομικά προνόμια σε ορισμένες από τις ήδη υπάρχουσες μορφές χρήματος ή σε ορισμένα πιστοποιητικά χρήματος και, έτσι, να τα μετατρέψει σε μορφές χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας και σε πιστοποιητικά χρήματος διά κρατικής επιταγής.

3. Πληθωρισμός και αποπληθωρισμός διά κρατικής επιταγής

Οι προνομιούχες μορφές χρήματος και τα προνομιούχα πιστοποιητικά έχουν ευρύτερη κυκλοφορία από εκείνη που θα αποκτούσαν στην ελεύθερη αγορά. Είναι επομένως εγγενώς πληθωριστικά. Σημειώστε, ωστόσο, ότι ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής δεν είναι οποιοσδήποτε πληθωρισμός που προκαλείται από μια κυβέρνηση. Όταν οι κυβερνήσεις παραχαράσσουν κρυφά πιστοποιητικά χρήματος, όπως έκαναν συχνά κατά τον Μεσαίωνα, δεν δημιουργούν πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής. Στις περιπτώσεις αυτές είναι, αντιθέτως, «ιδιώτες» παραχαράκτες, όπως κάθε άλλος παραχαράκτης εκτός κυβέρνησης. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής είναι ότι πραγματοποιείται ανοικτά και νόμιμα. Όπως θα δούμε, όμως, η επίσημη έγκριση δεν μειώνει τις ολέθριες συνέπειες του πληθωρισμού· και κάθε άλλο παρά αίρει τον ηθικά επιλήψιμο χαρακτήρα του.

Η αντίστροφη όψη της αυξημένης κυκλοφορίας των προνομιούχων μεταλλικών νομισμάτων και τραπεζογραμματίων είναι η μειωμένη κυκλοφορία εναλλακτικών μέσων ανταλλαγής. Η ίδια η έννοια του νομισματικού προνομίου είναι ότι δημιουργεί ανταγωνιστικό μειονέκτημα για τις μορφές χρήματος και τα πιστοποιητικά χρήματος που θα χρησιμοποιούνταν αν δεν είχε θεσπιστεί το προνόμιο. Έτσι, ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής των προνομιούχων μεταλλικών νομισμάτων και τραπεζογραμματίων συνοδεύεται πάντοτε και παντού από αποπληθωρισμό διά κρατικής επιταγής των άλλων μορφών χρήματος και πιστοποιητικών χρήματος.

Τα νομικά προνόμια που χρησιμοποιούν οι κυβερνήσεις για να δημιουργήσουν χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας και πιστοποιητικά χρήματος διά κρατικής επιταγής εμπίπτουν σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες: νομιμοποιημένες παραποιήσεις, νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια, νόμοι περί

νόμιμου μέσου πληρωμής και νομιμοποιημένες αναστολές πληρωμών. Συνήθως αυτά τα προνόμια δεν παραχωρούνται χωριστά το ένα από το άλλο, αλλά σε κάποιον συνδυασμό· για παράδειγμα, στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, τα τραπεζογραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας αποτελούσαν νόμιμο μέσο πληρωμής και απολάμβαναν μονοπώλιο. Ωστόσο, είναι αλήθεια ότι, θεωρητικά, αυτά τα τέσσερα προνόμια θα μπορούσαν να παραχωρηθούν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Για λόγους αναλυτικής σαφήνειας, επομένως, θα κάνουμε και τα δύο: θα μελετήσουμε την αυτοτελή επίδραση καθενός και θα εξετάσουμε πώς συνδυάζονται μεταξύ τους. Αυτό θα είναι το αντικείμενό μας στα επόμενα τέσσερα κεφάλαια. Στη συνέχεια θα ολοκληρώσουμε την ανάλυσή μας για τον πληθωρισμό με ένα κεφάλαιο για το χάρτινο χρήμα, το οποίο προέκυψε ως συνέπεια αυτών των τεσσάρων προνομίων, και με ένα ακόμη κεφάλαιο για τις πολιτισμικές και πνευματικές συνέπειες του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής.

Κεφάλαιο 8

Νομιμοποιημένες παραποιήσεις

1. Νομιμοποίηση της νόθευσης και των κλασματικών αποθεματικών

Παραπάνω εξετάσαμε πώς μπορεί να δημιουργηθεί πληθωρισμός ανεξάρτητα από την κυβέρνηση, συγκεκριμένα μέσω της «ιδιωτικής» παραποίησης πιστοποιητικών χρήματος. Αυτός ο πληθωρισμός, αν και διαδεδομένος, είναι αμελητέος από ποσοτική άποψη σε σύγκριση με τον πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής. Ο λόγος, όπως υποστηρίξαμε παραπάνω, είναι ότι δρουν ισχυρές δυνάμεις που συγκρατούν την ιδιωτική παραποίηση εντός αρκετά στενών ορίων. Πρώτον, η παραποίηση πιστοποιητικών χρήματος αποτελεί αδικοπραξία, ενώ η παραχάραξη —η εκ προθέσεως παραποίηση— αποτελεί εγκληματική δραστηριότητα που τιμωρείται από τον νόμο. Δεύτερον, μόλις ανακαλυφθεί μια παραποίηση, οι συμμετέχοντες στην αγορά είναι πιθανό να εγκαταλείψουν τη χρήση των ψευδών πιστοποιητικών και να αρχίσουν να χρησιμοποιούν άλλα. Τρίτον, στη χειρότερη περίπτωση, οι συμμετέχοντες στην αγορά μπορούν να απαιτούν πληρωμές σε άκοπο πολύτιμο μέταλλο και να εξακριβώνουν μόνοι τους την περιεκτικότητά του σε καθαρό μέταλλο.

Η νομιμοποίηση των ψευδών πιστοποιητικών αίρει τον πρώτο από αυτούς τους τρεις περιορισμούς. «Νομιμοποίηση» μπορεί να σημαίνει ότι η κυβέρνηση ανακηρύσσει ένα νοθευμένο νόμισμα —ή ένα τραπεζογραμμάτιο με κλασματικά αποθεματικά— μέσο πληρωμής το οποίο κάθε πιστωτής υποχρεούται νομικά να αποδέχεται στην ονομαστική του αξία· θα εξετάσουμε αυτή την περίπτωση με κάποια λεπτομέρεια.

Αλλά η νομιμοποίηση των ψευδών πιστοποιητικών μπορεί επίσης να λάβει μια πιο στοιχειώδη μορφή, συγκεκριμένα όταν η κυβέρνηση υιοθετεί αγνωστικιστική στάση απέναντι στη γλώσσα της χώρας και, ως εκ τούτου, αρνείται να επιβάλει την εφαρμογή των νόμων. Για παράδειγμα, μπορεί να υιοθετήσει την άποψη ότι η έκφραση «μία ουγγιά χρυσού» δεν είναι στην πραγματικότητα παρά μια ακολουθία γραμμάτων στην οποία μπορεί να αποδοθεί σχεδόν οποιοδήποτε συμβατικά δεσμευτικό νόημα. Θα προέκυπτε τότε ότι ένα νομισματοκοπείο μπορεί νομίμως να εκδίδει νομίσματα που φέρουν το αποτύπωμα «μία ουγγιά χρυσού», αλλά στην πραγματικότητα περιέχουν μόνον μισή ουγγιά ή και καθόλου χρυσό. Η κυβέρνηση θα μπορούσε να υιοθετήσει μια τέτοια αγνωστικιστική στάση και *απέναντι* στα τραπεζογραμμάτια· ή, τουλάχιστον, θα μπορούσε να χρησιμοποιεί αμφίσημες επιγραφές, όπως η περίφημη «υπόσχεση πληρωμής».[1] Όλες αυτές οι πολιτικές νομιμοποιούν τα ψευδή πιστοποιητικά χρήματος, αν όχι ως προς την πρόθεση, τουλάχιστον στην πράξη. Το παρόν κεφάλαιο πραγματεύεται τέτοιες περιπτώσεις.

Κατ' αρχάς, ας παρατηρήσουμε ότι ο αγνωστικισμός της κυβέρνησης σε αυτά τα ζητήματα υπήρξε, σε όλες τις γνωστές περιπτώσεις, μάλλον ιδιοτελής. Η νομιμοποίηση των ψευδών πιστοποιητικών συνέβαινε συνήθως αφού η ίδια η κυβέρνηση είχε ήδη νοθεύσει το νόμισμα ή επειδή σχεδίαζε να το νοθεύσει ή επειδή επιδίωκε να εξασφαλίσει πίστωση από τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά. Το αποτέλεσμα είναι πάντοτε το ίδιο: η παραχάραξη μένει εφεξής ατιμώρητη και, έτσι, τα υλικά κίνητρα για παραχάραξη αναπτύσσουν μεγαλύτερο πληθωριστικό δυναμικό.

Ωστόσο, όπως παρατηρήσαμε παραπάνω, σε μια κατά τα λοιπά ελεύθερη αγορά τέτοιες πολιτικές οδηγούν πολύ γρήγορα σε κάποια μορφή διόρθωσης μέσω της εναπομένουσας ελευθερίας δράσης. Οι πολίτες, επιφυλακτικοί απέναντι στις εκτεταμένες παραποιήσεις και αποκαμωμένοι από τον διαρκή πληθωρισμό υπό το ισχύον νομικό καθεστώς, θα άρχιζαν να χρησιμοποιούν πιστοποιητικά χρήματος που παράγονται στο εξωτερικό. Αντί να χρησιμοποιούν, ας πούμε, τις «κορώνες» που παράγει ο δικός τους ηγεμόνας, θα μπορούσαν να αρχίσουν να χρησιμοποιούν τα «δουκάτα» της γειτονικής χώρας, όπου η παραποίηση πιστοποιητικών εξακολουθεί να αποτελεί αδίκημα. Εν ολίγοις, οι νόμοι που νομιμοποιούν το ψευδές χρήμα δημιουργούν περισσότερο πληθωρισμό απ' όσο θα υπήρχε διαφορετικά· αλλά *καθαυτοί* δεν ανοίγουν τους ασκούς του Αιόλου. Όσο επιβλαβής και ηθικά επιλήψιμη κι αν είναι μια τέτοια νομοθεσία, δεν μπορεί να δημιουργήσει πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής σε μεγάλη κλίμακα.

Απεναντίας, θα έπρεπε μάλλον να αναμένουμε ότι μια τέτοια νομοθεσία θα έχει κάποια αποπληθωριστική επίδραση. Ο λόγος είναι ότι η παραγωγή νοθευμένων νομισμάτων, μολονότι είναι πλέον νόμιμη, απαιτεί χρόνο. Είναι αδύνατον για την κυβέρνηση —ή, άλλωστε, για οποιονδήποτε ιδιωτικό φορέα— να αντικαταστήσει ολόκληρο το υπάρχον απόθεμα νομισμάτων με μία κίνηση. Συνεπώς, η σταδιακή εισαγωγή των νέων νοθευμένων νομισμάτων καθιστά ετερογενή την προσφορά αυτών των νομισμάτων. Παλαιά ακέραια νομίσματα κυκλοφορούν πλάι σε νέα νοθευμένα. Όταν οι συμμετέχοντες στην αγορά αντιληφθούν τι συμβαίνει, θα αφιερώνουν πολύ περισσότερο χρόνο στη διάκριση μεταξύ παλαιών και νέων νομισμάτων· ή μπορεί κάλλιστα να αποθησαυρίζουν τα παλαιά νομίσματα ή να τα πωλούν στο εξωτερικό και να χρησιμοποιούν μόνον τα νέα για πληρωμές. Αλλά αυτό σημαίνει μια περισσότερο ή λιγότερο δραστική μείωση της προσφοράς νομισμάτων που είναι διαθέσιμη για ανταλλαγές —αποπληθωρισμό διά κρατικής επιταγής. Και πάλι, αυτή η επίδραση είναι πιθανό να μετριαστεί μέσω της εναπομένουσας ελευθερίας δράσης. Όσο παραμένει δυνατή η ανταγωνιστική παραγωγή πιστοποιητικών χρήματος, ο αποπληθωρισμός διά κρατικής επιταγής μπορεί να συγκρατηθεί εντός αρκετά στενών ορίων.

Ένα πράγμα, ωστόσο, είναι βέβαιο: η νομιμοποίηση των ψευδών πιστοποιητικών αυξάνει μόνιμα τον κίνδυνο εξαπάτησης στις χρηματικές ανταλλαγές. Ο Nicholas Oresme έγραψε: «Και έτσι δεν υπάρχει βεβαιότητα σε ένα πράγμα στο οποίο η βεβαιότητα είναι υψίστης σημασίας, αλλά μάλλον αβεβαιότητα και άτακτη σύγχυση, προς όνειδος του ηγεμόνα».[2] Αντικαταστήστε τη λέξη «ηγεμόνας» με τη λέξη «κυβέρνηση» και έχουμε μια ακριβή περιγραφή της πραγματικότητας.[3] Ο Oresme σημείωνε επίσης ότι η επίσημη νόθευση θα προσέλκυε ξένους παραχαράκτες, οι οποίοι θα εκμεταλλεύονταν την ευκαιρία που προσφέρει η γενική σύγχυση γύρω από τα νοθευμένα νομίσματα «και έτσι θα έκλεβαν από τον βασιλιά το κέρδος που νομίζει ότι αποκομίζει».[4]

2. Η ηθική της νομιμοποίησης των παραποιήσεων

Τονίσαμε ότι η νομιμοποίηση των ψευδών πιστοποιητικών χρήματος, αν και επιβλαβής, είναι πρακτικά ασήμαντη από ποσοτική άποψη, τουλάχιστον σε σύγκριση με την πληθωριστική επίδραση των νομοθετικά κατοχυρωμένων μονοπωλίων και των νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής. Ωστόσο, αυτό το προνόμιο είναι θεμελιώδες, επειδή αποτελεί τη βάση όλων των άλλων νομισματικών προνομίων. Θα φαινόταν αδύνατον, για παράδειγμα, να θεσπιστούν νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής υπέρ κάποιου νοθευμένου νομίσματος ή κάποιου τραπεζογραμματίου με κλασματικά αποθεματικά, αν αυτά είναι *καθαυτά* παράνομα. Επομένως, η ηθική δικαιολόγηση

όλων των άλλων νομισματικών προνομίων εξαρτάται από την ηθική αποτίμηση των νομιμοποιημένων παραποιήσεων.

Ο Nicholas Oresme περιέγραψε τον ηθικό χαρακτήρα αυτής της πρακτικής χωρίς περιστροφές. Θεωρούσε αυτονόητο ότι τα αποτυπώματα επάνω σε ένα νόμισμα πρέπει να είναι αληθή — σύμφωνα με την Ένατη Εντολή. Ήταν αδύνατον να δικαιολογηθεί η πρακτική της παραποίησης πιστοποιητικών χρήματος. Η κυβέρνηση δεν μπορούσε να αξιώσει καμία εξαίρεση. Αντιθέτως, ο Oresme θεωρούσε ότι η παραποίηση πιστοποιητικών χρήματος ήταν ιδιαίτερα επιλήψιμη σε αυτή την περίπτωση. Έλεγε:

> *…είναι εξαιρετικά απεχθές και ατιμωτικό για έναν ηγεμόνα να διαπράττει απάτη, να νοθεύει το χρήμα του, να ονομάζει χρυσό αυτό που δεν είναι χρυσός και λίβρα αυτό που δεν είναι λίβρα, και ούτω καθεξής. … Εξάλλου, καθήκον του είναι να καταδικάζει τους παραχαράκτες νομισμάτων. Πόσο βαθιά πρέπει να κοκκινίσει από ντροπή, αν βρεθεί να διαπράττει ο ίδιος εκείνο που σε άλλον οφείλει να τιμωρεί με ατιμωτικό θάνατο;*[5]

Ως εξομολόγος των ισχυρών, ο Oresme γνώριζε πολύ καλά τον πειρασμό του πληθωρισμού. Γι’ αυτό δεν περιόρισε την προειδοποίησή του στην περίπτωση της παραποίησης, αλλά καταδίκασε οποιαδήποτε αλλοίωση των υπαρχουσών μορφών χρήματος. Ακριβέστερα, ο Oresme επέμενε ότι η κυβέρνηση δεν έπρεπε ποτέ να αλλοιώνει το χρήμα, επειδή η νομιμότητα της αλλοίωσής του ολοκλήρωνε την τυραννική διακυβέρνηση. Για να είναι θεμιτές, οι αλλοιώσεις των νομισμάτων απαιτούσαν τη συναίνεση ολόκληρης της κοινότητας των χρηστών του χρήματος· ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, όμως, η συναίνεση δεν θα καθιστούσε αυτομάτως θεμιτή την πολιτική —για παράδειγμα, υποστήριζε ότι το χρήμα δεν έπρεπε ποτέ να νοθεύεται για την εξασφάλιση τακτικών εσόδων. Μόνον αν η αλλοίωση αποτελούσε το μοναδικό μέσο αντιμετώπισης μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης, όπως μια αιφνίδια επίθεση συντριπτικά ισχυρότερου εχθρού, θα μπορούσε να είναι θεμιτή, υπό την προϋπόθεση ότι είχε τη συναίνεση ολόκληρης της κοινότητας. Ο Oresme παρατηρούσε επίσης ότι ο πάπας δεν θα παραχωρούσε ποτέ το προνόμιο της αλλοίωσης του χρήματος· και ότι, ακόμη και αν παραχωρούνταν κατ’ εξαίρεση, θα μπορούσε πάντοτε να ανακληθεί.[6]

Κεφάλαιο 9

Νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια

1. Οικονομικά μονοπώλια έναντι νομοθετικά κατοχυρωμένων μονοπωλίων

Προτού εξετάσουμε την επίδραση των μονοπωλίων στην παραγωγή νομισματικών υπηρεσιών, ας τονίσουμε ότι η επιχειρηματολογία μας αφορά μόνον τα νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια. Δεν αφορά τα οικονομικά μονοπώλια —καταστάσεις της αγοράς στις οποίες τα προϊόντα και οι υπηρεσίες έχουν έναν μόνο προμηθευτή. Τέτοια οικονομικά μονοπώλια είναι αρκετά συνηθισμένα στην ελεύθερη αγορά και είναι *καθαυτά* απολύτως αβλαβή. Συνήθως, ο οικονομικός μονοπωλητής είναι αρκετά μεγάλος ώστε να εξυπηρετεί ολόκληρη την αγορά και μπορεί να προσφέρει καλύτερους όρους από οποιονδήποτε ανταγωνιστή. Αλλά αυτό δεν είναι αμετάβλητο δεδομένο. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα των οικονομικών μονοπωλίων είναι ότι είναι εκτεθειμένα σε δυνητικό ανταγωνισμό. Ο καθένας είναι ελεύθερος να εξυπηρετήσει την ίδια αγορά και, έτσι, να «δοκιμάσει» αν ο σημερινός μονοπωλητής είναι πράγματι τόσο καλός ώστε κανείς να μην μπορεί να αντέξει τον ανταγωνισμό του. Αντιθέτως, τα νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια εμποδίζουν μια τέτοια δοκιμή, επειδή οι παραβιάσεις του νόμου καταστέλλονται μέσω των δικαστηρίων και των αστυνομικών δυνάμεων.[1]

Στα νομισματικά ζητήματα, μπορούμε να μιλάμε για νομοθετικά κατοχυρωμένο μονοπώλιο όποτε επιτρέπεται να παράγονται μόνον *ορισμένα* νομισματικά προϊόντα —ενδεχομένως ένα μόνο προϊόν —, αλλά όχι άλλα παρόμοια προϊόντα.

Για παράδειγμα, το νομοθετικά κατοχυρωμένο μονοπώλιο μπορεί να προβλέπει ότι μόνον ο άργυρος επιτρέπεται να χρησιμοποιείται ως χρήμα ή ότι μόνον η τράπεζα X επιτρέπεται να προσφέρει λογαριασμούς επιταγών ή ότι μόνον τα τραπεζογραμμάτια της τράπεζας Y ή τα νομίσματα του νομισματοκοπείου Z επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται στις πληρωμές.

Τα νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια —τα οποία για λόγους συντομίας θα αποκαλούμε «μονοπώλια»— συνεπάγονται πληθωρισμό από το ίδιο το γεγονός ότι προστατεύουν τα προνομιούχα προϊόντα από τον ανταγωνισμό. Το μονοπώλιο καθιστά τα προνομιούχα προϊόντα σχετικά λιγότερο δαπανηρά στην απόκτησή τους —σε σύγκριση με τα ανταγωνιστικά προϊόντα— απ’ όσο θα ήταν διαφορετικά. Οι συμμετέχοντες στην αγορά τείνουν επομένως να χρησιμοποιούν περισσότερα από αυτά απ’ όσα θα χρησιμοποιούσαν διαφορετικά· και, κατά συνέπεια, τείνουν επίσης να παράγουν περισσότερα απ’ όσα θα παράγονταν διαφορετικά. Αυτός ο πληθωρισμός λειτουργεί προς όφελος των παραγωγών και των πρώτων αποδεκτών πρόσθετων μονάδων του μονοπωλιακού προϊόντος και εις βάρος των παραγωγών και των χρηστών εναλλακτικών προϊόντων, τα οποία θα κατασκευάζονταν και θα χρησιμοποιούνταν αν δεν υπήρχαν αυτά τα νομικά προνόμια. Έτσι συναντούμε και πάλι το φαινόμενο κατά το οποίο ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής —των προνομιούχων μορφών χρήματος ή πιστοποιητικών χρήματος— συνοδεύεται από αποπληθωρισμό διά κρατικής επιταγής άλλων νομισματικών προϊόντων.

Τα νομισματικά μονοπώλια είναι ιδιαίτερα επιβλαβή όταν συνδυάζονται με νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής. Αλλά ακόμη και χωρίς τέτοιους συνδυασμούς, το μονοπώλιο έχει ορισμένες ολέθριες συνέπειες που είναι συναφείς με την παρούσα ανάλυσή μας του χρήματος και της τραπεζικής από ηθική άποψη. Ας εξετάσουμε πρώτα το μονοπώλιο στο νομισματικό μέταλλο και έπειτα ας στραφούμε στα μονοπωλιακά πιστοποιητικά.

2. Μονοπώλιο στο νομισματικό μέταλλο

Η κυβέρνηση μπορεί να διατάξει ότι μόνον ένα είδος πολύτιμου μετάλλου επιτρέπεται να χρησιμοποιείται στις χρηματικές ανταλλαγές και να τιμωρεί τη χρήση όλων των άλλων μετάλλων. Ή μπορεί απλώς να είναι ο αποκλειστικός ιδιοκτήτης όλων των νομισματοκοπείων και, στη συνέχεια, να αποφασίσει να κόβει νομίσματα από ένα μόνο μέταλλο.[2]

Τέτοια μονοπώλια δημιουργήθηκαν, για παράδειγμα, στη Γερμανία και στη Γαλλία μετά τον πόλεμο του 1870–1871, όταν και οι δύο χώρες υιοθέτησαν κανόνα χρυσού και εμπόδισαν την κοπή αργυρών νομισμάτων —εκτός από κέρματα συμβολικής αξίας που αντιπροσώπευαν χρυσό. Είναι αλήθεια ότι το μονοπώλιο στο νομισματικό μέταλλο συνοδευόταν σε αυτές τις περιπτώσεις από μονοπώλιο στα νομίσματα. Ωστόσο, ένα αμιγές μονοπώλιο στο νομισματικό μέταλλο είναι νοητό. Δημιουργεί μεγαλύτερη ζήτηση για το προνομιούχο μέταλλο και συνθλίβει τη ζήτηση για όλα τα άλλα μέταλλα. Έτσι έχουμε και εδώ το γνώριμο διπλό φαινόμενο του πληθωρισμού και του αποπληθωρισμού διά κρατικής επιταγής.

Ιστορικά, η καθιέρωση μονοπωλίου στο νομισματικό μέταλλο αποτέλεσε σημαντικό βήμα για την ενοποίηση και τη συγκέντρωση των εθνικών νομισματικών συστημάτων υπό κρατικό έλεγχο. Η απαγόρευση του αργύρου άνοιξε τον δρόμο για την πληθωριστική επέκταση των πιστοποιητικών με κλασματικά αποθεματικά που καλύπτονταν από χρυσό. Ο λόγος είναι διττός.

Από τη μία πλευρά, τα πιστοποιητικά με κλασματικά αποθεματικά μπορούν να αποτελέσουν μέσο *βραχυχρόνιας προσαρμογής* στον αποπληθωρισμό του αργύρου διά κρατικής επιταγής. Καθώς ο άργυρος εξαφανίζεται από την κυκλοφορία, οι συμμετέχοντες στην αγορά στρέφονται στις εναπομένουσες εναλλακτικές, όπως ο χρυσός. Επειδή η προσφορά χρυσού δεν μπορεί εύκολα να επεκταθεί, η αυξημένη ζήτηση θα συνεπαγόταν πτώση των τιμών που εκφράζονται σε χρυσό ή, με άλλα λόγια, αύξηση της αγοραστικής δύναμης του χρυσού. Αλλά αυτό αποτελεί πρόβλημα για όσους δραστηριοποιούνται με δανεικά κεφάλαια και δεν ήταν αρκετά διορατικοί ώστε να προβλέψουν την πτώση των τιμών. Αυτοί οι άνθρωποι στρέφονται επομένως σε υποκατάστατα του χρυσού που *μπορούν* να πολλαπλασιάζονται εύκολα, όπως τα γραμμάτια που εκδίδουν οι τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά.

Από την άλλη πλευρά, και εντελώς ανεξάρτητα από αυτό το βραχυχρόνιο πρόβλημα, ο άργυρος δεν είναι πλέον διαθέσιμος ως ανταγωνιστής του χρυσού και, έτσι, οι χρήστες του χρήματος έχουν λιγότερες δυνατότητες να προστατευθούν από τον πληθωρισμό των υποκατάστατων χρήματος που καλύπτονται από χρυσό. Επιπλέον, είναι αδύνατον για τεχνικούς λόγους να αντικατασταθούν τα αργυρά νομίσματα με χρυσά νομίσματα της ίδιας αγοραστικής δύναμης, επειδή, κατά κανόνα, τα δεύτερα θα έπρεπε να είναι τόσο μικρά ώστε να μην είναι πρακτικά στη χρήση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το βρετανικό νόμισμα του ενός τετάρτου της γκινέας, το οποίο κόπηκε το 1718 και το 1762 και, και τις δύο φορές, απέτυχε να γίνει γενικώς αποδεκτό ως χρήμα. Υπό τέτοιες συνθήκες,

επομένως, το αργυρό νόμισμα δεν αντικαθίσταται στην πραγματικότητα από χρυσό νόμισμα, αλλά από νόμισμα αποτελούμενο από *υποκατάστατα* του χρυσού. Αυτά τα υποκατάστατα μπορεί αρχικά να καλύπτονται πλήρως από χρυσό. Ωστόσο, όπως ήδη υποστηρίξαμε, είναι πολύ ευκολότερο να μετατραπούν πλήρως καλυμμένα υποκατάστατα χρήματος σε υποκατάστατα με κλασματικά αποθεματικά παρά να νοθευτούν μεταλλικά νομίσματα. Έτσι, οι πόρτες είναι πλέον ορθάνοιχτες στον πληθωρισμό.

3. Μονοπωλιακά πιστοποιητικά

Σχεδόν όλα τα μεταλλικά νομίσματα που κυκλοφόρησαν απολάμβαναν μονοπώλιο και αποτελούσαν νόμιμο μέσο πληρωμής. Ιδιωτική νομισματοκοπή υπήρξε σε ορισμένες εποχές και σε ορισμένους τόπους, αλλά ακόμη και τότε ο καθορισμός των προβλεπόμενων μεγεθών των νομισμάτων βρισκόταν συνήθως στα χέρια της κυβέρνησης. Παράδειγμα αποτελούν οι Ηνωμένες Πολιτείες κατά τα πρώτα χρόνια της ύπαρξής τους. Εκεί η νομισματοκοπή ήταν σε μεγάλο βαθμό ιδιωτική, αλλά το Σύνταγμα των ΗΠΑ επιφύλασσε παρ' όλα αυτά στο Κογκρέσο το προνόμιο καθορισμού των μέτρων και των σταθμών. Εξουσιοδοτούσε το Κογκρέσο να επιστρατεύει την αστυνομία εναντίον οποιουδήποτε παρήγε ή χρησιμοποιούσε νομίσματα διαφορετικά από τα επίσημα. Επομένως, δεν υπήρχε πλήρως ελεύθερη επιλογή στην παραγωγή και στη χρήση εναλλακτικών νομισμάτων. Ορισμένα νομίσματα απολάμβαναν νομοθετικά κατοχυρωμένο μονοπώλιο —ήταν μονοπωλιακά νομίσματα.

Σημειώστε ότι η μονοπωλιακή νομισματοκοπή *καθαυτή* δεν μπορεί να προκαλέσει πληθωρισμό ποσοτικά σημαντικής έκτασης. Αυτό ισχύει απολύτως στην περίπτωση των ακέραιων νομισμάτων. Αλλά ακόμη και στην περίπτωση των νοθευμένων νομισμάτων, ο πληθωρισμός είναι πιθανό να παραμείνει πολύ περιορισμένος. Ο λόγος είναι ότι τα μονοπωλιακά προνόμια «απλώς» απαγορεύουν εναλλακτικές μορφές χρήματος ή πιστοποιητικά χρήματος. Περιορίζουν το φάσμα από το οποίο μπορούν να επιλέξουν οι χρήστες του χρήματος, αλλά δεν τους εμποδίζουν να *αποτιμούν* τις μονοπωλιακές μορφές χρήματος όπως κρίνουν σκόπιμο. Στην περίπτωση των νοθευμένων νομισμάτων, αυτό σημαίνει ότι οι νόμοι που κατοχυρώνουν το μονοπώλιο αφήνουν τους ανθρώπους ελεύθερους να διακρίνουν μεταξύ των παλαιών νομισμάτων —που περιέχουν περισσότερο καθαρό μέταλλο— και των νέων νοθευμένων νομισμάτων. Θα μπορούσαν τότε να υπάρχουν δύο συστήματα τιμών· ή, αν αποδεικνυόταν υπερβολικά δυσχερής η διάκριση παλαιών και νέων νομισμάτων στις καθημερινές συναλλαγές, οι συμμετέχοντες στην αγορά θα μπορούσαν κάλλιστα να αποφασίσουν να λιώσουν τα παλαιά νομίσματα ή να τα πουλήσουν στο εξωτερικό. Συνεπώς, δεν υπάρχει καμία απολύτως πληθωριστική επίδραση —αν μη τι άλλο, πιθανότερη είναι μια ελαφρά αποπληθωριστική επίδραση.

Από τη σκοπιά του νοθευτή —της κυβέρνησης—, ολόκληρο το εγχείρημα είναι επομένως λίγο πολύ άσκοπο. Για κάποιο διάστημα μπορεί να κατορθώνει να εξαπατά τους πελάτες του, κάνοντάς τους να πιστεύουν ότι δεν συντελείται νόθευση. Αλλά αυτή η εξαπάτηση δεν μπορεί να διαρκέσει για σημαντικό χρονικό διάστημα. Μόλις οι συμμετέχοντες στην αγορά αντιληφθούν τι συμβαίνει, θα αγοράζουν και θα πωλούν τα νέα νομίσματα σε διαφορετικές ονομαστικές τιμές, ώστε οι πραγματικές σχέσεις ανταλλαγής —σε βάρη πολύτιμου μετάλλου— να παραμένουν αμετάβλητες. Έτσι, ο νοθευτής δεν μπορεί να εξασφαλίσει πρόσθετα έσοδα. Αυτός είναι, ασφαλώς, ο λόγος για τον οποίο η νόθευση δεν οργανώθηκε ποτέ υπό την αποκλειστική προστασία μονοπωλιακών

προνομίων. Στην πράξη, τα νοθευμένα κρατικά νομίσματα προστατεύονταν πάντοτε από το πρόσθετο προνόμιο των νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής.

Τα πράγματα είναι πολύ παρόμοια στην περίπτωση των πιστοποιητικών που δεν είναι υλικά συνδεδεμένα με το νομισματικό μέταλλο —ιδίως των τραπεζογραμματίων και των καταθέσεων όψεως. Και αυτά μπορούν να παράγονται σε μια ελεύθερη αγορά. Και, σε σαφή αντίθεση με τα μεταλλικά νομίσματα, πράγματι παράχθηκαν υπό συνθήκες ανταγωνισμού σε πολλές εποχές και σε πολλούς τόπους της ιστορίας. Τον δέκατο ένατο αιώνα, οι περισσότερες δυτικές κυβερνήσεις καθιέρωσαν μονοπώλια έκδοσης τραπεζογραμματίων, τα οποία παραχωρήθηκαν σε τράπεζες με ιδιαίτερα στενούς δεσμούς με την κυβέρνηση. Οι τράπεζες αυτές λειτουργούσαν με κλασματικά αποθεματικά και δημιούργησαν σημαντικό πληθωρισμό τραπεζογραμματίων. Αλλά, όπως ακριβώς στην περίπτωση των νοθευμένων νομισμάτων, δεν ήταν το μονοπώλιο από μόνο του εκείνο που κατέστησε δυνατό αυτόν τον πληθωρισμό. Ο απλός λόγος είναι, και πάλι, ότι το μονοπωλιακό προνόμιο απλώς καταστέλλει τα ανταγωνιστικά προϊόντα, αλλά δεν εμποδίζει τους ανθρώπους να αποτιμούν τα μονοπωλιακά τραπεζογραμμάτια όπως κρίνουν σκόπιμο. Ένα μονοπώλιο έκδοσης τραπεζογραμματίων δεν εμποδίζει επομένως τους συμμετέχοντες στην αγορά να απορρίψουν εντελώς αυτά τα τραπεζογραμμάτια και να διεξάγουν τις συναλλαγές τους μόνο με μεταλλικά νομίσματα —μετρητά. Έτσι, όπως στην περίπτωση των μεταλλικών νομισμάτων, πρέπει να συμπεράνουμε ότι τα μονοπωλιακά προνόμια για τα τραπεζογραμμάτια είναι εγγενώς επιβλαβή και διαταράσσουν την κοινωνική ζωή, αλλά η ποσοτική τους επίδραση είναι πιθανό να είναι μάλλον μικρή.

4. Η ηθική του νομισματικού μονοπωλίου

Η προηγούμενη συζήτησή μας δεν ανέδειξε καμία θετική πλευρά των νομοθετικά κατοχυρωμένων μονοπωλίων στο χρήμα. Γιατί, λοιπόν, το μονοπώλιο υπήρξε τόσο διαδεδομένο και μακρόβιο σε αυτόν τον τομέα; Ένα καθιερωμένο επιχείρημα είναι ότι ο έλεγχος της προσφοράς χρήματος συγκαταλέγεται στα προνόμια της κοσμικής εξουσίας.[3] Αλλά αυτό, ασφαλώς, δεν αποτελεί καθόλου επιχείρημα, εκτός αν ταυτίζουμε την κυβερνητική παντοδυναμία με την ευημερία της κοινότητας. Το ερώτημα είναι γιατί η πιστοποίηση των βαρών πρέπει να ανατίθεται στην κυβέρνηση και μόνον στην κυβέρνηση. Μια εύλογη απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι ότι είναι φυσικό να εμπιστευόμαστε την κυβέρνηση. Ο Oresme υποστήριζε πολύ συνοπτικά ότι οι ηγεμόνες ήταν οι φυσικοί ηγέτες της κοινωνίας. Φαινόταν απολύτως φυσικό να ανατίθεται η πιστοποίηση των βαρών χρυσού και αργύρου στους ανθρώπους στους οποίους εμπιστεύονταν τη λήψη αποφάσεων ζωής και θανάτου για λογαριασμό όλων των μελών της κοινωνίας. Αν δεν μπορούσε κανείς να εμπιστευθεί αυτούς, ποιον άλλον θα μπορούσε;

Ακόμη και αν δεχθούμε αυτό το συμπέρασμα χάριν του επιχειρήματος, δεν είναι καθόλου σαφές ότι μπορεί να εφαρμοστεί απροβλημάτιστα στην εποχή μας. Οι ηγεμόνες του Ώριμου Μεσαίωνα οδηγούσαν προσωπικά τους στρατούς τους στη μάχη. Υπήρχαν επομένως πολύ καλύτεροι λόγοι να εμπιστεύεται κανείς τον ηγεμόνα του, ο οποίος διακινδύνευε διαρκώς το ίδιο του το αίμα, παρά τα μέλη των σύγχρονων κοινοβουλίων, από τα οποία σπανίως απαιτείται να κάνουν πράξη όσα λένε.

Αλλά ακόμη και αν παραδεχθούμε, πάλι χάριν του επιχειρήματος, ότι το συμπέρασμα του Oresme θα μπορούσε να εφαρμοστεί στο σύγχρονο πλαίσιο, ο ίδιος ο συλλογισμός δεν ευσταθεί. Το μόνο

συμπέρασμα που θα μπορούσε να συναχθεί από την προκείμενη ότι οι κυβερνήσεις είναι εγγενώς αξιόπιστες είναι ότι θα έτειναν να επιτυγχάνουν στη δραστηριότητα της πιστοποίησης χρήματος. Αλλά δεν συνάγεται διόλου ότι *μόνον* οι κυβερνήσεις πρέπει να επιτρέπεται να εισέρχονται σε αυτή τη δραστηριότητα. Δεν υπάρχει λόγος για τον οποίο άνθρωποι διαφορετικοί από τους ηγεμόνες δεν θα μπορούσαν να αποκτήσουν φήμη αξιοπιστίας ίση ή και ανώτερη από τη δική τους. Μπορεί να είναι αλήθεια ότι στη μεσαιωνική Ευρώπη οι ηγεμόνες ήταν τα μέλη της κοινωνίας που απολάμβαναν την ευρύτερη εμπιστοσύνη. Σε άλλες εποχές και σε άλλους τόπους, άλλοι άνθρωποι μπορεί να απολαμβάνουν την ευρύτερη εμπιστοσύνη. Το ζήτημα είναι ότι δεν υπάρχει κανένας απολύτως λόγος να παραχωρείται σε αυτούς τους ανθρώπους μονοπώλιο και, έτσι, να προστατεύονται από τον ανταγωνισμό. Ελάχιστα πράγματα είναι καλύτερα γνωστά στην οικονομική θεωρία από τις ολέθριες συνέπειες του μονοπωλίου. Η νομισματοκοπή δεν αποτελεί εξαίρεση. Όσο ένας νομισματοκόπος ανταποκρίνεται στη φήμη του ως έντιμου και αξιόπιστου, το μονοπώλιο είναι απλώς άσκοπο, επειδή οι άνθρωποι θα χρησιμοποιούν ούτως ή άλλως τα νομίσματά του. Μόλις, όμως, ένας προηγουμένως έντιμος νομισματοκόπος υποκύψει στον πειρασμό και αρχίσει να εξαπατά, το μονοπώλιό του εμποδίζει τους άλλους ανθρώπους να στραφούν στις καλύτερες υπηρεσίες άλλων νομισματοκόπων. Ο Oresme αναγνώριζε ότι μια τέτοια εξαπάτηση ήταν εξαιρετικά ανάξια της δημόσιας εξουσίας:

> *Επίσης, είναι παράλογο και ασυμβίβαστο με τη βασιλική αξιοπρέπεια να απαγορεύεται η κυκλοφορία του γνήσιου και καλού χρήματος του βασιλείου και, από κίνητρα απληστίας, να διατάσσονται —ή μάλλον να εξαναγκάζονται— οι υπήκοοι να χρησιμοποιούν λιγότερο καλό χρήμα· πράγμα που ισοδυναμεί με το να λέγεται ότι το καλό είναι κακό και αντιστρόφως, ενώ ο Κύριος είπε σε τέτοιους ανθρώπους, μέσω του προφήτη του: Αλίμονο σε εκείνους που αποκαλούν το κακό καλό και το καλό κακό. [Ησαΐας 5:20]*[4]

Σημειώστε ότι αυτή η παρατήρηση δεν ισχύει μόνο για την περίπτωση ενός προηγουμένως έντιμου μονοπωλιακού νομισματοκόπου που υπέκυψε στον πειρασμό. Ισχύει για την ίδια τη μονοπωλιακή νομισματοκοπή, επειδή αυτή συνεπάγεται αναγκαστικά «να διατάσσονται —ή μάλλον να εξαναγκάζονται— οι υπήκοοι να χρησιμοποιούν λιγότερο καλό χρήμα» από εκείνο που θα μπορούσαν ενδεχομένως να χρησιμοποιούν αν ο ανταγωνισμός ήταν ελεύθερος.[5]

Το μονοπώλιο εμποδίζει τους ανθρώπους να χρησιμοποιούν ό,τι δικαιωματικά αποτελεί ιδιοκτησία τους και, έτσι, τους εμποδίζει να ανταγωνίζονται τους προνομιούχους συμμετέχοντες στην αγορά. Αυτό αποτελεί μερική κλοπή. Αν η κυβέρνηση μου επιτρέπει να οδηγώ το αυτοκίνητό μου όλες τις ημέρες της εβδομάδας εκτός από την Κυριακή —για παράδειγμα, επειδή η ίδια θέλει να διατηρεί το μονοπώλιο των υπηρεσιών μεταφοράς εκείνη την ημέρα—, τότε μου στερεί την πλήρη χρήση της ιδιοκτησίας μου. Και ομοίως στερούμαι την πλήρη χρήση της δικαιωματικής ιδιοκτησίας μου αν δεν μου επιτρέπεται να τη χρησιμοποιήσω για να παράγω χρήμα.

Υπό το πρίσμα αυτών των παρατηρήσεων, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη ότι η κακή φήμη του μονοπωλίου κάθε άλλο παρά επινόηση των κλασικών οικονομολόγων και των συνεχιστών τους αποτελεί, οι οποίοι τόνισαν διάφορα ωφελιμιστικά επιχειρήματα εναντίον του.[6] Οι συγγραφείς αυτοί μπορούσαν πράγματι να στηριχθούν στην παραδοσιακή ηθική απόρριψη του μονοπωλίου. Από βιβλική άποψη, τα νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια είναι καταδικαστέα επειδή παραβιάζουν την Όγδοη Εντολή —«Δεν θα κλέψεις». Η ηθική επιχειρηματολογία κατά των νομοθετικά

κατοχυρωμένων μονοπωλίων αποτελεί απλώς περαιτέρω ανάπτυξη αυτής της διαπίστωσης. Όπως συνόψισε ένας ιστορικός της σκέψης την έρευνα του εικοστού αιώνα για τις μεσαιωνικές απόψεις:

> *…οι σχολαστικοί δεν αντιτάσσονταν στην ελεύθερη λειτουργία της αγοράς. Αντιθέτως, οι σχολαστικοί… συνέδεαν τη δίκαιη τιμή με τις συνθήκες ανταγωνισμού στην αγορά, στηλίτευαν τα καρτέλ και τις δραστηριότητες των συντεχνιών που αποσκοπούσαν στον περιορισμό του εμπορίου και δεν είχαν καμία πρόθεση να στιγματίσουν τα θεμιτώς αποκτώμενα κέρδη.*[7]

Σύμφωνα με ένα πιο λεπτοφυές επιχείρημα υπέρ του κρατικού μονοπωλίου στο χρήμα, η κυβέρνηση έχει το δικαίωμα να κάνει ό,τι επιθυμεί στο χρήμα της χώρας, επειδή ολόκληρη η προσφορά χρήματος της ανήκει ανά πάσα στιγμή. Επομένως, τα χρήματα που διατηρούν οι πολίτες στα πορτοφόλια και στους τραπεζικούς τους λογαριασμούς δεν είναι πραγματικά δικά τους. Είναι απλώς διαχειριστές για λογαριασμό του αληθινού ιδιοκτήτη: της κυβέρνησης. Η συνήθης δικαιολόγηση αυτού του επιχειρήματος είναι το περίφημο εδάφιο στο κατά Ματθαίον 22:21. Εκεί οι Φαρισαίοι δείχνουν στον Jesus ένα νόμισμα με την εικόνα του Caesar και εκείνος τους προτρέπει να «αποδώσουν στον Caesar όσα ανήκουν στον Caesar και στον Θεό όσα ανήκουν στον Θεό». Ορισμένοι υπέρμαχοι του νομισματικού μονοπωλίου θεωρούν ότι αυτό σημαίνει πως όλα τα νομίσματα ανήκουν στην κυβέρνηση, εν προκειμένω στον Caesar.

Αλλά αυτή η άποψη είναι αβάσιμη, όπως δείχνει σαφώς το χωρίο στο οποίο περιλαμβάνεται το εδάφιο.[8] Το χωρίο έχει ως εξής:

> *«…Πες μας, λοιπόν, ποια είναι η γνώμη σου: Επιτρέπεται να πληρώνουμε τον κεφαλικό φόρο στον Caesar ή όχι;» Γνωρίζοντας την κακοβουλία τους, ο Jesus είπε: «Γιατί με δοκιμάζετε, υποκριτές; Δείξτε μου το νόμισμα με το οποίο πληρώνεται ο κεφαλικός φόρος». Τότε του έδωσαν το ρωμαϊκό νόμισμα. Εκείνος τους είπε: «Τίνος είναι αυτή η εικόνα και τίνος η επιγραφή;» Απάντησαν: «Του Caesar». Τότε τους είπε: «Αποδώστε λοιπόν στον Caesar όσα ανήκουν στον Caesar και στον Θεό όσα ανήκουν στον Θεό». (Κατά Ματθαίον 22:17–21)*

Επομένως, οι Φαρισαίοι δεν παρουσίασαν στον Jesus ένα οποιοδήποτε νόμισμα, αλλά ένα νόμισμα που χρησιμοποιούνταν ειδικά για την πληρωμή φόρων στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Επιπλέον, ο Jesus δεν είπε καν ότι το ίδιο το νόμισμα ανήκε στην κυβέρνηση —στον Caesar—, αλλά μόνον ότι τα χρηματικά ποσά που οφείλονταν στην κυβέρνηση, αν υπήρχαν τέτοια, έπρεπε να της καταβληθούν. Και ο Oresme απέρριπτε ρητά την άποψη ότι οι κυβερνήσεις είναι κατά κάποιον τρόπο εκ φύσεως ιδιοκτήτες ολόκληρης της προσφοράς χρήματος. Έδινε ιδιαίτερη έμφαση σε αυτό το σημείο:

> *Αλλά αν κάποιος έλεγε ότι… ορισμένα εμπορεύματα αποτελούν ιδιωτική ιδιοκτησία του ηγεμόνα, για τα οποία μπορεί να καθορίζει τις δικές του τιμές, όπως λένε ορισμένοι ότι συμβαίνει με το αλάτι και, κατά μείζονα λόγο, με το χρήμα, απαντούμε ότι ένα μονοπώλιο ή ένας φόρος επί του αλατιού ή οποιουδήποτε άλλου αγαθού πρώτης ανάγκης είναι άδικος. Και ότι οι ηγεμόνες που θέσπισαν νόμους για να παραχωρήσουν στον εαυτό τους αυτό το προνόμιο είναι εκείνοι για τους οποίους ο Κύριος λέει, με τα λόγια του προφήτη Ησαΐα: «Αλίμονο σε εκείνους που εκδίδουν άδικα διατάγματα και συντάσσουν καταπιεστικές διατάξεις τις οποίες επιβάλλουν». [Ησαΐας 10:1] …το χρήμα αποτελεί ιδιοκτησία της κοινότητας.*[9]

Είναι θεμιτό να εφαρμόσουμε αυτό το επιχείρημα στο σύγχρονο πλαίσιό μας; Βρίσκονται πράγματι οι δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις στην ίδια ακριβώς θέση με τους ηγεμόνες του Μεσαίωνα; Όσον αφορά το παρόν ζήτημα, δεν υπάρχει πράγματι καμία ουσιώδης διαφορά, και η θέση του

Oresme ισχύει σήμερα όπως ίσχυε τον δέκατο τέταρτο αιώνα. Οι δημοκρατικές κυβερνήσεις δεν είναι ιδιοκτήτες των πολιτών τους. Ούτε είναι ιδιοκτήτες των χρημάτων των πολιτών τους.

Κεφάλαιο 10

Νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής

1. Ισοδυναμία διά κρατικής επιταγής και νόμος του Gresham

Νόμιμο μέσο πληρωμής είναι χρήμα ή πιστοποιητικό χρήματος που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την πραγματοποίηση πληρωμών *παρά τη θέληση ενός από τους συναλλασσομένους*. Έτσι, ο νόμος υπερισχύει της ιδιωτικής σύμβασης και ορίζει ότι το νόμιμο μέσο πληρωμής πρέπει να γίνεται αποδεκτό ως πληρωμή αντί του χρήματος —ή του πιστοποιητικού χρήματος— που είχε υποσχεθεί κανείς στον πωλητή ή στον πιστωτή.

Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι ο Paul χορηγεί πίστωση 1.000 ουγγιών αργύρου στον John. Συμφωνούν ότι, ύστερα από ένα έτος, ο John πρέπει να επιστρέψει 1.050 ουγγιές αργύρου στον Paul. Οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής θα μπορούσαν τώρα να ορίζουν ότι όλα τα χρέη σε άργυρο μπορούν να εξοφλούνται σε χρυσό· ή ότι οφειλέτες όπως ο John μπορούν να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους πληρώνοντας με τραπεζογραμμάτια της FR Bank εκφρασμένα σε άργυρο· ή ότι όλες οι πληρωμές μπορούν να πραγματοποιούνται με χάλκινα κέρματα συμβολικής αξίας που εκδίδει το δημόσιο νομισματοκοπείο, αντί με το είδος χρήματος που επιθυμεί ο πωλητής.[1] Κατά συνέπεια, ο Paul ενδέχεται να μη λάβει τις 1.050 ουγγιές αργύρου που συμφώνησε να καταβάλει ο John· το σημαντικότερο είναι ότι δεν θα μπορούσε να επιβάλει την εκτέλεση της αρχικής σύμβασής του με τον John.

Οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής θα αποτελούσαν απλώς μια περιπλοκή των ανταλλαγών, αν δεν υπήρχε μια πρόσθετη διάταξη που σχεδόν πάντοτε συνδυάζεται μαζί τους. Πράγματι, οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής καθιερώνουν συνήθως μια νομική, ή «διά κρατικής επιταγής», ισοδυναμία μεταξύ του προνομιούχου χρήματος —του προνομιούχου πιστοποιητικού χρήματος— και άλλων μορφών χρήματος και πιστοποιητικών χρήματος. Σκοπός αυτής της ρύθμισης είναι να επιτρέψει στους οφειλέτες, μεταξύ των οποίων συνήθως συγκαταλέγεται η κυβέρνηση, να ωφεληθούν εις βάρος των πιστωτών τους. Ας δούμε πώς λειτουργεί αυτό.

Η προαναφερθείσα ισοδυναμία διά κρατικής επιταγής λειτουργεί όπως ένας έλεγχος τιμών που καθορίζει μια νόμιμη ή επιβαλλόμενη τιμή. Όσο η επιβαλλόμενη τιμή συμπίπτει με την αγοραία τιμή, όλα βαίνουν καλώς. Αλλά μόλις οι δύο τιμές αποκλίνουν, οι άνθρωποι παύουν να χρησιμοποιούν το μέταλλο που στην πραγματικότητα έχει μεγαλύτερη αξία απ' όση του αποδίδεται σύμφωνα με το γράμμα του νόμου.

Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι τόσο ο χρυσός όσο και ο άργυρος αποτελούν νόμιμο μέσο πληρωμής στην Πρωσία, με ισοτιμία διά κρατικής επιταγής 1 προς 20. Ας υποθέσουμε ακόμη ότι η αγοραία ισοτιμία είναι 1 προς 15. Αυτό σημαίνει ότι όσοι οφείλουν 20 ουγγιές αργύρου μπορούν να εκπληρώσουν την υποχρέωσή τους καταβάλλοντας μόνον 1 ουγγιά χρυσού, μολονότι έτσι πληρώνουν κατά 33 τοις εκατό λιγότερο απ' όσο θα έπρεπε να πληρώσουν στην ελεύθερη αγορά. Οι Πρώσοι θα πάψουν επομένως να συνάπτουν νέες συμβάσεις που προβλέπουν πληρωμές σε άργυρο, ώστε να προστατευθούν από το ενδεχόμενο να πληρωθούν σε χρυσό· αντιθέτως, θα αρχίσουν να προβλέπουν εξαρχής πληρωμές σε χρυσό σε όλες τις μελλοντικές συμβάσεις. Και ένας άλλος

μηχανισμός λειτουργεί προς την ίδια κατεύθυνση. Οι άνθρωποι θα πωλούν τον άργυρό τους σε κατοίκους άλλων χωρών, ας πούμε της Αγγλίας, όπου δεν επιβάλλεται η πρωσική ισοτιμία διά κρατικής επιταγής και όπου μπορούν επομένως να αποκτήσουν περισσότερο χρυσό για τον άργυρό τους. Το τελικό αποτέλεσμα είναι ότι ο άργυρος εξαφανίζεται από την κυκλοφορία στην Πρωσία και μόνον ο χρυσός εξακολουθεί να χρησιμοποιείται στις εγχώριες πληρωμές. Το υπερτιμημένο χρήμα —εδώ, ο χρυσός— εκτοπίζει από την αγορά το υποτιμημένο χρήμα —εδώ, τον άργυρο. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται «νόμος του Gresham».[2]

Βλέπουμε, λοιπόν, πώς οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής συνεπάγονται πληθωρισμό του νομικά προνομιούχου χρήματος, επειδή αυτό το χρήμα παράγεται και διακρατείται σε μεγαλύτερες ποσότητες απ' όσες θα υπήρχαν χωρίς τον έλεγχο της τιμής. Αλλά οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής συνεπάγονται επίσης ταυτόχρονο αποπληθωρισμό των άλλων μορφών χρήματος και πιστοποιητικών χρήματος. Στο παραπάνω παράδειγμα, συνεπάγονταν πληθωρισμό του χρυσού και αποπληθωρισμό του αργύρου.

Ποιες είναι οι οικονομικές συνέπειες; Κατ' αρχάς, σημειώστε ότι ο χρυσός έχει πολύ μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη ανά μονάδα βάρους από τον άργυρο. Κατά συνέπεια, το νέο νόμισμα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ευχέρεια για την αγορά βιβλίων ή τροφίμων· και είναι εντελώς ακατάλληλο για την πληρωμή ενός φλιτζανιού καφέ ή ενός παγωτού. Η συνήθης λύση σε αυτού του είδους το πρόβλημα είναι η χρήση υποκατάστατων χρήματος. Οι συμμετέχοντες στην αγορά θα εγκαταλείψουν τη χρήση των πολύτιμων μετάλλων και θα καταφύγουν σε κέρματα συμβολικής αξίας ή σε τραπεζογραμμάτια για τις καθημερινές τους ανταλλαγές.

Αυτή η τάση ενισχύεται από το γεγονός ότι η διαδικασία νομισματικής υποκατάστασης απαιτεί χρόνο. Η θέσπιση ενός νόμου περί νόμιμου μέσου πληρωμής έχει άμεσες επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι *αποτιμούν* τις εμπλεκόμενες μορφές χρήματος, ενώ η αντικατάσταση της μίας από την άλλη απαιτεί χρόνο. Στο παράδειγμά μας, ενώ η εξαγωγή αργύρου απαιτεί χρόνο, οι άνθρωποι θα πάψουν αμέσως να τον χρησιμοποιούν στις καθημερινές ανταλλαγές· με άλλα λόγια, η θέσπιση του νόμου περί νόμιμου μέσου πληρωμής αυξάνει τη ζήτηση αργύρου με δεδομένη την προσφορά του. Αυτό θα συνεπάγεται απότομη πτώση των τιμών που καταβάλλονται σε άργυρο για άλλα αγαθά —τεράστια αύξηση της αγοραστικής δύναμης του αργύρου. Επομένως, τέτοιοι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής αναγκάζουν τους συμμετέχοντες στην αγορά να προσαρμοστούν σε μια περισσότερο ή λιγότερο σοβαρή πτώση του επιπέδου των τιμών.

Ένα χαμηλότερο επίπεδο τιμών δεν παρουσιάζει *καθαυτό* κανένα μειονέκτημα. Ωστόσο, η διαδικασία που οδηγεί στο χαμηλότερο επίπεδο τιμών συνεπάγεται καταστροφή και δυσχέρειες για οφειλέτες και επιχειρηματίες που δεν προέβλεψαν αυτή την εξέλιξη. Οι περισσότεροι οφειλέτες δεν θα μπορούν να εξοφλήσουν το ονομαστικό χρέος που ανέλαβαν σε υψηλότερο επίπεδο τιμών με το εισόδημα που μπορεί να αποκτηθεί στο νέο, χαμηλότερο επίπεδο τιμών. Το σύνηθες αποτέλεσμα είναι η πτώχευση. Και οι επιχειρηματίες που δεν διέθεταν την απαιτούμενη πρόβλεψη θα βρεθούν σε πολύ παρόμοιες περιστάσεις. Έχουν αγοράσει συντελεστές παραγωγής στο παλαιό, υψηλότερο επίπεδο τιμών, υποθέτοντας ότι θα μπορούσαν να πωλήσουν σε αντίστοιχα υψηλές τιμές. Αλλά η νομισματική υποκατάσταση τους αναγκάζει να πωλήσουν τα προϊόντα τους στο νέο, χαμηλότερο επίπεδο τιμών. Το αποτέλεσμα είναι μειωμένα κέρδη ή ακόμη και ζημίες και πτώχευση.

Υπό τέτοιες περιστάσεις, οι επιχειρηματίες θα είναι περισσότερο πρόθυμοι από ποτέ να χρησιμοποιήσουν μέσα ανταλλαγής που μπορούν να υποκαταστήσουν αμέσως τον άργυρο, ο οποίος τώρα ξαφνικά αποσύρεται από τις συναλλαγές. Μία λύση είναι η εισαγωγή χρυσού. Αλλά όταν οι σχετικές ποσότητες είναι μεγάλες, τέτοιες εισαγωγές απαιτούν σημαντική οργανωτική και μεταφορική προσπάθεια που δεν μπορεί να διευθετηθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα. Οι εισαγωγές χρυσού θα μπορούσαν επομένως να αποτελέσουν βραχυχρόνια λύση μόνον υπό τόσο ειδικές συνθήκες, ώστε δεν χρειάζεται να ασχοληθούμε μαζί τους. Στην πραγματικότητα, τα μόνα γνωστά τεχνικά μέσα για την άμεση αντικατάσταση της εξαφανιζόμενης κυκλοφορίας αργύρου στο παράδειγμά μας είναι το πιστωτικό χρήμα και η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά. Οι καταθέσεις όψεως και τα τραπεζογραμμάτια μπορούν να παραχθούν από τη μια μέρα στην άλλη σε σχεδόν απεριόριστες ποσότητες και με πρακτικά μηδενικό κόστος. Αυτό ακριβώς αναζητούν οι επιχειρηματίες σε μια κατάσταση μεγάλης πτώσης του επιπέδου των τιμών. Αρχίζουν επομένως να χρησιμοποιούν την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά σε μεγαλύτερη έκταση από πριν.

Δεδομένων αυτών των ολέθριων συνεπειών, τίθεται το ερώτημα γιατί οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής δοκιμάστηκαν τόσο συχνά στην ιστορία των νομισματικών θεσμών. Υπάρχουν δύο πιθανές απαντήσεις: άγνοια της πολιτικής ηγεσίας ή αναίσχυντη αδικία. Πολλοί οικονομικοί ιστορικοί επέλεξαν την πρώτη εκδοχή. Παρουσίασαν βασιλιάδες, ηγεμόνες και δημοκρατικά κοινοβούλια, από την Αναγέννηση έως τον δέκατο ένατο αιώνα, ως καλοπροαίρετους μεταρρυθμιστές που αγνοούσαν τα νομισματικά ζητήματα και, ειδικότερα, τη λειτουργία των νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής. Αλλά αυτή δεν φαίνεται πειστική απάντηση. Σχεδόν όλοι οι πολιτικοί ηγέτες του δυτικού κόσμου απολάμβαναν τις υπηρεσίες καταρτισμένων συμβούλων. Μετά τον δέκατο τέταρτο αιώνα, ασφαλώς δεν υπήρχε μεγάλη έλλειψη γνώσεων σε αυτά τα ζητήματα. Είναι επομένως πιθανότερο ότι οι πολιτικοί ηγέτες του παρελθόντος θέσπιζαν σκόπιμα νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής για να αποκομίσουν προσωπικό κέρδος από την εξαγωγή του υποτιμημένου χρήματος και από τη δυνατότητα μείωσης των χρεών που είχαν συναφθεί σε αυτό το χρήμα. Ο Nicholas Oresme περιέγραψε ρητά αυτή ακριβώς τη δυνατότητα όταν εξέταζε τη νόμιμη σχέση ανταλλαγής μεταξύ χρυσού και αργύρου. Υποστήριζε ότι αυτή η σχέση έπρεπε πάντοτε να ακολουθεί την αγοραία τιμή. Διαφορετικά, η κυβέρνηση θα μπορούσε να εκμεταλλευθεί τη διαφορά μεταξύ της νόμιμης και της αγοραίας τιμής προς όφελός της. Αυτό θα ήταν άδικο, ακόμη και τυραννικό.[3]

2. Διμεταλλισμός

Όταν οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής καθιερώνουν σχέσεις ανταλλαγής διά κρατικής επιταγής μεταξύ νομισμάτων από διαφορετικά πολύτιμα μέταλλα, το προκύπτον νομισματικό σύστημα ονομάζεται διμεταλλισμός.[4] Συνήθως ο διμεταλλισμός ενυπάρχει στη διάρθρωση νομισματικών συστημάτων που περιλαμβάνουν νομίσματα από διαφορετικά πολύτιμα μέταλλα. Αυτό συνέβαινε, για παράδειγμα, στην αρχαία Ρώμη από τον δεύτερο αιώνα π.Χ., στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στη Δυτική Ευρώπη από την Αναγέννηση και εξής. Η λειτουργία του νόμου του Gresham δεν ήταν συχνά ορατή σε αυτά τα παλαιά συστήματα, επειδή οι υποτιμημένες μορφές χρήματος δεν χρησιμοποιούνταν πράγματι εξαρχής. Για παράδειγμα, όταν η αρχαία Ρώμη εισήγαγε —υποτιμημένα— χρυσά και αργυρά νομίσματα στο νομισματικό της σύστημα, διέθετε ήδη ορειχάλκινο νόμισμα, και τα —υπερτιμημένα— ορειχάλκινα νομίσματα συνέχισαν να κυκλοφορούν

μετά τη μεταρρύθμιση. Αυτό ήταν, ασφαλώς, σύμφωνο με τον νόμο του Gresham, αλλά η λειτουργία του νόμου ήταν αόρατη επειδή τίποτε δεν άλλαζε.

Αντιθέτως, η νεότερη ιστορία γνωρίζει αρκετές θεαματικές εκδηλώσεις του νόμου του Gresham. Μια περίφημη περίπτωση στην οποία ο διμεταλλισμός συνεπαγόταν πληθωρισμό και αποπληθωρισμό διά κρατικής επιταγής ήταν η βρετανική νομισματική μεταρρύθμιση του 1717, όταν ο Isaac Newton ήταν διευθυντής του Νομισματοκοπείου. Ο Newton πρότεινε μια ισοτιμία διά κρατικής επιταγής μεταξύ της γκινέας —χρυσού νομίσματος— και του σελινίου —αργυρού νομίσματος— σχεδόν ίση με την τρέχουσα αγοραία ισοτιμία. Ωστόσο, το κοινοβούλιο, προφανώς για να «στρογγυλοποιήσει προς τα πάνω» την ισοτιμία του χρυσού, θέσπισε μια ισοτιμία σημαντικά υψηλότερη από την αγοραία.[5] Και τότε ορισμένοι άνθρωποι σε προνομιακή θέση βοήθησαν τους Βρετανούς πολίτες να αντικαταστήσουν το αργυρό τους νόμισμα με χρυσό.

Αλλά δεν ήταν μόνον αυτό. Ο αποπληθωρισμός που προέκυψε αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα ενίσχυσης της χρήσης τραπεζογραμματίων με κλασματικά αποθεματικά στο Ηνωμένο Βασίλειο. Ανάγκασε τους επιχειρηματίες να μειώσουν αρκετά δραστικά τις τιμές τους, ώστε να προσαρμοστούν στη μειωμένη ποσότητα χρήματος. Πολλοί βρέθηκαν στα πρόθυρα της πτώχευσης και, έτσι, αναζήτησαν κάθε λογής λύσεις. Η αποδοχή τραπεζογραμματίων ήταν μια πρόσφορη λύση. Αρχικά, οι επιχειρηματίες μπορεί να πίστευαν ότι επρόκειτο απλώς για ένα βραχυχρόνιο τέχνασμα, που θα κάλυπτε το διάστημα ώσπου να καταστεί ξανά διαθέσιμο περισσότερο μεταλλικό χρήμα στη χώρα. Αλλά το διμεταλλικό καθεστώς διατηρήθηκε, περιορίζοντας την προσφορά χρήματος κάτω από το επίπεδο στο οποίο θα έφθανε διαφορετικά· και έτσι η χρήση τραπεζογραμματίων μετατράπηκε σε ολοένα και πιο διαδεδομένο θεσμό.

Οι εξελίξεις ήταν πολύ παρόμοιες στις ΗΠΑ. Το 1792, το Κογκρέσο των ΗΠΑ ψήφισε την καθιέρωση ενός διμεταλλικού συστήματος που όριζε τη σχέση ανταλλαγής μεταξύ χρυσού και αργύρου σε 1 προς 15. Η αγοραία ισοτιμία, όμως, ήταν 1 προς 15,5, και ύστερα από λίγα χρόνια ο τεχνητά υποτιμημένος χρυσός είχε σχεδόν εξαφανιστεί από την κυκλοφορία. Όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο, ορισμένοι αποκόμισαν μεγάλα κέρδη βοηθώντας τους Αμερικανούς να ανταλλάξουν χρυσό με άργυρο, ενώ η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά άνθησε χάρη στον τεχνητό αποπληθωρισμό. Αυτή η επιχείρηση πρέπει να ήταν τόσο κερδοφόρα, ώστε λίγες δεκαετίες αργότερα έπρεπε να επαναληφθεί, μόνο που αυτή τη φορά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ο αμερικανικός νόμος περί νομισματοκοπής του 1834 καθόρισε τη νόμιμη σχέση ανταλλαγής μεταξύ χρυσού και αργύρου σε 1 προς 16, και τώρα ολόκληρο το αργυρό νόμισμα της χώρας αντικαταστάθηκε από χρυσό. Και πάλι υπήρχαν πρόθυμοι αρωγοί, ενώ η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά δέχθηκε άλλη μία τονωτική ένεση.

Κατά το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, ο διμεταλλισμός βρήκε αρκετούς υποστηρικτές μεταξύ καλοπροαίρετων ανθρώπων που επιδίωκαν να αντιταχθούν στο μεγάλο νομισματικό ρεύμα της εποχής: την τάση να καταστεί ο χρυσός το μονοπωλιακό χρήμα σε όλες τις χώρες. Η καταναγκαστική απονομισματοποίηση του αργύρου ήταν βέβαιο ότι θα περιόριζε πολύ σημαντικά την προσφορά χρήματος —άλλη μία περίπτωση αποπληθωρισμού διά κρατικής επιταγής. Η αντίθεση σε αυτά τα σχέδια ήταν επομένως απολύτως εύλογη και θεμιτή. Αλλά η κατάλληλη λύση δεν ήταν η καθιέρωση μιας ισοτιμίας διά κρατικής επιταγής μεταξύ χρυσού και αργύρου —ο διμεταλλισμός—, αλλά να επιτρέπεται η παραγωγή και η χρήση τόσο του χρυσού όσο και του αργύρου με ελεύθερα κυμαινόμενες ισοτιμίες —παράλληλοι κανόνες.

3. Προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για πιστοποιητικά χρήματος

Οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής για πιστοποιητικά χρήματος καθιερώνουν νομική ισοδυναμία μεταξύ των πιστοποιητικών και του υποκείμενου χρήματος, μαζί με την υποχρέωση των πιστωτών να αποδέχονται τα πιστοποιητικά για ολόκληρο το ονομαστικό τους ποσό.[6] Ας υποθέσουμε ότι ο Brown πωλεί το σπίτι του στον Black έναντι 1.000 ουγγιών χρυσού. Αν τα γραμμάτια της Yellow Bank έχουν την ιδιότητα του νόμιμου μέσου πληρωμής, τότε ο Black μπορεί να εκπληρώσει την υποχρέωσή του πληρώνοντας με πιστοποιητικά χρήματος της Yellow Bank αντίστοιχου ποσού, ακόμη και αν η σύμβασή του με τον Brown προβλέπει πληρωμή σε μετρητά.

Αυτό φαίνεται να μην παρουσιάζει πρόβλημα όσον αφορά τα γνήσια πιστοποιητικά χρήματος. Τι διαφορά θα μπορούσε να έχει για έναν άνθρωπο αν κατέχει 1 ουγγιά άκοπου χρυσού ή ένα γνήσιο πιστοποιητικό για 1 ουγγιά χρυσού; Κι όμως, έχει διαφορά. Στο παραπάνω παράδειγμά μας, η ζήτηση για πιστοποιητικά της Yellow Bank είναι υψηλότερη απ' όσο θα ήταν διαφορετικά. Το λιγότερο που μπορούμε επομένως να πούμε είναι ότι οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής διογκώνουν ένα είδος νομισματικής υπηρεσίας —τα τραπεζογραμμάτια— εις βάρος άλλων. Η ζήτηση για τραπεζογραμμάτια είναι υψηλότερη απ' όσο θα ήταν στην ελεύθερη αγορά.

Οι άνθρωποι συνήθως έχουν βάσιμο λόγο όταν χρησιμοποιούν άκοπο πολύτιμο μέταλλο αντί για νομίσματα ή νομίσματα αντί για τραπεζογραμμάτια ή τα γραμμάτια της τράπεζας Α αντί για εκείνα της τράπεζας Β. Υπήρχε λόγος για τον οποίο ο Brown όρισε πληρωμή σε χρυσό και όχι σε γραμμάτια της Yellow Bank. Τα πιστοποιητικά είναι ζήτημα εμπιστοσύνης, και η εμπιστοσύνη δεν μπορεί να επιβληθεί με διάταγμα. Όπου η εμπιστοσύνη απουσιάζει ή κατανέμεται άνισα, δεν υπάρχει πραγματική ισότητα μεταξύ των διαφορετικών χρηματικών αντικειμένων. Συνεπώς, η προνομιακή μεταχείριση ενός πιστοποιητικού μέσω νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής διαταράσσει την ισορροπία που θα είχε διαμορφωθεί στην αγορά. Προκύπτει τότε πληθωρισμός πιστοποιητικών και αποπληθωρισμός άκοπου πολύτιμου μετάλλου. Τα πιστοποιητικά απολαμβάνουν ευρύτερη κυκλοφορία απ' όση θα δικαιολογούσε από μόνη της η εμπιστοσύνη που τους δείχνουν οι συμμετέχοντες στην αγορά. Αν ο νόμος υποχρεώνει τον Brown να δέχεται τραπεζογραμμάτια που δεν επιθυμεί, ενδέχεται κάποια στιγμή να αρνηθεί ορισμένες ανταλλαγές που θα πραγματοποιούσε σε μια ελεύθερη αγορά. Οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής τείνουν επομένως να περιορίζουν την κοινωνική συνεργασία και να φτωχαίνουν την κοινωνία.

Είναι αλήθεια ότι, στην περίπτωση των γνήσιων πιστοποιητικών χρήματος, η ποσοτική διάσταση αυτών των επιδράσεων είναι αμελητέα. Ωστόσο, οι επιδράσεις υπάρχουν και, από ηθική άποψη, αυτή η περίπτωση δεν διαφέρει ως προς το είδος της από άλλες περιπτώσεις στις οποίες η ποσοτική επίδραση των νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη.

Τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής έχουν πράγματι σημαντική ποσοτική επίδραση όταν παραχωρούνται σε *ψευδή* πιστοποιητικά. Παραπάνω παρατηρήσαμε ότι η απλή νομιμοποίηση ψευδών πιστοποιητικών χρήματος δεν μπορούσε *καθαυτή* να οδηγήσει σε πληθωρισμό μεγάλης κλίμακας, όσο οι συμμετέχοντες στην αγορά ήταν ελεύθεροι να εγκαταλείπουν τα ψευδή πιστοποιητικά και να στρέφονται σε καλύτερα ή να απαιτούν πληρωμές σε άκοπο πολύτιμο μέταλλο. Ακόμη και η εισαγωγή μονοπωλιακών προνομίων δεν ανοίγει διάπλατα τον δρόμο στον πληθωρισμό, επειδή το μονοπώλιο δεν θίγει τη δυνατότητα των συμμετεχόντων στην αγορά να τα

αποτιμούν όπως κρίνουν σκόπιμο. Ωστόσο, όλοι αυτοί οι φραγμοί στον πληθωρισμό καταρρέουν όταν τα ψευδή πιστοποιητικά χρήματος προστατεύονται από νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής.

Ας εξετάσουμε το ακόλουθο παράδειγμα. Πριν από τη θέσπιση νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής, η Red Bank λειτουργούσε με αναλογία αποθεματικών 20 τοις εκατό. Τώρα η κυβέρνηση καθιστά τα γραμμάτιά της νόμιμο μέσο πληρωμής και, έτσι, αυξάνει τεχνητά τη ζήτηση για αυτά· με άλλα λόγια, οι ιδιοκτήτες αυτών των γραμματίων τα εξαργυρώνουν λιγότερο συχνά. Ας υποθέσουμε ότι, ως συνέπεια της μειωμένης ζήτησης εξαργύρωσης, τα ταμειακά αποθέματα της Red Bank αυξάνονται κατά 2.000 ουγγιές χρυσού. Με αναλογία αποθεματικών 20 τοις εκατό, αυτό σημαίνει ότι η Red Bank μπορεί να εκδώσει πρόσθετα τραπεζογραμμάτια για 10.000 ουγγιές χρυσού.

Η λειτουργία της διαδικασίας της αγοράς διαστρέφεται. Ενώ στην ελεύθερη αγορά υπάρχει τάση να χρησιμοποιούνται τα καλύτερα διαθέσιμα προϊόντα, οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής, σε συνδυασμό με τα ψευδή πιστοποιητικά, υποκινούν έναν ανταγωνισμό προς τα κάτω. Εφόσον όλα τα πιστοποιητικά χρήματος είναι ίσα ενώπιον του νόμου και επειδή η διάταξη περί νόμιμου μέσου πληρωμής υπερισχύει της ιδιωτικής σύμβασης, κανένας χρήστης χρήματος δεν έχει συμφέρον να καταβάλει την υψηλότερη τιμή ενός γνήσιου πιστοποιητικού. Και, κατά συνέπεια, κανένας παραγωγός δεν έχει συμφέρον να κατασκευάζει τέτοια πιστοποιητικά· καθένας τους προσπαθεί πλέον να λειτουργεί με το χαμηλότερο δυνατό κόστος. Αργά ή γρήγορα όλοι πληρώνουν με νοθευμένα νομίσματα και γραμμάτια με κλασματικά αποθεματικά. Το άκοπο πολύτιμο μέταλλο εξαφανίζεται εντελώς από τη χρήση του κοινού· παρακρατείται —«αποθησαυρίζεται»— ή πωλείται στο εξωτερικό.

Αυτές είναι οι γενικές επιδράσεις που προκύπτουν όταν παραχωρούνται προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής σε ψευδή πιστοποιητικά χρήματος. Υπάρχουν όμως και ειδικές επιδράσεις που εξαρτώνται από τον τύπο του πιστοποιητικού. Οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής έχουν διαφορετικές συνέπειες όταν εφαρμόζονται σε πιστοποιητικά υλικά ενσωματωμένα στο νομισματικό μέταλλο —τυπική περίπτωση: τα νοθευμένα νομίσματα— απ' ό,τι όταν εφαρμόζονται σε εκείνα που δεν είναι υλικά ενσωματωμένα —τυπική περίπτωση: το τραπεζογραμμάτιο με κλασματικά αποθεματικά. Σε αυτές τις ειδικές επιδράσεις στρεφόμαστε τώρα.

Η περίπτωση των νοθευμένων νομισμάτων

Δεν υπάρχουν στοιχεία ότι οι ιδιώτες νομισματοκόποι δεν κατόρθωναν να αντέξουν τον ανταγωνισμό των ηγεμόνων και άλλων κυβερνήσεων σε πραγματικά ελεύθερες αγορές. Υπάρχει, όμως, στέρεη ιστορική τεκμηρίωση του τρόπου με τον οποίο οι κυβερνήσεις καταχράστηκαν την εμπιστοσύνη που τους έδειχναν οι πολίτες. Στην πραγματικότητα, δεν υπήρξε σχεδόν καμία δυναστεία που να μην καταχράστηκε με αυτόν τον τρόπο το μονοπώλιο της νομισματοκοπής της. Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι, μεσαιωνικοί ηγεμόνες, δούκες και αυτοκράτορες, καθώς και δημοκρατικά κοινοβούλια, νόθευσαν αδίστακτα τα νομίσματα της χώρας τους, γνωρίζοντας ότι ο νόμος επέβαλλε τα κακά νομίσματα στους υπηκόους τους με ονομαστική αξία καθορισμένη από την κυβέρνηση.[7]

Οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής εξαλείφουν όλα τα τεχνικά εμπόδια στην απεριόριστη νόθευση των νομισμάτων. Κάθε νόμισμα, όσο νοθευμένο κι αν είναι, πρέπει να γίνεται αποδεκτό ως πληρωμή για ολόκληρο το ονομαστικό του ποσό. Είναι επομένως δυνατόν τα νομίσματα να

νοθευτούν σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην περιέχουν πλέον ούτε ίχνος πολύτιμου μετάλλου. Μπορούν τότε να κατασκευάζονται από φθηνό μέταλλο, πράγμα που επιτρέπει την παραγωγή μεγάλων ποσοτήτων πριν αυτή πάψει να είναι κερδοφόρα. Ας εξετάσουμε την περίπτωση των ισπανικών νομισμάτων maravedi. Αρχικά, κατά τον Ώριμο Μεσαίωνα, ήταν αργυρά νομίσματα, αλλά στη συνέχεια οι Ισπανοί βασιλείς τα νόθευσαν σε τέτοιο βαθμό ώστε, μέχρι τα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα, ήταν αμιγώς χάλκινα, χωρίς ίχνος αργύρου. Το παράδειγμα δείχνει ότι τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για τα νοθευμένα νομίσματα αποτελούν σημαντική πηγή εσόδων για την κυβέρνηση. Ωστόσο, παρουσιάζουν τρία μεγάλα μειονεκτήματα από τη σκοπιά της κυβέρνησης.

Πρώτον, όπως επισημάναμε παραπάνω, η παραγωγή νοθευμένων νομισμάτων απαιτεί χρόνο. Είναι αδύνατον για την κυβέρνηση να αντικαταστήσει ολόκληρο το υπάρχον απόθεμα νομισμάτων με μία κίνηση. Συνεπώς, η σταδιακή εισαγωγή των νέων νοθευμένων νομισμάτων καθιστά ετερογενή την προσφορά χρήματος. Παλαιά ακέραια νομίσματα κυκλοφορούν πλάι σε νέα νοθευμένα. Όταν οι συμμετέχοντες στην αγορά αντιληφθούν τι συμβαίνει, θα αποθησαυρίζουν τα παλαιά νομίσματα και θα χρησιμοποιούν μόνο τα νέα για πληρωμές. Αλλά αυτό σημαίνει μια περισσότερο ή λιγότερο δραστική μείωση της προσφοράς χρήματος που είναι διαθέσιμη για ανταλλαγές —έναν αιφνίδιο, μεγάλο αποπληθωρισμό διά κρατικής επιταγής που συνεπάγεται τουλάχιστον προσωρινές δυσχέρειες, όχι μόνο για τις ιδιωτικές περιουσίες, αλλά και για τα δημόσια οικονομικά. Το πρόβλημα εξαφανίζεται μόνον όταν τα νομίσματα έχουν νοθευτεί τόσο πολύ ώστε να είναι εξ ολοκλήρου ονομαστικά —με μηδενική περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο. Αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους τα κρατικά νομισματοκοπεία, ακόμη και όταν τα νομίσματά τους απολάμβαναν προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής, τηρούσαν παραδοσιακά την ίδια μυστικότητα ως προς τη νόθευση με τους ιδιώτες παραχαράκτες.

Δεύτερον, τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για τα νοθευμένα νομίσματα μπορεί να ωφελούν τους οφειλέτες εις βάρος των πιστωτών.[8] Αυτός είναι, ασφαλώς, ένας από τους λόγους για τους οποίους οι κυβερνήσεις θεσπίζουν εξαρχής τέτοια προνόμια. Τους επιτρέπουν να απαλλαγούν από ένα περισσότερο ή λιγότερο μεγάλο μέρος των χρεών τους, εξαπατώντας τους πιστωτές τους. Το πρόβλημα είναι ότι τέτοια τεχνάσματα στρέφονται εναντίον εκείνων που τα χρησιμοποιούν. Πρώτον, τα σταθερά έσοδα της κυβέρνησης καταβάλλονται εφεξής και αυτά σε νοθευμένο νόμισμα. Και δεύτερον, όταν η κυβέρνηση αποκτήσει φήμη κακού οφειλέτη, γίνεται πολύ δύσκολο, αν όχι εντελώς αδύνατον, να εξασφαλίσει οποιαδήποτε πρόσθετη πίστωση.

Τρίτον, τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για τα νοθευμένα νομίσματα διαταράσσουν τις διεθνείς ανταλλαγές και, έτσι, θέτουν σε κίνδυνο τις μακροχρόνιες επενδύσεις στη χώρα όπου επιβάλλονται τα προνόμια. Ο Nicholas Oresme παρατηρούσε ότι οι ξένοι έμποροι και κεφαλαιούχοι αποφεύγουν μια τέτοια χώρα, επειδή «οι έμποροι, εφόσον οι λοιποί παράγοντες παραμένουν αμετάβλητοι, προτιμούν να κατευθύνονται σε εκείνους τους τόπους όπου λαμβάνουν ακέραιο και καλό χρήμα».[9] Αλλά ακόμη και οι πατριώτες εγχώριοι επιχειρηματίες δεν μπορούν, υπό τέτοιες περιστάσεις, να συνεχίσουν τις δραστηριότητές τους αν πρέπει να αγοράζουν τις προμήθειές τους από το εξωτερικό. Ο Oresme τόνιζε αυτό το σημείο:

> *Επιπλέον, σε ένα τέτοιο βασίλειο το εσωτερικό εμπόριο διαταράσσεται και παρεμποδίζεται με πολλούς τρόπους από τέτοιες μεταβολές και, όσο αυτές διαρκούν, οι χρηματικές πρόσοδοι, οι ετήσιες παροχές, τα μισθώματα, οι εισφορές και τα συναφή δεν μπορούν να καθοριστούν ή να αποτιμηθούν ορθά και δίκαια, όπως είναι γνωστό. Ούτε μπορούν να δανείζονται χρήματα ή να παρέχεται πίστωση με*

> *ασφάλεια. Πράγματι, πολλοί αρνούνται να παράσχουν αυτή τη βοήθεια αγάπης εξαιτίας τέτοιων αλλοιώσεων.*[10]

Υπάρχει επίσης μια τέταρτη συνέπεια της παραχώρησης προνομίων νόμιμου μέσου πληρωμής για νοθευμένα νομίσματα, εφόσον αυτά τα προνόμια, όπως υποθέσαμε μέχρι τώρα, παραχωρούνται αδιακρίτως. Η συνέπεια είναι ότι τα νομίσματα δεν μπορούν πλέον να παράγονται σε ανταγωνιστική βάση χωρίς να καταστρέφεται το νόμισμα. Όταν ένας παραγωγός νομισμάτων μπορεί να νοθεύει το προϊόν του απεριόριστα και να το διοχετεύει στους άλλους συμμετέχοντες στην αγορά, ο ανταγωνισμός προς τα κάτω δεν έχει κανένα σημείο παύσης πριν από την αποφασιστική απόρριψη κάθε περαιτέρω έμμεσης ανταλλαγής από τους πολίτες, δηλαδή πριν από την πλήρη αποσύνθεση της αγοράς. Αυτός είναι, και πάλι, ο λόγος για τον οποίο τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής παραχωρήθηκαν σπανίως υπό τέτοιες συνθήκες.[11]

Η περίπτωση των τραπεζογραμματίων με κλασματικά αποθεματικά

Κανένα από τα προαναφερθέντα μειονεκτήματα δεν υπάρχει όταν οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής προστατεύουν πιστοποιητικά με κλασματικά αποθεματικά, και ιδίως τραπεζογραμμάτια με κλασματικά αποθεματικά.[12] Ο λόγος είναι ότι τα τραπεζογραμμάτια δεν είναι υλικά ενσωματωμένα στο νομισματικό μέταλλο.

Αν οι νομισματικές αρχές ενός δουκάτου αποφασίσουν να νοθεύσουν τα νομίσματα κατά το ένα τρίτο, τότε τα νέα νομίσματα περιέχουν κατά 33 τοις εκατό λιγότερο καθαρό μέταλλο από τα παλαιά. Όπως επισημάναμε, αυτό καθιστά ετερογενές το νόμισμα του δουκάτου και, έτσι, συνεπάγεται αποπληθωρισμό. Αλλά αν τα *τραπεζικά αποθεματικά* αυτού του δουκάτου μειωθούν κατά το ένα τρίτο, αυτό επηρεάζει όλα τα τραπεζογραμμάτια με τον ίδιο τρόπο. Το νόμισμα δεν γίνεται ετερογενές και, εξίσου σημαντικό, η δυνατότητα κάθε μεμονωμένου τραπεζογραμματίου να εξασφαλίζει στον ιδιοκτήτη του την πιστοποιημένη ποσότητα άκοπου πολύτιμου μετάλλου δεν θίγεται αναγκαστικά. Πράγματι, αν η ποσότητα των τραπεζογραμματίων διογκώνεται με επαρκή αυτοσυγκράτηση, μπορεί κάλλιστα να παραμένει δυνατή η εξαργύρωσή τους οποτεδήποτε έναντι της ίδιας ποσότητας άκοπου πολύτιμου μετάλλου όπως και πριν.[13] Τίποτε δεν διαταράσσει την ομαλή λειτουργία της αγοράς όσο τα αποθεματικά των τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά είναι αρκετά μεγάλα ώστε να ικανοποιούν όλες τις εκάστοτε απαιτήσεις εξαργύρωσης.

Συνεπώς, όταν τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής εφαρμόζονται σε τραπεζογραμμάτια —ή σε οποιαδήποτε άλλα πιστοποιητικά χρήματος που δεν είναι υλικά ενσωματωμένα στο νομισματικό μέταλλο—, δεν προκαλούν τις αποπληθωριστικές τάσεις που εμφανίζονται στην περίπτωση των νοθευμένων νομισμάτων. Δεν μειώνουν τις *άλλες* πηγές εισοδήματος της κυβέρνησης· δεν θέτουν σε κίνδυνο τις διεθνείς ανταλλαγές· δεν ζημιώνουν τους πιστωτές της κυβέρνησης· και δεν εμποδίζουν την ανταγωνιστική παραγωγή τραπεζογραμματίων.

Είναι αλήθεια ότι η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά που προστατεύεται από νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής αποτελεί ανταγωνισμό προς τα κάτω. Κάθε τραπεζίτης έχει κίνητρο να μειώσει τα αποθεματικά του —να διογκώσει την ποσότητα των γραμματίων του— όσο το δυνατόν περισσότερο. *Υπάρχει* όμως ένα λογικό σημείο παύσης πριν από την πλήρη διάλυση των χρηματικών ανταλλαγών. Κάθε τραπεζίτης μπορεί να παραμένει σε λειτουργία μόνον όσο είναι σε θέση να εξαργυρώνει τα γραμμάτιά του. Επειδή οι πελάτες του έχουν το δικαίωμα να απαιτούν την εξαργύρωση των γραμματίων σε άκοπο πολύτιμο μέταλλο και επειδή ορισμένοι ασκούν αυτό το

δικαίωμα, πρέπει να διατηρεί τις εκδόσεις των γραμματίων του εντός στενών ορίων, με μεγαλύτερη ή μικρότερη σύνεση. Το νομισματικό σύστημα στο σύνολό του είναι επομένως ιδιαίτερα πληθωριστικό, αλλά ο πληθωρισμός εξακολουθεί να περιορίζεται.

Αυτά τα γεγονότα είναι κρίσιμα για την κατανόηση των τελευταίων τριακοσίων ετών της νομισματικής ιστορίας της Δύσης. Ο λόγος για τον οποίο οι κυβερνήσεις εγκατέλειψαν τη νόθευση και άρχισαν να συνεργάζονται με τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά ήταν η τεχνική υπεροχή αυτού του είδους πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής. Τους επέτρεπε να εξασφαλίζουν πρόσθετα έσοδα που δεν μπορούσαν να αντλήσουν από τους πολίτες τους μέσω φορολογίας, χωρίς όμως να μειώνουν τα άλλα έσοδά τους, χωρίς να ζημιώνουν τους πιστωτές τους, χωρίς να διαταράσσουν την ένταξη των χωρών τους στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και χωρίς να καταργούν εντελώς τον ανταγωνισμό στην τραπεζική.

Αυτά ήταν μεγάλα πλεονεκτήματα από τη σκοπιά της κυβέρνησης. Από τη σκοπιά των απλών πολιτών, το ζήτημα φαινόταν κάπως λιγότερο λαμπρό. Ο πληθωρισμός των τραπεζογραμματίων απομυζούσε από την υπόλοιπη οικονομία τουλάχιστον όσους πόρους θα απομυζούσε η νόθευση. Και καθιέρωνε μια μόνιμη συνεργασία μεταξύ κυβερνήσεων και τραπεζών. Η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά ενισχύει σημαντικά την πληθωριστική επίδραση των νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής. Και, αντιστρόφως, οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής αποτελούν ευεργέτημα για την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά.

4. Προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για το πιστωτικό χρήμα

Πολύ παρόμοιες παρατηρήσεις ισχύουν όταν παραχωρούνται προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής στο πιστωτικό χρήμα. Είδαμε ότι, σε μια ελεύθερη αγορά, το πιστωτικό χρήμα θα διαδραμάτιζε μάλλον ασήμαντο ρόλο λόγω του κινδύνου αθέτησης που ενέχει. Αν όμως οι συμμετέχοντες στην αγορά *υποχρεώνονται* από τον νόμο να το αποδέχονται αντί του φυσικού χρήματος, μπορεί να αποκτήσει ευρεία κυκλοφορία, ακριβώς επειδή είναι κατώτερο —αλλά και λιγότερο δαπανηρό— από τους φυσικούς ανταγωνιστές του. Και πάλι η λειτουργία της διαδικασίας της αγοράς διαστρέφεται· αρχίζει ένας ανταγωνισμός προς τα κάτω, χωρίς όμως τα μειονεκτήματα της νόθευσης.

5. Οικονομικοί κύκλοι

Όπως συμβαίνει με όλες τις μορφές πληθωρισμού, η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά —και το πιστωτικό χρήμα— που στηρίζεται σε προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής επιφέρει αθέμιτη αναδιανομή εισοδήματος· και επειδή δημιουργεί πολύ περισσότερο πληθωρισμό από οποιαδήποτε άλλη θεσμική διάταξη, η ποσοτική επίδραση μπορεί να είναι πολύ σημαντική. Η οικονομία της αγοράς μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ένας μεγάλος οργανισμός που εξυπηρετεί τις ανάγκες των καταναλωτών, όπως αυτές εκφράζονται μέσω χρηματικών πληρωμών. Όταν η οικονομία κατακλύζεται από γραμμάτια με κλασματικά αποθεματικά που αποτελούν νόμιμο μέσο πληρωμής, ολόκληρο το οικονομικό σώμα της κοινωνίας αρχίζει να εξυπηρετεί σε υπερβολικό βαθμό τις ανάγκες εκείνων που ελέγχουν τον τραπεζικό κλάδο. Ο Αμερικανός οικονομολόγος Frank Fetter παρατήρησε κάποτε ότι η ανεμπόδιστη οικονομία της αγοράς μοιάζει με δημοκρατική διαδικασία που ξεκινά από τη βάση. Μία δεκάρα, μία ψήφος στην αγορά.[14] Από αυτή την άποψη, η επιβολή

γραμματίων με κλασματικά αποθεματικά μέσω νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής δημιουργεί ψήφους στην αγορά εκ του μηδενός. Οι τραπεζίτες και οι πελάτες τους —συνήθως, πρωτίστως, η κυβέρνηση— διαθέτουν πολύ περισσότερες ψήφους απ' όσες θα διέθεταν σε μια ελεύθερη κοινωνία.[15]

Αλλά τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά προκαλούν και μια άλλη πολύ επιβλαβή επίδραση: τον οικονομικό κύκλο. Το θεμελιώδες πρακτικό πρόβλημα της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά είναι ότι η τράπεζα μπορεί να εξαργυρώσει μόνον τόσα από τα γραμμάτιά της όσα αντιστοιχούν στο χρήμα που διαθέτει στα θησαυροφυλάκιά της. Ας υποθέσουμε ότι η FR Bank έχει εκδώσει 1.000 «γραμμάτια FR μίας ουγγιάς αργύρου», υποσχόμενη να καταβάλει στον κομιστή κάθε γραμματίου μία ουγγιά αργύρου κατ' απαίτηση. Ας υποθέσουμε ακόμη ότι η Τράπεζα έχει διαθέσιμες μόνον 300 ουγγιές αργύρου για εξαργύρωση. Τότε είναι αδύνατον να ανταποκριθεί σε απαιτήσεις εξαργύρωσης από όλους τους ιδιοκτήτες των γραμματίων της. Στην πραγματικότητα, δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε απαιτήσεις εξαργύρωσης που υπερβαίνουν συνολικά τις 300 ουγγιές αργύρου. Επομένως, ολόκληρη η πρακτική της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά στηρίζεται στην υπόθεση ότι οι συμμετέχοντες στην αγορά δεν θα σπεύδουν να εξαργυρώσουν τα γραμμάτια μόλις τα λάβουν ως πληρωμή· ότι τουλάχιστον ορισμένοι θα τα διακρατούν, τουλάχιστον για κάποιο διάστημα. Αυτή η υπόθεση επαληθεύεται πολύ συχνά, ιδίως όταν τα γραμμάτια αυτά δεν είναι μόνον νόμιμα, αλλά προστατεύονται και από νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής. Ωστόσο, επειδή οι τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά κερδίζουν από τον πληθωρισμό, έχουν ισχυρό οικονομικό κίνητρο να επεκτείνουν τις εκδόσεις των γραμματίων τους· και με κάθε τέτοια επέκταση αυξάνεται η πιθανότητα αδυναμίας εξαργύρωσης. Ακόμη και αν ένας τραπεζίτης είναι ο ίδιος μάλλον συνετός, ο ανταγωνισμός των άλλων τραπεζιτών τον ωθεί να διογκώσει την προσφορά των γραμματίων του, ώστε να μη χάσει μερίδιο αγοράς προς όφελος αυτών των ανταγωνιστών. Και έτσι έρχεται η στιγμή που οι απαιτήσεις εξαργύρωσης σε χρήμα υπερβαίνουν το χρήμα που είναι διαθέσιμο στα θησαυροφυλάκια της τράπεζας. Η τράπεζα αδυνατεί να τις ικανοποιήσει. Πτωχεύει.

Εξαιτίας των πολλαπλών διασυνδέσεων μεταξύ τραπεζών, καθώς και μεταξύ τραπεζών και άλλων επιχειρήσεων, η πτώχευση μιας τράπεζας είναι πιθανό να πυροδοτήσει την κατάρρευση ολόκληρου του τραπεζικού κλάδου κλασματικών αποθεματικών. Αυτό έχει παρατηρηθεί πολλές φορές στην ιστορία της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά. Οι περισσότερες τραπεζικές κρίσεις του δέκατου ένατου αιώνα ήταν αυτού του είδους. Ομοίως, το διεθνές τραπεζικό σύστημα που συνήθως αποκαλείται «σύστημα του Bretton Woods» κατέρρευσε το 1971, όταν η αμερικανική Fed, η οποία εξαργύρωνε σε χρυσό τα τραπεζογραμμάτια δολαρίων που κατείχαν άλλες κεντρικές τράπεζες, αρνήθηκε κάθε περαιτέρω εξαργύρωση. Είναι αυτονόητο ότι μια γενική τραπεζική κρίση συνεπάγεται δυσχέρειες για όλους όσοι έχουν επενδύσει τις αποταμιεύσεις τους σε τραπεζικές καταθέσεις. Η κατάρρευση του τραπεζικού κλάδου συνοδεύεται επίσης από απότομη μείωση της προσφοράς χρήματος, επειδή οι άνθρωποι αρνούνται πλέον να χρησιμοποιούν τραπεζογραμμάτια, ακόμη και όσα αποτελούν νόμιμο μέσο πληρωμής, για οποιοδήποτε χρονικό διάστημα, και σπεύδουν να τα εξαργυρώσουν σε μεταλλικό χρήμα. Κατά συνέπεια, ασκείται ισχυρή καθοδική πίεση στις χρηματικές τιμές — όπως στους μισθούς—, η οποία αναγκάζει τους συμμετέχοντες στην αγορά να περάσουν από μια περισσότερο ή λιγότερο επώδυνη διαδικασία προσαρμογής. Η παραγωγή είναι πιθανό να διακοπεί προσωρινά· οι άνθρωποι είναι πιθανό να μείνουν προσωρινά άνεργοι.

Η ζημία μπορεί να είναι ακόμη μεγαλύτερη αν ο πληθωρισμός παραπλανήσει τους επιχειρηματίες ως προς το σύνολο των πόρων που είναι διαθέσιμοι για επενδυτικά σχέδια. Κάθε συνετός επιχειρηματίας πρέπει να διασφαλίζει ότι θα διαθέτει επαρκείς πόρους για να ολοκληρώσει το παραγωγικό του σχέδιο· διαφορετικά, όχι μόνο θα στερηθεί οποιαδήποτε έσοδα από τη λειτουργία του, αλλά θα χάσει και ολόκληρη την αρχική επένδυση. Αυτό το θεμελιώδες γεγονός τονίζεται από τον Jesus, όπως παραθέτει τα λόγια του ο άγιος Λουκάς:

> *Ποιος από εσάς, θέλοντας να χτίσει έναν πύργο, δεν κάθεται πρώτα να υπολογίσει το κόστος, για να δει αν έχει αρκετά για την ολοκλήρωσή του; Διαφορετικά, αφού βάλει τα θεμέλια και διαπιστώσει ότι δεν μπορεί να τελειώσει το έργο, όσοι το βλέπουν θα αρχίσουν να τον περιγελούν και να λένε: «Αυτός άρχισε να χτίζει, αλλά δεν είχε τους πόρους για να τελειώσει». (Κατά Λουκάν 14:28–30)*

Ο τρόπος για να διαπιστωθεί αν οι διαθέσιμοι πόροι επαρκούν για την ολοκλήρωση ενός έργου — όπως η κατασκευή ενός πύργου— είναι ο υπολογισμός του κόστους. Η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά, όμως, έχει τη δύναμη να *καθιστά παραπλανητικούς* τους υπολογισμούς κόστους και, έτσι, να παρακινεί τους επιχειρηματίες να θέτουν θεμέλια υπερβολικά μεγάλα για να ολοκληρωθούν τα αντίστοιχα έργα με τους πόρους που διαθέτει η κοινωνία. Αν οι τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά διαθέτουν τα τραπεζογραμμάτιά τους μέσω της πιστωτικής αγοράς και αν οι επιχειρηματίες που λαμβάνουν πίστωση δεν αντιλαμβάνονται ότι η πρόσθετη πίστωση δεν προέρχεται από πρόσθετες αποταμιεύσεις αλλά από πληθωρισμό, τότε το επιτόκιο είναι πιθανό να είναι χαμηλότερο απ' όσο θα ήταν σε κατάσταση ισορροπίας της αγοράς. Και επειδή το επιτόκιο αποτελεί βασική συνιστώσα του υπολογισμού των προοπτικών των επιχειρηματικών σχεδίων, εμφανίζονται ξαφνικά πολύ περισσότερα επενδυτικά σχέδια που φαίνονται κερδοφόρα, μολονότι στην πραγματικότητα δεν είναι. Όταν οι επιχειρηματίες αρχίζουν να επενδύουν *μαζικά* σε τέτοια σχέδια, η κρίση είναι εκ των προτέρων προδιαγεγραμμένη. Η ολοκλήρωση όλων αυτών των σχεδίων θα απαιτούσε πόρους που απλώς δεν υπάρχουν. Οι αναγκαίοι πόροι υπάρχουν μόνο στη φαντασία των επιχειρηματιών που εξέλαβαν την περισσότερη πίστωση ως περισσότερη αποταμίευση. Επιπλέον, ένα περισσότερο ή λιγότερο μεγάλο μέρος των πόρων που πράγματι υπάρχουν σπαταλάται πλέον σε σχέδια που δεν μπορούν να ολοκληρωθούν. Όταν εκδηλωθεί η κρίση, δεν υπάρχουν τότε απλώς προσωρινές διακοπές της παραγωγής. Αντιθέτως, πολλά σχέδια πρέπει να εγκαταλειφθούν εντελώς, και τα υλικά και ο χρόνος που αναλώθηκαν σε αυτά είναι πιθανό να έχουν χαθεί για πάντα.[16]

6. Ηθικός κίνδυνος, καρτελοποίηση και κεντρικές τράπεζες

Παραπάνω αναφέραμε ότι η πτώχευση μιας τράπεζας με κλασματικά αποθεματικά είναι πιθανό να πυροδοτήσει την πτώχευση πολλών άλλων τέτοιων τραπεζών. Ο λόγος είναι ότι, σε περιόδους έντονης εκροής από τα ταμειακά αποθέματα μιας τράπεζας, η τράπεζα στρέφεται στις άλλες για βραχυχρόνια πίστωση. Χρειάζεται μετρητά για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις εξαργύρωσης. Αν οι άλλες τράπεζες μπορούν να ικανοποιήσουν το αίτημά της, δεν εκδηλώνεται συστημική κρίση. Αν όμως χρειάζονται οι ίδιες τα μετρητά τους για τις καθημερινές απαιτήσεις εξαργύρωσης των *δικών τους* πελατών, δεν μπορούν να χορηγήσουν πρόσθετη πίστωση στην άλλη τράπεζα. Τότε η πρώτη τράπεζα πτωχεύει και αυτό προκαλεί αλυσιδωτή αντίδραση: πτώχευση ορισμένων από τις επιχειρήσεις με τις οποίες συνεργάζεται, πτώχευση ορισμένων συνεργατών αυτών των

επιχειρήσεων και, τελικά, πτώχευση άλλων τραπεζών που έχουν τοποθετήσει τα χρήματά τους σε αυτές τις επιχειρήσεις.

Συνεπώς, υπό καθεστώς τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά, οι τραπεζίτες έχουν ιδιαίτερα ισχυρό προσωπικό κίνητρο να στηρίζουν τους συναδέλφους τους σε περιόδους κρίσης εξαργύρωσης. Αν δεν μπορέσουν να σβήσουν τη φωτιά εκεί όπου εμφανίζεται αρχικά, υπάρχει κίνδυνος να εξαπλωθεί και στο δικό τους ίδρυμα. Είναι επομένως πιθανό να βοηθήσουν συναδέλφους τους που αντιμετωπίζουν δυσκολίες. Και είναι τόσο πιθανότερο να έχουν αυτή τη διάθεση όσο περισσότερο λειτουργούν και οι ίδιοι με χαμηλά ταμειακά αποθέματα.[17] Ωστόσο, αυτό το κίνητρο αλληλοϋποστήριξης είναι πολύ λιγότερο ευεργετικό από ευρύτερη κοινωνική άποψη απ' όσο θα μπορούσε κανείς να φανταστεί. Διότι οι λιγότερο υπεύθυνοι τραπεζίτες *γνωρίζουν* ότι αυτό το κίνητρο υπάρχει στους συναδέλφους τους. Γνωρίζουν ότι οι άλλοι τραπεζίτες θα πληρώσουν μέρος του λογαριασμού αν οι ίδιοι, οι ασύνετοι, λάβουν κακές αποφάσεις. Υπάρχει επομένως ένας ιδιαίτερος πειρασμός να διογκώνουν τις εκδόσεις των γραμματίων τους με ιδιαίτερα απερίσκεπτο τρόπο. Αυτό ακριβώς συνέβη σε πολλές περιόδους μη ρυθμιζόμενης τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά. Οι οικονομολόγοι αποκαλούν αυτόν τον πειρασμό να βάζουμε άλλους να πληρώνουν για τα δικά μας εγχειρήματα «ηθικό κίνδυνο».[18]

Δεν μπορούμε εδώ να παρουσιάσουμε εξαντλητικά τα προβλήματα της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά υπό νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής. Ας αναφέρουμε επομένως μόνον ορισμένες οργανωτικές ρυθμίσεις που, ιστορικά, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που μόλις επισημάναμε:

1. Οι τράπεζες μπορούν να συγκροτούν εκούσια καρτέλ που ρυθμίζουν τις εκδόσεις γραμματίων κάθε μέλους. Ουσιώδες στοιχείο ενός τέτοιου καρτέλ θα ήταν ότι μόνον τα μέλη του έχουν πρόσβαση στο διατραπεζικό σύστημα εκκαθάρισης.[19]
2. Ο οργανισμός εκκαθάρισης του καρτέλ μπορεί κατόπιν να μετατραπεί σε κοινό ταμειακό απόθεμα, από το οποίο μπορούν να αντλούν όλες οι τράπεζες-μέλη όταν αντιμετωπίζουν δυσχέρειες εξαργύρωσης. Είναι προφανές ότι, λόγω αυτής της ουσιώδους λειτουργίας, οι ιδιοκτήτες του κοινού αποθέματος διαθέτουν μεγάλη διαπραγματευτική ισχύ και δυνατότητα πολιτικής επιρροής επί των άλλων τραπεζών. Υπάρχει επομένως εδώ μια τάση αυθόρμητης δημιουργίας «κεντρικής τράπεζας» και ιεραρχικού τραπεζικού συστήματος.[20]
3. Όπου αποδείχθηκε αδύνατη η συγκρότηση εκούσιων καρτέλ, οι κυβερνήσεις καρτελοποίησαν τον τραπεζικό κλάδο μέσω περισσότερο ή λιγότερο αυστηρών νόμων, συχνά κατ' απαίτηση των ισχυρότερων τραπεζών.[21]

Και πάλι, δεν μπορούμε να επεκταθούμε σε αυτά τα ζητήματα θεωρίας και ιστορίας, τα οποία έχουν αναλυθεί αρκετά διεξοδικά σε άλλα έργα. Αυτό που θέλουμε να τονίσουμε είναι ότι τα χαρακτηριστικά θεσμικά γνωρίσματα των σημερινών τραπεζικών συστημάτων —ο εθνικός, ιεραρχικός και νομοθετικά ρυθμιζόμενος χαρακτήρας τους— κάθε άλλο παρά τυχαία είναι. Η καρτελοποίηση, η συγκέντρωση και η ρύθμιση του τραπεζικού κλάδου δεν είναι παρά οργανωτικές τεχνικές, όσο εσφαλμένες κι αν είναι, για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά υπό νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής.

7. Μονοπωλιακό νόμιμο μέσο πληρωμής

Μέχρι τώρα αναλύσαμε την οικονομική επίδραση των νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής υπό την υπόθεση ότι αυτοί οι νόμοι εφαρμόζονται χωρίς διακρίσεις σε περισσότερα πιστοποιητικά χρήματος. Αλλά αυτή η περίπτωση δεν διαδραματίζει σχεδόν κανέναν πρακτικό ρόλο.[22] Η υπόθεσή μας απλώς μας βοήθησε να προετοιμάσουμε την ανάλυση της σημαντικότερης περίπτωσης, στην οποία μόνον ένας τύπος πιστοποιητικού χρήματος αποτελεί νόμιμο μέσο πληρωμής. Σε αυτή την περίπτωση στρεφόμαστε τώρα.

Ας υποθέσουμε ότι στην όμορφη χώρα του Οζ παράγονται τρία διαφορετικά νομίσματα: το δουκάτο, το τάληρο και η γκινέα. Τώρα η κυβέρνηση καθιστά μόνον το δουκάτο νόμιμο μέσο πληρωμής, χωρίς όμως να απαγορεύει τη χρήση και την παραγωγή ταλήρων και γκινεών. Αν και τα τρία νομίσματα είναι γνήσια πιστοποιητικά χρήματος, η επίδραση αυτού του νόμου είναι πρακτικά μηδενική. Είναι αλήθεια ότι άνθρωποι που δεν εμπιστεύονται τα δουκάτα ή δεν τα επιθυμούν για κάποιον άλλο λόγο μπορούν τώρα να εξαναγκαστούν να τα αποδεχθούν· και ότι η απειλή αυτού του καταναγκασμού θα μειώσει, σε ορισμένες σπάνιες περιπτώσεις, την προθυμία αυτών των ανθρώπων να συμμετάσχουν στον καταμερισμό της εργασίας. Αλλά τέτοιες περιπτώσεις είναι πράγματι σπάνιες.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι η νόθευση είναι νόμιμη στο Οζ. Αν και τα τρία νομίσματα αποτελούσαν νόμιμο μέσο πληρωμής, οι παραγωγοί τους θα επιδίδονταν σε ανταγωνισμό προς τα κάτω, όπως είδαμε παραπάνω. Εφόσον όμως μόνον το δουκάτο αποτελεί νόμιμο μέσο πληρωμής, δεν υπάρχει ανταγωνισμός προς τα κάτω. Αντιθέτως, το δουκάτο αναλαμβάνει τώρα τον ρόλο προτύπου νόθευσης — καθορίζει έναν ρυθμό νόθευσης τον οποίο τα άλλα δύο νομίσματα πρέπει να ακολουθούν δουλικά. Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι το δουκάτο νοθεύεται σε τέτοιο βαθμό ώστε να περιέχει μόνον το 30 τοις εκατό της ονομαστικής του περιεκτικότητας σε καθαρό άργυρο. Τότε δεν έχει νόημα οι άλλοι παραγωγοί να νοθεύσουν ακόμη περισσότερο τα τάληρα και τις γκινέες, ας πούμε στο 20 τοις εκατό, επειδή όλοι θα αρνούνταν να δεχθούν αυτά τα κατώτερα νομίσματα ως πληρωμή για ολόκληρο το ονομαστικό τους ποσό. Αλλά ούτε θα είχε νόημα τα τάληρα και οι γκινέες να περιέχουν *περισσότερο* άργυρο, ας πούμε το 40 τοις εκατό της ονομαστικής ποσότητας, επειδή οι οφειλέτες θα μπορούσαν και πάλι να πληρώνουν με δουκάτα. Τότε κανείς δεν θα χρησιμοποιούσε ούτε τα τάληρα ούτε τις γκινέες· θα αποθησαυρίζονταν μόλις έβγαιναν από το νομισματοκοπείο ή θα εξάγονταν στο εξωτερικό.

Βλέπουμε, λοιπόν, πώς το μονοπώλιο καθιστά λειτουργικά τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής όταν εφαρμόζονται σε νοθευμένα νομίσματα. Γι' αυτό, ιστορικά, οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής εφαρμόζονταν στα νοθευμένα νομίσματα κατά κανόνα μόνο ως μονοπώλιο —ασφαλώς, ως μονοπώλιο του κρατικού νομισματοκοπείου. Σημειώστε όμως ότι τα άλλα μειονεκτήματα των προνομίων νόμιμου μέσου πληρωμής για τα νοθευμένα νομίσματα εξακολουθούν να υπάρχουν: ετερογένεια της προσφοράς νομισμάτων και αποπληθωρισμός διά κρατικής επιταγής, μείωση των κρατικών εσόδων, οικονομική καταστροφή των πιστωτών και διατάραξη του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Είδαμε ότι αυτά τα προβλήματα δεν υπήρχαν όταν οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής ευνοούσαν γραμμάτια με κλασματικά αποθεματικά —και άλλα νοθευμένα πιστοποιητικά χρήματος που δεν ήταν υλικά ενσωματωμένα στο άκοπο πολύτιμο μέταλλο. Ας

εξετάσουμε επομένως τώρα πώς το μονοπώλιο επηρεάζει τη λειτουργία ενός τραπεζικού συστήματος κλασματικών αποθεματικών.

Ας υποθέσουμε και πάλι ότι βρισκόμαστε στη χώρα του Οζ. Μόνο που αυτή τη φορά κανείς στο Οζ δεν κατασκευάζει μεταλλικά νομίσματα, αλλά υπάρχουν τρεις τράπεζες που εκδίδουν γραμμάτια τα οποία ονομάζονται λίρα, μάρκο και φράγκο. Τώρα η κυβέρνηση καθιστά μόνον τη λίρα νόμιμο μέσο πληρωμής, χωρίς όμως να απαγορεύει τη χρήση και την παραγωγή μάρκων και φράγκων. Αν και τα τρία τραπεζογραμμάτια είναι γνήσια πιστοποιητικά χρήματος, η επίδραση αυτού του νόμου είναι, και πάλι, ελάχιστη. Αντιθέτως, αν η πρακτική της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά ήταν νόμιμη στο Οζ, ένα μονοπωλιακό προνόμιο νόμιμου μέσου πληρωμής υπέρ της λίρας θα προκαλούσε πληθωρισμό της λίρας, όπως ακριβώς στην προηγούμενη περίπτωση υπήρχε πληθωρισμός νοθευμένων δουκάτων.

Εδώ, όμως, σταματούν οι ομοιότητες. Ενώ το δουκάτο στο προηγούμενο παράδειγμά μας διαδραμάτιζε τον ρόλο προτύπου πληθωρισμού, η λίρα στο παρόν παράδειγμα δεν διαδραματίζει τέτοιο ρόλο. Τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για τα τραπεζογραμμάτια μιας τράπεζας δεν εμποδίζουν τον ανταγωνισμό προς τα κάτω, κατά τον οποίο καθεμία από τις άλλες τράπεζες προσπαθεί να μειώσει τα αποθεματικά της όσο το δυνατόν περισσότερο. Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι η τράπεζα της λίρας μειώνει τα αποθεματικά της στο 30 τοις εκατό των ονομαστικών της εκδόσεων. Αυτό δεν εμποδίζει καθόλου την τράπεζα του μάρκου και την τράπεζα του φράγκου να μειώσουν ακόμη περισσότερο τα αποθεματικά τους, ας πούμε στο 20 τοις εκατό. Απεναντίας, υπάρχουν πολύ ισχυρά κίνητρα για τις τράπεζες να κάνουν ακριβώς αυτό. Παρατηρήσαμε επίσης ότι τα τραπεζικά συστήματα κλασματικών αποθεματικών μαστίζονται από ηθικό κίνδυνο. Κάθε τράπεζα έχει κίνητρο να είναι ιδιαίτερα απερίσκεπτη στη μείωση των αποθεματικών της —εκδίδοντας πρόσθετα γραμμάτια χωρίς κάλυψη—, επειδή μπορεί να στηρίζεται στις άλλες τράπεζες ως ένα είδος διχτυού ασφαλείας. Αυτό το κίνητρο παραμένει εξίσου ισχυρό όταν μόνον μία τράπεζα απολαμβάνει προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής. Όλες οι άλλες τράπεζες τείνουν τότε να χρησιμοποιούν τα γραμμάτια αυτής της τράπεζας, τα οποία όλοι οι συμμετέχοντες στην αγορά υποχρεούνται να δέχονται αντί μεταλλικού χρήματος, για να καλύπτουν τις δικές τους εκδόσεις γραμματίων. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι όταν τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής παραχωρούνται σε μία μόνο τράπεζα, η καρτελοποίηση και η συγκέντρωση του τραπεζικού κλάδου αποκρυσταλλώνονται απολύτως φυσικά γύρω από την προνομιούχο τράπεζα, μετατρέποντάς την έτσι σε κεντρική τράπεζα.

Σημειώστε ότι η προνομιούχος τράπεζα περιέρχεται τότε στη δυσχερή θέση να πρέπει, εξαιτίας ακριβώς του προνομίου της, να διακρατεί μεγαλύτερα αποθεματικά από όλες τις άλλες τράπεζες και, επομένως, είναι πιθανό να λειτουργεί με μικρότερη κερδοφορία, τουλάχιστον από αυτή την άποψη. Αυτό ήταν πράγματι το διαρκές παράπονο της Τράπεζας της Αγγλίας κατά το μεγαλύτερο μέρος του δέκατου ένατου αιώνα. Ήταν η μόνη τράπεζα που απολάμβανε προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής για τα γραμμάτιά της· ωστόσο, όλες οι άλλες τράπεζες στηρίζονταν σε αυτήν για μετρητά και, έτσι, την ανάγκαζαν να διακρατεί πολύ μεγαλύτερα αποθεματικά απ’ όσα θα επιθυμούσε.

Μολονότι μια κεντρική τράπεζα είναι από πολλές απόψεις ισχυρότερη από τις άλλες τράπεζες, η τύχη της δεν είναι ανεξάρτητη από τη δική τους. Παραμένει η θεμελιώδης πραγματικότητα του ηθικού κινδύνου, που ενυπάρχει στην αρχή των κλασματικών αποθεματικών. Και είναι εύκολο να δει

κανείς ότι ο ηθικός κίνδυνος τείνει να τινάξει στον αέρα ολόκληρο το τραπεζικό σύστημα. Αν οι άλλες τράπεζες είναι αρκούντως απερίσκεπτες στη μείωση των αναλογιών των αποθεματικών τους, η κεντρική τράπεζα πρέπει αργά ή γρήγορα να ακολουθήσει, διαφορετικά θα προκαλέσει αμέσως γενική τραπεζική κρίση. Από την άλλη πλευρά, η κεντρική τράπεζα δεν μπορεί να συνεχίζει επ' αόριστον να μειώνει τα αποθεματικά της χωρίς, αργά ή γρήγορα, να θέσει σε κίνδυνο τη δική της ρευστότητα και, συνεπώς, τη ρευστότητα ολόκληρου του τραπεζικού συστήματος.

Έτσι, ακόμη και αν η κεντρική τράπεζα παραμένει νομικά ανεξάρτητη από τις εμπορικές τράπεζες, στην πραγματικότητα είναι υπηρέτριά τους. Ακόμη και αν δεν έχει πρόθεση να ενισχύσει τον πληθωρισμό, είναι αναγκασμένη να παίζει τη γάτα με το ποντίκι με τις εμπορικές τράπεζες. Η αρχή των κλασματικών αποθεματικών θέτει το τραπεζικό σύστημα σε τροχιά επέκτασης. Ικανοί διαχειριστές μπορεί να κατορθώσουν να αποτρέψουν πάρα πολλές κρίσεις στην πορεία· αλλά τέτοιοι διαχειριστές είναι σπάνιοι και ούτε αυτοί μπορούν τελικά να εμποδίσουν τις απαιτήσεις εξαργύρωσης να υπερβούν τα διαθέσιμα χρηματικά αποθεματικά. Η ιστορία των εθνικών τραπεζικών καρτέλ του δέκατου ένατου αιώνα, καθώς και η ιστορία των διεθνών τραπεζικών καρτέλ έως το 1971, είναι σε μεγάλο βαθμό η ιστορία ικανών διαχειριστών που επινοούν ολοένα νέους θεσμούς για να καθυστερήσουν την τελική πτώχευση. Θα σκιαγραφήσουμε αυτή την ιστορία στο τρίτο μέρος του παρόντος έργου.

8. Η ηθική του νόμιμου μέσου πληρωμής

Τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής είναι ακόμη δυσκολότερο να δικαιολογηθούν από τα απλά μονοπωλιακά προνόμια που εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Το νομοθετικά κατοχυρωμένο μονοπώλιο, όπως το ορίσαμε, περιορίζει την πλήρη χρήση της ιδιοκτησίας κάποιου. Στερεί από τους πολίτες επιλογές που διαφορετικά θα είχαν. Περιορίζει το διαθέσιμο φάσμα επιλογών. Δεν προσβάλλει, όμως, την επιλογή *καθαυτήν*. Το δρων πρόσωπο παραμένει ελεύθερο να επιλέξει μεταξύ των εναπομενουσών εναλλακτικών.

Αντιθέτως, τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής προσβάλλουν την ατομική επιλογή στη ρίζα της. Υπερισχύουν οποιασδήποτε συμβατικής συμφωνίας θα μπορούσε να συνάψει ένα πρόσωπο σχετικά με το χρήμα. Η κυβέρνηση επιβάλλει τη χρήση κάποιας προνομιούχου μορφής χρήματος ή κάποιου προνομιούχου πιστοποιητικού χρήματος. Εξαναγκάζει τους πολίτες να χρησιμοποιούν αυτά τα μέσα πληρωμής, μολονότι ενδέχεται να έχουν άλλες συμβατικές υποχρεώσεις και συμβατικά δικαιώματα. Γι' αυτό ο Nicholas Oresme έλεγε ότι οι αλλοιώσεις χρήματος που αποτελεί νόμιμο μέσο πληρωμής —θεωρούσε αυτονόητο ότι το χρήμα αποτελούσε πάντοτε νόμιμο μέσο πληρωμής— ήταν «κατεξοχήν παρά φύσιν».[23] Είναι πολύ χειρότερες από την τοκογλυφία, επειδή η τοκογλυφία, τουλάχιστον, απορρέει από εκούσια συμφωνία μεταξύ οφειλέτη και πιστωτή, ενώ οι αλλοιώσεις γίνονται χωρίς τέτοια συμφωνία και συνεπάγονται την απαγόρευση του προηγούμενου χρήματος. Ο Oresme έλεγε:

> *Ο τοκογλύφος έχει δανείσει τα χρήματά του σε κάποιον που τα λαμβάνει με την ελεύθερη βούλησή του και μπορεί κατόπιν να απολαύσει τη χρήση τους και να καλύψει με αυτά την ανάγκη του· και ό,τι επιστρέφει πέραν του κεφαλαίου καθορίζεται με ελεύθερη σύμβαση μεταξύ των μερών. Αλλά ένας ηγεμόνας, με μια περιττή αλλαγή των νομισμάτων, παίρνει απροκάλυπτα τα χρήματα των υπηκόων του παρά τη θέλησή τους, επειδή απαγορεύει την κυκλοφορία του παλαιότερου χρήματος, μολονότι είναι καλύτερο και ο καθένας θα το προτιμούσε από το κακό· και έπειτα, χωρίς ανάγκη και χωρίς*

> *κανένα δυνατό όφελος για τους υπηκόους του, τους επιστρέφει χειρότερο χρήμα. …Στον βαθμό, επομένως, που λαμβάνει περισσότερα χρήματα απ' όσα δίνει, αντίθετα προς τη φυσική χρήση του χρήματος και πέρα από αυτήν, ένα τέτοιο κέρδος ισοδυναμεί με τοκογλυφία· αλλά είναι χειρότερο από την τοκογλυφία, επειδή είναι λιγότερο εκούσιο και περισσότερο αντίθετο προς τη θέληση των υπηκόων του, ανίκανο να τους ωφελήσει και εντελώς περιττό. Και αφού ο τόκος του τοκογλύφου δεν είναι τόσο υπερβολικός ούτε τόσο γενικώς επιζήμιος για τους πολλούς όσο αυτή η επιβάρυνση, που επιβάλλεται τυραννικά και δόλια, ενάντια στο συμφέρον και στη θέληση ολόκληρης της κοινότητας, διερωτώμαι μήπως θα έπρεπε μάλλον να ονομάζεται ληστεία με βία ή δόλια εκβιαστική απόσπαση.*[24]

Είναι επομένως αδύνατον να δικαιολογηθούν οι νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής, ιδίως όταν εφαρμόζονται για να προστατεύσουν νοθευμένα νομίσματα και πιστοποιητικά χρήματος με κλασματικά αποθεματικά. Εδώ ο πληθωρισμός παίρνει τη χειρότερη μορφή του. Οι φραγμοί έχουν αρθεί και οι πολίτες στερούνται κάθε προστασίας. Δεν επιτρέπεται πλέον ούτε η αυτοάμυνα. Οι κυρίαρχοι της νομισματοκοπής και του τραπεζικού κλάδου έχουν ελεύθερο πεδίο να πλουτίζουν οι ίδιοι —και, ασφαλώς, η κυβέρνηση, που παρέχει τη νομική κάλυψη για ολόκληρο το σχήμα— εις βάρος των πολιτών. Εδώ έρχεται στον νου το ακόλουθο χωρίο:

> *Το ασήμι σου έγινε σκωρία, το κρασί σου ανακατεύτηκε με νερό. Οι άρχοντές σου είναι στασιαστές και σύντροφοι κλεφτών· καθένας τους αγαπά τη δωροδοκία και αναζητά δώρα. Δεν υπερασπίζονται τον ορφανό, και η έκκληση της χήρας δεν φθάνει ως αυτούς. Γι' αυτό τώρα λέει ο Κύριος, ο ΚΥΡΙΟΣ των δυνάμεων, ο Ισχυρός του Ισραήλ: Αχ! Θα εκδικηθώ τους αντιπάλους μου και θα ανταποδώσω πλήρως στους εχθρούς μου! Θα στρέψω το χέρι μου εναντίον σου και θα καθαρίσω τη σκωρία σου στο καμίνι, αφαιρώντας κάθε πρόσμειξη. (Ησαΐας 1:22–25)*

Πολύ πριν από την εποχή της τραπεζικής, ο Oresme τόνιζε τη σκανδαλώδη ποσοτική διάσταση του πληθωρισμού που προστατεύεται από νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής:

> *…Και πάλι, αν ο ηγεμόνας έχει το δικαίωμα να επιφέρει μια απλή αλλοίωση των νομισμάτων και να αποκομίσει κάποιο κέρδος από αυτήν, πρέπει επίσης να έχει το δικαίωμα να επιφέρει μεγαλύτερη αλλοίωση και να αποκομίσει μεγαλύτερο κέρδος, και να το κάνει αυτό περισσότερες από μία φορές και να κερδίσει ακόμη περισσότερα. …Και είναι πιθανό ότι ο ίδιος ή οι διάδοχοί του θα συνέχιζαν να το κάνουν, είτε με δική τους πρωτοβουλία είτε κατόπιν συμβουλής του συμβουλίου τους, μόλις αυτό επιτρεπόταν, επειδή η ανθρώπινη φύση έχει την τάση και τη ροπή να συσσωρεύει πλούτη όταν μπορεί να το κάνει με ευκολία. Και έτσι ο ηγεμόνας θα μπορούσε τελικά να συγκεντρώσει στα χέρια του σχεδόν όλα τα χρήματα ή τα πλούτη των υπηκόων του και να τους υποβιβάσει σε δούλους. Και αυτό θα ήταν τυραννικό, πράγματι αληθινή και απόλυτη τυραννία, όπως περιγράφεται από τους φιλοσόφους και στην αρχαία ιστορία.*[25]

Αναρωτιέται κανείς τι θα μπορούσε να είχε πει αυτό το μεγάλο πνεύμα για τους νομισματικούς θεσμούς της εποχής μας. Ήδη στην εποχή του, ο Oresme δήλωνε ότι ο θεσμοποιημένος πληθωρισμός —ο οποίος μπορεί να υπάρχει μόνον υπό την προστασία της κυβέρνησης— μετατρέπει μια τέτοια κυβέρνηση σε τύραννο. Και αυτή η τυραννία ολοκληρώνεται όταν η κυβέρνηση μπορεί να κατοχυρώσει τον πληθωρισμό στον νόμο.

Κεφάλαιο 11

Νομιμοποιημένες αναστολές πληρωμών

1. Η κοινωνική λειτουργία της πτώχευσης

Το θεμελιώδες πρόβλημα των χρηματικών υποκατάστατων με κλασματικά αποθεματικά είναι η εξαργύρωση. Αν αρκετά μεγάλος αριθμός πελατών επιλέξει να απαιτήσει εξαργύρωση ταυτόχρονα, ο εκδότης είναι αδύνατον να ανταποκριθεί. Πτωχεύει.

Οι περισσότεροι άνθρωποι τείνουν να θεωρούν την πτώχευση αρνητικό γεγονός που πρέπει, αν είναι δυνατόν, να αποτρέπεται. Όσον αφορά τον πτωχεύσαντα και τους επιχειρηματικούς του εταίρους, αυτή η άποψη είναι κατανοητή. Αλλά είναι εσφαλμένο να υποθέτουμε ότι η πτώχευση είναι επιζήμια από οποιαδήποτε ευρύτερη κοινωνική άποψη. Η πτώχευση επιτελεί την καίριας σημασίας κοινωνική λειτουργία της διαφύλαξης του διαθέσιμου αποθέματος κεφαλαίου. Και διαδραματίζει αυτόν τον ρόλο σε κάθε νοητό σενάριο: όταν προκύπτει από απάτη, όταν προκύπτει από αφερεγγυότητα και όταν προκύπτει από έλλειψη ρευστότητας. Ας εξετάσουμε σύντομα αυτές τις τρεις περιπτώσεις διαδοχικά.

1. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας δόλιας εταιρείας είναι ότι, εξαρχής, ο ιδρυτής της δεν τη συνέλαβε ποτέ ως επιχείρηση που θα δημιουργούσε έσοδα από πραγματικά προϊόντα. Μοναδικός της σκοπός ήταν να διοχετεύει κεφάλαια από εξαπατημένους επενδυτές στις τσέπες του ιδρυτή. Η ζημία που προκαλείται στους επενδυτές είναι προφανής. Ωστόσο, μια τέτοια απάτη είναι καταστροφική και κοινωνικά, επειδή αναλώνει κεφάλαιο χωρίς να το αναπαράγει, μειώνοντας έτσι τους μελλοντικούς μισθούς και την παραγωγικότητα της ανθρώπινης προσπάθειας. Η δόλια τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Η πτώχευση είναι ο φυσικός της θάνατος, τον οποίο ακολουθεί η ποινική δίωξη του τραπεζίτη.
2. Σε αντίθεση με μια δόλια εταιρεία, μια αφερέγγυα εταιρεία καταναλώνει, μάλλον ακούσια, περισσότερους πόρους απ’ όσους παράγει. Και αυτή φτωχαίνει την κοινωνία, μολονότι βραχυχρόνια ωφελεί ορισμένα μέρη που συνδέονται με την αφερέγγυα εταιρεία, όπως εργαζομένους και προμηθευτές. Ο μόνος τρόπος με τον οποίο μια αφερέγγυα εταιρεία μπορεί να λειτουργεί για οποιοδήποτε χρονικό διάστημα είναι να μπορεί να αναλώνει το κεφάλαιο κάποιου άλλου. Συνήθως αυτός είναι ο ιδιοκτήτης, αλλά μερικές φορές είναι και οι πιστωτές. Μόλις αυτά τα πρόσωπα αρνηθούν να επενδύσουν πρόσθετα κεφάλαια στην εταιρεία, η λειτουργία της σταματά. Οι εργαζόμενοι απολύονται και κατόπιν εργάζονται σε άλλες επιχειρήσεις με χαμηλότερους μισθούς· και τα μηχανήματα και τα άλλα κεφαλαιουχικά αγαθά πωλούνται σε άλλες επιχειρήσεις κάτω από την προηγούμενη λογιστική τους αξία. Αυτή είναι η πτώχευση. Θέτει τέλος σε σπάταλες —και επομένως κοινωνικά ανεπιθύμητες— επιχειρήσεις και αναγκάζει τα συνδεδεμένα με αυτές μέρη —εργαζομένους, κεφαλαιούχους— να επενδύσουν τους ανθρώπινους και υλικούς πόρους τους σε άλλες επιχειρήσεις, όπου οι απολαβές είναι χαμηλότερες, αλλά οι οποίες παράγουν περισσότερα απ’ όσα καταναλώνουν.

3. Μια εταιρεία που στερείται ρευστότητας διαφέρει από μια αφερέγγυα εταιρεία κατά το ότι δεν πάσχει από θεμελιώδη αναντιστοιχία μεταξύ εσόδων από πωλήσεις και δαπανών. Υπάρχει «απλώς» ένα πρόβλημα προσωρινής κακής χρηματοοικονομικής διαχείρισης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η νομιμοποιημένη τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά. Ας υποθέσουμε ότι ένας τραπεζίτης, ας πούμε ο Smith, αδυνατεί να ανταποκριθεί σε μεγάλης κλίμακας απαιτήσεις εξαργύρωσης, για παράδειγμα κατά τη διάρκεια ενός τραπεζικού πανικού στην τράπεζά του. Ο Smith ισχυρίζεται ότι τα θεμελιώδη οικονομικά δεδομένα της επιχείρησής του είναι εξαιρετικά. Υπάρχει απλώς μια προσωρινή αναντιστοιχία μεταξύ πληρωμών και εισπράξεων. Αν οι πελάτες του τού έδιναν μόνο πέντε επιπλέον ώρες —ημέρες, εβδομάδες, μήνες—, θα μπορούσε να πουλήσει τα περιουσιακά του στοιχεία έναντι μετρητών και, έτσι, να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις εξαργύρωσης. Δεν θα ήταν κακό να πτωχεύσει μόνο και μόνο επειδή αυτή τη στιγμή αδυνατεί προσωρινά να τηρήσει την υπόσχεσή του;

Οι περισσότεροι άνθρωποι μπαίνουν στον πειρασμό να συμφωνήσουν. Κατά συνέπεια, οι νομοθέτες έχουν συχνά παραχωρήσει το νομικό προνόμιο της αναστολής πληρωμών στις τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά. Αλλά, όπως συμβαίνει τόσο συχνά στην πολιτική, η «αναστολή πληρωμών» είναι ένας μάλλον αναίσχυντος ευφημισμός. Ακούγεται ανθρώπινος και γενναιόδωρος, αλλά η πραγματικότητα είναι πολύ διαφορετική. Η κυβέρνηση παύει να επιβάλλει τις πληρωμές που οι προνομιούχες τράπεζες έχουν υποσχεθεί να πραγματοποιήσουν προς τους πιστωτές τους, ενώ εξακολουθεί να επιβάλλει τις πληρωμές που αυτές οι τράπεζες εισπράττουν από τους οφειλέτες τους. Αυτό σημαίνει αναστολή πληρωμών.

Προτού εξετάσουμε λεπτομερέστερα αυτό το προνόμιο, σημειώστε ότι οι ίδιες οι προκείμενές του είναι αμφισβητήσιμες. Συνήθως δεν είναι δυνατόν οι τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά να πουλήσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία στη λογιστική τους αξία μέσα σε εύλογα σύντομο χρονικό διάστημα, ιδίως αν ο τραπεζικός πανικός δεν περιορίζεται στη δική τους τράπεζα αλλά εξαπλώνεται και σε άλλες. Σε έναν τραπεζικό πανικό που εκτείνεται σε ολόκληρη την οικονομία —ιστορικά συχνό φαινόμενο—, οι χρηματικές τιμές όλων των περιουσιακών στοιχείων υποχωρούν περισσότερο ή λιγότερο δραστικά κάτω από τις λογιστικές τους αξίες. Καμία τράπεζα δεν μπορεί τότε να πουλήσει τα περιουσιακά της στοιχεία στη λογιστική τους αξία. Επομένως, ολόκληρη η —τεχνητή— διάκριση μεταξύ αφερεγγυότητας και έλλειψης ρευστότητας εξανεμίζεται.

Επιπλέον, ακόμη και αν δεχθούμε, χάριν του επιχειρήματος, ότι τα περιουσιακά στοιχεία της τράπεζας θα μπορούσαν να πωληθούν μέσα σε αρκετά εύλογο χρονικό διάστημα στη λογιστική τους αξία ή πάνω από αυτήν, η οικονομική επιχειρηματολογία υπέρ της αυστηρής εφαρμογής του πτωχευτικού δικαίου εξακολουθεί να ευσταθεί. Σκεφτείτε ότι ο Smith στο παραπάνω παράδειγμά μας δεν εκπλήρωσε πράγματι τη συμβατική υποχρέωση να εξαργυρώνει τα γραμμάτιά του κατ' απαίτηση. Τουλάχιστον, επομένως, πρέπει να θεωρείται κακός διαχειριστής των χρημάτων των πελατών του, και η λειτουργία της πτώχευσης θα ήταν να τον απομακρύνει από μια διευθυντική θέση για την οποία είναι προφανώς ακατάλληλος.

Σκεφτείτε ακόμη ότι οι ανταγωνιστές μπορεί να είχαν προβλέψει τις δυσκολίες του και να είχαν προετοιμαστεί για να αγοράσουν τα περιουσιακά στοιχεία της τράπεζας του Smith. Γιατί θα έπρεπε αυτοί οι άνθρωποι να τιμωρηθούν επειδή επέδειξαν προνοητικότητα και αυτοσυγκράτηση; Άλλωστε, έχουν διακρατήσει τα χρήματα που απαιτούνται για την αγορά της πτωχευμένης εταιρείας, παρέχοντας έτσι στους πιστωτές της ακριβώς τα μετρητά που ο σημερινός ιδιοκτήτης, ο

Smith, δεν μπορούσε να παράσχει. Αν γνώριζαν ότι η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά εξαιρείται από το πτωχευτικό δίκαιο, πιθανότατα θα είχαν ιδρύσει και αυτοί μια τράπεζα με κλασματικά αποθεματικά. Αντί να προετοιμάζονται για να επανορθώσουν τη ζημία που προκάλεσε ο Smith, θα είχαν προκαλέσει περισσότερη από την ίδια ζημία, η οποία απολαμβάνει την έγκριση του νόμου.

2. Τα οικονομικά των νομιμοποιημένων αναστολών πληρωμών

Όσο η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά δεν απολαμβάνει άλλο προνόμιο πέρα από τη νομική αναγνώρισή της, το πρόσθετο προνόμιο της αναστολής πληρωμών δεν μπορεί να έχει επιπτώσεις μεγάλης κλίμακας. Ο λόγος είναι, όπως υποστηρίξαμε παραπάνω, ότι υπό τέτοιες συνθήκες η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά δεν θα διαδραμάτιζε εξαρχής σημαντικό ρόλο.

Επιπλέον, σε μια ελεύθερη αγορά, μια πτωχευμένη τράπεζα θα κατέρρεε ούτως ή άλλως πολύ σύντομα, παρά το πρόσθετο προνόμιο της αναστολής πληρωμών. Η χρήση αυτού του προνομίου είναι δίκοπο μαχαίρι. Βοηθά την τράπεζα να ξεφύγει από μια στιγμιαία συμφορά, αλλά επίσης φανερώνει ότι είναι αναξιόπιστη —όχι και η καλύτερη αφετηρία για τη διατήρηση των υφιστάμενων πελατών και την προσέλκυση νέων. Οι τράπεζες επιβίωσαν από αναστολές πληρωμών μόνον όταν κύριος πελάτης τους ήταν η ίδια η κυβέρνηση. Η Τράπεζα της Αγγλίας πτώχευσε μετά από δύο χρόνια λειτουργίας, το 1696, και επιβίωσε μόνο χάρη στην κυβερνητική βοήθεια. Το Αγγλικό Στέμμα, το οποίο είχε βοηθήσει στην ίδρυσή της, παρέμεινε ο κύριος πελάτης της και της παραχώρησε πρόσθετα προνόμια, όπως η αναστολή πληρωμών και η νομική προστασία από τον ανταγωνισμό άλλων τραπεζών.

Τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά όταν τα τραπεζογραμμάτια με κλασματικά αποθεματικά αποτελούν νόμιμο μέσο πληρωμής. Εδώ αρκεί να επικεντρωθούμε στη σημαντικότερη περίπτωση, δηλαδή στην περίπτωση μιας τράπεζας με κλασματικά αποθεματικά που απολαμβάνει μονοπωλιακό προνόμιο νόμιμου μέσου πληρωμής. Όπως επισημάναμε προηγουμένως, ένα τέτοιο καθεστώς συνεπάγεται την τάση να καταστούν τα προνομιούχα τραπεζογραμμάτια το μοναδικό νόμισμα της χώρας. Αν η τράπεζα πτωχεύσει σε μια τέτοια κατάσταση και αν η κυβέρνηση της παραχωρήσει κατόπιν το πρόσθετο προνόμιο της αναστολής πληρωμών, τότε αυτή η νομική πράξη μετατρέπει τα τραπεζογραμμάτια από — ψευδή— πιστοποιητικά χρήματος σε χάρτινο χρήμα.

Αν μια τράπεζα μπορεί να υπολογίζει ότι η κυβέρνηση θα επιτρέψει την αναστολή πληρωμών, υπεισέρχεται ο ηθικός κίνδυνος. Η τράπεζα έχει λιγότερους λόγους να είναι προσεκτική και να διακρατεί υψηλά αποθεματικά. Και οι πελάτες της ενθαρρύνονται να χρεωθούν σε μια τράπεζα που γνωρίζουν ότι έχει την ευλογία της κυβέρνησης. Το αποτέλεσμα είναι συχνότερες πτωχεύσεις.

3. Η ηθική των νομιμοποιημένων αναστολών πληρωμών

Πιθανότατα δεν χρειάζεται να επεκταθούμε στον ηθικά απαράδεκτο χαρακτήρα των αναστολών πληρωμών. Έχουμε ήδη πει ότι ο ίδιος ο όρος «αναστολή πληρωμών» είναι ένας αναίσχυντος ευφημισμός, σχεδιασμένος να συγκαλύπτει την πραγματικότητα της αθέτησης συμβάσεων. Η τράπεζα που αναστέλλει τις πληρωμές υιοθετεί την παράλογη θέση να επικαλείται τη νομική αρχή ότι οι έγκυρες συμβάσεις πρέπει να εκτελούνται, αλλά μόνον όταν επιμένει να εισπράττει πληρωμές

σε εκπλήρωση των συμβατικών της δικαιωμάτων· ενώ την ίδια ακριβώς στιγμή, κυριολεκτικά με την ίδια ανάσα, απορρίπτει την ίδια αρχή όταν αρνείται να πραγματοποιήσει πληρωμές σε εκπλήρωση των συμβατικών της υποχρεώσεων.[1] Το αναφέρουμε αυτό μόνο για λόγους πληρότητας της παρουσίασής μας. Καμία σοβαρή απόπειρα δικαιολόγησης των αναστολών πληρωμών δεν έχει ποτέ επιχειρηθεί, τουλάχιστον με βάση το κοινό δίκαιο. Και δεν μπορεί να διατυπωθεί βάσιμη επιχειρηματολογία υπέρ της νομιμοποίησης των αναστολών με κριτήριο τη δημόσια σκοπιμότητα, όπως υποστηρίξαμε διεξοδικά.

Κεφάλαιο 12

Χάρτινο χρήμα

1. Οι απαρχές και η φύση του χάρτινου χρήματος

Η προηγούμενη συζήτηση μάς προετοίμασε να εξετάσουμε τη σημαντικότερη περίπτωση πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής, δηλαδή την παραγωγή χάρτινου χρήματος. Έχουμε ήδη αναφέρει ότι το χάρτινο χρήμα δεν εμφανίστηκε ποτέ αυθόρμητα στην ελεύθερη αγορά. Υπήρξε πάντοτε το χαϊδεμένο παιδί της κυβέρνησης και προστατευόταν από ειδικά νομικά προνόμια. Επισημάναμε επίσης τη συνήθη αλληλουχία γεγονότων μέσω της οποίας καθιερώνεται: σε ένα πρώτο στάδιο, η κυβέρνηση εγκαθιδρύει ένα μονοπωλιακό σύστημα μεταλλικού χρήματος, είτε άμεσα, απαγορεύοντας τη νομισματική χρήση των άλλων πολύτιμων μετάλλων, είτε έμμεσα, επιβάλλοντας ένα διμεταλλικό σύστημα. Στη συνέχεια, παραχωρεί μονοπωλιακά την ιδιότητα του νόμιμου μέσου πληρωμής στα γραμμάτια μιας προνομιούχου τράπεζας με κλασματικά αποθεματικά. Τέλος, όταν τα προνομιούχα γραμμάτια έχουν εκτοπίσει από την αγορά τα υπόλοιπα μέσα ανταλλαγής, η κυβέρνηση επιτρέπει στην ευνοούμενή της τράπεζα να αρνηθεί τη —συμβατικά συμφωνημένη— εξαργύρωση αυτών των γραμματίων. Αυτή η αναστολή πληρωμών μετατρέπει τότε τα έως εκείνη τη στιγμή τραπεζογραμμάτια σε χάρτινο χρήμα.

Αυτό το σχήμα αντιστοιχεί στην αλληλουχία των γεγονότων σε όλες τις μεγάλες δυτικές χώρες. Τα τραπεζογραμμάτια με κλασματικά αποθεματικά είχαν εμφανιστεί τον δέκατο έβδομο αιώνα και γνώρισαν εκθετικούς ρυθμούς αύξησης κατά τον δέκατο όγδοο, πάντοτε ως μορφή χρηματοδότησης του κράτους και με τη στήριξη διάφορων προνομίων. Κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, οι εκδόσεις αρκετών προνομιούχων τραπεζών —των μετέπειτα κεντρικών τραπεζών— απέκτησαν μονοπωλιακά την ιδιότητα του νόμιμου μέσου πληρωμής, ενώ η νομισματική χρήση του αργύρου απαγορεύτηκε είτε άμεσα —στη Γερμανία και στη Γαλλία— είτε έμμεσα, μέσω διμεταλλικών συστημάτων —στην Αγγλία και στις ΗΠΑ. Κατόπιν, για να χρηματοδοτήσουν τις πρωτοφανείς καταστροφές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι κεντρικές τράπεζες της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Μεγάλης Βρετανίας ανέστειλαν την εξαργύρωση των γραμματίων τους. Περιττό να ειπωθεί ότι αυτό συνέβη με την έγκριση, και μάλιστα κατ' εντολήν, των εθνικών τους κυβερνήσεων. Μόνον η Fed δεν ανέστειλε τις πληρωμές της κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και μόνον η Fed εξαργύρωνε τα γραμμάτιά της μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πλαίσιο του λεγόμενου συστήματος του Bretton Woods, το οποίο διατηρήθηκε μέχρι την αναστολή της εξαργύρωσης των τραπεζογραμματίων δολαρίων των ΗΠΑ το 1971 —άλλες κεντρικές τράπεζες είχαν επαναλάβει την εξαργύρωση των γραμματίων τους σε χρυσό κατά την περίοδο 1925–1931. Από το 1971, ολόκληρος ο κόσμος βρίσκεται «εκτός του κανόνα χρυσού» —όλες οι χώρες χρησιμοποιούν χάρτινο χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας.

Είναι ασφαλώς δυνατόν να φανταστούμε άλλους εφικτούς τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να εισαχθεί το χάρτινο χρήμα, αλλά αυτοί δεν θα μας απασχολήσουν εδώ. Αυτό που θέλουμε να τονίσουμε είναι ότι, στην πραγματικότητα, οι χάρτινες μορφές χρήματος εισήχθησαν σε κάθε ανεξαίρετη περίπτωση μέσω διάφορων διαδοχικών προσβολών της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και μέσω μαζικών αθετήσεων συμβάσεων από τις κεντρικές τράπεζες. Αυτά τα γεγονότα έχουν ασφαλώς σημασία για την ηθική αξιολόγηση του χάρτινου χρήματος. Υπό το πρίσμα τους, το χάρτινο χρήμα

φαίνεται να βαρύνεται με περισσότερο από το μερίδιο προπατορικού αμαρτήματος που του αναλογεί.

Υπάρχει όμως και μια άλλη παράμετρος, ακόμη πιο κρίσιμη για την ορθή οικονομική και ηθική αξιολόγηση του χάρτινου χρήματος. Το θεμελιώδες γεγονός είναι ότι, ακόμη και τώρα, κάθε επιμέρους μορφή χάρτινου χρήματος εξακολουθεί να υπάρχει μόνο χάρη σε ειδικό νομικό προνόμιο, το οποίο την προστατεύει από τον ανταγωνισμό άλλων χάρτινων μορφών χρήματος, καθώς και από τις φυσικές μορφές χρήματος, τον χρυσό και τον άργυρο. Ειδικότερα, το χάρτινο χρήμα εξακολουθεί να αποτελεί νόμιμο μέσο πληρωμής και εξακολουθεί να απολαμβάνει μονοπώλιο στις πληρωμές που πρέπει να πραγματοποιούνται προς τις κυβερνήσεις.[1] Αυτό μας οδηγεί στο σημαντικό συμπέρασμα ότι το χάρτινο χρήμα είναι, από την ίδια του τη φύση, μια μορφή πληθωρισμού —διά κρατικής επιταγής. Υπάρχει μόνο χάρη στη διατήρηση νομικών προνομίων.[2] Πάντοτε και παντού προσφέρεται σε μεγαλύτερη ποσότητα απ' όση θα προσφερόταν στην ελεύθερη αγορά, για τον απλό λόγο ότι στην αγορά δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί καθόλου.

Αυτή είναι η *μόνη* έννοια υπό την οποία το χάρτινο χρήμα μπορεί να θεωρηθεί μορφή πληθωρισμού. Πρέπει να τονίσουμε αυτό το σημείο, επειδή αρκετοί αντίπαλοι του χάρτινου χρήματος εισήγαγαν μεγάλη ασάφεια στη συζήτηση, επικρίνοντάς το με το επιχείρημα ότι η παραγωγή του αποτελεί μορφή παραχάραξης.[3] Αλλά αυτό δεν ισχύει. Μια νομισματική αρχή που παράγει το δικό της χάρτινο χρήμα δεν επιδίδεται σε παραχάραξη. Δεν ισχυρίζεται ότι πράττει ή ότι αντιπροσωπεύει οτιδήποτε διαφορετικό από αυτό που πράγματι πράττει και αντιπροσωπεύει.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τα σημερινά γραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας αποτελούν αντιπαράδειγμα. Αυτά τα τραπεζογραμμάτια δεν φέρουν μόνο το πορτρέτο της βασίλισσας Elizabeth, αλλά και την επιγραφή «Υπόσχομαι να καταβάλω στον κομιστή κατ' απαίτηση το ποσό των 20 λιρών» —στα γραμμάτια των 20 λιρών. Δεν πρόκειται για δόλια υπόσχεση; Δεν πρόκειται για περίπτωση παραχάραξης; Όχι. Στην πραγματικότητα, η υπόσχεση καταβολής 20 λιρών δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια υπόκλιση σεβασμού στη βρετανική νοοτροπία, η οποία λατρεύει τη διατήρηση μορφών που έχουν προ πολλού επιβιώσει του παλαιού τους περιεχομένου. Μέχρι το 1914 και, κατόπιν, μεταξύ 1925 και 1931, η Τράπεζα της Αγγλίας εξαργύρωνε τα γραμμάτια των 20 λιρών σε μια ποσότητα χρυσού που αποκαλούνταν «το ποσό των 20 λιρών». Σήμερα τα εξαργυρώνει σε άλλα γραμμάτια του ίδιου είδους. Το ζήτημα είναι ότι παλαιότερα η έκφραση «το ποσό των 20 λιρών» είχε διαφορετική νομική σημασία από τη σημερινή. Τότε δήλωνε περίπου πέντε ουγγιές χρυσού.[4] Σήμερα σημαίνει κάτι διαφορετικό. Η αναστολή πληρωμών μετέτρεψε την έκφραση «το ποσό των 20 λιρών» σε αυτοαναφορική ταυτολογία —δηλώνει πλέον χαρτονομίσματα των 20 λιρών. Τα γραμμάτια που υπόσχονται την καταβολή «του ποσού των 20 λιρών» δεν υπόσχονται τίποτε περισσότερο από πληρωμή σε όμοια γραμμάτια. Αυτό ασφαλώς παρουσιάζει τη βασίλισσα της Αγγλίας υπό κάπως δυσμενές φως, καθώς φαίνεται να δίνει κενές υποσχέσεις. Αλλά πρόκειται για παραδοξότητα, όχι για ψεύδος.

2. Αντίστροφες μετουσιώσεις

Πρέπει να επεκτείνουμε κάπως περισσότερο την προηγούμενη παρατήρηση. Αποτελεί πράγματι χαρακτηριστικό πρόβλημα του χάρτινου χρήματος ότι συνδυάζει παραδοσιακές μορφές με ριζικά νέο περιεχόμενο.

Η αναστολή πληρωμών που μετατρέπει τα τραπεζογραμμάτια σε χάρτινο χρήμα συνεπάγεται διάφορες «αντίστροφες μετουσιώσεις» —έκφραση την οποία χρησιμοποιούμε επειδή το εν λόγω φαινόμενο παρουσιάζει κάποια ομοιότητα με το κεντρικό λειτουργικό γεγονός της καθολικής Θείας Λειτουργίας. Πρέπει όμως να μιλήσουμε για *αντίστροφη* μετουσίωση, επειδή δεν μπορεί να ειπωθεί ότι η μετουσίωση που επιτελείται από ανθρώπινα χέρια στην οικονομική σφαίρα αγιάζει τα πράγματα ή τα βελτιώνει με οποιονδήποτε άλλο τρόπο.[5]

Ας υποθέσουμε ότι υπάρχει μια κεντρική τράπεζα που εκδίδει τραπεζογραμμάτια με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής και ότι τα γραμμάτιά της έχουν ευρεία κυκλοφορία. Μια μέρα η κυβέρνηση επιτρέπει στην τράπεζα να αναστείλει την εξαργύρωση για πάντα. Τα γραμμάτια εξακολουθούν να απολαμβάνουν προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής και η τράπεζα δηλώνει ότι δεν έχει καμία απολύτως πρόθεση να επαναλάβει την εξαργύρωση σε οποιαδήποτε μελλοντική στιγμή. Αυτό μετατρέπει τα πρώην τραπεζογραμμάτια σε χάρτινο χρήμα και την πρώην κεντρική τράπεζα σε παραγωγό χάρτινου χρήματος. Τα πρώην τραπεζογραμμάτια και η πρώην τράπεζα διατηρούν όλα τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά —τα γραμμάτια εξακολουθούν να έχουν ακριβώς την ίδια όψη, οσμή και υφή όπως πριν, τα κτίρια της πρώην τράπεζας εξακολουθούν να φέρουν την επιγραφή «Τράπεζα» και ούτω καθεξής—, αλλά η φύση τους έχει αλλάξει. Τα γραμμάτια δεν είναι πλέον πιστοποιητικά.[6] Είναι απλώς αυτό που είναι: χάρτινα δελτία με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής. Και η πρώην τράπεζα δεν είναι πλέον τράπεζα, μολονότι μπορεί ακόμη να αυτοαποκαλείται «Τράπεζα ΧΥ» ή «Τράπεζα της Ρουριτανίας». Μια τράπεζα *ασχολείται με* το χρήμα —προσφέρει χρηματοπιστωτική διαμεσολάβηση, φύλαξη καταθέσεων, έκδοση πιστοποιητικών χρήματος και ούτω καθεξής. Ορισμένες τράπεζες πράγματι παραποιούν πιστοποιητικά χρήματος — οι τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά. Αλλά καμία τράπεζα, με την κυριολεκτική έννοια του όρου, δεν *παράγει* ποτέ χρήμα. Αντιθέτως, ο παραγωγός μη εξαργυρώσιμων γραμματίων που αποτελούν νόμιμο μέσο πληρωμής *πράγματι παράγει* χρήμα. Δεν είναι τραπεζίτης αλλά παραγωγός χρήματος, με την ίδια ακριβώς έννοια με την οποία οι εξορύκτες χρυσού ή αργύρου είναι παραγωγοί χρήματος στην ελεύθερη αγορά.

Βλέπουμε, λοιπόν, με ποια έννοια συντελείται αντίστροφη μετουσίωση μέσω νομικών πράξεων που επιτρέπουν την αναστολή πληρωμών επί γραμματίων τα οποία αποτελούν νόμιμο μέσο πληρωμής. Τέτοιες πράξεις αφήνουν άθικτα όλα τα *εξωτερικά υλικά γνωρίσματα*· αλλά μεταβάλλουν την ουσία των γραμματίων και του εκδότη τους.

Ο σημερινός μας κόσμος είναι ένας κόσμος χάρτινου χρήματος. Στις 15 Αυγούστου 1971, η κεντρική τράπεζα του κόσμου, το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Σύστημα των ΗΠΑ, ανέστειλε την εξαργύρωση των γραμματίων του· και επί του παρόντος δεν υπάρχει καμία απολύτως πρόθεση να επαναληφθεί ποτέ η εξαργύρωσή τους σε μεταλλικό χρήμα. Η νομική πράξη που επέτρεψε την αναστολή του Αυγούστου του 1971 μετέτρεψε το δολάριο των ΗΠΑ σε χάρτινο χρήμα και, ταυτόχρονα, μετέτρεψε σε χάρτινο χρήμα και τα τραπεζογραμμάτια που εξέδιδαν όλες οι άλλες κεντρικές τράπεζες. Είναι αλήθεια ότι εξακολουθούμε να *αποκαλούμε* το χάρτινο χρήμα μας «τραπεζογραμμάτια», ότι *αποκαλούμε* τη Fed «Τράπεζα», ότι η Τράπεζα της Ιαπωνίας διατήρησε την ονομασία της και ότι ιδρύθηκε μια νέα «τράπεζα» του ίδιου τύπου, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Αλλά στην πραγματικότητα τα σημερινά μας χαρτονομίσματα δεν είναι πλέον τραπεζογραμμάτια και οι προαναφερθείσες «τράπεζες» δεν είναι τράπεζες.[7] Τονίζουμε αυτά τα γεγονότα με κάποια λεπτομέρεια επειδή ολόκληρο το ζήτημα παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες ακόμη και για έμπειρους

παρατηρητές και αποτελεί μία από τις πιο διαδεδομένες πηγές σύγχυσης για όσους μελετούν τα νομισματικά ζητήματα. Ασφαλώς, δεν μπορούμε να διερευνήσουμε εδώ τα ενδιαφέροντα φιλοσοφικά ερωτήματα που συνδέονται με το φαινόμενο της αντίστροφης μετουσίωσης. Πρέπει να επικεντρωθούμε στις πρακτικές συνέπειες της παραγωγής χάρτινου χρήματος.

3. Τα όρια του χάρτινου χρήματος

Μια σημαντική πτυχή αυτής της νέας πραγματικότητας είναι ότι ιδρύματα όπως η Fed δεν μπορούν να πτωχεύσουν. Μπορούν να τυπώνουν οποιοδήποτε ποσό χρήματος ενδέχεται να χρειάζονται για τον εαυτό τους, με πρακτικά μηδενικό κόστος. Σκεφτείτε ότι αρκεί μία σταγόνα μελάνι για να προστεθούν ένα ή δύο μηδενικά σε ένα χαρτονόμισμα των 100 USD! Εδώ βρίσκεται η μεγάλη διαφορά μεταξύ της παραγωγής χάρτινου χρήματος και της παραγωγής φυσικών μορφών χρήματος, όπως ο χρυσός και ο άργυρος. Οι εξορύκτες μπορούν να πτωχεύσουν. Δεν μπορούν να αυξάνουν την παραγωγή τους *κατά βούληση*, επειδή η επικερδής παραγωγή χρυσού και αργύρου είναι δυνατή μόνον εντός αρκετά στενών ορίων. Όπως μόλις είδαμε, τέτοια όρια δεν υπάρχουν στην παραγωγή χάρτινου χρήματος.[8]

Αυτό που επιβάλλει ορισμένους περιορισμούς στους παραγωγούς χάρτινου χρήματος δεν είναι ο κίνδυνος πτώχευσης, αλλά ο κίνδυνος υπερπληθωρισμού. Αν η αγοραστική δύναμη των γραμματίων τους μειώνεται με τόσο ταχύ ρυθμό ώστε η διακράτησή τους στο πορτοφόλι για οποιοδήποτε χρονικό διάστημα να καθίσταται καταστροφική, οι πολίτες κάποια στιγμή θα προτιμούσαν να στερηθούν εντελώς τα οφέλη της χρηματικής ανταλλαγής παρά να συνεχίσουν να χρησιμοποιούν αυτά τα γραμμάτια. Το σημείο αυτό συνήθως επιτυγχάνεται όταν τα γραμμάτια χάνουν το μεγαλύτερο μέρος της αγοραστικής τους δύναμης από ώρα σε ώρα —τυπικό φαινόμενο στην τελική φάση των ιστορικών υπερπληθωρισμών. Οι άνθρωποι παύουν τότε να χρησιμοποιούν το νόμισμα —«φυγή από το χρήμα»— και η οικονομία αποσυντίθεται, ιδίως αν η κυβέρνηση δεν άρει το προνόμιο του νόμιμου μέσου πληρωμής ή δεν υιοθετήσει κάποιο άλλο έκτακτο μέτρο, για παράδειγμα μια συνολική νομισματική μεταρρύθμιση.[9]

Ο υπερπληθωρισμός αποτελεί μάλλον χαλαρό περιορισμό. Κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια, εθνικές και διεθνείς μορφές χάρτινου χρήματος παρήχθησαν σε εξαιρετικά μεγάλες ποσότητες, υπερβαίνοντας κάθε πληθωριστική εμπειρία του παρελθόντος που δεν κατέληξε σε κατάρρευση. Αλλά, μολονότι ορισμένα μικρότερης σημασίας νομίσματα κατέρρευσαν σε υπερπληθωρισμούς, κανένα από τα κύρια νομίσματα —δολάριο, γιεν και ευρώ— δεν έχει μέχρι τώρα υποστεί αυτή τη μοίρα.

4. Ηθικός κίνδυνος και δημόσια χρέη

Η πιο ορατή συνέπεια του παγκόσμιου πληθωρισμού χάρτινου χρήματος των τελευταίων τριάντα ετών είναι η εκρηκτική αύξηση του δημόσιου χρέους. Είναι αλήθεια ότι αυξήθηκαν επίσης τα χρέη ιδιωτών και οργανισμών, και αυτό επίσης ως συνέπεια του πληθωρισμού. Αλλά η αύξησή τους υπήρξε ασήμαντη σε σύγκριση με την αύξηση του δημόσιου χρέους.

Ας εξετάσουμε την κατάσταση ενός ιδιώτη οφειλέτη. Το ποσό χρήματος που μπορεί να δανειστεί από άλλους περιορίζεται ουσιαστικά από τα σημερινά περιουσιακά του στοιχεία και από τα

αναμενόμενα έσοδά του. Απλώς δεν θα μπορούσε να εξοφλήσει οποιοδήποτε ποσό υπερέβαινε αυτό το όριο. Από οικονομική άποψη, οποιοδήποτε χρηματικό ποσό τού «δανειζόταν» πέρα από αυτό το όριο δεν θα αποτελούσε καν πίστωση, αλλά κάποια μορφή βοήθειας. Τα ιδιωτικά χρέη τείνουν επομένως, σε γενικές γραμμές, να αυξάνονται υπό συνθήκες πληθωρισμού στον βαθμό που τα αυξανόμενα χρηματικά έσοδα δικαιολογούν όλο και μεγαλύτερες πιστώσεις. Αλλά όσο ισχυρός κι αν είναι ο πληθωρισμός, το ύψος της χορηγούμενης ιδιωτικής πίστωσης εξακολουθεί να περιορίζεται από τα σημερινά περιουσιακά στοιχεία και τα αναμενόμενα έσοδα.

Ας αντιπαραβάλουμε τώρα αυτή την κατάσταση με την κατάσταση μιας κυβέρνησης. Το ποσό χρήματος που μπορεί να δανειστεί εξαρτάται επίσης από τους σημερινούς πόρους της και τα αναμενόμενα φορολογικά της έσοδα. Ωστόσο, οι δυνητικοί *χρηματικοί* της πόροι είναι *απεριόριστοι*, επειδή απολαμβάνει απεριόριστη πίστωση από την κεντρική της τράπεζα, τον εθνικό παραγωγό χάρτινου χρήματος. Οι κεντρικές τράπεζες είναι δημόσιοι θεσμοί με ιδιαίτερους δεσμούς αφοσίωσης και υποχρεώσεις προς τις κυβερνήσεις τους. Όπως είδαμε, δεν μπορούν να πτωχεύσουν, επειδή μπορούν να δημιουργούν *εκ του μηδενός* οποιοδήποτε ποσό χρήματος χωρίς κανέναν τεχνικό ή οικονομικό περιορισμό. Συνεπώς, ούτε οι κυβερνήσεις μπορούν να πτωχεύσουν όσο απολαμβάνουν την πλήρη αφοσίωση των κεντρικών τους τραπεζών. Επιπλέον, μπορούν να εξασφαλίζουν πίστωση που υπερβαίνει κατά πολύ τα σημερινά περιουσιακά τους στοιχεία και τα αναμενόμενα φορολογικά τους έσοδα. Οι επενδυτές γνωρίζουν ότι ο παραγωγός χάρτινου χρήματος στηρίζει την κυβέρνησή του. Γνωρίζουν επομένως ότι η κυβέρνηση θα είναι πάντοτε σε θέση να εκπληρώνει οποιαδήποτε χρηματική υποχρέωση εκφράζεται στο χρήμα της κεντρικής της τράπεζας. Κατά συνέπεια, οι επενδυτές θα είναι πρόθυμοι να αγοράζουν όλο και περισσότερα κρατικά ομόλογα, ακόμη και αν δεν υπάρχει καμία ελπίδα να εξοφληθεί ποτέ το δημόσιο χρέος από φορολογικά έσοδα.

Ως τάση, επομένως, το δημόσιο χρέος υπό ένα σύστημα χάρτινου χρήματος δεν αυξάνεται απλώς με τον ίδιο ρυθμό όπως η προσφορά χρήματος, αλλά με πολύ ταχύτερο. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των ΗΠΑ, από το 1971 η προσφορά χρήματος έχει εξαπλασιαστεί, ενώ το ομοσπονδιακό χρέος έχει εικοσαπλασιαστεί —βλ. Πίνακα 1.

Όσοι διατηρούν αμφιβολίες για την αφοσίωση των σημερινών κεντρικών τραπεζών στις κυβερνήσεις τους θα πρέπει να σκεφτούν ότι η ηγεσία αυτών των ιδρυμάτων αποτελείται εξ ολοκλήρου από πολιτικά διορισμένα πρόσωπα και ότι η πολυδιαφημισμένη «ανεξαρτησία» τους μπορεί να καταργηθεί με απλές κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες.

Πίνακας 1: Εξέλιξη του M1 και του δημόσιου χρέους στις ΗΠΑ

	M1 δισ. USD την 1η Ιανουαρίου	**Ομοσπονδιακό χρέος δισ. USD ετήσια στοιχεία**
1960	140	290
1970	206	389
1980	386	930
1990	795	3.233
2000	1.121	5.674
2005	1.367	7.933

Πηγή: Federal Reserve Bank of Saint Louis· Bureau of the Public Debt.

Θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι οι κεντρικές τράπεζες δεν διαθέτουν πράγματι τη νομική εξουσιοδότηση να αναπληρώνουν το δημόσιο ταμείο μέσω του τυπογραφείου. Αλλά αυτή η αντίρρηση αστοχεί, μολονότι είναι ορθή με μια στενή τεχνική έννοια. Ασφαλώς, οι κεντρικές τράπεζες κατά κανόνα δεν επιτρέπεται να αναχρηματοδοτούν *άμεσα* τις κυβερνήσεις τους. Ωστόσο, δεν μπορούν να εμποδιστούν να το κάνουν με πιο έμμεσο τρόπο, με τη βοήθεια των συνεργατών τους στον τραπεζικό τομέα και στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Στην πραγματικότητα, οι κεντρικές τράπεζες αυξάνουν την προσφορά χρήματος κυρίως μέσω της αγοράς βραχυπρόθεσμων χρηματοπιστωτικών τίτλων —αυτό αποκαλείται «πολιτική ανοικτής αγοράς». Κανένας νόμος δεν εμποδίζει —ούτε θα μπορούσε νοητά να εμποδίσει— τη σύνδεση τέτοιων αγορών με ρητή ή άρρητη υποχρέωση του πωλητή να χορηγήσει νέες πιστώσεις στην κυβέρνηση. Στη σημερινή πρακτική δεν είναι καν αναγκαίο να επιβληθεί τέτοια υποχρέωση. Οι τράπεζες και τα επενδυτικά κεφάλαια είναι ιδιαίτερα πρόθυμοι αγοραστές κρατικών ομολόγων.

5. Ηθικός κίνδυνος, υπερπληθωρισμός και ρύθμιση

Πολλοί οικονομολόγοι έχουν διατυπώσει εικασίες για τη δυνατότητα λειτουργίας αμιγών συστημάτων χάρτινου χρήματος. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι οι παραγωγοί χάρτινου χρήματος *θα μπορούσαν* να κατασκευάζουν χρήμα καλύτερης ποιότητας —με σταθερότερη αγοραστική δύναμη— από τις παραδοσιακές μορφές χρήματος, τον χρυσό και τον άργυρο. Και προσθέτουν ότι αυτό *θα συνέβαινε* αν οι παραγωγοί χάρτινου χρήματος αναγκάζονταν να λειτουργούν σε μια ελεύθερη αγορά.

Όλες αυτές οι σκέψεις είναι διανοητικές φαντασιοκοπίες. Η ιδέα του σταθερού χάρτινου χρήματος αντιβαίνει σε ολόκληρη την ιστορική εμπειρία. Και η θεωρητική επιχειρηματολογία υπέρ αυτής της ιδέας δεν έχει καλύτερα θεμέλια. Έχουμε ήδη επισημάνει ότι το ιδεώδες της σταθερής αγοραστικής δύναμης είναι χίμαιρα και ότι υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να πιστεύουμε πως καμία μορφή χάρτινου χρήματος δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί σε πραγματικά ελεύθερο ανταγωνισμό με τον χρυσό και τον άργυρο. Ας προσθέσουμε τώρα μία ακόμη παράμετρο. Είναι πράγματι πολύ αμφίβολο αν οι παραγωγοί χάρτινου χρήματος, ακόμη και αν επιθυμούσαν ολόψυχα να σταθεροποιήσουν την αγοραστική δύναμη του προϊόντος τους, θα μπορούσαν να αποτρέψουν μια γενική οικονομική κρίση. Ο λόγος είναι, και πάλι, ότι η ίδια η δυνατότητα πληθωριστικής διόγκωσης της προσφοράς χρήματος δημιουργεί ηθικό κίνδυνο.

Η παραγωγή χρυσού και αργύρου δεν εξαρτάται από την καλή θέληση των εξορυκτών και των νομισματοκόπων· και οι χρήστες χρυσών και αργυρών νομισμάτων, όπως και οι πιστωτές και οι οφειλέτες, *το γνωρίζουν αυτό*. Επομένως, δεν στηρίζουν τις κερδοσκοπικές τους προσδοκίες στην αιφνίδια διαθεσιμότητα πρόσθετων ποσοτήτων χρυσού και αργύρου που αναδύονται θαυματουργικά από τα βάθη των ορυχείων. Διαπράττουν κάθε λογής άλλα σφάλματα στις κερδοσκοπικές τους εκτιμήσεις, αλλά όχι αυτό. Αντιθέτως, υπό έναν κανόνα χάρτινου χρήματος, οι άνθρωποι πράγματι στηρίζουν τις κερδοσκοπικές τους προσδοκίες στην καλή θέληση των παραγωγών χάρτινου χρήματος· και δεν το κάνουν μάταια. Τέτοιες προσδοκίες εμφανίζονται σε μεγάλη κλίμακα, επειδή οι άνθρωποι γνωρίζουν ότι το χάρτινο χρήμα μπορεί να παραχθεί σε πρακτικά οποιαδήποτε ποσότητα. Πρόκειται πράγματι μόνο για ζήτημα καλής θέλησης από την πλευρά των παραγωγών. Συνεπώς, λίγο πολύ *όλοι* οι συμμετέχοντες στην αγορά θα τείνουν να είναι περισσότερο απερίσκεπτοι στις κερδοσκοπικές τους κινήσεις απ' όσο θα ήταν διαφορετικά —

σίγουρη συνταγή για σπάταλη χρήση των πόρων και, ενδεχομένως, για μακροοικονομική κατάρρευση.

Αν λίγα μόνον πρόσωπα στηρίζουν τις κερδοσκοπικές τους κινήσεις στην προσδοκία βοήθειας από τον παραγωγό χάρτινου χρήματος, μπορούν να βοηθηθούν μέσω του τυπογραφείου εις βάρος όλων των άλλων ιδιοκτητών χρήματος. Ας υποθέσουμε ότι η προσφορά χρήματος μιας οικονομίας είναι τρία δισεκατομμύρια τάληρα. Αν ένας επιχειρηματίας πτωχεύσει και οι φίλοι του στην κεντρική τράπεζα τον βοηθήσουν με τρία εκατομμύρια τάληρα που μόλις βγήκαν από το τυπογραφείο, η επίδραση στις τιμές μπορεί να είναι ελάχιστα αισθητή. Ας υποθέσουμε όμως τώρα ότι χίλιοι επιχειρηματίες κάνουν το ίδιο. Ο ιδιοκτήτης του τυπογραφείου βρίσκεται τότε μπροστά σε ένα δύσκολο δίλημμα. *Είτε* θα βοηθήσει και αυτούς, αλλά σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να διπλασιάσει την προσφορά χρήματος, πράγμα που δύσκολα θα μπορούσε να μην έχει δραματικές αρνητικές συνέπειες. *Είτε* θα απορρίψει τα αιτήματα βοήθειας· τότε θα επέλθουν μαζικές πτωχεύσεις.[10]

Η δεύτερη εναλλακτική, ασφαλώς, δεν αποτελεί πραγματική επιλογή. Η πολιτική πίεση προς τον παραγωγό χάρτινου χρήματος να ικανοποιήσει τα αιτήματα θα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε δύσκολα θα μπορούσε να της αντισταθεί και ταυτόχρονα να ελπίζει ότι θα συνεχίζονταν οι ειρηνικές επιχειρηματικές του σχέσεις με την κυβέρνηση και τους άλλους. Είναι αφελές να πιστεύει κανείς ότι θα μπορούσε να εντυπωσιάσει τους ανθρώπους με την επιχειρηματολογία του υπέρ του σταθερού χρήματος ενώ οι επιχειρήσεις τους καταρρέουν *μαζικά*. Πέρα από αυτό, η δεύτερη εναλλακτική ενέχει επίσης μεγάλους εμπορικούς κινδύνους για τον ίδιο. Οι πτωχεύσεις μεγάλης κλίμακας είναι συνήθως ασύμβατες με ένα σταθερό επίπεδο τιμών και είναι πιθανό να μειώσουν τη συναλλαγματική ισοτιμία *έναντι* άλλων νομισμάτων.

Ας υποθέσουμε, όμως, ότι ο παραγωγός του χάρτινου χρήματος ανακοινώνει με αυστηρή φωνή και ατσάλινο βλέμμα ότι θα παραμείνει ακλόνητος στην απόφασή του να μην εκδώσει ποτέ μα ποτέ —«διαβάστε τα χείλη μου»— περισσότερα γραμμάτια απ' όσα απαιτούνται για τη σταθεροποίηση της αγοραστικής δύναμης. Θα ήταν αυτό εξίσου πειστικό με τις εγγενείς εγγυήσεις ενός κανόνα χρυσού ή αργύρου; Η απάντηση είναι προφανής. Επομένως, το αναπόδραστο δίλημμα του παραγωγού χάρτινου χρήματος είναι ότι *η ίδια του η παρουσία* δημιουργεί ηθικό κίνδυνο για όλους τους άλλους συμμετέχοντες στην αγορά. Αυτό, με τη σειρά του, θα του καταστήσει αδύνατον να αποφύγει μακροπρόθεσμα ολοένα υψηλότερους ρυθμούς πληθωρισμού, με τελική προοπτική έναν ανεξέλεγκτο υπερπληθωρισμό.

Η Δύση βρίσκεται ακόμη στην αρχή του μεγάλου πειράματός της με το χάρτινο χρήμα —τριάντα χρόνια δεν είναι μεγάλο διάστημα για έναν νομισματικό θεσμό. Ωστόσο, οι προηγούμενες παρατηρήσεις βρίσκουν ήδη άμεση επιβεβαίωση στις οικονομικές στατιστικές των τελευταίων τριάντα ετών, κατά τα οποία σημειώθηκε εκθετική αύξηση της προσφοράς χρήματος, καθώς και των ιδιωτικών και δημόσιων χρεών, σε όλες τις μεγάλες δυτικές χώρες.

Ενδείξεις ηθικού κινδύνου σε μαζική κλίμακα μπορούσαν να εντοπιστούν κατά τα τελευταία περίπου δέκα χρόνια στη χρηματιστηριακή μανία, καθώς και στην άνθηση της αγοράς ακινήτων στο Ηνωμένο Βασίλειο και στις ΗΠΑ. Εδώ οι συμμετέχοντες στην αγορά επέδειξαν ανεξαιρέτως την ίδια χαρακτηριστική συμπεριφορά. Αποτιμούσαν τα περιουσιακά στοιχεία *χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τον λόγο τιμής προς κέρδη*, στηρίζοντας εξ ολοκλήρου τις κερδοσκοπικές τους προσδοκίες στην

εύρεση, κάποια στιγμή στο μέλλον, ενός αγοραστή ακόμη πιο αισιόδοξου για την άνοδο των τιμών απ' όσο είναι οι ίδιοι τώρα, ο οποίος επομένως θα δεχόταν να καταβάλει ακόμη υψηλότερη τιμή.

Ας εξετάσουμε τη σημερινή —του 2006— άνθηση της αγοράς ακινήτων στις ΗΠΑ. Πολλοί Αμερικανοί είναι απολύτως πεπεισμένοι ότι τα αμερικανικά ακίνητα αποτελούν το μοναδικό σίγουρο στοίχημα στην οικονομική ζωή. Ό,τι κι αν συμβεί στο χρηματιστήριο ή σε άλλους τομείς της οικονομίας, οι τιμές των ακινήτων θα αυξηθούν. Πιστεύουν ότι ανακάλυψαν μια ανεξάντλητη πηγή πλούτου, και τα ιστορικά στοιχεία το επιβεβαιώνουν. Ασφαλώς, αυτή η πεποίθηση είναι αυταπάτη· αλλά χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας περιόδου άνθησης είναι ακριβώς ότι οι άνθρωποι πετούν κάθε κριτική σκέψη στη θάλασσα. Δεν αντιλαμβάνονται ότι ο παραγωγός του χρήματός τους —η Fed— ενδέχεται να έχει ήδη εισέλθει στα πρώτα στάδια του υπερπληθωρισμού και ότι ο μοναδικός λόγος για τον οποίο αυτό παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό αόρατο ήταν πως το μεγαλύτερο μέρος του νέου χρήματος εξήχθη εκτός των ΗΠΑ.[11] Οι χρηματικές τιμές έχουν αυξηθεί πάρα πολύ πάνω από το επίπεδο στο οποίο θα είχαν φθάσει χωρίς την αδιάκοπη παραγωγή δολαρίων, αλλά η απόλυτη αύξηση του εγχώριου επιπέδου τιμών —όπως μετράται από τα στοιχεία του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή— υπήρξε μέχρι τώρα σχετικά μέτρια. Ωστόσο, μόλις οι ξένοι επιβραδύνουν τις αγορές δολαρίων των ΗΠΑ, οι εγχώριες τιμές θα αρχίσουν να εκτινάσσονται, και τότε ο υπερπληθωρισμός θα παραμονεύει στη γωνία.

Στο παρελθόν, οι κυβερνήσεις προσπάθησαν να αντισταθμίσουν αυτή την τάση μέσω ρυθμίσεων. Ο ηθικός κίνδυνος έγινε αρχικά ορατός στον τραπεζικό κλάδο, και σήμερα αυτός ο κλάδος υπόκειται πράγματι σε πολύ αυστηρή ρύθμιση.[12] Οι τράπεζες πρέπει να διατηρούν ορισμένα ελάχιστα ποσά ιδίων κεφαλαίων και αποθεματικών, πρέπει να τηρούν πλήθος κανόνων κατά τη χορήγηση πιστώσεων, τα στελέχη τους πρέπει να διαθέτουν ορισμένα προσόντα και ούτω καθεξής. Ωστόσο, αυτές οι διατάξεις κλαδεύουν τα κλαδιά χωρίς να αγγίζουν τη ρίζα. Επιδιώκουν να περιορίσουν ορισμένες γνωστές υπερβολές που απορρέουν από τον ηθικό κίνδυνο, αλλά δεν εξαλείφουν τον ίδιο τον ηθικό κίνδυνο. Όπως είδαμε, ο ηθικός κίνδυνος εννυπάρχει στην ίδια την ύπαρξη του χάρτινου χρήματος. Επειδή ένας παραγωγός χάρτινου χρήματος μπορεί να διασώσει πρακτικά οποιονδήποτε, οι πολίτες γίνονται απερίσκεπτοι στις κερδοσκοπικές τους κινήσεις· υπολογίζουν ότι θα τους διασώσει, ιδίως όταν πολλοί άλλοι κάνουν το ίδιο. Για να καταπολεμηθεί αποτελεσματικά μια τέτοια συμπεριφορά, πρέπει να καταργηθεί το χάρτινο χρήμα. Οι ρυθμίσεις απλώς διοχετεύουν την απερίσκεπτη συμπεριφορά σε νέες κατευθύνσεις.

Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει την πραγματιστική στάση της *κατά περίπτωση* καταπολέμησης του ηθικού κινδύνου όπου εμφανίζεται. Έτσι, θα ρύθμιζε τον έναν κλάδο μετά τον άλλο, μέχρι να παγιδευτεί ολόκληρη η οικονομία σε έναν ιστό λεπτομερών ρυθμίσεων. Αυτό θα παρείχε, ασφαλώς, κάποια μορφή τάξης, αλλά θα ήταν η τάξη ενός νεκροταφείου. Κανείς δεν θα μπορούσε πλέον να λαμβάνει οποιαδήποτε επενδυτική απόφαση —δυνητικά απερίσκεπτη! Όλα θα έπρεπε να ακολουθούν κανόνες θεσπισμένους από τη νομοθετική εξουσία. Εν ολίγοις, ο μόνος τρόπος να καταπολεμηθεί ο ηθικός κίνδυνος χωρίς να καταστραφεί η πηγή του, ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής, είναι να υποταχθεί η οικονομία σε ένα κεντρικό σχέδιο σοβιετικού τύπου.

Κεντρικός σχεδιασμός ή υπερπληθωρισμός —ή κάποιος συνδυασμός των δύο —: αυτό επιφυλάσσει το μέλλον για μια οικονομία υπό καθεστώς χάρτινου χρήματος. Ο μόνος τρίτος δρόμος είναι η πλήρης κατάργηση του χάρτινου χρήματος και η επιστροφή σε μια υγιή νομισματική τάξη.

6. Η ηθική του χάρτινου χρήματος

Δεν χρειάζεται να επεκταθούμε πολύ στην ηθική του χάρτινου χρήματος. Υπό το πρίσμα της προηγούμενης συζήτησής μας, το ζήτημα θα πρέπει να είναι σαφές. Σημειώστε, κατ' αρχάς, ότι μια ισχυρή ηθική επιχειρηματολογία κατά του χάρτινου χρήματος μπορεί να στηριχθεί και μόνο στις αθέμιτες απαρχές του. Το χάρτινο χρήμα δεν εισήχθη ποτέ μέσω εκούσιας συνεργασίας. Σε όλες τις γνωστές περιπτώσεις *εισήχθη* μέσω καταναγκασμού και εξαναγκασμού, μερικές φορές υπό την απειλή της θανατικής ποινής.

Και, όπως είδαμε, υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να πιστεύουμε ότι το χάρτινο χρήμα από την ίδια του τη φύση συνεπάγεται παραβίαση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας μέσω μονοπωλιακών προνομίων και προνομίων νόμιμου μέσου πληρωμής. Αλλά, εν πάση περιπτώσει, είναι γεγονός ότι σήμερα όλες οι χάρτινες μορφές χρήματος στον κόσμο *εξακολουθούν να προστατεύονται μέσω τέτοιων νομικών προνομίων* στις χώρες προέλευσής τους. Υποστηρίξαμε ότι αυτά τα προνόμια δεν μπορούν να δικαιολογηθούν, ασφαλώς όχι στην περίπτωση του χρήματος, επειδή δεν υπάρχει ανάγκη για πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής. Συνεπώς, οι σημερινές μας χάρτινες μορφές χρήματος, οι οποίες ευδοκιμούν χάρη σε αυτά τα προνόμια, είναι ηθικά απαράδεκτες.

Η παραγωγή χάρτινου χρήματος έχει θέσει τεράστια εμπόδια στην προσήκουσα ηθική κρίση. Οι οικονομολόγοι που αντιτίθενται στο χάρτινο χρήμα συνήθως ισχυρίζονται ότι η παραγωγή *χάρτινου* χρήματος είναι πληθωρισμός —σαν να μπορούσε η διάκριση μεταξύ παραγωγής χρήματος και πληθωρισμού να γίνει με αμιγώς υλικά κριτήρια. Αλλά αυτή η άποψη είναι προβληματική, επειδή πλησιάζει στην καταδίκη της παραγωγής χρήματος *καθαυτής*. Το ουσιώδες γεγονός σχετικά με τις σημερινές μας χάρτινες μορφές χρήματος δεν είναι ότι είναι χάρτινες, αλλά ότι είναι μορφές χάρτινου χρήματος *αναγκαστικής κυκλοφορίας*. Η συνέχιση της παραγωγής τους θα μπορούσε ενδεχομένως να δικαιολογηθεί, μολονότι εισήχθησαν με αθέμιτα μέσα. Αλλά η επιβολή τους διά νόμου δεν μπορεί να δικαιολογηθεί, όπως υποστηρίξαμε με κάποια λεπτομέρεια.

Κεφάλαιο 13

Η πολιτισμική και πνευματική κληρονομιά του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής

1. Οι συνήθειες του πληθωρισμού

Η αντίληψη ότι ο πληθωρισμός είναι επιβλαβής αποτελεί πάγια θέση της οικονομικής επιστήμης. Αλλά τα περισσότερα εγχειρίδια υποτιμούν την έκταση της βλάβης, επειδή ορίζουν τον πληθωρισμό υπερβολικά στενά ως διαρκή μείωση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος (PPM), αλλά και επειδή δίνουν ελάχιστη προσοχή στις συγκεκριμένες μορφές του πληθωρισμού. Για να αντιληφθούμε την αποδιοργανωτική φύση του πληθωρισμού σε όλη της την έκταση, πρέπει να έχουμε κατά νου ότι πηγάζει από παραβίαση των θεμελιωδών κανόνων της κοινωνίας. Πληθωρισμός είναι αυτό που συμβαίνει όταν οι άνθρωποι αυξάνουν την προσφορά χρήματος μέσω απάτης, επιβολής και αθέτησης συμβάσεων. Προκαλεί πάντοτε τρεις χαρακτηριστικές συνέπειες: (1) ωφελεί τους δράστες εις βάρος όλων των άλλων χρηστών του χρήματος· (2) επιτρέπει τη συσσώρευση χρέους πέρα από το επίπεδο στο οποίο θα μπορούσαν να φθάσουν τα χρέη στην ελεύθερη αγορά· και (3) μειώνει την PPM κάτω από το επίπεδο στο οποίο θα έφθανε στην ελεύθερη αγορά.

Μολονότι αυτές οι τρεις συνέπειες είναι ήδη αρκετά κακές, τα πράγματα γίνονται πολύ χειρότερα όταν ο πληθωρισμός ενθαρρύνεται και προωθείται από το κράτος. Η κρατική επιταγή καθιστά τον πληθωρισμό αδιάκοπο και, ως αποτέλεσμα, παρατηρούμε τη διαμόρφωση *θεσμών* και *συνηθειών* που προσιδιάζουν στον πληθωρισμό. Έτσι, ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής αφήνει μια χαρακτηριστική πολιτισμική και πνευματική κηλίδα στην ανθρώπινη κοινωνία. Στο παρόν κεφάλαιο θα εξετάσουμε προσεκτικότερα ορισμένες πτυχές αυτής της κληρονομιάς.

2. Υπερσυγκεντρωτική διακυβέρνηση

Ο πληθωρισμός ωφελεί την κυβέρνηση που τον ελέγχει, όχι μόνο εις βάρος του πληθυσμού στο σύνολό του, αλλά και εις βάρος όλων των αρχών διακυβέρνησης δεύτερης και τρίτης βαθμίδας. Είναι γνωστό ότι οι Ευρωπαίοι βασιλείς, κατά την άνοδο των εθνικών κρατών τους τον δέκατο έβδομο και τον δέκατο όγδοο αιώνα, συνέτριψαν τα σημαντικότερα κατάλοιπα ενδιάμεσης εξουσίας. Τα δημοκρατικά εθνικά κράτη του δέκατου ένατου και του εικοστού αιώνα ολοκλήρωσαν τη συγκέντρωση της εξουσίας που είχε αρχίσει υπό τους βασιλείς.[1] Η οικονομική κινητήρια δύναμη αυτής της διαδικασίας ήταν ο πληθωρισμός, ο οποίος βρισκόταν πλέον εξ ολοκλήρου στα χέρια του κεντρικού κρατικού μηχανισμού. Περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο οικονομικό παράγοντα, κατέστησε το εθνικό κράτος ακατανίκητο. Και έτσι συνέβαλε, τουλάχιστον έμμεσα, στη δημοτικότητα των εθνικιστικών ιδεολογιών, οι οποίες τον εικοστό αιώνα εγκαινίασαν μια φρενήρη λατρεία του εθνικού κράτους.

Ο πληθωρισμός ωθεί τις κεντρικές κυβερνήσεις σε διόγκωση. Τους επιτρέπει να γίνονται μεγαλύτερες απ’ όσο θα μπορούσαν να γίνουν σε μια ελεύθερη κοινωνία. Και τους επιτρέπει να

μονοπωλούν λειτουργίες διακυβέρνησης σε βαθμό που δεν θα εμφανιζόταν υπό συνθήκες φυσικής παραγωγής χρήματος. Αυτό γίνεται εις βάρος όλων των μορφών ενδιάμεσης διακυβέρνησης και, ασφαλώς, εις βάρος της κοινωνίας των πολιτών στο σύνολό της. Η συγκέντρωση της εξουσίας που στηρίζεται στον πληθωρισμό μετατρέπει ολοένα περισσότερο τον μέσο πολίτη σε απομονωμένο κοινωνικό άτομο. Όλοι οι κοινωνικοί του δεσμοί ελέγχονται από το κεντρικό κράτος, το οποίο παρέχει επίσης τις περισσότερες από τις υπηρεσίες που παλαιότερα παρέχονταν από άλλες κοινωνικές οντότητες, όπως η οικογένεια και η τοπική αυτοδιοίκηση. Ταυτόχρονα, η κεντρική διεύθυνση του κρατικού μηχανισμού απομακρύνεται από την καθημερινή ζωή εκείνων που βρίσκονται υπό την κηδεμονία του.

Είναι δύσκολο να συμβιβαστούν αυτές οι τάσεις με τον στόχο μιας εύτακτης κοινωνίας. Τον δέκατο ένατο αιώνα, ο Γάλλος κοινωνιολόγος Frédéric LePlay, οξυδερκής και κριτικός παρατηρητής της συγκέντρωσης της κρατικής εξουσίας, διατύπωσε την ηθική αρχή της επικουρικότητας, σύμφωνα με την οποία κάθε πρόβλημα πρέπει να επιλύεται από το πρόσωπο ή την οργάνωση που βρίσκεται στη χαμηλότερη —από πολιτική άποψη— βαθμίδα και είναι σε θέση να το επιλύσει.[2] Ο Leo XIII καθαγίασε κατόπιν, θα λέγαμε, αυτή την αρχή στη *Rerum Novarum* (§§13, 35), χωρίς να την κατονομάσει. Μόλις το 1931 ο πάπας Pius XI υιοθέτησε την έκφραση «επικουρικότητα» στην εγκύκλιό του *Quadragesimo Anno*. Αλλά οι ηθικές επιταγές δεν θα σταματήσουν μια τάση που πηγάζει από τόσο ισχυρές πηγές. Το κακό πρέπει να αντιμετωπιστεί στη ρίζα του.

3. Πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής και πόλεμος

Μία από τις πιο φρικτές συνέπειες του χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας, και ιδίως του χάρτινου χρήματος, είναι η δυνατότητά του να παρατείνει τη διάρκεια των πολέμων. Οι καταστροφές του πολέμου έχουν το υγιές αποτέλεσμα να κατευνάζουν τον αρχικό πολεμικό παροξυσμό. Όσο πιο παρατεταμένος και καταστροφικός γίνεται ένας πόλεμος, επομένως, τόσο λιγότερο διατεθειμένος είναι ο πληθυσμός να τον στηρίζει οικονομικά μέσω φόρων και αγοράς κρατικών ομολόγων. Ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής επιτρέπει στην κυβέρνηση να αγνοεί την αντίσταση των πολιτών της στη χρηματοδότηση του πολέμου και να διατηρεί την πολεμική προσπάθεια στο υφιστάμενο επίπεδο ή ακόμη και να την εντείνει. Η κυβέρνηση απλώς τυπώνει τα χαρτονομίσματα που χρειάζεται για να αγοράσει κανόνια και αρβύλες.[3]

Αυτό ακριβώς συνέβη στους δύο παγκοσμίους πολέμους του εικοστού αιώνα, τουλάχιστον στην περίπτωση των ευρωπαϊκών κρατών. Οι κυβερνήσεις της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ρωσίας και του Ηνωμένου Βασιλείου κάλυψαν μεγάλο μέρος των δαπανών τους μέσω πληθωρισμού. Είναι ασφαλώς δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια η ποσοτική επίδραση, αλλά δεν είναι παράλογο να υποθέσουμε ότι ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής παρέτεινε και τους δύο πολέμους κατά πολλούς μήνες ή ακόμη και κατά ένα ή δύο χρόνια. Αν λάβουμε υπόψη ότι οι σκοτωμοί κορυφώθηκαν προς το τέλος του πολέμου, πρέπει να υποθέσουμε ότι θα μπορούσαν να είχαν σωθεί πολλά εκατομμύρια ζωές.

Πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι στον πόλεμο όλα τα μέσα είναι δίκαια. Στα μάτια τους, ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής είναι θεμιτός ως μέσο απόκρουσης θανάσιμων απειλών κατά ενός έθνους. Αλλά αυτό το επιχείρημα είναι μάλλον ελαττωματικό. Δεν είναι αλήθεια ότι όλα τα μέσα είναι δίκαια σε έναν πόλεμο. Στην καθολική θεολογία υπάρχει μια θεωρία του δίκαιου πολέμου

που τονίζει ακριβώς αυτό το σημείο. Ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής θα ήταν ασφαλώς αθέμιτος αν υπήρχαν διαθέσιμα λιγότερο επιλήψιμα μέσα για την επίτευξη του ίδιου σκοπού. Και το γεγονός είναι ότι τέτοια μέσα υπάρχουν και βρίσκονταν πάντοτε στη διάθεση των κυβερνήσεων, για παράδειγμα το πιστωτικό χρήμα και η πρόσθετη φορολογία.

Μια άλλη συνήθης γραμμή υπεράσπισης του χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας σε καιρό πολέμου είναι ότι η κυβέρνηση ενδέχεται να γνωρίζει καλύτερα από τους πολίτες πόσο κοντά βρίσκεται η νίκη. Ο ανενημέρωτος πληθυσμός κουράζεται από τον πόλεμο και τείνει να αντιστέκεται στην πρόσθετη φορολογία. Αλλά η κυβέρνηση γνωρίζει άριστα την κατάσταση. Χωρίς χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας, θα είχε δεμένα τα χέρια της, με δυνητικά καταστροφικές συνέπειες. Ο πληθωρισμός τής προσφέρει απλώς το μικρό επιπλέον στοιχείο που χρειάζεται για να νικήσει.

Είναι ασφαλώς νοητό η κυβέρνηση να είναι καλύτερα ενημερωμένη από τους πολίτες της. Αλλά είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς γιατί αυτό θα αποτελούσε εμπόδιο στη χρηματοδότηση του πολέμου. Το ουσιωδέστερο καθήκον της πολιτικής ηγεσίας είναι να συσπειρώνει τις μάζες γύρω από τον σκοπό της. Γιατί θα ήταν αδύνατον μια κυβέρνηση να κοινοποιήσει την πληρέστερη πληροφόρηση που διαθέτει, πείθοντας έτσι τον πληθυσμό για την ανάγκη πρόσθετων φόρων; Αυτό μας οδηγεί στην ακόλουθη παρατήρηση.

4. Πληθωρισμός και τυραννία

Ο πόλεμος είναι απλώς η πιο ακραία περίπτωση στην οποία ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής επιτρέπει στις κυβερνήσεις να επιδιώκουν τους στόχους τους χωρίς γνήσια υποστήριξη από τους πολίτες τους. Το τυπογραφείο επιτρέπει στην κυβέρνηση να αντλεί πόρους από την περιουσία του λαού της χωρίς να έχει εξασφαλίσει τη συναίνεσή του, και μάλιστα παρά τη θέλησή του. Τι είδους κυβέρνηση είναι εκείνη που ιδιοποιείται αυθαίρετα την περιουσία των πολιτών της; Ο Aristotle και πολλοί άλλοι πολιτικοί φιλόσοφοι την έχουν ονομάσει τυραννία. Και οι θεωρητικοί του χρήματος, από τον Oresme έως τον Mises, έχουν επισημάνει ότι ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής, εξεταζόμενος ως εργαλείο χρηματοδότησης του κράτους, είναι η χρηματοδοτική τεχνική που χαρακτηρίζει την τυραννία.

5. Ανταγωνισμός προς τα κάτω στη νομισματική οργάνωση

Όπως είδαμε με κάποια λεπτομέρεια, ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής είναι ένας εγγενώς ασταθής τρόπος παραγωγής χρήματος, επειδή μετατρέπει τον ηθικό κίνδυνο και την ανευθυνότητα σε θεσμό. Τα αποτελέσματα είναι οικονομικές κρίσεις που επανέρχονται συχνά. Οι προσπάθειες του παρελθόντος να επανορθώσουν αυτές τις ανεπιθύμητες συνέπειες, χωρίς όμως να αμφισβητήσουν *την ίδια* την αρχή του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής, επέφεραν μια ιδιότυπη εξέλιξη των νομισματικών θεσμών —ένα είδος θεσμικού «ανταγωνισμού προς τα κάτω». Αυτό, ασφαλώς, δεν σημαίνει ότι πρόκειται για ταχεία διαδικασία. Η υποβάθμιση των νομισματικών θεσμών βρίσκεται σε εξέλιξη επί αιώνες και δεν έχει φθάσει ακόμη στο απόλυτο κατώτατο σημείο, μολονότι η διαδικασία επιταχύνθηκε σημαντικά στη δική μας εποχή του χάρτινου χρήματος. Έχουμε ήδη εξετάσει αυτό το φαινόμενο αρκετά εκτενώς και θα το παρουσιάσουμε σε ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο στο Τρίτο Μέρος.

6. Οι επιχειρήσεις υπό πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής

Ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής έχει βαθιά επίδραση στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων. Καθιστά τα δανειακά κεφάλαια —την πίστωση— φθηνότερα απ' όσο θα ήταν στην ελεύθερη αγορά. Αυτό ωθεί τους επιχειρηματίες να χρηματοδοτούν τα εγχειρήματά τους σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι διαφορετικά μέσω πίστωσης και όχι μέσω ιδίων κεφαλαίων —του κεφαλαίου που εισφέρουν στην επιχείρηση οι ιδιοκτήτες της.

Σε ένα φυσικό σύστημα παραγωγής χρήματος, οι τράπεζες θα χορηγούσαν πίστωση μόνον ως χρηματοπιστωτικοί διαμεσολαβητές. Δηλαδή, θα μπορούσαν να δανείζουν μόνον εκείνα τα χρηματικά ποσά που είτε είχαν αποταμιεύσει οι ίδιες είτε είχαν αποταμιεύσει άλλοι άνθρωποι και στη συνέχεια είχαν δανείσει στις τράπεζες. Οι τραπεζίτες θα ήταν ασφαλώς ελεύθεροι να χορηγούν πίστωση με όποιους όρους επιθυμούσαν —τόκο, εξασφαλίσεις, διάρκεια· αλλά θα ήταν αυτοκτονικό να προσφέρουν καλύτερους όρους από εκείνους που τους είχαν παραχωρήσει οι δικοί τους πιστωτές. Για παράδειγμα, αν μια τράπεζα λαμβάνει πίστωση με επιτόκιο 5 τοις εκατό, θα ήταν αυτοκτονικό να δανείζει αυτά τα χρήματα με 4 τοις εκατό. Συνεπώς, στην ελεύθερη αγορά η επικερδής τραπεζική περιορίζεται εντός αρκετά στενών ορίων, τα οποία, με τη σειρά τους, καθορίζονται από τους αποταμιευτές. Δεν είναι δυνατόν μια τράπεζα να παραμένει σε λειτουργία *και συγχρόνως* να προσφέρει καλύτερους όρους από εκείνους των αποταμιευτών που είναι περισσότερο πρόθυμοι να αποχωριστούν τα χρήματά τους για κάποιο διάστημα.

Αλλά οι τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά μπορούν να κάνουν ακριβώς αυτό. Εφόσον μπορούν να παράγουν πρόσθετη τραπεζική πίστωση με πρακτικά μηδενικό κόστος, μπορούν να χορηγούν πίστωση με επιτόκια χαμηλότερα από εκείνα που θα επικρατούσαν διαφορετικά. Και οι ωφελούμενοι θα χρηματοδοτήσουν επομένως μέσω χρέους ορισμένα εγχειρήματα που διαφορετικά θα χρηματοδοτούσαν με δικά τους χρήματα ή που δεν θα ξεκινούσαν καθόλου. Το χάρτινο χρήμα έχει περίπου την ίδια επίδραση, αλλά σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα. Ένας παραγωγός χάρτινου χρήματος μπορεί να χορηγεί πίστωση σε πρακτικά οποιοδήποτε ύψος και με πρακτικά οποιουσδήποτε όρους. Κατά τα τελευταία χρόνια, η Τράπεζα της Ιαπωνίας προσέφερε πίστωση με μηδενικό επιτόκιο και, στη συνέχεια, σε ορισμένες περιπτώσεις έφθασε πράγματι να πληρώνει όσους δανείζονταν από αυτήν.

Είναι προφανές ότι λίγες επιχειρήσεις έχουν την πολυτέλεια να αντισταθούν σε τέτοιες προσφορές. Ο ανταγωνισμός είναι έντονος στους περισσότερους κλάδους και οι επιχειρήσεις πρέπει να επιδιώκουν να αξιοποιούν τους καλύτερους διαθέσιμους όρους, ώστε να μη χάσουν εκείνο το «ανταγωνιστικό πλεονέκτημα» που μπορεί να είναι καθοριστικό για τα κέρδη, ακόμη και για την απλή επιβίωσή τους. Συνεπώς, ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής καθιστά τις επιχειρήσεις περισσότερο εξαρτημένες από τις τράπεζες απ' όσο θα ήταν διαφορετικά. Δημιουργεί μεγαλύτερη ιεραρχία και μεγαλύτερη συγκέντρωση της εξουσίας λήψης αποφάσεων απ' όση θα υπήρχε στην ελεύθερη αγορά. Ο επιχειρηματίας που λειτουργεί με 10 τοις εκατό ίδια κεφάλαια και 90 τοις εκατό χρέος δεν είναι πλέον πραγματικός επιχειρηματίας. Οι πιστωτές του —συνήθως τραπεζίτες— είναι οι αληθινοί επιχειρηματίες που λαμβάνουν όλες τις ουσιώδεις αποφάσεις. Ο ίδιος είναι απλώς ένα περισσότερο ή λιγότερο καλοπληρωμένο στέλεχος —ένας διαχειριστής.

Έτσι, ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής μειώνει τον αριθμό των πραγματικών επιχειρηματιών —ανεξάρτητων ανθρώπων που δραστηριοποιούνται με δικά τους χρήματα. Τέτοιοι άνθρωποι

εξακολουθούν να υπάρχουν σε εκπληκτικά μεγάλους αριθμούς, αλλά μπορούν να επιβιώνουν μόνον επειδή οι ανώτερες ικανότητές τους αντισταθμίζουν τους δυσμενέστερους χρηματοδοτικούς όρους που αντιμετωπίζουν. Πρέπει να είναι πιο καινοτόμοι και να εργάζονται σκληρότερα από τους ανταγωνιστές τους. Γνωρίζουν το τίμημα της ανεξαρτησίας και είναι πρόθυμοι να το καταβάλουν. Συνήθως είναι περισσότερο δεμένοι με την οικογενειακή επιχείρηση και ενδιαφέρονται περισσότερο για τους εργαζομένους τους απ' ό,τι οι μαριονέτες των τραπεζιτών.

Επειδή η πίστωση που απορρέει από τον πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής προσφέρει εύκολο χρηματοδοτικό πλεονέκτημα, τείνει να ενθαρρύνει την απερίσκεπτη συμπεριφορά των επικεφαλής των επιχειρήσεων.[4] Αυτό ισχύει ιδίως για τα διευθυντικά στελέχη μεγάλων εταιρειών που έχουν εύκολη πρόσβαση στις κεφαλαιαγορές. Η απερισκεψία τους συχνά συγχέεται με την καινοτομικότητα. Πράγματι, ο οικονομολόγος Joseph Schumpeter, σε μια γνωστή διατύπωσή του, χαρακτήρισε τις τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά ως ένα είδος κινητήριας δύναμης της οικονομικής ανάπτυξης.[5] Υποστήριζε ότι τέτοιες τράπεζες μπορούν να χρησιμοποιούν τη δυνατότητά τους να δημιουργούν πίστωση από το τίποτε — *ex nihilo*— για να χρηματοδοτούν καινοτόμους επιχειρηματίες. Είναι νοητό ότι σε ορισμένες περιπτώσεις διαδραμάτισαν αυτόν τον ρόλο, αλλά οι πιθανότητες βρίσκονται συντριπτικά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Κατά γενικό κανόνα, κάθε νέο προϊόν και κάθε ριζική καινοτομία στην οργάνωση των επιχειρήσεων αποτελεί απειλή για τις τράπεζες, επειδή αυτές έχουν ήδη επενδύσει, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, σε εδραιωμένες εταιρείες που παράγουν τα παλαιά προϊόντα και χρησιμοποιούν τις παλαιές μορφές οργάνωσης. Έχουν επομένως κάθε κίνητρο είτε να αποτρέψουν την καινοτομία αρνούμενες να τη χρηματοδοτήσουν είτε να γνωστοποιήσουν τις νέες ιδέες στους υπάρχοντες συνεργάτες τους στον επιχειρηματικό κόσμο. Έτσι, η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά καθιστά τις επιχειρήσεις πιο συντηρητικές απ' όσο θα ήταν διαφορετικά. Ωφελεί τις εδραιωμένες επιχειρήσεις εις βάρος των καινοτόμων νεοεισερχομένων. Η καινοτομία είναι πολύ πιθανότερο να προέλθει από ανεξάρτητους επιχειρηματίες, ιδίως όταν η φορολογία εισοδήματος είναι χαμηλή.

7. Ο ζυγός του χρέους

Ορισμένες από τις προηγούμενες παρατηρήσεις ισχύουν και έξω από τον επιχειρηματικό κόσμο. Ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής παρέχει εύκολη πίστωση όχι μόνο στις κυβερνήσεις και στις επιχειρήσεις, αλλά και στους ιδιώτες. Το ίδιο το γεγονός ότι προσφέρεται τέτοια πίστωση παρακινεί ορισμένους ανθρώπους να χρεωθούν, ενώ διαφορετικά θα είχαν επιλέξει να μην το κάνουν. Αλλά η εύκολη πίστωση γίνεται σχεδόν ακαταμάχητη όταν συνδυάζεται με μια άλλη χαρακτηριστική συνέπεια του πληθωρισμού: το διαρκώς αυξανόμενο επίπεδο των τιμών. Ενώ σε παλαιότερες εποχές η αύξηση των τιμών ήταν μόλις αντιληπτή, στις μέρες μας όλοι οι πολίτες του δυτικού κόσμου αντιλαμβάνονται το φαινόμενο. Σε χώρες όπως η Τουρκία ή η Βραζιλία, όπου μέχρι πρόσφατα οι τιμές αυξάνονταν με ετήσιους ρυθμούς 80 έως 100 τοις εκατό, ακόμη και οι νεότεροι άνθρωποι το έχουν βιώσει προσωπικά.

Τέτοιες συνθήκες επιβάλλουν βαρύ τίμημα στην αποταμίευση σε μετρητά. Παλαιότερα, η αποταμίευση γινόταν συνήθως με τη μορφή αποθησαυρισμού χρυσών και αργυρών νομισμάτων. Είναι αλήθεια ότι αυτά τα αποθησαυρισμένα ποσά δεν παρείχαν καμία απόδοση —το μέταλλο ήταν «στείρο»— και ότι, επομένως, δεν προσφέρονταν για τον τρόπο ζωής των *εισοδηματιών*. Αλλά από κάθε άλλη άποψη, τα αποθησαυρισμένα χρήματα αποτελούσαν αξιόπιστη και αποτελεσματική

μορφή αποταμίευσης. Η αγοραστική τους δύναμη δεν εξανεμιζόταν μέσα σε λίγες δεκαετίες και, σε περιόδους οικονομικής μεγέθυνσης, μάλιστα αυξανόταν κάπως. Το σημαντικότερο είναι ότι ήταν εξαιρετικά κατάλληλα για τους απλούς ανθρώπους. Οι ξυλουργοί, οι κτίστες, οι ράφτες και οι αγρότες δεν είναι συνήθως ιδιαίτερα οξυδερκείς παρατηρητές των διεθνών κεφαλαιαγορών. Βάζοντας μερικά χρυσά νομίσματα κάτω από το στρώμα τους ή σε μια θυρίδα ασφαλείας, γλίτωναν πολλές άγρυπνες νύχτες και παρέμεναν ανεξάρτητοι από τους χρηματοπιστωτικούς διαμεσολαβητές.

Συγκρίνετε τώρα αυτή την εικόνα του παρελθόντος με τη σημερινή μας κατάσταση. Η αντίθεση δεν θα μπορούσε να είναι εντονότερη. Στις μέρες μας θα ήταν εντελώς άσκοπο να αποθησαυρίζει κανείς χαρτονομίσματα δολαρίων ή ευρώ για να προετοιμαστεί για τη συνταξιοδότησή του. Ένας άνθρωπος στα τριάντα του που σχεδιάζει να συνταξιοδοτηθεί τριάντα χρόνια από σήμερα —το 2008— πρέπει να υπολογίζει έναν συντελεστή υποτίμησης της τάξεως του 3. Δηλαδή, πρέπει να αποταμιεύσει σήμερα τρία δολάρια για να διαθέτει, όταν συνταξιοδοτηθεί, την αγοραστική δύναμη ενός από αυτά τα σημερινά δολάρια. Και η εκτίμηση ενός συντελεστή υποτίμησης ίσου με 3 είναι μάλλον χαμηλή! Συνεπώς, η ορθολογική στρατηγική αποταμίευσης γι' αυτόν είναι να χρεωθεί για να αγοράσει περιουσιακά στοιχεία των οποίων η τιμή θα αυξάνεται μαζί με τον πληθωρισμό. Αυτό ακριβώς συμβαίνει σήμερα στις περισσότερες δυτικές χώρες. Μόλις οι νέοι αποκτήσουν εργασία και, επομένως, μια στοιχειωδώς σταθερή πηγή εσόδων, συνάπτουν ενυπόθηκο δάνειο για να αγοράσουν σπίτι —ενώ ο προπάππος τους μπορεί ακόμη να συγκέντρωνε πρώτα αποταμιεύσεις επί περίπου τριάντα χρόνια και κατόπιν να αγόραζε το σπίτι του με μετρητά.

Τα πράγματα δεν είναι πολύ καλύτερα για όσους έχουν ήδη συσσωρεύσει κάποιον πλούτο. Είναι αλήθεια ότι ο πληθωρισμός δεν τους αναγκάζει να χρεωθούν, αλλά σε κάθε περίπτωση τους στερεί τη δυνατότητα να διατηρούν τις αποταμιεύσεις τους σε μετρητά. Ηλικιωμένοι με συνταξιοδοτικές αποταμιεύσεις, χήρες και κηδεμόνες ορφανών πρέπει να επενδύουν τα χρήματά τους στις χρηματοπιστωτικές αγορές, ώστε να μην εξανεμιστεί η αγοραστική τους δύναμη μπροστά στα μάτια τους. Έτσι εξαρτώνται από διαμεσολαβητές και από τις απρόβλεπτες διακυμάνσεις των τιμών των μετοχών και των ομολόγων.

Είναι σαφές ότι αυτή η κατάσταση είναι πολύ ωφέλιμη για όσους βιοπορίζονται από τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Χρηματιστές, διαπραγματευτές ομολόγων, τράπεζες, εταιρείες ενυπόθηκων δανείων και άλλοι «παίκτες» έχουν λόγους να είναι ευγνώμονες για τη διαρκή μείωση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος υπό καθεστώς πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής. Είναι όμως αυτή η κατάσταση ωφέλιμη και για τον μέσο πολίτη; Υπό μια ορισμένη έννοια, τα χρέη του και οι αυξημένες επενδύσεις του στις χρηματοπιστωτικές αγορές είναι ωφέλιμα γι' αυτόν, δεδομένου του σημερινού πληθωριστικού καθεστώτος. Όταν η αύξηση του επιπέδου των τιμών είναι αδιάκοπη, ο προσωπικός δανεισμός αποτελεί γι' αυτόν την καλύτερη διαθέσιμη στρατηγική. Αλλά αυτό σημαίνει, ασφαλώς, ότι χωρίς κρατική παρέμβαση στο νομισματικό σύστημα άλλες στρατηγικές θα ήταν ανώτερες. Η παρουσία των κεντρικών τραπεζών και του χάρτινου χρήματος καθιστά τις χρηματοοικονομικές στρατηγικές που βασίζονται στο χρέος ελκυστικότερες από εκείνες που βασίζονται σε προηγούμενη αποταμίευση. Με τα λόγια του Dempsey, θα μπορούσαμε να πούμε ότι «έχουμε το αποτέλεσμα της τοκογλυφίας χωρίς την προσωπική υπαιτιότητα» των χρηματοπιστωτικών παραγόντων. «Η τοκογλυφία είναι θεσμοποιημένη ή συστημική».[6]

Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι, μέσω της νομισματικής τους πολιτικής, οι δυτικές κυβερνήσεις ώθησαν τους πολίτες τους σε μια κατάσταση χρηματοοικονομικής εξάρτησης άγνωστη σε κάθε προηγούμενη γενιά. Ήδη το 1931, ο Pius XI δήλωνε:

> *…είναι προφανές ότι στην εποχή μας όχι μόνον συγκεντρώνεται ο πλούτος, αλλά και μια τεράστια δύναμη και μια δεσποτική οικονομική δικτατορία εδραιώνονται στα χέρια λίγων, οι οποίοι συχνά δεν είναι ιδιοκτήτες αλλά μόνον εντολοδόχοι και διευθύνοντες διαχειριστές επενδεδυμένων κεφαλαίων, τα οποία διοικούν σύμφωνα με την αυθαίρετη θέληση και αρέσκειά τους. Αυτή η δικτατορία ασκείται με τη μεγαλύτερη ισχύ από εκείνους που, επειδή κατέχουν το χρήμα και το ελέγχουν πλήρως, ελέγχουν επίσης την πίστωση και κυριαρχούν στον δανεισμό του χρήματος. Έτσι ρυθμίζουν, θα λέγαμε, τη ροή του ζωτικού αίματος με το οποίο ζει ολόκληρο το οικονομικό σύστημα και κρατούν τόσο σφιχτά στα χέρια τους την ίδια, κατά κάποιον τρόπο, την ψυχή της οικονομικής ζωής, ώστε κανείς δεν μπορεί να αναπνεύσει παρά τη θέλησή τους.*[7]

Αναρωτιέται κανείς ποιο λεξιλόγιο θα χρησιμοποιούσε ο Pius XI για να περιγράψει τη σημερινή μας κατάσταση. Η συνήθης δικαιολόγησή της είναι ότι υποτίθεται πως τονώνει τη βιομηχανική ανάπτυξη. Τα αποθησαυρισμένα χρήματα των παλαιότερων εποχών δεν ήταν απλώς στείρα· ήταν πράγματι επιβλαβή από οικονομική άποψη, επειδή στερούσαν από τις επιχειρήσεις τα μέσα πληρωμής που χρειάζονταν για επενδύσεις. Ο ρόλος του πληθωρισμού είναι να παρέχει αυτά τα μέσα.

Έχουμε ήδη καταρρίψει αυτόν τον μύθο με κάποια λεπτομέρεια. Στο σημείο αυτό, ας τονίσουμε απλώς και πάλι ότι ο αποθησαυρισμός χρήματος δεν έχει καμία αρνητική μακροοικονομική συνέπεια. Ασφαλώς δεν καταπνίγει τις βιομηχανικές επενδύσεις. Ο αποθησαυρισμός αυξάνει την αγοραστική δύναμη του χρήματος και, έτσι, προσδίδει μεγαλύτερο «βάρος» στις χρηματικές μονάδες που παραμένουν σε κυκλοφορία. Όλα τα αγαθά και οι υπηρεσίες μπορούν να αγοραστούν και όλες οι εφικτές επενδύσεις μπορούν να πραγματοποιηθούν με αυτές τις εναπομένουσες μονάδες. Το θεμελιώδες γεγονός είναι ότι ο πληθωρισμός δεν δημιουργεί κανέναν πρόσθετο πόρο. Αλλάζει απλώς την κατανομή των υπαρχόντων πόρων. Αυτοί δεν κατευθύνονται πλέον σε εταιρείες που διοικούνται από επιχειρηματίες οι οποίοι δραστηριοποιούνται με δικά τους χρήματα, αλλά σε διευθυντικά στελέχη που διοικούν εταιρείες χρηματοδοτούμενες μέσω πίστωσης.

Η καθαρή επίδραση της πρόσφατης εκτίναξης του χρέους των νοικοκυριών είναι επομένως να ρίχνει ολόκληρους πληθυσμούς σε χρηματοοικονομική εξάρτηση. Οι ηθικές συνέπειες είναι σαφείς. Τα υπέρογκα χρέη είναι ασύμβατα με την οικονομική αυτοδυναμία και, έτσι, τείνουν να αποδυναμώνουν την αυτοδυναμία και σε όλους τους άλλους τομείς. Το υπερχρεωμένο άτομο συνηθίζει τελικά να στρέφεται σε άλλους για βοήθεια, αντί να ωριμάζει σε οικονομικό και ηθικό στήριγμα της οικογένειάς του και της ευρύτερης κοινότητάς του. Οι ευσεβείς πόθοι και η υποτακτικότητα αντικαθιστούν τη νηφαλιότητα και την ανεξάρτητη κρίση. Και τι συμβαίνει στις πολλές περιπτώσεις στις οποίες οι οικογένειες δεν μπορούν πλέον να σηκώσουν το βάρος του χρέους; Τότε το αποτέλεσμα είναι είτε απελπισία είτε, εναλλακτικά, περιφρόνηση κάθε κανόνα οικονομικής σωφροσύνης.

8. Ορισμένες πνευματικές απώλειες του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής

Ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής μειώνει διαρκώς την αγοραστική δύναμη του χρήματος. Ως έναν βαθμό, οι άνθρωποι μπορούν να προστατεύσουν τις αποταμιεύσεις τους από αυτή την τάση, αλλά αυτό απαιτεί βαθιά χρηματοοικονομική γνώση, χρόνο για συνεχή εποπτεία των επενδύσεών τους και μια καλή δόση τύχης. Όσοι στερούνται ένα από αυτά τα στοιχεία είναι πιθανό να χάσουν σημαντικό μέρος της περιουσίας τους. Οι αποταμιεύσεις μιας ζωής συχνά γίνονται καπνός κατά τα τελευταία χρόνια της συνταξιοδότησης. Η συνέπεια είναι η απελπισία και η εξάλειψη ηθικών και κοινωνικών κανόνων. Αλλά θα ήταν λάθος να συμπεράνουμε ότι ο πληθωρισμός προκαλεί αυτό το αποτέλεσμα κυρίως στους ηλικιωμένους. Όπως παρατήρησε ένας συγγραφέας:

> *Αυτές οι επιδράσεις είναι «ιδιαίτερα ισχυρές μεταξύ των νέων. Μαθαίνουν να ζουν στο παρόν και περιφρονούν όσους προσπαθούν να τους διδάξουν την "παλιομοδίτικη" ηθική και τη φειδώ» η έμφαση προστέθηκε. Ο πληθωρισμός ενθαρρύνει έτσι μια νοοτροπία άμεσης ικανοποίησης, η οποία βρίσκεται σε προφανή αντίθεση με την πειθαρχία και την προοπτική της αιωνιότητας που απαιτούνται για την εφαρμογή των αρχών της διαχείρισης σύμφωνα με τη Βίβλο —όπως η μακροχρόνια επένδυση προς όφελος των μελλοντικών γενεών.*[8]

Ακόμη και εκείνοι οι πολίτες που έχουν την ευλογία να διαθέτουν τη γνώση, τον χρόνο και την τύχη για να προστατεύσουν την ουσία των αποταμιεύσεών τους δεν μπορούν να αποφύγουν τις επιβλαβείς επιδράσεις του πληθωρισμού, επειδή πρέπει να υιοθετούν συνήθειες που αντιβαίνουν στην ηθική και πνευματική υγεία. Ο πληθωρισμός τούς αναγκάζει να αφιερώνουν πολύ περισσότερο χρόνο στη σκέψη των χρημάτων τους απ' όσο θα αφιέρωναν διαφορετικά. Έχουμε ήδη παρατηρήσει ότι ο παλαιός τρόπος αποταμίευσης για τους απλούς πολίτες ήταν η συσσώρευση μετρητών. Υπό πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής, αυτή η στρατηγική είναι αυτοκτονική. Πρέπει να επενδύουν σε περιουσιακά στοιχεία των οποίων η αξία αυξάνεται κατά τη διάρκεια του πληθωρισμού· ο πρακτικότερος τρόπος για να το κάνουν είναι να αγοράζουν μετοχές και ομόλογα. Αλλά αυτό συνεπάγεται πολλές ώρες αφιερωμένες στη σύγκριση και στην επιλογή κατάλληλων εκδόσεων τίτλων. Και τους υποχρεώνει να παραμένουν διαρκώς σε επιφυλακή και να ανησυχούν για τα χρήματά τους σε όλη την υπόλοιπη ζωή τους. Πρέπει να παρακολουθούν τις χρηματοοικονομικές ειδήσεις και τις τιμές στις χρηματοπιστωτικές αγορές.

Ομοίως, οι άνθρωποι θα τείνουν να παρατείνουν τη φάση της ζωής τους κατά την οποία προσπαθούν να κερδίσουν χρήματα. Και θα δίνουν σχετικά μεγαλύτερη έμφαση στις χρηματικές απολαβές απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο κριτήριο επιλογής επαγγέλματος. Για παράδειγμα, ορισμένοι από εκείνους που θα είχαν μεγαλύτερη κλίση προς την κηπουρική θα αναζητήσουν παρ' όλα αυτά εργασία στη βιομηχανία, εφόσον αυτή προσφέρει μεγαλύτερες μακροχρόνιες χρηματικές απολαβές. Και περισσότεροι άνθρωποι θα δεχθούν εργασία μακριά από τον τόπο τους, αν αυτή τους επιτρέπει να κερδίσουν λίγα επιπλέον χρήματα, απ' όσους θα τη δέχονταν υπό ένα φυσικό νομισματικό σύστημα.

Η πνευματική διάσταση αυτών των συνηθειών που προκαλεί ο πληθωρισμός φαίνεται προφανής. Το χρήμα και τα χρηματοοικονομικά ζητήματα αποκτούν υπερβολικό ρόλο στη ζωή του ανθρώπου. Ο πληθωρισμός καθιστά την κοινωνία υλιστική. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι επιδιώκουν χρηματικό εισόδημα εις βάρος άλλων πραγμάτων που είναι σημαντικά για την προσωπική ευτυχία.

Η γεωγραφική κινητικότητα που προκαλεί ο πληθωρισμός αποδυναμώνει τεχνητά τους οικογενειακούς δεσμούς και την αφοσίωση στην πατρίδα. Πολλοί από εκείνους που ούτως ή άλλως έχουν τάση προς την απληστία, τον φθόνο και τη φιλαργυρία υποκύπτουν στην αμαρτία. Ακόμη και όσοι δεν έχουν τέτοιες φυσικές προδιαθέσεις θα εκτεθούν σε πειρασμούς που διαφορετικά δεν θα είχαν αισθανθεί. Και επειδή οι απρόβλεπτες διακυμάνσεις των χρηματοπιστωτικών αγορών παρέχουν επίσης εύκολη δικαιολογία για υπερβολικά φειδωλή χρήση των χρημάτων, οι δωρεές προς τα φιλανθρωπικά ιδρύματα μειώνονται.

Υπάρχει επίσης το γεγονός ότι ο αδιάκοπος πληθωρισμός τείνει να υποβαθμίζει την ποιότητα των προϊόντων. Κάθε πωλητής γνωρίζει ότι είναι δύσκολο να πουλά το ίδιο ακριβώς προϊόν σε υψηλότερες τιμές από εκείνες των προηγούμενων ετών. Αλλά η αύξηση των χρηματικών τιμών είναι αναπόφευκτη όταν η προσφορά χρήματος αυξάνεται αδιάκοπα. Τι κάνουν, λοιπόν, οι πωλητές; Σε πολλές περιπτώσεις η σωτηρία έρχεται μέσω της τεχνολογικής καινοτομίας, η οποία επιτρέπει τη φθηνότερη παραγωγή του προϊόντος, εξουδετερώνοντας ή ακόμη και υπεραντισταθμίζοντας την αντίρροπη επίδραση του πληθωρισμού. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, με τους προσωπικούς υπολογιστές και με άλλα προϊόντα των οποίων η παραγωγή βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην τεχνολογία πληροφοριών. Αλλά σε άλλους κλάδους η τεχνολογική πρόοδος διαδραματίζει πολύ μικρότερο ρόλο. Εδώ οι πωλητές αντιμετωπίζουν το προαναφερθέν πρόβλημα. Κατασκευάζουν τότε ένα κατώτερο προϊόν και το πωλούν με την ίδια ονομασία, συνοδεύοντάς το με τους ευφημισμούς που έχουν γίνει συνήθεις στο εμπορικό μάρκετινγκ. Για παράδειγμα, μπορεί να προσφέρουν στους πελάτες τους «ελαφρύ» καφέ και «μη πικάντικα» λαχανικά —που σημαίνει αραιό καφέ και λαχανικά που έχουν χάσει κάθε ίχνος γεύσης. Παρόμοια υποβάθμιση των προϊόντων μπορεί να παρατηρηθεί στον κατασκευαστικό κλάδο. Οι χώρες που μαστίζονται από αδιάκοπο πληθωρισμό φαίνεται να έχουν μεγαλύτερο ποσοστό σπιτιών και δρόμων που χρειάζονται συνεχώς επισκευές απ' ό,τι άλλες χώρες.

Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, οι άνθρωποι αναπτύσσουν μια στάση απέναντι στη γλώσσα τους που ξεπερνά την απλή προχειρότητα. Αν κάθε πράγμα είναι ό,τι ονομάζεται, τότε είναι δύσκολο να εξηγηθεί η διαφορά μεταξύ αλήθειας και ψεύδους. Ο πληθωρισμός παρασύρει τους ανθρώπους να ψεύδονται για τα προϊόντα τους και ο αδιάκοπος πληθωρισμός ενθαρρύνει τη συνήθεια του καθημερινού ψεύδους. Έχουμε ήδη επισημάνει ότι το ψεύδος ως συνήθης πρακτική διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά, τον βασικό θεσμό του συστήματος χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας. Ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής φαίνεται να εξαπλώνει αυτή τη συνήθεια σαν καρκίνο στην υπόλοιπη οικονομία.[9]

9. Πνίγοντας τη φλόγα

Στις περισσότερες χώρες, η διόγκωση του κράτους πρόνοιας χρηματοδοτήθηκε μέσω της συσσώρευσης δημόσιου χρέους σε κλίμακα που θα ήταν αδιανόητη χωρίς πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής. Μια πρόχειρη ματιά στην ιστορική εμπειρία δείχνει ότι η εκθετική διόγκωση του κράτους πρόνοιας, η οποία στην Ευρώπη άρχισε στις αρχές της δεκαετίας του 1970, συμβάδιζε με την εκρηκτική αύξηση του δημόσιου χρέους. Είναι ευρέως γνωστό ότι αυτή η εξέλιξη αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα παρακμής της οικογένειας. Αλλά συνήθως παραβλέπεται ότι η απώτατη αιτία αυτής της παρακμής είναι ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής. Ο αδιάκοπος πληθωρισμός

καταστρέφει την οικογένεια αργά αλλά με βεβαιότητα, πνίγοντας έτσι την επίγεια φλόγα της ηθικής.

Πράγματι, η οικογένεια είναι ο σημαντικότερος «παραγωγός» ενός ορισμένου τύπου ηθικής. Η οικογενειακή ζωή είναι δυνατή μόνον αν όλα τα μέλη αποδέχονται κανόνες όπως η νομιμότητα της εξουσίας και η απαγόρευση της αιμομιξίας. Και οι *χριστιανικές* οικογένειες βασίζονται σε πρόσθετες αρχές, όπως η ετεροφυλοφιλική ένωση άνδρα και γυναίκας, η αγάπη των συζύγων μεταξύ τους και προς τα παιδιά τους, ο σεβασμός των παιδιών προς τους γονείς τους, καθώς και η πίστη στην πραγματική ύπαρξη του Τριαδικού Θεού και στην αλήθεια της χριστιανικής πίστης, και ούτω καθεξής. Οι γονείς επαναλαμβάνουν, τονίζουν και βιώνουν διαρκώς αυτούς τους κανόνες και αυτές τις αρχές. Έτσι, όλα τα μέλη της οικογένειας καταλήγουν να τα αποδέχονται ως τη φυσιολογική κατάσταση των πραγμάτων. Στην ευρύτερη κοινωνική σφαίρα, τότε, αυτά τα πρόσωπα ενεργούν ως υπέρμαχοι των ίδιων κανόνων σε επιχειρηματικές ενώσεις, συλλόγους και στην πολιτική.

Οι φίλοι και οι εχθροί της παραδοσιακής οικογένειας συμφωνούν ως προς αυτά τα γεγονότα. Μεταξύ άλλων, οι χριστιανοί επιδιώκουν να προστατεύσουν την οικογένεια επειδή αναγνωρίζουν την αποτελεσματικότητά της στην εμπέδωση κοινωνικών κανόνων. Και για τον ίδιο ακριβώς λόγο οι υπέρμαχοι της ηθικής ασυδοσίας επιδιώκουν να την υπονομεύσουν. Το κράτος πρόνοιας υπήρξε το προτιμώμενο εργαλείο τους κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια. Σήμερα, το κράτος πρόνοιας παρέχει πλήθος υπηρεσιών που παλαιότερα παρέχονταν από τις οικογένειες —και οι οποίες, μπορούμε να υποθέσουμε, θα εξακολουθούσαν να παρέχονται σε μεγάλο βαθμό από τις οικογένειες αν το κράτος πρόνοιας έπαυε να υπάρχει. Η εκπαίδευση των νέων, η φροντίδα των ηλικιωμένων και των ασθενών, η βοήθεια σε περιόδους έκτακτης ανάγκης —όλες αυτές οι υπηρεσίες έχουν σήμερα ουσιαστικά «ανατεθεί εξωτερικά» στο κράτος. Οι οικογένειες έχουν υποβαθμιστεί σε μικρές παραγωγικές μονάδες που μοιράζονται λογαριασμούς κοινής ωφελείας, αυτοκίνητα, ψυγεία και, ασφαλώς, τον φορολογικό λογαριασμό. Το χρηματοδοτούμενο από φόρους κράτος πρόνοιας τους παρέχει κατόπιν εκπαίδευση και φροντίδα.[10]

Από οικονομική άποψη, αυτή η διευθέτηση αποτελεί καθαρή σπατάλη χρήματος. Το γεγονός είναι ότι το κράτος πρόνοιας είναι αναποτελεσματικό· παρέχει συγκριτικά άθλιες υπηρεσίες με συγκριτικά υψηλό κόστος. Δεν χρειάζεται να επεκταθούμε στην αδυναμία των κρατικών φορέων πρόνοιας να παρέχουν τη συναισθηματική και πνευματική στήριξη που απορρέει μόνον από την αγάπη. Η συμπόνια δεν αγοράζεται. Αλλά το κράτος πρόνοιας είναι αναποτελεσματικό και με αμιγώς οικονομικούς όρους. Λειτουργεί μέσω μεγάλων γραφειοκρατιών και, επομένως, είναι πιθανό να στερείται των κινήτρων και των οικονομικών κριτηρίων που θα απέτρεπαν τη σπατάλη χρήματος. Με τα λόγια του πάπα John Paul II:

> *Παρεμβαίνοντας άμεσα και αφαιρώντας από την κοινωνία την ευθύνη της, το κράτος κοινωνικής αρωγής οδηγεί σε απώλεια ανθρώπινων δυνάμεων και σε υπέρμετρη αύξηση δημόσιων υπηρεσιών, στις οποίες κυριαρχεί περισσότερο η γραφειοκρατική νοοτροπία παρά η μέριμνα για την εξυπηρέτηση εκείνων στους οποίους απευθύνονται, και οι οποίες συνοδεύονται από τεράστια αύξηση των δαπανών. Πράγματι, φαίνεται ότι οι ανάγκες γίνονται καλύτερα κατανοητές και ικανοποιούνται καλύτερα από ανθρώπους που βρίσκονται πιο κοντά σε αυτές και ενεργούν ως πλησίον προς όσους έχουν ανάγκη. Πρέπει να προστεθεί ότι ορισμένα είδη αναγκών συχνά απαιτούν μια ανταπόκριση που δεν είναι απλώς υλική, αλλά είναι ικανή να αντιληφθεί τη βαθύτερη ανθρώπινη ανάγκη.*[11]

Ο καθένας το γνωρίζει από πρώτο χέρι, και πλήθος επιστημονικών μελετών επιβεβαιώνουν το ίδιο σημείο. Ακριβώς επειδή το κράτος πρόνοιας αποτελεί αναποτελεσματική οικονομική διευθέτηση, πρέπει να στηρίζεται στους φόρους. Αν έπρεπε να ανταγωνίζεται τις οικογένειες με ίσους όρους, δεν θα μπορούσε να συνεχίσει να λειτουργεί για οποιοδήποτε χρονικό διάστημα. Έχει εκτοπίσει την οικογένεια και τις ιδιωτικές φιλανθρωπικές οργανώσεις από την «αγορά πρόνοιας», επειδή οι άνθρωποι εξαναγκάζονται ούτως ή άλλως να πληρώνουν γι' αυτό. Εξαναγκάζονται να καταβάλλουν φόρους και δεν μπορούν να εμποδίσουν την κυβέρνηση να συνάπτει διαρκώς νέα δάνεια, τα οποία απορροφούν το κεφάλαιο που διαφορετικά θα χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή άλλων αγαθών και υπηρεσιών.

Το υπερδιογκωμένο κράτος πρόνοιας της εποχής μας αποτελεί ολομέτωπη και άμεση επίθεση στους παραγωγούς της ηθικής. Αλλά αποδυναμώνει αυτή την ηθική και με έμμεσους τρόπους, κυρίως επιδοτώντας κακά ηθικά παραδείγματα. Το γεγονός είναι ότι οι ακόλαστοι «τρόποι ζωής» ενέχουν μεγάλους οικονομικούς κινδύνους. Το κράτος πρόνοιας μετακυλίει στην κοινωνία το κόστος της ηθικά απερίσκεπτης συμπεριφοράς και, έτσι, της προσδίδει πολύ μεγαλύτερη προβολή απ' όση θα είχε σε μια ελεύθερη κοινωνία. Αντί να συνεπάγεται οικονομικό τίμημα, η ακολασία μπορεί τότε πράγματι να συνοδεύεται από οικονομικά πλεονεκτήματα, επειδή απαλλάσσει τους φορείς της από το κόστος της οικογενειακής ζωής — για παράδειγμα, από το κόστος που συνδέεται με την ανατροφή των παιδιών. Με τη στήριξη του κράτους πρόνοιας, αυτοί οι άνθρωποι μπορούν να χλευάζουν τη συντηρητική ηθική ως ένα είδος δεισιδαιμονίας που δεν έχει πραγματικές συνέπειες στη ζωή. Το κράτος πρόνοιας εκθέτει συστηματικά τους ανθρώπους στον πειρασμό να πιστεύουν ότι δεν υπάρχουν καθόλου ηθικές αρχές δοκιμασμένες στον χρόνο.

Ας τονίσουμε ότι σκοπός των προηγούμενων παρατηρήσεων δεν ήταν να επιτεθούμε στις υπηρεσίες πρόνοιας, οι οποίες αποτελούν πράγματι ουσιώδες συστατικό της κοινωνίας. Ούτε είναι εδώ πρόθεσή μας να επιτεθούμε στην αντίληψη ότι οι υπηρεσίες πρόνοιας πρέπει να παρέχονται μέσω της κυβέρνησης. Το ζήτημα είναι, αντιθέτως, ότι ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής καταστρέφει τον δημοκρατικό έλεγχο της παροχής αυτών των υπηρεσιών· ότι αυτό οδηγεί πάντοτε σε υπερβολική διόγκωση του συνολικού συστήματος πρόνοιας και σε υπερβολικές μορφές πρόνοιας· και ότι αυτό, με τη σειρά του, δεν μένει χωρίς συνέπειες για τον ηθικό και πνευματικό χαρακτήρα του πληθυσμού.

Οι σκέψεις που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση εξαντλητική αποτίμηση της πολιτισμικής και πνευματικής κληρονομιάς του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής. Θα πρέπει, όμως, να επαρκούν για να τεκμηριώσουν την κύρια θέση: ότι ο πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής είναι ένας ακατάσχετος οδοστρωτήρας κοινωνικής, οικονομικής, πολιτισμικής και πνευματικής καταστροφής.[12] Ας στραφούμε τώρα στη συμπλήρωση της ανάλυσής μας με μια ματιά στην ιστορική εξέλιξη των νομισματικών συστημάτων.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Νομισματική τάξη και νομισματικά συστήματα

Κεφάλαιο 14

Νομισματική τάξη

1. Η φυσική τάξη της παραγωγής χρήματος

Τα δύο πρώτα μέρη αυτού του βιβλίου αφιερώθηκαν στην εξέταση των δύο βασικών τρόπων παραγωγής χρήματος: της φυσικής παραγωγής χρήματος στην ελεύθερη αγορά και του πληθωρισμού. Μελετήσαμε τα γενικά χαρακτηριστικά τους, αλλά προχωρήσαμε επίσης σε λεπτομερέστερη εξέταση των υποκατηγοριών που υπεισέρχονται σε αυτά. Το χρήμα και τα πιστοποιητικά χρήματος, το πιστωτικό χρήμα, το χάρτινο χρήμα, η παραχάραξη, το νόμιμο μέσο πληρωμής, το μονοπώλιο και η αναστολή πληρωμών αποτελούν τέτοιες υποκατηγορίες της παραγωγής χρήματος. Η θεωρητική μας ανάλυση έπρεπε να τις εξετάσει χωριστά τη μία από την άλλη· και ακόμη και όταν αναλύαμε τις μεταξύ τους σχέσεις, έπρεπε να κάνουμε αφαίρεση από κάθε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Είναι αλήθεια ότι αναφερόμασταν συχνά σε ιστορικά γεγονότα, αλλά αυτές οι αναφορές χρησίμευαν απλώς ως παραδείγματα για τη διασάφηση ορισμάτων που είχαν στην πραγματικότητα συναχθεί μέσω της θεωρίας. Αυτή είναι η συνήθης επιστημονική διαδικασία. Μας παρείχε όλα όσα μπορούμε ποτέ να ελπίζουμε ότι θα αντλήσουμε από τη θεωρία: πληροφορίες για αίτια και αποτελέσματα και πληροφορίες για συναφείς ηθικές πτυχές της παραγωγής χρήματος. Η βασική μας αποστολή έχει επομένως ολοκληρωθεί.

Στο παρόν τρίτο μέρος θα εφαρμόσουμε τα πορίσματά μας στην ανάλυση των νομισματικών τάξεων. Μπορούμε να ορίσουμε μια νομισματική τάξη ως το συνολικό δίκτυο προσώπων, επιχειρήσεων και άλλων οργανώσεων που εμπλέκονται στην παραγωγή χρήματος. Ελάχιστοι αναγνώστες θα εκπλαγούν μαθαίνοντας ότι καμία ιστορική νομισματική τάξη δεν υπήρξε «αμιγής», με την έννοια μιας αμιγούς τάξης ελεύθερης αγοράς ή μιας αμιγούς τάξης διά κρατικής επιταγής. Θα μπορούσε βάσιμα να υποστηριχθεί ότι οι σύγχρονες τάξεις χάρτινου χρήματος είναι πιο αμιγείς από οποιαδήποτε προηγούμενη νομισματική τάξη —πράγμα που δείχνει ότι μια τέτοια καθαρότητα κάθε άλλο παρά αρετή αποτελεί *καθαυτήν*.

Οι νομισματικές τάξεις της πραγματικής ζωής συνδυάζουν τις κατηγορίες που εξετάσαμε παραπάνω σε μεγάλη ποικιλία περισσότερο ή λιγότερο περίπλοκων διατάξεων. Δεν συνάγεται, όμως, ότι είναι άσκοπο να εξετάζουμε αμιγείς τάξεις. Έχουμε ήδη καταδείξει τη χρησιμότητα της εξέτασης της αμιγούς τάξης —ή μάλλον των αμιγών τάξεων— της ελεύθερης αγοράς. Σκοπός της ανάλυσης στο Πρώτο Μέρος δεν ήταν να δώσει ακριβή περιγραφή κάποιας συγκεκριμένης ιστορικής τάξης του παρελθόντος, αλλά να μας εξοικειώσει με τη λειτουργία μιας νομισματικής τάξης που ορίζεται από τον καθολικό σεβασμό της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Πιθανότατα μια τέτοια τάξη δεν υπήρξε ποτέ σε αμιγή μορφή. Αλλά για θεωρητικούς και πρακτικούς σκοπούς αυτό δεν έχει σημασία. Το ζήτημα είναι ότι θα μπορούσε να είχε υπάρξει και ότι θα μπορούσε να καθιερωθεί ακόμη και σήμερα, από τεχνική άποψη ανά πάσα στιγμή. Η σημασία αυτής της αμιγώς υποθετικής τάξης έγκειται στο ότι μας προσφέρει ένα θεωρητικό σημείο αναφοράς. Αποτελεί ιδανική νομισματική τάξη και, γι' αυτό, θα της δώσουμε την υψηλή ονομασία νομισματική Τάξη.

Είδαμε στο Δεύτερο Μέρος πώς αυτή η Τάξη παρείχε ένα ουσιαστικό μέτρο σύγκρισης για την ανάλυση των επιδράσεων που έχουν οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας στην παραγωγή χρήματος. Επιπλέον, μας παρείχε μια ουσιαστική βάση για την ορθολογική κριτική των νομισματικών τάξεων που στηρίζονται στην παραβίαση των δικαιωμάτων ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Τέτοιες νομισματικές τάξεις μπορούμε να τις ονομάσουμε νομισματικά συστήματα. Πράγματι, δεν έχει νόημα να επικρίνουμε τα υπάρχοντα συστήματα επειδή διαφέρουν από κάποιο εξιδανικευμένο σχήμα. Έχει όμως νόημα να τα επικρίνουμε επειδή είναι κατώτερα από γνωστές εναλλακτικές. Έχει νόημα να απορρίπτουμε τον πληθωρισμό, επειδή υπάρχει μια γνωστή και άμεσα διαθέσιμη εναλλακτική του: η παραγωγή χρήματος στην ελεύθερη αγορά, η οποία υπερτερεί του πληθωρισμού τόσο από οικονομική όσο και από ηθική άποψη.

Η φυσική παραγωγή χρήματος στην ελεύθερη αγορά μπορεί να αποτελεί μη ρεαλιστική τάξη πραγμάτων υπό την έννοια ότι η εγκατάλειψη των υπαρχόντων νομισματικών συστημάτων δεν βρίσκει επί του παρόντος την αναγκαία πολιτική υποστήριξη. Αλλά είναι μη ρεαλιστική *μόνο* με αυτή την έννοια. Η καθιέρωσή της δεν είναι αδύνατη από καμία τεχνική άποψη, δεν είναι παράλογη και δεν είναι ηθικά επιλήψιμη —κάθε άλλο. Πράγματι, αντιμετωπίζει επί του παρόντος ένα πρόβλημα βούλησης. Αλλά η ανθρώπινη βούληση μπορεί να αλλάξει και θα αλλάξει υπό την καθοδήγηση της αλήθειας και του θάρρους. Η σημασία της φυσικής παραγωγής χρήματος είναι ότι μας δίνει έναν ουσιαστικό στόχο προς επιδίωξη.

Σημειώστε ότι η ελεύθερη αγορά είναι από την ίδια της τη φύση μια *παγκόσμια* Τάξη οικονομικών σχέσεων. Η ανθρώπινη συνεργασία στην παραγωγή και στο εμπόριο είναι ωφέλιμη για όλα τα μέρη, όχι μόνο για εκείνα που βρίσκονται εντός των συνόρων του εθνικού κράτους. Ομοίως, ο χρυσός και ο άργυρος —και οτιδήποτε άλλο μπορεί να ανακαλύψουν και να αναπτύξουν ελεύθεροι άνθρωποι για νομισματική χρήση— αποτελούν χρήσιμες μορφές χρήματος όχι μόνο για τους κατοίκους της Ευρώπης ή της Βόρειας Αμερικής. Υπάρχει στην αγορά μια φυσική τάση διάδοσης της χρήσης των χρησιμότερων μορφών χρήματος σε ολόκληρο τον κόσμο, δημιουργώντας έτσι ένα μεγάλο δίκτυο ανθρώπινης συνεργασίας που βασίζεται στην έμμεση ανταλλαγή.

Κατά τον Ώριμο Μεσαίωνα, όταν άρχισαν να ακμάζουν το εμπόριο μεγάλης κλίμακας και ο διαπεριφερειακός καταμερισμός της εργασίας, οι μεγάλοι έμποροι της βόρειας Ιταλίας διαπίστωσαν ότι καμία κυβέρνηση δεν παρήγε χρήμα κατάλληλο για τις νέες τους ανάγκες. Το παραδοσιακό σύστημα νομισμάτων περιλάμβανε μόνον αργυρά νομίσματα, σχεδόν όλα απελπιστικά νοθευμένα και, επιπλέον, νοθευμένα σε διαφορετικό βαθμό. Οι έμποροι άρχισαν τότε να παράγουν το δικό τους χρήμα: νέα και ακέραια χρυσά νομίσματα, τα οποία αρχικά χρησιμοποιούσαν μόνο μέσα στους δικούς τους κύκλους. Και επειδή οι άλλες κυβερνήσεις ανέχθηκαν αυτή την πρακτική —επειδή, για μία φορά, δεν στάθηκαν εμπόδιο—, έως τον δέκατο τρίτο αιώνα το *fiorino d'oro* της Φλωρεντίας είχε καταστεί γενικώς αποδεκτό μέσο ανταλλαγής στην Κεντρική και στην Ανατολική Ευρώπη.

Λίγη ελευθερία αυτού του είδους θα μπορούσε να κάνει θαύματα στην εποχή μας, η οποία, από τεχνολογική άποψη, διαθέτει τόσο περισσότερα μέσα απ' όσα διέθεταν οι μεσαιωνικοί έμποροι.

2. Καρτέλ παραγωγών πιστωτικού χρήματος

Έχουμε ήδη επισημάνει ότι η παραγωγή πιστωτικού χρήματος είναι σύμφωνη με τις αρχές της ελεύθερης αγοράς. Τα επιμέρους είδη πιστωτικού χρήματος, καθώς και η συνεργασία μεταξύ

παραγωγών πιστωτικού χρήματος, αποτελούν επομένως θεμιτά μέρη μιας φυσικής νομισματικής Τάξης, με την έννοια που δώσαμε στον όρο παραπάνω. Ειδικότερα, πρέπει να υπογραμμίσουμε τη δυνατότητα ύπαρξης καρτέλ παραγωγών πιστωτικού χρήματος στην ελεύθερη αγορά.[1]

Πόσο σημαντικά θα ήταν τέτοια συστήματα σε μια ελεύθερη κοινωνία; Αυτό το ερώτημα μπορεί να απαντηθεί μόνον εκ των υστέρων. Πρέπει να καθιερωθεί μια ελεύθερη αγορά χρήματος και να διαπιστωθεί πόσο καλά θα τα καταφέρει το πιστωτικό χρήμα. Είναι αλήθεια ότι η μεγάλη επιτυχία δεν είναι πολύ πιθανή, επειδή οι άνθρωποι —και ιδίως ο περίφημος «άνθρωπος του δρόμου»— προτιμούν την απτή ασφάλεια του πολύτιμου μετάλλου, όπως γνώριζε πολύ καλά ο David Ricardo. Αλλά, και πάλι, αυτό είναι ένα ζήτημα που επιδέχεται σε μεγάλο βαθμό μόνον εικασίες και, από ηθική άποψη, δεν φαίνεται ιδιαίτερα σημαντικό. Το κρίσιμο ζήτημα είναι αν ο νόμος αναγνωρίζει την πλήρη ελευθερία του ανθρώπινου προσώπου εντός των ορίων των δικών του δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και των αντίστοιχων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας των άλλων προσώπων. Τέτοια υπεύθυνα πρόσωπα παραμένουν ελεύθερα να δημιουργήσουν ανόητα νομισματικά συστήματα, αλλά ασφαλώς όχι εγγενώς κακά· και υπάρχουν βάσιμες ελπίδες ότι θα μάθαιναν γρήγορα από τα σφάλματά τους.

Κεφάλαιο 15

Νομισματικά συστήματα διά κρατικής επιταγής στο πλαίσιο του εθνικού κράτους

1. Προς εθνικούς παραγωγούς χάρτινου χρήματος: Ευρωπαϊκές εμπειρίες

Τα συστήματα χάρτινου χρήματος που κυριαρχούν σήμερα σε όλες τις χώρες του κόσμου προέκυψαν από την ευρωπαϊκή τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά, αρχής γενομένης από τον δέκατο έβδομο αιώνα. Κινητήρια δύναμη αυτής της εξέλιξης ήταν η χρηματοδότηση του κράτους, η οποία βρήκε στους νέους θεσμούς μια άμεσα διαθέσιμη πηγή ολοένα αυξανόμενων δανείων.[1]

Η πιο σεβάσμια κεντρική τράπεζα —ή μάλλον: παραγωγός χάρτινου χρήματος — της εποχής μας, η Τράπεζα της Αγγλίας, ιδρύθηκε το 1694 από τον William Patterson, έναν Σκωτσέζο οργανωτή επιχειρηματικών εγχειρημάτων, με ρητό σκοπό τη χορήγηση στο Αγγλικό Στέμμα ενός δανείου ύψους 1.200.000 GBP, ποσού τεράστιου για την εποχή.[2] Η ιδρυτική της άδεια εξουσιοδοτούσε την τράπεζα να εκδίδει γραμμάτια εντός ορισμένων νομοθετικών ορίων, τα οποία διευρύνθηκαν στη συνέχεια ώστε να επιτραπεί η χορήγηση πρόσθετων δανείων στην κυβέρνηση. Στην τράπεζα παραχωρήθηκαν επίσης διάφορα νομικά προνόμια, κυρίως το προνόμιο της περιορισμένης ευθύνης και το προνόμιο της μονομερούς αναστολής πληρωμών προς τους πιστωτές της, το οποίο χρειάστηκε να χρησιμοποιήσει ύστερα από μόλις δύο χρόνια λειτουργίας. Πέρα από αυτό το πρώιμο περιστατικό, όμως, η τράπεζα αποδείχθηκε αξιόπιστη και λειτουργούσε χωρίς να αναστέλλει τις πληρωμές της σε καιρό ειρήνης. Κατά τα επόμενα διακόσια χρόνια, ευημερούσε υπό την αυξανόμενη προστασία της κυβέρνησης, παρέχοντας σταθερή ροή νέων δανείων χωρίς να διαταράσσει τη μετατρεψιμότητα των γραμματίων της.

Στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, τα γραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας κατέστησαν νόμιμο μέσο πληρωμής, με τις συνέπειες που περιγράψαμε στη θεωρητική μας ανάλυση: καρτελοποίηση του τραπεζικού συστήματος και συχνά επαναλαμβανόμενες φάσεις άνθησης και κρίσης. Το 1844, απέκτησε μονοπώλιο στην έκδοση τραπεζογραμματίων.[3] Και το 1914, κατ' εντολήν του βασιλιά, η τράπεζα ανέστειλε εκ νέου τις πληρωμές της, για να συμβάλει στη χρηματοδότηση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέσω του τυπογραφείου.

Σε άλλες χώρες, όπως η Γαλλία και η Γερμανία, η εξέλιξη του εθνικού νομισματικού συστήματος ακολούθησε κάπως διαφορετικές διαδρομές, αλλά τα κύρια στοιχεία της βρετανικής περίπτωσης αναγνωρίζονται εύκολα: μονοπωλιακό καθεστώς για ένα πολύτιμο μέταλλο —τον χρυσό· προνομιούχες τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά στην υπηρεσία της χρηματοδότησης του κράτους· ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής για τα γραμμάτια αυτών των τραπεζών· επακόλουθη καρτελοποίηση ολόκληρου του εθνικού τραπεζικού κλάδου· και, τελικά, άδεια επ' αόριστον αναστολής της εξαργύρωσης των γραμματίων της προνομιούχου τράπεζας, με αποτέλεσμα τη μετατροπή αυτών των τραπεζών σε εθνικούς παραγωγούς χάρτινου χρήματος.

Πίνακας 2: Ορόσημα στην εξέλιξη της Τράπεζας της Αγγλίας

Έτος	Νομική ρύθμιση υπέρ της Τράπεζας	Χρηματοοικονομικό αντάλλαγμα
1694	Πρώτη ιδρυτική άδεια	Δάνειο στην κυβέρνηση
1696	Αναστολή πληρωμών	Διατήρηση της πιστοληπτικής ικανότητας της κυβέρνησης
1697	• Ανανέωση της ιδρυτικής άδειας • Περιορισμένη ευθύνη • Επέκταση της έκδοσης γραμματίων • Αποκλειστικός ταμίας των πληρωμών προς την κυβέρνηση	Δάνειο στην κυβέρνηση
1709	• Ανανέωση της ιδρυτικής άδειας • Μονοπώλιο στην τραπεζική μετοχικών εταιρειών με περισσότερους από έξι εταίρους	Δάνειο στην κυβέρνηση
1713	Ανανέωση της ιδρυτικής άδειας	Δάνειο στην κυβέρνηση
1742	Ανανέωση της ιδρυτικής άδειας	Δάνειο στην κυβέρνηση (άτοκο)
1751	Αποκλειστικός διαχειριστής του δημόσιου χρέους	
1764	Ανανέωση της ιδρυτικής άδειας	Τέλος καταβαλλόμενο στην κυβέρνηση
1781	Ανανέωση της ιδρυτικής άδειας	Δάνειο στην κυβέρνηση
1793	Νομιμοποίηση βραχυπρόθεσμων δανείων προς την κυβέρνηση πέραν των νομοθετικών ορίων	Δάνειο στην κυβέρνηση
1795	Έγκριση γραμματίων των 5 λιρών	
1797	• Έγκριση γραμματίων της 1 και των 2 λιρών • Αναστολή πληρωμών	Δάνειο στην κυβέρνηση
1800	Ανανέωση της ιδρυτικής άδειας	Δάνειο στην κυβέρνηση
1812–19	Τα γραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας είναι νόμιμο μέσο πληρωμής	Δάνεια στην κυβέρνηση
1833	Τα γραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας γίνονται νόμιμο μέσο πληρωμής για ποσά άνω των 5 λιρών	
1844	Μονοπώλιο έκδοσης γραμματίων στη Μεγάλη Βρετανία	Δάνειο στην κυβέρνηση
1914–25	• Τα γραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας είναι νόμιμο μέσο πληρωμής • Αναστολή πληρωμών	Δάνεια στην κυβέρνηση

Πηγή: Vera C. Smith, *The Rationale of Central Banking* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1990), κεφ. 2.

Στην περίπτωση της Τράπεζας της Αγγλίας, ο συνδυασμός αυτών των στοιχείων προέκυψε μέσα από μια μάλλον αργή διαδικασία. Αντιθέτως, οι προνομιούχες τράπεζες που ιδρύθηκαν σε άλλες χώρες ήταν συχνά αρκετά απερίσκεπτες και διόγκωναν τα νομίσματά τους με πολύ υψηλότερους ρυθμούς από την Τράπεζα της Αγγλίας, προκειμένου να ικανοποιήσουν τη χρηματοδοτική όρεξη των κυβερνήσεών τους. Δεν προκαλεί έκπληξη ότι αναγκάζονταν να καταφεύγουν πολύ συχνότερα στην αναστολή πληρωμών και ότι πειραματίζονταν συχνά με χάρτινο χρήμα που αποτελούσε νόμιμο μέσο πληρωμής. Στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, επομένως, η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά και το χάρτινο χρήμα είχαν επεκταθεί σημαντικά σε πολλές χώρες. Ο John Wheatley, παρατηρητής της εποχής, συνόψισε τα γεγονότα του προηγούμενου αιώνα:

> *Κατά τα πρώτα πενήντα χρόνια του δέκατου όγδοου αιώνα, ιδρύθηκαν τράπεζες, ή είχαν ήδη ιδρυθεί, στις περισσότερες από τις σημαντικότερες πόλεις της Ευρώπης, και η κυκλοφορία χάρτινου νομίσματος ενθαρρυνόταν λίγο πολύ από όλες. ...Αλλά η κυκλοφορία χάρτινου νομίσματος κατά το*

> *διάστημα αυτό ήταν διακοπτόμενη και ακανόνιστη· μολονότι ωθήθηκε στα άκρα στην Αγγλία και στη Σκωτία κατά τη βασιλεία του William και κατά μέρος της βασιλείας της Anne, και στη Γαλλία κατά την αντιβασιλεία του Duke of Orleans, η υπερβολή της δεν διήρκεσε πολύ σε καμία από αυτές τις περιπτώσεις. …Αλλά από το 1750 έως το 1800, το σύστημα χάρτινου νομίσματος, όσο δυσοίωνη κι αν ήταν η αρχή του, ωρίμασε και τελειοποιήθηκε σε κάθε μέρος του πολιτισμένου κόσμου. Στην Αγγλία, στη Σκωτία και στην Ιρλανδία, στη Γαλλία, στην Ισπανία, στην Πορτογαλία, στην Ιταλία, στην Αυστρία, στην Πρωσία, στη Δανία, στη Σουηδία και στη Ρωσία, στην Αμερική, ακόμη και στις ινδικές επαρχίες μας, το νέο μέσο καθιερώθηκε επιτυχώς και κατέστησε τις συναλλαγές του κόσμου, τόσο στις μικρότερες όσο και στις μεγαλύτερες μορφές τους, εξαρτημένες σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τη μεσολάβηση του χαρτιού παρά από τη μεσολάβηση του μεταλλικού χρήματος.*[4]

Λίγες σελίδες παρακάτω, ο Wheatley περιέγραψε τα σχετικά μερίδια αγοράς των τραπεζογραμματίων και του μεταλλικού χρήματος στις κυριότερες ευρωπαϊκές χώρες κατά τον χρόνο της συγγραφής του:

> *Στην Αγγλία, στη Σκωτία και στην Ιρλανδία, στη Δανία και στην Αυστρία, δεν βλέπει κανείς σχεδόν τίποτε άλλο παρά χαρτί. Στην Ισπανία, στην Πορτογαλία, στην Πρωσία, στη Σουηδία και στην ευρωπαϊκή Ρωσία, το χαρτί υπερέχει αποφασιστικά. Και μόνον στη Γαλλία, στην Ιταλία και στην Τουρκία είναι εμφανής η επικράτηση του μεταλλικού χρήματος.*[5]

Αυτή ήταν η κατάσταση το 1807. Κατά τις επόμενες δεκαετίες, η τάση συνεχίστηκε. Για παράδειγμα, η Αυστρία, η Ρωσία και η Ιταλία διέθεταν χάρτινο χρήμα με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής επί πολλές δεκαετίες του δέκατου ένατου αιώνα. Αυτές οι εκδόσεις γραμματίων ήταν περιορισμένες ως προς την ποσότητα και δεν απολάμβαναν πλήρες μονοπωλιακό καθεστώς· κυκλοφορούσαν παράλληλα με μεταλλικά νομίσματα και τραπεζογραμμάτια. Τελικά, οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες ανέστειλαν τις πληρωμές με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Από το 1914 έως το 1925, για πρώτη φορά στην ιστορία, όλα τα μεγάλα έθνη εκτός από τις ΗΠΑ χρησιμοποιούσαν χάρτινο χρήμα.

2. Προς εθνικούς παραγωγούς χάρτινου χρήματος: Αμερικανικές εμπειρίες

Στην ιστορία των βορειοαμερικανικών αποικιών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας συναντούμε επίσης τα ουσιώδη γνωρίσματα της ευρωπαϊκής νομισματικής εμπειρίας. Υπάρχουν, όμως, δύο ιδιαιτερότητες: οι Αμερικανοί *υπέρμαχοι* του χάρτινου χρήματος είχαν πιο άμεση προσέγγιση από τους Ευρωπαίους συγγενείς τους· και οι Αμερικανοί *αντίπαλοι* του χάρτινου χρήματος θριάμβευσαν, τουλάχιστον για κάποιο διάστημα, πιο ολοκληρωτικά απ’ όσο θα θριάμβευε ποτέ οποιοσδήποτε από τους Ευρωπαίους ομοϊδεάτες τους.[6]

Κατά τον δέκατο έβδομο και τον δέκατο όγδοο αιώνα, οι κυβερνήσεις των βρετανικών αποικιών συνήθως επιδίωκαν ευθέως την έκδοση χάρτινων γραμματίων με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής, αντί να επιλέγουν την πιο έμμεση οδό της προώθησης προνομιούχων τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά. Ήδη το 1690, η αποικία της Μασαχουσέτης εξέδωσε χάρτινα γραμμάτια του Δημοσίου στα οποία απονεμήθηκε η ιδιότητα του νόμιμου μέσου πληρωμής. Η πρακτική αυτή επαναλήφθηκε σε άλλες πέντε αποικίες πριν από το 1711 και τελικά εξαπλώθηκε σε όλες τις βρετανικές αποικίες. Μεταξύ των θυμάτων της ήταν οι πιστωτές του αμερικανικού εμπορίου και της αμερικανικής βιομηχανίας, συνήθως έμποροι από τη μητροπολιτική Βρετανία, οι οποίοι

εξαναγκάζονταν να αποδέχονται τα συχνά ταχύτατα υποτιμώμενα χάρτινα γραμμάτια. Προσέφυγαν στο Κοινοβούλιο, το οποίο αντέδρασε δυναμικά από τη δεκαετία του 1720. Αρχικά διέταξε όλες τις αποικίες της Νέας Αγγλίας να ζητούν άδεια από τη Βρετανία πριν εκδώσουν άλλα γραμμάτια με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής. Το 1751 απαγόρευσε την έκδοση οποιωνδήποτε τέτοιων γραμματίων στη Νέα Αγγλία και το 1764 απαγόρευσε την έκδοση οποιουδήποτε χάρτινου μέσου πληρωμής με αυτή την ιδιότητα σε όλες τις αποικίες. Αυτό πρέπει να αποτέλεσε βαρύ πλήγμα για το πολιτικό κατεστημένο των βρετανικών αποικιών της Βόρειας Αμερικής. Ασφαλώς δεν είναι παρατραβηγμένο να διακρίνουμε εδώ μία από τις ρίζες της Αμερικανικής Επανάστασης.

Ωστόσο, η Επανάσταση δεν επέφερε τη νομική επικύρωση των νομισματικών πειραμάτων της αποικιακής περιόδου. Απεναντίας, το αμερικανικό Σύνταγμα αποτελεί, στη νεότερη ιστορία της Δύσης, τη ριζοσπαστικότερη νομική ρήξη μιας χώρας με το πληθωριστικό της παρελθόν. Οι ιδρυτές της νέας δημοκρατίας έκαναν ό,τι μπορούσαν για να αποτρέψουν την επανάληψη των εκδόσεων χάρτινου χρήματος με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής από τις αποικίες —τις πολιτείες πλέον. Επιπλέον, επιδίωξαν να δημιουργήσουν μια νομισματική τάξη βασισμένη στα πολύτιμα μέταλλα. Οι στόχοι αυτοί θεωρήθηκαν τόσο σημαντικοί, ώστε αντιμετωπίστηκαν ευθέως στο πρώτο κιόλας άρθρο του Συντάγματος. Η ενότητα 8 του άρθρου Ι παραχωρούσε την εξουσία «να κόβει νόμισμα, να ρυθμίζει την αξία του, καθώς και την αξία των ξένων νομισμάτων, και να καθορίζει τα πρότυπα μέτρα και σταθμά» στην *ομοσπονδιακή* κυβέρνηση, όχι στις πολιτείες. Και η ενότητα 10 του άρθρου Ι απαγόρευε ρητά στις πολιτείες «να εκδίδουν πιστωτικά γραμμάτια· να καθιστούν οτιδήποτε άλλο εκτός από χρυσά και αργυρά νομίσματα μέσο πληρωμής για την εξόφληση χρεών».

Το Σύνταγμα αποδείχθηκε σοβαρό εμπόδιο για την παράταξη του πληθωρισμού, αλλά τελικά παραβιάστηκε. Κατά τα επόμενα εξήντα χρόνια, η μάχη μεταξύ των δυνάμεων υπέρ και κατά του πληθωρισμού γνώρισε αλλεπάλληλες ανατροπές. Οι υπέρμαχοι του πληθωρισμού εξασφάλισαν την έγκριση των ιδρυτικών αδειών δύο «Τραπεζών των Ηνωμένων Πολιτειών» —1792–1812 και 1816–1836— και οι αντίπαλοί τους φρόντισαν να μην ανανεωθούν αυτές οι άδειες. Κατά τον πόλεμο του 1812–1814, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση εξέδωσε γραμμάτια του Δημοσίου με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής —αναγκαία, κατά την άποψη της κυβέρνησης, για την επιβίωση της νέας δημοκρατίας και, ασφαλώς, για τη δική της επιβίωση. Έπειτα, τη δεκαετία του 1830, οι υπέρμαχοι του υγιούς χρήματος γνώρισαν τον τελευταίο μεγάλο θρίαμβό τους, όταν ο πρόεδρος Jackson αρνήθηκε να ανανεώσει την ιδρυτική άδεια της Δεύτερης Τράπεζας των Ηνωμένων Πολιτειών, απέσυρε όλα τα δημόσια κεφάλαια από ιδιωτικές ή πολιτειακές τράπεζες — με κλασματικά αποθεματικά— και περιόρισε το δημόσιο χρέος από περίπου 60 εκατομμύρια USD στην αρχή της διακυβέρνησής του σε μόλις 33.733,05 USD την 1η Ιανουαρίου 1835. Οι διάδοχοί του κατόρθωσαν να εξουδετερώσουν ως έναν βαθμό αυτές τις μεταρρυθμίσεις, ιδίως αυξάνοντας ξανά το δημόσιο χρέος σε περισσότερα από 60 εκατομμύρια USD μέσα σε δεκαπέντε χρόνια από τη λήξη της δεύτερης θητείας του Jackson.

Αλλά η μεγάλη τομή υπέρ της παράταξης του πληθωρισμού ήρθε μόνον με τον Abraham Lincoln και τον Πόλεμο μεταξύ των Πολιτειών. Από το 1862, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση εξέδωσε και πάλι χάρτινο χρήμα με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής, τα λεγόμενα greenbacks, για να χρηματοδοτήσει τον πόλεμό της κατά των αποσχισθεισών νότιων πολιτειών. Αυτό το πείραμα τερματίστηκε το 1875, όταν η κυβέρνηση μετέτρεψε τα greenbacks σε πιστωτικό χρήμα, ανακοινώνοντας ότι από το 1879 θα εξαργυρώνονταν σε χρυσό.[7] Στο μεταξύ, κατά την περίοδο

1863–1865, η κυβέρνηση Lincoln είχε δημιουργήσει ένα νέο σύστημα προνομιούχων «εθνικών τραπεζών», οι οποίες ήταν εξουσιοδοτημένες να εκδίδουν γραμμάτια καλυμμένα από ομοσπονδιακό κρατικό χρέος, ενώ τα γραμμάτια όλων των άλλων τραπεζών επιβαρύνονταν με ομοσπονδιακό φόρο 10 τοις εκατό. Κατά συνέπεια, η αμερικανική τραπεζική συγκεντρώθηκε γύρω από τις προνομιούχες εθνικές τράπεζες, ιδίως τις τράπεζες αποθεματικών της πόλης της Νέας Υόρκης.

Το 1913, λοιπόν, το αμερικανικό τραπεζικό σύστημα απέκτησε τελικά μια κεντρική τράπεζα κατά το ευρωπαϊκό πρότυπο. Οι ΗΠΑ ήταν το τελευταίο μεγάλο έθνος που εισήγαγε την κεντρική τραπεζική. Η αρχική ερμηνεία του Συντάγματος είχε εμποδίσει μια ταχύτερη εξέλιξη επί περισσότερο από έναν αιώνα, αλλά ο γραπτός λόγος δεν μπόρεσε να ανακόψει το κύμα των συγκεντρωμένων χρηματοπιστωτικών συμφερόντων και των εκστρατειών δημοσίων σχέσεών τους υπέρ του πληθωρισμού.

Σκοπός των προηγούμενων παρατηρήσεων για τις απαρχές της νεότερης νομισματικής ιστορίας της Δύσης είναι να αναδείξουν τη μακρά παράδοση του σημερινού πληθωριστικού μας καθεστώτος. Δεν είναι αλήθεια ότι τα νομισματικά πράγματα ήταν ρόδινα μέχρι το 1914, όταν άρχισε ο μεγάλος πληθωρισμός του εικοστού αιώνα. Είναι αλήθεια ότι στην εποχή μας ο πληθωρισμός είναι ασύγκριτα μεγαλύτερος απ' ό,τι σε οποιαδήποτε προηγούμενη περίοδο, ιδίως λόγω του σημερινού μονοπωλίου του χάρτινου χρήματος. Αλλά οι ρίζες των σημερινών δεινών μας είναι πολύ παλαιότερες. Αυτό δεν αφορά μόνον τα θεσμικά θεμέλια, τα οποία ανάγονται στον δέκατο έβδομο αιώνα. Αφορά επίσης τις συγκεκριμένες μορφές πληθωρισμού. Ούτε το χάρτινο χρήμα ούτε οι άλλες κύριες πληθωριστικές πρακτικές του σήμερα αποτελούν επινοήσεις του εικοστού αιώνα. Και ακόμη και ο πολυδιαφημισμένος κανόνας χρυσού, που κυριάρχησε για μερικές δεκαετίες πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν ήταν τόσο χρυσός όσο εμφανίζεται σε πολλές αφηγήσεις.

3. Το πρόβλημα του συναλλάγματος

Ενώ η εθνική νομοθεσία ώθησε τον τραπεζικό κλάδο κλασματικών αποθεματικών σε καρτελοποίηση εντός των συνόρων του έθνους, στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις δεν υπήρχε επί μακρόν ανάλογος μηχανισμός. Έτσι, έως και μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το μεγαλύτερο μέρος των διεθνών πληρωμών πραγματοποιούνταν σε μεταλλικό χρήμα. Αλλά κατά τις τέσσερις ή πέντε δεκαετίες πριν από την έκρηξη εκείνου του πολέμου τέθηκαν τα θεμέλια για τη μεταγενέστερη καθιέρωση διεθνών νομισματικών συστημάτων.

Όλα αυτά τα συστήματα, μέχρι σήμερα, υπήρξαν κατ' ουσίαν καρτέλ μεταξύ εθνικών κυβερνήσεων ή, αντιστοίχως, μεταξύ εθνικών νομισματικών αρχών —συνήθως των κεντρικών τραπεζών. Μπορούν να διακριθούν δύο φάσεις: (1) μια φάση τραπεζικών καρτέλ, η οποία διήρκεσε τον αιώνα μεταξύ της λήξης του Γαλλογερμανικού Πολέμου το 1871 και της διάλυσης του συστήματος του Bretton Woods το 1971· και (2) μια φάση καρτέλ μεταξύ εθνικών παραγωγών χάρτινου χρήματος, η οποία άρχισε το 1971 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Τα επόμενα δύο κεφάλαια θα τις εξετάσουν διαδοχικά. Στο σημείο αυτό, ας παρατηρήσουμε απλώς ότι κανένα από αυτά τα καρτέλ δεν υπήρξε έως τώρα υποχρεωτικό. Μένει να φανεί αν η μελλοντική εξέλιξη των διεθνών πολιτικών σχέσεων θα επιφέρει κάποια μεταβολή.

Κεφάλαιο 16

Διεθνή τραπεζικά συστήματα, 1871–1971

1. Ο κλασικός κανόνας χρυσού

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1860, μόνον οι ΗΠΑ και ορισμένα σημαντικά τμήματα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας λειτουργούσαν υπό τον κανόνα χρυσού. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο χρυσός αποτελούσε μονοπωλιακό νόμιμο μέσο πληρωμής από το 1821· οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν έναν *εκ των πραγμάτων* κανόνα χρυσού μετά τον νόμο περί νομισματοκοπής του 1834, και η Αυστραλία και ο Καναδάς ακολούθησαν στις αρχές της δεκαετίας του 1850. Όλα τα άλλα κράτη είχαν κανόνα αργύρου, διμεταλλικούς κανόνες ή χάρτινο χρήμα με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής. Κατόπιν, η γερμανική νίκη επί της Γαλλίας στον πόλεμο του 1870–1871 εγκαινίασε την εποχή που είναι γνωστή ως κλασικός κανόνας χρυσού. Η νέα γερμανική κεντρική κυβέρνηση υπό τον Bismarck έλαβε πολεμική αποζημίωση πέντε δισεκατομμυρίων φράγκων σε χρυσό. Χρησιμοποίησε αυτά τα χρήματα για να καθιερώσει έναν κανόνα χρυσού διά κρατικής επιταγής, απονομισματοποιώντας τα αργυρά νομίσματα που μέχρι τότε κυριαρχούσαν στις γερμανικές χώρες. Τέσσερα χρόνια αργότερα, ο χρηματοπιστωτικός λακές της πρωσικής κυβέρνησης του Bismarck — η Πρωσική Τράπεζα— μετατράπηκε σε εθνική κεντρική τράπεζα· η νέα ονομασία της, Reichsbank, ήταν επικοινωνιακό αριστούργημα. Έτσι, οι Γερμανοί είχαν αντιγράψει το βρετανικό πρότυπο, συνδυάζοντας τον χρυσό που είχε επιβληθεί διά κρατικής επιταγής με την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά και μια κεντρική τράπεζα, τα γραμμάτια της οποίας απέκτησαν την ιδιότητα του νόμιμου μέσου πληρωμής το 1909.[1]

Γιατί χρυσός; Γιατί οι Γερμανοί δεν καθιέρωσαν κανόνα αργύρου ή δεν προσχώρησαν σε κάποιο διμεταλλικό σύστημα, όπως η Λατινική Νομισματική Ένωση;[2] Εδώ υπεισήλθαν διάφοροι παράγοντες. Θα μπορούσε κανείς να αναφέρει ιδίως την επίδραση των «εξωτερικοτήτων δικτύου», οι οποίες βάραιναν υπέρ του χρυσού. Από τη μία πλευρά, ο χρυσός ήταν το χρήμα της Μεγάλης Βρετανίας, της χώρας με τη μεγαλύτερη και πιο εξελιγμένη κεφαλαιαγορά στον κόσμο. Από την άλλη, αρκετές μεγάλες χώρες με αργυρό νόμισμα, μεταξύ των οποίων η Ρωσία και η Αυστρία, είχαν αναστείλει τις πληρωμές κατά τον χρόνο της γερμανικής νίκης. Έτσι, ο άργυρος δεν προσέφερε πλεονεκτήματα για τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, ενώ ο χρυσός προσέφερε.[3] Επιπλέον, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι ο άργυρος, ο μόνος σοβαρός ανταγωνιστής του χρυσού μεταξύ των εμπορευματικών μορφών χρήματος, έχει ένα σοβαρό μειονέκτημα από τη σκοπιά μιας κυβέρνησης αποφασισμένης να καταφύγει σε πληθωριστική χρηματοδότηση. Λόγω του όγκου του, η χρήση αργύρου συνεπάγεται υψηλότερο κόστος μεταφοράς, γεγονός που τον καθιστά λιγότερο κατάλληλο από τον χρυσό για τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά που προσπαθούν, μέσω συνεργασίας, να καταστείλουν συστηματικούς τραπεζικούς πανικούς.

Σχεδόν όλες οι άλλες δυτικές χώρες ακολούθησαν τώρα το παράδειγμα. Η καθιέρωση διεθνούς «ενότητας» στα νομισματικά ζητήματα δεν απαιτούσε περίτεχνη δικαιολόγηση. Συμβάδιζε απολύτως με το κοσμοπολίτικο πνεύμα της εποχής, το οποίο είχαν θρέψει αρκετές δεκαετίες ελεύθερου εμπορίου και αναπτυσσόμενων διεθνών συμμαχιών και φιλικών σχέσεων. Έτσι, αποτέλεσε την τέλεια δικαιολόγηση για μια ακόμη μαζική παρέμβαση των εθνικών κυβερνήσεων

στα νομισματικά συστήματα των χωρών τους. Τα νομικά προνόμια καταργούνταν σε όλους τους άλλους κλάδους παραγωγής. Το μονοπώλιο ήταν λέξη ανάθεμα περισσότερο από ποτέ. Φαινόταν όμως ανεκτό ως μέσο για τον ευγενή κοσμοπολίτικο σκοπό της διεθνούς νομισματικής ένωσης. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1880, οι χώρες της Δύσης και οι αποικίες τους σε ολόκληρο τον κόσμο είχαν υιοθετήσει το βρετανικό πρότυπο.[4] Αυτό δημιούργησε τη μεγάλη ψευδαίσθηση κάποιας βαθιάς οικονομικής ενότητας του δυτικού κόσμου, ενώ στην πραγματικότητα η κίνηση αυτή απλώς ομογενοποίησε τα εθνικά νομισματικά συστήματα. Η ομοιογένεια διατηρήθηκε μέχρι το 1914, όταν οι κεντρικές τράπεζες ανέστειλαν τις πληρωμές τους και προετοιμάστηκαν να χρηματοδοτήσουν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέσω του τυπογραφείου.

Στα θετικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο κλασικός κανόνας χρυσού εξάλειψε τις διακυμάνσεις της ισοτιμίας μεταξύ χρυσού και αργύρου και, έτσι, ενίσχυσε τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Είναι κάπως δύσκολο να εκτιμηθεί η ποσοτική επίδραση αυτού του πλεονεκτήματος. Ας παρατηρήσουμε επομένως απλώς ότι οι διακυμάνσεις της ισοτιμίας μεταξύ χρυσού και αργύρου είναι αμελητέες σε σύγκριση με τις διακυμάνσεις μεταξύ των σημερινών μας χάρτινων μορφών χρήματος.

Στα αρνητικά, ο κλασικός κανόνας χρυσού προκάλεσε σημαντικό αποπληθωρισμό διά κρατικής επιταγής λόγω της απονομισματοποίησης του αργύρου. Από το 1873 έως το 1896, οι τιμές μειώθηκαν περισσότερο ή λιγότερο απότομα στις χώρες που είχαν υιοθετήσει πρώτες τον κανόνα χρυσού —Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Γερμανία— εξαιτίας των εξαγωγών χρυσού που προέκυψαν όταν άλλες χώρες ακολούθησαν το παράδειγμά τους και καθιέρωσαν επίσης νόμισμα βασισμένο στον χρυσό.[5] Αυτό, με τη σειρά του, δημιούργησε πιέσεις για την ενίσχυση της πρακτικής της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά, τόσο στο επίπεδο των κεντρικών τραπεζών όσο και στο επίπεδο των εμπορικών τραπεζών —βλ. Πίνακα 3. Παραπάνω αναλύσαμε την εγγενή ευπάθεια των συστημάτων κλασματικών αποθεματικών και είδαμε ότι αυτό το γεγονός, επειδή είναι γνωστό στους τραπεζίτες, τους παρακινεί να αναβάλλουν την κρίση μέσω συνεργασίας. Αυτό συνέβαινε και υπό τον κλασικό κανόνα χρυσού.[6] Ωστόσο, για τους λόγους που εξετάσαμε με κάποια λεπτομέρεια, η συνεργασία δεν μπορεί να ανακόψει την πληθωριστική δυναμική που ενυπάρχει στο ίδιο το σύστημα. Αργά ή γρήγορα αυτή η διαδικασία προσκρούει στα όριά της και το τραπεζικό σύστημα κλασματικών αποθεματικών καταρρέει ή μετατρέπεται σε κάτι άλλο. Ο κλασικός κανόνας χρυσού δεν αποτελούσε εξαίρεση. Γλίτωσε την κατάρρευση ή τη μετατροπή σε κανόνα χρυσού συναλλάγματος μόνον επειδή ένα άλλο θανατηφόρο συμβάν —ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος— τον σκότωσε πριν προλάβει να πεθάνει από τον δικό του καρκίνο. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος πρόσφερε το πρόσχημα για την αναστολή πληρωμών. Αλλά αργά ή γρήγορα η αναστολή θα γινόταν ούτως ή άλλως αναπόφευκτη. Το σύστημα δεν περιόριζε τον πληθωρισμό. Όλοι οι κύριοι πρωταγωνιστές του —οι εθνικές κεντρικές τράπεζες— ήταν τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά και, υπό την αιγίδα και την προστασία τους, οι εμπορικές τράπεζες προχωρούσαν ευχαρίστως σε μια πορεία πληθωριστικής επέκτασης.

Πίνακας 3: Εξέλιξη της προσφοράς χρήματος στο Γερμανικό Ράιχ (σε εκατ. μάρκα)

Τέλος έτους	Απόθεμα χρήματος (πολύτιμο μέταλλο)	Ταμειακά αποθεματικά τραπεζών (συμπεριλαμβανομένων των τραπεζών έκδοσης γραμματίων)	Τραπεζικές καταθέσεις μη τραπεζών (τρεχούμενοι λογαριασμοί, προθεσμιακές καταθέσεις και καταθέσεις ταμιευτηρίου)
1875	2.634	721	3.975
1880	2.400	738	4.757
1885	2.299	883	6.443
1890	2.476	1.094	8.809
1895	2.870	1.224	11.678
1900	3.244	1.195	16.126
1905	4.100	1.356	23.759
1910	4.734	1.616	33.825
1913	5.200	2.170	38.420

Πηγή: Bernd Sprenger, *Das Geld der Deutschen*, πίνακας 28, σ. 201.

Η δόξα του κλασικού κανόνα χρυσού ήταν ότι έδειξε, για τελευταία φορά μέχρι σήμερα, πώς μπορούσε να προκύψει ένα παγκόσμιο νομισματικό σύστημα χωρίς πολιτικές μεθοδεύσεις και γραφειοκρατικές διαδικασίες μεταξύ εθνικών κυβερνήσεων. Το υιοθέτησαν ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Δεν υπήρξε συνθήκη, διάσκεψη ή διαπραγμάτευση που να το δημιουργήσει. Ωστόσο, όπως είδαμε, ακόμη και από αυτή την άποψη ο κλασικός κανόνας χρυσού ήταν μάλλον ατελής. Εντέλει, δεν προέκυψε από την ελεύθερη επιλογή ελεύθερων πολιτών, αλλά από τη διακριτική ευχέρεια των εθνικών κυβερνήσεων. Έδωσε στον κόσμο έναν κοινό νομισματικό κανόνα —τον χρυσό—, αλλά αυτός ο κανόνας προέκυψε από τον καταναγκαστικό αποκλεισμό όλων των εναλλακτικών μορφών χρήματος. Το τελικό του αποτέλεσμα δεν ήταν να προσφέρει στους πολίτες του κόσμου ένα αποδοτικό νομισματικό σύστημα, αλλά να παράσχει στις εθνικές κυβερνήσεις το πρόσχημα για να θέσουν τελικά υπό τον έλεγχό τους τα νομισματικά συστήματα των χωρών τους. Ο κλασικός κανόνας χρυσού κάθε άλλο παρά προπύργιο της ελευθερίας υπήρξε, επομένως. Αποτέλεσε καθοριστικό βήμα προόδου για την κοινωνική μάστιγα της εποχής μας —την κυβερνητική παντοδυναμία.

Πρέπει να τονίσουμε αυτά τα γεγονότα, επειδή πολλοί υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς πιστεύουν ότι ο κλασικός κανόνας χρυσού ήταν κάτι σαν παράδεισος των νομισματικών συστημάτων. Αυτή η φήμη είναι αδικαιολόγητη. Ο κλασικός κανόνας χρυσού διέφερε μόνον ως προς τον βαθμό, όχι ως προς την ουσία, από τα συστήματα που τον διαδέχθηκαν, τα οποία έχουν όλα επικριθεί εκτενώς και δικαίως στη σχετική βιβλιογραφία.[7]

2. Ο κανόνας χρυσού συναλλάγματος

Η έκφραση «κανόνας χρυσού συναλλάγματος» χρησιμοποιείται συνήθως για την οργανωτική διάρθρωση του διεθνούς νομισματικού συστήματος που υπήρξε μεταξύ 1925 και 1931. Αλλά αυτή η οργάνωση δεν είχε τίποτε το πρωτότυπο. Είχε υπάρξει και προηγουμένως· μάλιστα, αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος του κλασικού κανόνα χρυσού. Εκείνο που χαρακτήριζε το νέο σύστημα, το οποίο δημιουργήθηκε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920, ήταν μάλλον ο περισσότερο ή

λιγότερο ρητός στόχος των περισσότερων συμμετεχόντων του να επιδιώκουν νομισματική επέκταση —πληθωρισμό— μέσω διεθνούς συνεργασίας.[8]

Υπό τον κλασικό κανόνα χρυσού, κάθε κεντρική τράπεζα ήταν υπεύθυνη να διασφαλίζει ότι τα γραμμάτιά της μπορούσαν να εξαργυρωθούν σε χρυσό. Οι κεντρικές τράπεζες της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ελβετίας και του Βελγίου —και αργότερα των ΗΠΑ— διατηρούσαν το σύνολο των αποθεματικών τους σε χρυσό. Αυτά τα αποθεματικά υποτίθεται ότι ήταν αρκετά μεγάλα ώστε να τους επιτρέπουν να επιβιώνουν σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης. Τα πράγματα ήταν διαφορετικά στον χώρο των εμπορικών τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά που λειτουργούσαν εντός των εθνικών οικονομιών αυτών των χωρών. Οι εμπορικές τράπεζες διατηρούσαν συνήθως τη μερίδα του λέοντος των αποθεματικών τους υπό τη μορφή γραμματίων της κεντρικής τράπεζας και διακρατούσαν μόνον εξαιρετικά χαμηλά αποθέματα χρυσού. Τα τελευταία χρειάζονταν μόνο για καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, και σε τέτοιες περιπτώσεις οι εμπορικές τράπεζες είχαν επίσης μάθει να στηρίζονται στα αποθεματικά της κεντρικής τους τράπεζας. Σε ορισμένες χώρες, αυτή η πρακτική προϋπήρχε του κλασικού κανόνα χρυσού κατά αρκετές δεκαετίες. Για παράδειγμα, αποτελούσε ήδη πρακτική των αγγλικών επαρχιακών τραπεζών κατά το πρώτο μισό του δέκατου ένατου αιώνα. Διακρατούσαν γραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας ως μέρος των αποθεματικών τους και, σε περιόδους μεγάλης πίεσης στα αποθέματα χρυσού τους, συχνά εξαργύρωναν τα δικά τους γραμμάτια όχι σε χρυσό, αλλά σε γραμμάτια της Τράπεζας.[9]

Υπό τον κλασικό κανόνα χρυσού, οι περισσότερες κεντρικές τράπεζες υιοθέτησαν ακριβώς το ίδιο σχήμα. Οι κεντρικές τράπεζες της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας, της Ιαπωνίας, των Κάτω Χωρών και των σκανδιναβικών χωρών, καθώς και οι κεντρικές τράπεζες βρετανικών κτήσεων όπως η Νότια Αφρική και η Αυστραλία, εξαργύρωναν τα δικά τους γραμμάτια όχι μόνον σε χρυσό, αλλά και σε γραμμάτια των σημαντικότερων ξένων κεντρικών τραπεζών. Άλλες χώρες, όπως η Ινδία, οι Φιλιππίνες και διάφορες χώρες της Λατινικής Αμερικής, διατηρούσαν τα αποθεματικά τους *αποκλειστικά* υπό τη μορφή ξένων τραπεζογραμματίων εκφρασμένων σε χρυσό.[10] Ο σκοπός αυτής της διάρθρωσης είναι προφανής. Η συγκέντρωση των αποθεμάτων χρυσού σε λίγες αξιόπιστες κεντρικές τράπεζες επιτρέπει μεγαλύτερη πληθωριστική διόγκωση της παγκόσμιας προσφοράς γραμματίων απ' όση θα ήταν διαφορετικά δυνατή. Η παγίδα είναι ότι επιφορτίζει έναν μικρό αριθμό «ενάρετων» τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά με ολόκληρη την ευθύνη διακράτησης επαρκώς μεγάλων αποθεματικών. Ωστόσο, αυτές έχουν λόγο να αποδεχθούν το βάρος, επειδή η αρετή τους τους προσδίδει πολιτική ισχύ επί των άλλων τραπεζών, ιδίως σε περιόδους κρίσης.

Η σημασία του κανόνα χρυσού συναλλάγματος της περιόδου 1925–1931 ήταν ότι ανήγαγε αυτή την πρακτική συντονισμένου πληθωρισμού σε αρχή των διεθνών νομισματικών σχέσεων.[11] Μόνον δύο τράπεζες —η αμερικανική Fed και η Τράπεζα της Αγγλίας— επρόκειτο να παραμείνουν αληθινές κεντρικές τράπεζες, αλλά αυτή τη φορά θα ήταν οι κεντρικές τράπεζες ολόκληρου του κόσμου. Όλες οι άλλες εθνικές κεντρικές τράπεζες θα έπρεπε να διατηρούν ένα περισσότερο ή λιγότερο μεγάλο μέρος των αποθεματικών τους υπό τη μορφή γραμματίων δολαρίων των ΗΠΑ και βρετανικών λιρών. Αυτό θα εξασφάλιζε τη δυνατότητα πληθωριστικής επέκτασης για όλες τις τράπεζες. Ο ρυθμός επέκτασης θα ήταν συγκριτικά χαμηλός στην περίπτωση των κεντρικών τραπεζών των ΗΠΑ και του Ηνωμένου Βασιλείου· αυτές όμως θα αποζημιώνονταν με πολιτική ισχύ.[12]

Έτσι, εξαρχής ο κανόνας χρυσού συναλλάγματος προοριζόταν να ενθαρρύνει την ανεύθυνη συμπεριφορά. *Σχεδιασμένος για να* διευκολύνει τον πληθωρισμό, δεν προκαλεί έκπληξη ότι διήρκεσε

μόνον έξι χρόνια. Κατέρρευσε όταν, μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 1929 στη Wall Street, διάφορες κυβερνήσεις στράφηκαν σε προστατευτικές πολιτικές —κυρίως στις ΗΠΑ— ή επέβαλαν συναλλαγματικούς ελέγχους —όπως στη Γερμανία, στην Αυστρία και σε αρκετές χώρες της Λατινικής Αμερικής—, στραγγαλίζοντας έτσι τις διεθνείς πληρωμές και καθιστώντας αδύνατη για την Τράπεζα της Αγγλίας την αναπλήρωση των αποθεματικών της. Κατά συνέπεια, η Τράπεζα ανέστειλε τις πληρωμές τον Σεπτέμβριο του 1931. Οι άλλες κεντρικές τράπεζες ακολούθησαν, βυθίζοντας τον κόσμο σε ένα καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών που διήρκεσε μέχρι το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

3. Το σύστημα του Bretton Woods

Τον Ιούλιο του 1944, σε μια διάσκεψη στο Bretton Woods του Νιου Χάμσαϊρ, οι δυτικοί σύμμαχοι συμφώνησαν σε ένα διεθνές νομισματικό σύστημα που θα έπρεπε να καθιερωθεί μετά τη νίκη τους στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Όπως θα ανέμενε κανείς, σκοπός του νέου σχεδίου ήταν να καταστήσει την παραγωγή τραπεζογραμματίων πιο «ευέλικτη» —δηλαδή επεκτατική— από ποτέ. Πώς; Το τέχνασμα ήταν να συγκεντρωθούν τα αποθέματα χρυσού ολόκληρου του κόσμου σε ένα μόνο μεγάλο κοινό απόθεμα. Θα απέμενε μόνον μία τράπεζα που θα εξακολουθούσε να εξαργυρώνει τα γραμμάτιά της σε χρυσό —η αμερικανική Fed—, ενώ όλες οι άλλες κεντρικές τράπεζες θα διατηρούσαν το μεγαλύτερο μέρος των αποθεματικών τους σε δολάρια των ΗΠΑ και, αντιστοίχως, θα εξαργύρωναν τα δικά τους γραμμάτια μόνο σε δολάρια.

Το σύστημα του Bretton Woods ήταν επομένως ένας κανόνας χρυσού συναλλάγματος σε διευρυμένη κλίμακα.[13] Ήταν πολύ πιο επεκτατικό από τους προκατόχους του, επειδή εφάρμοζε την τεχνική της συγκέντρωσης των αποθεματικών σε πολύ μεγαλύτερη έκταση. Υπό τον κλασικό κανόνα χρυσού υπήρχαν πολλά αποθέματα χρυσού στην παγκόσμια οικονομία, επειδή τα διάφορα έθνη διατηρούσαν τα αποθεματά τους χωριστά το ένα από το άλλο —στις εθνικές κεντρικές τράπεζες. Υπό τον κανόνα χρυσού συναλλάγματος, ο αριθμός των αποθεμάτων χρυσού είχε μειωθεί σημαντικά, και σκοπός του συστήματος του Bretton Woods ήταν να προχωρήσει τη συγκέντρωση σχεδόν μέχρι το τέλος. Είναι αλήθεια ότι το σύστημα δεν εξάντλησε ολόκληρο το πληθωριστικό του δυναμικό. Όταν κατέρρευσε το 1971, υπήρχαν ακόμη σημαντικά αποθέματα χρυσού σε κεντρικές τράπεζες εκτός της Fed· επομένως, μια περαιτέρω συγκέντρωση αυτών των πόρων θα μπορούσε να είχε διατηρήσει το σύστημα σε λειτουργία για κάποιο διάστημα. Σε κάθε περίπτωση, το σύστημα του Bretton Woods ήταν μέχρι τότε η πιο φιλόδοξη απόπειρα δημιουργίας διεθνούς νομισματικού συστήματος μέσω καρτέλ τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά.

Έχουμε επανειλημμένα υπογραμμίσει ότι η συγκέντρωση των αποθεματικών δημιουργεί πολιτική εξάρτηση. Στην προκειμένη περίπτωση, οι άλλες κεντρικές τράπεζες και οι κυβερνήσεις τους εξαρτήθηκαν από την καλή θέληση της Fed, η οποία διαχειριζόταν το παγκόσμιο απόθεμα χρυσού και, επομένως, είχε την εξουσία να κατανέμει τα τραπεζογραμμάτια του κόσμου —τα δολάρια των ΗΠΑ— κατά τη διακριτική της ευχέρεια. Το κρίσιμο ερώτημα είναι, λοιπόν: γιατί οι άλλες εθνικές κεντρικές τράπεζες συναίνεσαν στη συγκέντρωση του αποθέματος χρυσού και, επομένως, στη συγκέντρωση της εξουσίας; Μέρος της απάντησης είναι ότι μπορεί να είναι χρήσιμη η ύπαρξη ενός διεθνούς νομισματικού συστήματος —σταθερών ισοτιμιών μεταξύ των εθνικών νομισμάτων— ακόμη και αν αυτό συνεπάγεται κάποιον βαθμό εξάρτησης. Υπήρχαν όμως και άλλες πτυχές που υπεισήλθαν στην προκειμένη περίπτωση.

Η ιστορική συγκυρία ήταν ότι, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη μακρά περίοδο που ακολούθησε, οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν ασφαλές καταφύγιο για τον ευρωπαϊκό χρυσό. Αυτό προδιέγραψε τον ρόλο της Fed ως ενός από τα δύο μεγάλα αποθέματα χρυσού του κανόνα χρυσού συναλλάγματος της περιόδου 1925–1931. Στο τέλος, λοιπόν, του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Fed έλεγχε το μεγαλύτερο απόθεμα χρυσού που είχε γνωρίσει ποτέ ο κόσμος. Το Fort Knox αποτελούσε το παγκόσμιο απόθεμα χρυσού πριν ακόμη δει το φως της ημέρας το μεταπολεμικό σύστημα. Η διάσκεψη του Bretton Woods απλώς αναγνώρισε αυτή την πραγματικότητα. Η μεγάλη πλειονότητα των αντιπροσώπων της επιδίωκε να δημιουργήσει μια μεταπολεμική νομισματική τάξη σύμφωνα με τις παραδοσιακές κατευθύνσεις —στην οποία κεντρικές τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά θα διόγκωναν τα νομίσματά τους σε τραπεζογραμμάτια, με κάλυψη από αποθέματα χρυσού. Αυτή η τάξη ήταν αδύνατη χωρίς τη Fed ως άξονά της. Αλλά αυτό σήμαινε ότι εφεξής τα νομισματικά συστήματα της Γαλλίας και της Βρετανίας, καθώς και όλων των άλλων χωρών-μελών, θα εξαρτιόνταν από τη Fed.[14]

Για να μετριάσει αυτή την εξάρτηση, η διάσκεψη του Bretton Woods δημιούργησε δύο διεθνείς γραφειοκρατίες που επιβιώνουν μέχρι σήμερα: το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο —ΔΝΤ— και την Παγκόσμια Τράπεζα. Η λειτουργία αυτών των θεσμών ήταν να παρέχουν στις άλλες μεγάλες κυβερνήσεις κάποια επιρροή στην παγκόσμια κατανομή του πληθωρισμού. Χωρίς αυτούς, μόνον η Fed θα επέλεγε τους πρώτους αποδέκτες νέων τραπεζογραμματίων· μόνον αυτή θα χορηγούσε ή θα αρνούνταν πίστωση σε περιόδους μαζικών απαιτήσεων εξαργύρωσης προς την εθνική κεντρική τράπεζα. Μέσω του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας εισήχθη μια κάπως πιο συλλογική αρχή στη διεύθυνση της μεταπολεμικής νομισματικής τάξης. Στα διοικητικά συμβούλια των δύο γραφειοκρατιών συμμετείχαν εκπρόσωποι όλων των μεγάλων δυτικών συμμάχων και παρείχαν βραχυπρόθεσμα — ΔΝΤ— και μακροπρόθεσμα —Παγκόσμια Τράπεζα— δάνεια σε «κράτη-μέλη που αντιμετώπιζαν δυσκολίες» —δηλαδή, πρωτίστως, στα ίδια τα μέλη των συμβουλίων σε περιπτώσεις έκτακτων αναγκών που είχαν προκαλέσει τα ίδια.

Αυτοί οι θεσμοί κατέστησαν το σύστημα του Bretton Woods πολιτικά αποδεκτό από τους μεταπολεμικούς εταίρους ήσσονος ισχύος της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών. Δεν μπορούσαν, όμως, ασφαλώς να καταστήσουν το ίδιο το σύστημα βιώσιμο. Όπως και οι προκάτοχοί του, ήταν σχεδιασμένο να αυξάνει το πληθωριστικό δυναμικό όλων των μελών του καρτέλ. Η αυτοσυγκράτηση δεν αποτελούσε μέρος της αποστολής του, και η ίδια η άγκυρα του συστήματος — η Fed— ήταν ιδιαίτερα αδίστακτη στη διόγκωση της προσφοράς δολαρίων. Ήταν επομένως απλώς ζήτημα χρόνου να εξαντληθούν τα αποθέματα χρυσού της Fed, αναγκάζοντάς την να αναστείλει τις πληρωμές. Το σημείο αυτό έφθασε στις 15 Αυγούστου 1971, όταν ο πρόεδρος των ΗΠΑ Nixon «έκλεισε το παράθυρο του χρυσού».

Το γεγονός αυτό ολοκλήρωσε μια περίοδο εκατό ετών κατά την οποία τρία μεγάλα καρτέλ κεντρικών τραπεζών είχαν κατακλύσει τον δυτικό κόσμο με τα τραπεζογραμμάτιά τους χωρίς να εγκαταλείψουν ονομαστικά τον κανόνα χρυσού. Κάθε νέο καρτέλ δημιουργούνταν κατά τρόπο που επέτρεπε περισσότερο πληθωρισμό από τον προκάτοχό του, και το καρτέλ του Bretton Woods κατέρρευσε τελικά επειδή ούτε αυτό δημιουργούσε αρκετό πληθωρισμό ώστε να ικανοποιεί τις ορέξεις των μελών του. Έκτοτε δεν υπήρξε άλλο νομισματικό σύστημα που να περιλαμβάνει ολόκληρο τον κόσμο.

4. Παράρτημα: Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα μετά το Bretton Woods

Με την κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods, θα ήταν απολύτως φυσικό να καταργηθούν οι θεσμοί του: το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Αλλά οι μεγάλες γραφειοκρατίες δεν πεθαίνουν γρήγορα, ιδίως αν καταφέρουν να αναλάβουν νέα αποστολή. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, η νέα αποστολή αυτών των δύο γραφειοκρατιών αποδείχθηκε ότι ήταν η υποστήριξη χωρών του Τρίτου Κόσμου μέσω βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων δανείων.

Έτσι, το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα δεν έχουν πλέον καμία σχέση με την παγκόσμια νομισματική οργάνωση. Και, αυστηρά μιλώντας, δεν έχουν πλέον καμία σχέση ούτε με την τραπεζική, τουλάχιστον αν εννοούμε την τραπεζική με τη στενή εμπορική σημασία του όρου. Στην πραγματικότητα, και οι δύο θεσμοί είναι σήμερα μεγάλοι μηχανισμοί απλής αναδιανομής εισοδήματος από τους φορολογούμενους πολίτες των ανεπτυγμένων χωρών προς ανεύθυνες κυβερνήσεις υπανάπτυκτων χωρών.[15]

Πολλοί άνθρωποι αφήνονται να παραπλανηθούν σχετικά με το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, επειδή τείνουν να αξιολογούν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα υπό το πρίσμα των —διακηρυγμένων— προθέσεών τους και όχι υπό το πρίσμα της πραγματικής τους φύσης. Εξομοιώνουν το ΔΝΤ με κάποιο είδος συλλογικού φιλανθρωπικού οργανισμού και το επιπλήττουν επειδή δεν είναι αρκετά γενναιόδωρο, όποτε η διοίκησή του επιμένει να χορηγεί πρόσθετη πίστωση μόνο υπό ορισμένες προϋποθέσεις —συνήθως αλλαγή της οικονομικής πολιτικής στη λήπτρια χώρα. Αλλά το γεγονός είναι ότι και οι δύο γραφειοκρατίες δεν εξασφαλίζουν τα κεφάλαιά τους στην ελεύθερη αγορά, αλλά από κρατικούς προϋπολογισμούς. Δαπανούν χρήματα φορολογουμένων, όχι χρήματα που τους έχει εμπιστευθεί κάποιος. Δεν είναι επομένως «τράπεζες», ασφαλώς όχι με την εμπορική έννοια του όρου. Και δεν είναι φιλανθρωπικοί οργανισμοί με την έννοια υπό την οποία οι ιδιωτικές οργανώσεις ασκούν φιλανθρωπία.

Οι υπεύθυνες κυβερνήσεις μπορούν να εξασφαλίζουν δάνεια στην ελεύθερη αγορά και πράγματι εξασφαλίζουν συνεχώς τέτοια δάνεια. Η φτώχεια του έθνους δεν αποτελεί εμπόδιο, όπως δείχνουν πολλά παραδείγματα, ιδίως από τη Νοτιοανατολική Ασία. Είναι αλήθεια ότι ορισμένες κυβερνήσεις αδυνατούν να βρουν πιστωτές —ιδίως εκείνες που δεν εξοφλούν δάνεια ή κρατικοποιούν ξένες επενδύσεις ή επιβάλλουν στους επενδυτές ρυθμίσεις και φόρους σε τέτοιο βαθμό ώστε η επικερδής παραγωγή να καθίσταται αδύνατη. Τέτοιες κυβερνήσεις μπορούν να εξασφαλίσουν μόνον «πολιτική πίστωση» μέσω διακυβερνητικών οργανισμών όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Οι ανεύθυνες κυβερνήσεις κάνουν τη ζωή στις χώρες τους άθλια. Όσο έχουν την υποστήριξη των πολιτών, μπορούν να παραμένουν στην εξουσία. Αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις έχουν αυτή την υποστήριξη μόνον όσο μπορούν να μοιράζουν υλικά οφέλη, τα οποία οι ίδιες εξασφαλίζουν μέσω φορολογίας και απαλλοτρίωσης. Μόλις δεν απομένει τίποτε άλλο για να λεηλατήσουν, ο πληθυσμός στρέφεται εναντίον τους. Εδώ υπεισέρχονται οι μηχανισμοί πολιτικής πίστωσης του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Το αποτέλεσμά τους είναι να διατηρούν διεφθαρμένες και ανεύθυνες κυβερνήσεις στην εξουσία περισσότερο απ' όσο θα παρέμεναν διαφορετικά. Οι Bokassa, Mobutu, Nkruma, Somoza και άλλοι δικτάτορες δεν θα είχαν παραμείνει στην εξουσία τόσο πολύ χωρίς τη χρηματοδοτική στήριξη αυτών των θεσμών.[16] Το πολιτικό τίμημα αυτών των πολιτικών δανείων συνίσταται συνήθως σε συνεργάσιμη στάση σε άλλους τομείς, για παράδειγμα όσον αφορά την

εγκατάσταση δυτικών στρατιωτικών βάσεων σε αυτές τις χώρες, τις διεθνείς εμπορικές συμφωνίες ή τα ειδικά προνόμια για λίγες μεγάλες «πολυεθνικές» εταιρείες.

Η Καθολική Εκκλησία έχει υποστηρίξει ένθερμα την ένταξη όλων των χωρών στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας ως προϋπόθεση οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.[17] Αλλά οι ηγέτες του Τρίτου Κόσμου μόλις πολύ πρόσφατα άρχισαν να απαιτούν την κατάργηση του προστατευτισμού που είναι τόσο διαδεδομένος στις ανεπτυγμένες χώρες. Μήπως η επίδραση της πολιτικής πίστωσης ήταν να κατασιγάσει για μεγάλο χρονικό διάστημα κάθε αντίθεση στον προστατευτισμό του Βορρά μέσα στον υπανάπτυκτο Νότο;

Το ελεύθερο εμπόριο και η ιδιωτική ιδιοκτησία δεν αποτελούν κάποιο είδος νομικού προνομίου προς αποκλειστικό όφελος ενός μικρού αριθμού «εχόντων» και με αποκλεισμό της μεγάλης πλειονότητας των μη εχόντων. Ισχύει ακριβώς το αντίθετο, όπως έχουν καταδείξει πολλοί οικονομολόγοι: οι μη έχοντες είναι εκείνοι που έχουν να ωφεληθούν περισσότερο από μια κοινωνική τάξη βασισμένη στον απαρέγκλιτο σεβασμό των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Οι κυβερνήσεις που συστηματικά απαλλοτριώνουν την περιουσία των επενδυτών και αντιτίθενται στο ελεύθερο εμπόριο —είτε από άγνοια είτε από κακοβουλία— καταστρέφουν τους πολίτες τους, ιδίως τους φτωχούς. Οι οργανισμοί που υποστηρίζουν τέτοιες κυβερνήσεις δημιουργούν εξαθλίωση και θάνατο. Συνεπώς, οργανισμοί πολιτικής πίστωσης όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ είναι, στην καλύτερη περίπτωση, περιττοί —επειδή μια υπεύθυνη κυβέρνηση θα εξασφάλιζε ούτως ή άλλως πίστωση— και, στην πραγματική λειτουργία τους, σαφώς επιβλαβείς. Η υποστήριξή τους δύσκολα συμβιβάζεται με τη μέριμνα για την ευημερία των φτωχών.

Κεφάλαιο 17

Διεθνή συστήματα χάρτινου χρήματος, 1971–;

1. Η εμφάνιση κανόνων χάρτινου χρήματος

Η αναστολή πληρωμών της Fed τον Αύγουστο του 1971 δημιούργησε με μία καταλυτική κίνηση μεγάλο αριθμό χάρτινων μορφών χρήματος. Πριν από εκείνη την ημερομηνία, όλα τα εθνικά νομίσματα ήταν βασικά πιστοποιητικά χρυσού με κλασματικά αποθεματικά —μέσω του δολαρίου των ΗΠΑ. Η αναστολή «μετουσίωσε» αυτά τα πιστοποιητικά σε χάρτινες μορφές χρήματος, με όλες τις συνακόλουθες επιδράσεις που εξετάσαμε παραπάνω.

Πολλοί παρατηρητές πίστευαν ότι ο κόσμος θα παρέμενε κατακερματισμένος με αυτόν τον τρόπο. Οι υποστηρικτές του χάρτινου χρήματος θεωρούσαν αυτή την κατάσταση απολύτως ικανοποιητική, επειδή κάθε κυβέρνηση ήταν πλέον επιτέλους αυτόνομη ως προς τη νομισματική της πολιτική. Άλλοι αντίκριζαν με τρόμο την πραγματικότητα των κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών, η οποία υπονόμευε τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και, έτσι, προκαλούσε εξαθλίωση και θάνατο σε πολλά εκατομμύρια ανθρώπους. Αλλά ο κόσμος δεν παρέμεινε για πολύ σε κατάσταση νομισματικού κατακερματισμού. Τα γεγονότα των τελευταίων τριάντα πέντε ετών δείχνουν ότι υπάρχει τάση αυθόρμητης εμφάνισης διεθνών κανόνων χάρτινου χρήματος. Σήμερα, οι λόγοι αυτής της εξέλιξης δεν είναι δύσκολο να διακριθούν.[1]

Μία κινητήρια δύναμη αυτής της διαδικασίας ήταν, ασφαλώς, η παρουσία ιδιωτών και επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε πολλές χώρες. Αυτά τα πρόσωπα και οι οργανώσεις αναζητούν διαρκώς τρόπους εξοικονόμησης χρημάτων, για παράδειγμα ελαχιστοποιώντας το κόστος διακράτησης χρήματος. Ένας τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι να πραγματοποιεί κανείς το μεγαλύτερο μέρος των πληρωμών του σε ένα μόνο είδος χρήματος. Αλλά αυτή η κινητήρια δύναμη, όσο ισχυρή κι αν φαίνεται στη σημερινή εποχή των πολυεθνικών εταιρειών, δεν εξηγεί παρά σε περιορισμένο βαθμό την *εμφάνιση* ενός διεθνούς κανόνα χάρτινου χρήματος. Ο λόγος είναι ότι οι πολυεθνικές εταιρείες δεν διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σε έναν κόσμο έντονα κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών. Λειτουργούν επικερδώς και αποκτούν σημαντικό μέγεθος μόνον όταν το πολιτικό πλαίσιο έχει ήδη σταθεροποιήσει τις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Δηλαδή, σε γενικές γραμμές, εμφανίζονται ως σημαντικοί παράγοντες μόνον αφού υπάρχει ήδη ένας νομισματικός κανόνας.

Αυτό μας οδηγεί στην κύρια κινητήρια δύναμη της εμφάνισης διεθνών κανόνων χάρτινου χρήματος: τη διαρκή όρεξη των κυβερνήσεων για πρόσθετα έσοδα. Οι περισσότερες κυβερνήσεις που αντλούν το εισόδημά τους κυρίως από τους δικούς τους πολίτες —είτε μέσω φορολογίας είτε μέσω δανεισμού — διαθέτουν μάλλον περιορισμένη βάση εσόδων. Για να αυξήσουν τα έσοδά τους, έχουν σε γενικές γραμμές μόνον δύο στρατηγικές: (1) να παρακινήσουν ξένους πολίτες να αγοράσουν τα ομόλογά τους· (2) να υιοθετήσουν πολιτικές που καθιστούν πλουσιότερους τους δικούς τους πολίτες, ώστε αυτοί να μπορούν να πληρώνουν περισσότερους φόρους και να αγοράζουν περισσότερα κρατικά ομόλογα.

Κανένας επενδυτής δεν σπαταλά σκόπιμα τα χρήματά του. Όταν αγοράζει τα ομόλογα μιας ξένης κυβέρνησης, επιδιώκει να αποκομίσει τόκο. Θα απείχε εντελώς από τη συναλλαγή αν είχε βάσιμους λόγους να πιστεύει ότι τα χρήματα θα σπαταλούνταν. Αν, για παράδειγμα, πρέπει να φοβάται ότι η οφειλέτρια κυβέρνηση θα τυπώσει απλώς το χρήμα που χρειάζεται για να εξοφλήσει την πίστωση, προκαλώντας έτσι πτώση της συναλλαγματικής ισοτιμίας, δεν θα αγοράσει καθόλου τα ομόλογά της.[2] Το ερώτημα, λοιπόν, είναι τι μπορεί να κάνει μια ευάλωτη οφειλέτρια κυβέρνηση για να διαλύσει τέτοιους φόβους. Η απάντηση είναι ότι πρέπει να καθιερώσει θεσμικές εγγυήσεις έναντι της πτώσης της ισοτιμίας του νομίσματός της έναντι του νομίσματος που χρησιμοποιούν οι πιστωτές της.

Οι ίδιες παρατηρήσεις ισχύουν αν στραφούμε στη δεύτερη θεμελιώδη στρατηγική αύξησης των δημόσιων εσόδων. Η ιδέα είναι πολύ απλή: να υιοθετηθούν πολιτικές που επιτρέπουν στους πολίτες να γίνουν πλουσιότεροι, ώστε να μπορούν να πληρώνουν περισσότερους φόρους και να αγοράζουν περισσότερα κρατικά ομόλογα. Αλλά το κρίσιμο σημείο είναι ότι η παραγωγική ικανότητα ενός έθνους εξαρτάται εξ ολοκλήρου από το απόθεμα κεφαλαίου που μπορεί να χρησιμοποιήσει. Αυτό το απόθεμα κεφαλαίου θα μπορούσε να αυξηθεί μέσω αποταμιεύσεων από το τρέχον εισόδημα. Αλλά η συσσώρευση κεφαλαίου μέσω αποταμίευσης μπορεί να απαιτήσει πολλά χρόνια και δεκαετίες ώσπου να αποκτήσει σημαντικές διαστάσεις. Και κατά το διάστημα αυτό η κυβέρνηση πρέπει να διατηρεί τη φορολογική επιβάρυνση όσο το δυνατόν χαμηλότερη. Δυστυχώς, μια τέτοια αυτοσυγκράτηση απαιτεί περισσότερη αρετή απ' όση διαθέτουν οι περισσότερες κυβερνήσεις. Η μόνη διέξοδος που απομένει είναι, και πάλι, να ενθαρρυνθούν ξένοι να παράσχουν κεφάλαιο που έχουν συσσωρεύσει στις δικές τους χώρες —με άλλα λόγια, να πραγματοποιήσουν «άμεσες ξένες επενδύσεις» στην εν λόγω χώρα. Αλλά αυτό μας επαναφέρει στην προηγούμενη παρατήρησή μας. Σε έναν κόσμο χάρτινου χρήματος, ξένο κεφάλαιο μπορεί να προσελκυστεί μόνον εφόσον υπάρχουν επαρκείς θεσμικές εγγυήσεις.

Τέσσερις τέτοιοι θεσμοί διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια. Εξηγούν σε μεγάλο βαθμό την εμφάνιση διεθνών κανόνων χάρτινου χρήματος.

Πρώτον, οι οφειλέτριες κυβερνήσεις εξέδωσαν ομόλογα εκφρασμένα σε ξένο χάρτινο χρήμα, του οποίου την παραγωγή δεν μπορούν να ελέγξουν άμεσα· κατά προτίμηση, αυτό θα ήταν το χάρτινο χρήμα που χρησιμοποιείται στη χώρα των πιστωτών τους. Κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια, αυτό έγινε διαδεδομένη πρακτική. Σήμερα πολλές κυβερνήσεις εκδίδουν ομόλογα εκφρασμένα σε δολάρια των ΗΠΑ ή σε ευρώ.

Δεύτερον, η κυβέρνηση ή η νομισματική αρχή της χώρας στην οποία διαμένουν οι πιστωτές θα μπορούσε να δώσει ρητές ή άρρητες εγγυήσεις για τη διατήρηση της αγοραίας συναλλαγματικής ισοτιμίας. Για παράδειγμα, θεωρείται ευρέως ότι η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ έδωσε τέτοιες εγγυήσεις κατά τη δεκαετία του 1990 στις κυβερνήσεις του Μεξικού, της Σιγκαπούρης, της Μαλαισίας, της Ταϊλάνδης και άλλων χωρών της Άπω Ανατολής. Το μεγάλο μειονέκτημα αυτής της πρακτικής είναι ότι συνεπάγεται ηθικό κίνδυνο για τους ωφελουμένους. Οι κυβερνήσεις που λαμβάνουν τις εγγυήσεις μπορούν να αρχίσουν να διογκώνουν τα νομίσματά τους χωρίς να φοβούνται αρνητικές επιπτώσεις στη συναλλαγματική ισοτιμία. Και έτσι μπορούν να απαλλοτριώνουν την περιουσία όχι μόνον του δικού τους πληθυσμού, αλλά και του πληθυσμού της χώρας στην οποία διαμένουν οι πιστωτές τους.

Στις προαναφερθείσες περιπτώσεις, οι συναλλαγματικές πολιτικές της Fed είχαν ως αποτέλεσμα να πληρώνουν οι πολίτες των ΗΠΑ για τις νομισματικές καταχρήσεις των κυβερνήσεων του Μεξικού και άλλων χωρών. Πληρώνουν παραδίδοντας διαρκώς στο Μεξικό αγαθά και υπηρεσίες που θα μπορούσαν να απολαμβάνουν οι ίδιοι και για την εξόφληση των οποίων αποστέλλονται στις ΗΠΑ μόνον χαρτιά εκφρασμένα σε πέσο. Επειδή δεν μπορούσε να βρεθεί διπλωματική λύση σε αυτό το πρόβλημα, η Fed εγκατέλειψε τελικά την πολιτική της και, έτσι, προκάλεσε χρηματοπιστωτικές κρίσεις στο Μεξικό το 1994 και σε διάφορες άλλες χώρες, ιδίως στην Ασία το 1997. Έκτοτε δεν υπήρξαν νέα μεγάλα πειράματα σταθεροποίησης των συναλλαγματικών ισοτιμιών.

Τρίτον, οι οφειλέτριες κυβερνήσεις ίδρυσαν νομισματικά συμβούλια, μετατρέποντας έτσι το νόμισμά τους σε υποκατάστατο ξένου χάρτινου χρήματος. Και αυτή η τεχνική χρησιμοποιείται ευρέως σήμερα, για παράδειγμα στο Χονγκ Κονγκ, στη Βουλγαρία, στην Εσθονία, στη Λιθουανία, στη Βοσνία και στο Μπρουνέι.

Τέταρτον, οι οφειλέτριες κυβερνήσεις εγκατέλειψαν εντελώς τη χρήση του εθνικού νομίσματος και υιοθέτησαν τη χρήση του χάρτινου χρήματος που χρησιμοποιούν οι πιστωτές τους. Οι οικονομολόγοι αποκαλούν μια τέτοια πολιτική «δολαριοποίηση», ακόμη και όταν η κυβέρνηση δεν υιοθετεί το δολάριο των ΗΠΑ αλλά κάποιο άλλο ξένο χάρτινο χρήμα. Μεταξύ των χωρών που δολαριοποιήθηκαν πρόσφατα είναι ο Ισημερινός, το Ελ Σαλβαδόρ, το Κόσοβο και το Μαυροβούνιο.[3]

Συμπεραίνουμε ότι η κινητήρια δύναμη για την εμφάνιση ενός διεθνούς κανόνα χάρτινου χρήματος είναι η αναζήτηση πρόσθετων κεφαλαίων από τις κυβερνήσεις, τα οποία οι περισσότερες μπορούν να εξασφαλίσουν μόνον από το εξωτερικό. Και η ανάλυσή μας εξηγεί επίσης ποιες χάρτινες μορφές χρήματος θα τείνουν να επιλέγονται ως διεθνείς κανόνες: εκείνες που αποτελούν νόμιμο μέσο πληρωμής στις επικράτειες με τις μεγαλύτερες κεφαλαιαγορές. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο, αυτές οι επικράτειες έτυχε να είναι οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία και η Ευρώπη. Δεν προκαλεί επομένως έκπληξη ότι το δολάριο των ΗΠΑ και το γιεν αναδείχθηκαν σε περιφερειακούς νομισματικούς κανόνες της παγκόσμιας οικονομίας.

Η λειτουργία του ίδιου μηχανισμού μπορούσε να παρατηρηθεί στην περίπτωση του γερμανικού μάρκου, το οποίο κατά τη δεκαετία του 1990 χρησιμοποιούνταν ως —ανεπίσημο— παράλληλο νόμισμα σε πολλές χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ. Και σήμερα επιφέρει ευρύτερη γεωγραφική κυκλοφορία του ευρώ, το οποίο δημιουργήθηκε μόλις στις αρχές του 1999 και δεν υπήρχε υπό μορφή τραπεζογραμματίων πριν από το 2002. Η δημιουργία του ευρώ παρουσιάζει κάποιο ενδιαφέρον επειδή εδώ ένας διεθνής κανόνας δεν προέκυψε μέσω της μονομερούς υιοθέτησης χάρτινου χρήματος που χρησιμοποιείται σε ξένες κεφαλαιαγορές, αλλά μέσω συγχώνευσης. Αυτή η μορφή νομισματικής ενοποίησης θα μπορούσε να διαδραματίσει ρόλο στη μελλοντική εξέλιξη της διεθνούς νομισματικής τάξης. Θα την εξετάσουμε επομένως συνοπτικά.[4]

2. Συγχώνευση χάρτινων μορφών χρήματος: Η περίπτωση του ευρώ

Μετά την κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods το 1971, οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης περιήλθαν για μερικά χρόνια σε νομισματική αποδιοργάνωση και στη δημοσιονομική αναρχία που συνήθως τη συνοδεύει. Κάθε εθνική κυβέρνηση εξέδιδε το δικό της χάρτινο χρήμα και άρχισε να συσσωρεύει δημόσια χρέη σε πρωτοφανή έκταση. Τα νέα διαθέσιμα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν για την επέκταση των κρατικών υπηρεσιών πρόνοιας. Για κάποιο διάστημα τα πράγματα φαίνονταν

ρόδινα, και μόνον λίγοι θιασώτες της δημοσιονομικής αυστηρότητας θρηνούσαν για τη νέα χαλαρότητα. Σύντομα, όμως, ακόμη και οι υπέρμαχοι της νέας πολιτικής άρχισαν να κατανοούν ότι η νέα νομισματική τάξη επηρέαζε τα συμφέροντά τους με πολύ απτούς αρνητικούς τρόπους. Οι συναλλαγματικές ισοτιμίες παρουσίαζαν πολύ μεγάλες διακυμάνσεις και ουσιαστικά εμπόδιζαν την περαιτέρω ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου. Ο καταμερισμός της εργασίας στην Ευρώπη, μία από τις πυκνοκατοικημένες περιοχές του κόσμου, υστερούσε έναντι της αμερικανικής οικονομίας, ακόμη και —ή έτσι φαινόταν εκείνη την εποχή— της σοβιετικής οικονομίας. Ήταν επομένως απλώς ζήτημα χρόνου τα φορολογικά έσοδα να υστερήσουν κατά πολύ έναντι των εσόδων των μεγάλων ανταγωνιστών των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων: των κυβερνήσεων των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης. Κάτι έπρεπε να γίνει.

Οι πρώτες απόπειρες σταθεροποίησης των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ των ευρωπαϊκών χάρτινων μορφών χρήματος είχαν αποτύχει οικτρά. Κατόπιν, σε μια διάσκεψη τον Δεκέμβριο του 1978 στη γερμανική πόλη της Βρέμης, οι κυβερνήσεις του πυρήνα της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, όπως ονομαζόταν τότε, εγκαινίασαν μια νέα απόπειρα ενοποίησης: το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα —ΕΝΣ. Το ΕΝΣ ήταν ένα καρτέλ εθνικών παραγωγών χάρτινου χρήματος, οι οποίοι συμφώνησαν να συντονίζουν τις πολιτικές τους προκειμένου να σταθεροποιούν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες μεταξύ των νομισμάτων τους σε ορισμένα επίπεδα ή «ισοτιμίες αναφοράς». Όπως στην περίπτωση των προηγούμενων διεθνών τραπεζικών καρτέλ, το ΕΝΣ στηριζόταν ουσιαστικά στην αυτοσυγκράτηση των μελών του. «Συντονισμός» σήμαινε στην πράξη ότι ο λιγότερο πληθωριστικός παραγωγός χρήματος καθόριζε τον ρυθμό πληθωρισμού για όλους τους άλλους. Αν, για παράδειγμα, η προσφορά ιταλικών λιρετών αυξανόταν κατά 30 τοις εκατό, ενώ η προσφορά γαλλικών φράγκων αυξανόταν μόνο κατά 15 τοις εκατό, ήταν πολύ πιθανό η λιρέτα να υποχωρήσει στις αγορές συναλλάγματος *έναντι* του φράγκου. Για να διατηρηθεί η ισοτιμία λιρέτας-φράγκου, ήταν αναγκαίο είτε η Banque de France να αυξήσει την παραγωγή φράγκων είτε η Τράπεζα της Ιταλίας να μειώσει την παραγωγή λιρετών. Όπως είπαμε, το ΕΝΣ στηριζόταν ουσιαστικά στην αυτοσυγκράτηση· επομένως, στο παράδειγμά μας, η Τράπεζα της Ιταλίας θα αναμενόταν να μειώσει την παραγωγή λιρετών. Αν για πολιτικούς λόγους δεν ήταν διατεθειμένη να το κάνει, θα γινόταν «αναπροσαρμογή» της ισοτιμίας και η σταθεροποίηση θα επιδίωκε εφεξής τη διατήρηση της νέας ισοτιμίας.

Μακράν ο λιγότερο πληθωριστικός παραγωγός χρήματος έτυχε να είναι η γερμανική Bundesbank. Κατά συνέπεια, για τα επόμενα περίπου δώδεκα χρόνια, το κύριο πρόβλημα της ευρωπαϊκής νομισματικής πολιτικής ήταν ότι η Bundesbank δεν διόγκωνε την προσφορά γερμανικών μάρκων αρκετά ώστε να εξυπηρετεί τις ανάγκες των ξένων κυβερνήσεων. Αυτές αναγκάζονταν επομένως να περιορίζουν την παραγωγή χρήματός τους. Σημειώνονταν επίσης συχνές μεταβολές ή αναπροσαρμογές των ισοτιμιών. Το πρόβλημα επιλύθηκε μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν η γερμανική κυβέρνηση επιδίωξε να ενσωματώσει την πρώην κομμουνιστική Ανατολική Γερμανία και χρειαζόταν τη συναίνεση των σημαντικότερων δυτικών εταίρων της. Το τίμημα αυτής της συναίνεσης ήταν η εγκατάλειψη του γερμανικού μάρκου.[5] Μέσα σε λίγα χρόνια τέθηκαν τα πολιτικά και νομικά θεμέλια για τη συγχώνευση των διαφορετικών εθνικών παραγωγών χάρτινου χρήματος σε έναν οργανισμό: το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών —ΕΣΚΤ—, ο συντονισμός του οποίου βρισκόταν στα χέρια της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας —ΕΚΤ. Το ΕΣΚΤ άρχισε να λειτουργεί τον Ιανουάριο του 1999 και τρία χρόνια αργότερα εξέδωσε τα τραπεζογραμμάτια και τα κέρματα ευρώ.

Από οικονομική και ηθική άποψη, το ευρώ δεν εισάγει καμία νέα πτυχή. Είναι απλώς άλλη μία μορφή χάρτινου χρήματος. Στον δημόσιο διάλογο, η εισαγωγή του ευρώ έχει συχνά δικαιολογηθεί με τα οφέλη που απορρέουν από τη νομισματική ενοποίηση. Είναι αλήθεια ότι τέτοια οφέλη υπάρχουν. Αλλά, όπως έχουμε επανειλημμένα τονίσει στη μελέτη μας, αυτά τα οφέλη μπορούν να εξασφαλιστούν πολύ ευκολότερα και ασφαλέστερα αν επιτραπεί στους πολίτες να επιλέγουν το καλύτερο χρήμα που μπορούν να αποκτήσουν. Αν αυτή ήταν η πολιτική των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, δεν θα εμπόδιζε την ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση. Αλλά αυτή θα ήταν *αυθόρμητη* ενοποίηση. Τα χρυσά και αργυρά νομίσματα θα αποτελούσαν τους προάγγελους της νομισματικής ενοποίησης υπό την αιγίδα της ελευθερίας και της ευθύνης.

Αλλά οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεν είχαν ποτέ την πρόθεση να παραχωρήσουν στους πολίτες τους την κυριαρχία που αυτοί διαθέτουν σύμφωνα με το γράμμα των γραπτών συνταγμάτων. Οι κυβερνήσεις επιθυμούσαν πάνω απ' όλα να διατηρήσουν τον έλεγχο των νομισματικών ζητημάτων. Η κατάργηση των προνομίων του χάρτινου χρήματος ήταν εκτός συζήτησης. Η ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση έπρεπε να οικοδομηθεί πάνω στο χάρτινο χρήμα, για τον μοναδικό λόγο ότι αυτό αποτελεί πηγή πρακτικά απεριόριστων κυβερνητικών εσόδων εις βάρος του πληθυσμού. Το σημείο αυτό δεν μπορεί να τονιστεί αρκετά. Το ευρώ δεν εισήχθη λόγω κάποιας οικονομικής αναγκαιότητας. Όλα τα πραγματικά οφέλη που προσφέρει θα μπορούσαν να είχαν εξασφαλιστεί πολύ καλύτερα μέσω εμπορευματικών μορφών χρήματος όπως ο χρυσός και ο άργυρος.

Η ιστορία του ευρώ δεν είναι ιστορία επιτυχίας, εκτός αν ως κριτήριο επιτυχίας θεωρηθεί η επέκταση της κυβερνητικής εξουσίας. Ωστόσο, η ιστορία του ευρώ θα μπορούσε να θεωρηθεί πρότυπο για περαιτέρω νομισματική ενοποίηση σε παγκόσμια κλίμακα.

3. Η δυναμική των πολλαπλών κανόνων χάρτινου χρήματος

Η διεθνής νομισματική τάξη στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα χαρακτηρίζεται από την παρουσία αρκετών ανταγωνιστικών συστημάτων χάρτινου χρήματος. Καθένα από αυτά τα συστήματα είναι ιεραρχικό, με χάρτινο χρήμα αναφοράς από τη μία πλευρά και πλήθος νομισμάτων δεύτερης και τρίτης βαθμίδας από την άλλη. Τα τρία σημαντικότερα νομίσματα αναφοράς είναι το γιεν, το δολάριο και το ευρώ. Μόνον αυτές οι μορφές χρήματος αναφοράς είναι πραγματικό *χρήμα* — χάρτινο ή ηλεκτρονικό. Τα νομίσματα δεύτερης βαθμίδας σε καθένα από τα τρία συστήματα δεν είναι καθόλου χρήμα· είναι, αντιθέτως, εθνικά πιστοποιητικά του χρήματος αναφοράς, τα οποία εκδίδονται με κλασματικά αποθεματικά από μια εθνική αρχή —που συνήθως ονομάζεται «κεντρική τράπεζα» ή «νομισματικό συμβούλιο». Και κατόπιν υπάρχουν νομίσματα τρίτης βαθμίδας, που είναι επίσης πιστοποιητικά με κλασματικά αποθεματικά, ιδίως οι καταθέσεις όψεως των εμπορικών τραπεζών.

Έχουμε ήδη εξετάσει τη διαλεκτική σχέση ισχύος μεταξύ εθνικών κεντρικών τραπεζών και εμπορικών τραπεζών υπό τον κανόνα χρυσού. Παρόμοιες παρατηρήσεις ισχύουν στην προκειμένη περίπτωση. Η διαφορά, ασφαλώς, είναι ότι δεν υπάρχει πλέον κανένας κανόνας εμπορευματικού χρήματος που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως φυσικός περιορισμός της τάσης προς πληθωρισμό. Ακόμη σημαντικότερο είναι ότι σήμερα είναι εξίσου αδύνατον να περιοριστεί αυτή η τάση με *νομικά* μέσα, επειδή εξακολουθεί να ισχύει η αρχή της εθνικής κυριαρχίας.[6] Κατά συνέπεια, η δεύτερη και η

τρίτη βαθμίδα διαθέτουν, στη σημερινή τάξη πραγμάτων, πολύ μεγαλύτερη δυνατότητα δημιουργίας πληθωρισμού απ' όση είχαν ποτέ προηγουμένως. Ας το εξηγήσουμε λεπτομερέστερα.

Οι παραγωγοί διεθνούς χάρτινου χρήματος έχουν το προνόμιο να επιλέγουν εκείνους που λαμβάνουν πρώτοι τα νεοτυπωμένα χαρτονομίσματα και διαθέτουν δυνατότητα πολιτικής επιρροής επί των παραγωγών νομισμάτων δεύτερης βαθμίδας σε περιόδους κρίσης. Αλλά αυτή η εξάρτηση είναι αμοιβαία. Σκεφτείτε ότι, εντός κάθε έθνους, οι εμπορικές τράπεζες μπορούν να εκμεταλλεύονται τον ηθικό κίνδυνο που συνδέεται με την κεντρική τράπεζα. Μπορούν να ωθούν τον πληθωρισμό, προσδοκώντας βάσιμα ότι η κεντρική τράπεζα θα τις διασώσει σε περίπτωση κρίσης ρευστότητας. Σε ένα διεθνές σύστημα χάρτινου χρήματος, ο ίδιος μηχανισμός επηρεάζει τη σχέση μεταξύ του παραγωγού του χρήματος αναφοράς και των παραγωγών νομισμάτων δεύτερης και τρίτης βαθμίδας. Οι τελευταίοι έχουν κίνητρο να ωθούν τον πληθωρισμό και να ποντάρουν σε διασώσεις.

Αν ο παραγωγός του χρήματος αναφοράς υποκύψει σε αυτές τις απαιτήσεις, η συναλλαγματική ισοτιμία του χρήματός του θα μειωθεί και το επίπεδο των τιμών θα αυξηθεί. Και οι δύο εξελίξεις θα τείνουν να καταστήσουν το χρήμα του λιγότερο ελκυστικό ως χρηματοοικονομικό περιουσιακό στοιχείο. Επιπλέον, και οι δύο θα τείνουν να καταστήσουν τις οικονομίες στις οποίες χρησιμοποιείται το χρήμα του λιγότερο ελκυστικούς επενδυτικούς προορισμούς. Αν αναλάβει μια μεγάλη διάσωση, διακινδυνεύει ακόμη και υπερπληθωρισμό και επακόλουθη καταστροφή του προϊόντος του.

Αλλά ο παραγωγός μας του χρήματος αναφοράς αντιμετωπίζει δυσκολίες και αν *δεν* υποκύψει σε κανένα αίτημα διάσωσης. Ας εξετάσουμε το ακόλουθο σενάριο. Η υποθετική χώρα Ρουριτανία διαθέτει νομισματικό συμβούλιο που εκδίδει Rur καλυμμένα από δολάρια. Η ισοτιμία του Rur έναντι του δολαρίου έχει οριστεί σε πολύ χαμηλό επίπεδο, προκειμένου να ενθαρρυνθούν οι εξαγωγές προς τις ΗΠΑ. Τα δολάρια που εισρέουν στη Ρουριτανία ως πληρωμή γι' αυτές τις εξαγωγές δεν δαπανώνται για αμερικανικά προϊόντα, αλλά συσσωρεύονται ως αποθεματικά στα θησαυροφυλάκια της τοπικής κεντρικής τράπεζας. Ας υποθέσουμε ακόμη ότι οι εμπορικές τράπεζες αυτής της χώρας έχουν δημιουργήσει τεράστιο όγκο πίστωσης εκ του μηδενός —πληθωρισμό— και αντιμετωπίζουν τώρα κρίση ρευστότητας. Το νομισματικό συμβούλιο της Ρουριτανίας στρέφεται για βοήθεια στην αμερικανική Fed, αλλά η Fed αρνείται να διασώσει τις τράπεζες της Ρουριτανίας. Σε εκείνο το σημείο, το νομισματικό συμβούλιο θα μπορούσε να απειλήσει ότι θα πουλήσει όλα τα δολάριά του έναντι ευρώ, θέτοντας έτσι τη χώρα υπό κανόνα ευρώ. Ανάλογα με το μέγεθος της Ρουριτανίας, αυτή η ενέργεια θα είχε περισσότερο ή λιγότερο αξιοσημείωτη επίδραση στην ισοτιμία δολαρίου-ευρώ. Θα έπληττε τις κεφαλαιαγορές των ΗΠΑ και, έτσι, θα παρείχε κίνητρο στους επενδυτές να εγκαταλείψουν το Μανχάταν και το Σικάγο και να στραφούν στη Φρανκφούρτη και στο Παρίσι. Επιπλέον, αν υποθέσουμε ότι η Ρουριτανία είναι πολύ μεγάλη χώρα με σημαντικά αποθέματα δολαρίων ακόμη και σε παγκόσμια κλίμακα, τότε και μόνη η ανακοίνωση ότι η κυβέρνησή της θα μεταβεί στον κανόνα ευρώ θα μπορούσε να παρακινήσει άλλες χώρες που συμμετέχουν στον κανόνα δολαρίου να κάνουν το ίδιο. Αυτό θα μπορούσε να ωθήσει το δολάριο σε μια δίνη υπερπληθωρισμού. Τα δολάρια θα κατέληγαν αργά ή γρήγορα στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη μοναδική χώρα όπου οι άνθρωποι εξαναγκάζονται να τα αποδέχονται λόγω της ιδιότητάς τους ως νόμιμου μέσου πληρωμής. Εκεί όλες οι τιμές θα εκτινάσσονταν, προκαλώντας ενδεχομένως υπερπληθωρισμό και κατάρρευση ολόκληρου του νομισματικού συστήματος.

Οι ίδιες παρατηρήσεις ισχύουν, *τηρουμένων των αναλογιών*, για όλους τους άλλους διεθνείς κανόνες χάρτινου χρήματος. Το ζήτημα είναι ότι, στο σημερινό καθεστώς πρακτικά ανεμπόδιστων διεθνών ροών κεφαλαίου, είναι αδύνατον να εμποδιστεί η εκροή χρήματος αναφοράς προς ξένες χώρες. Και όσο περισσότερο από αυτό το χρήμα συσσωρεύεται στο εξωτερικό τόσο περισσότερο κινδυνεύει ο παραγωγός του να υποστεί το είδος εκβιασμού που ήδη εξετάσαμε.[7] Προσέξτε την ειρωνεία ότι η δυνατότητα τέτοιου εκβιασμού είναι μεγαλύτερη ακριβώς όταν οι θεσμικές εγγυήσεις έναντι των διακυμάνσεων των συναλλαγματικών ισοτιμιών είναι ισχυρότερες —στην περίπτωση των νομισματικών συμβουλίων και της δολαριοποίησης.

Η ηγεσία της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ γνωρίζει αυτή την κατάσταση. Για να προστατευθεί από τον κίνδυνο μετάβασης σε άλλο νόμισμα, ανέπτυξε ένα πρόγραμμα επιμερισμού των εσόδων από το εκδοτικό προνόμιο. Δηλαδή, οι αμερικανικές αρχές πράγματι πληρώνουν ξένες κυβερνήσεις για να δολαριοποιήσουν τις οικονομίες τους και, ιδίως, για να διατηρήσουν τη δολαριοποίηση.

Ωστόσο, τέτοια σχέδια ενοποίησης των μορφών χρήματος αναφοράς και των νομισμάτων δεύτερης βαθμίδας έχουν εφαρμοστεί μέχρι τώρα μόνο σε σχετικά ασήμαντες περιπτώσεις. Το μόνο ρεαλιστικό σενάριο που θα μπορούσε να ανακόψει την επεκτατική τάση του νομισματικού εκβιασμού, όπως αναλύθηκε παραπάνω, είναι η συνεργασία μεταξύ των παραγωγών χάρτινου χρήματος αναφοράς. Για παράδειγμα, αν σε μια κρίση του δολαρίου οι παραγωγοί του ευρώ δεσμευθούν να αποτρέψουν περαιτέρω πτώση της ισοτιμίας του δολαρίου έναντι του ευρώ, τότε τα οικονομικά κίνητρα μετακίνησης από περιουσιακά στοιχεία εκφρασμένα σε δολάρια προς περιουσιακά στοιχεία εκφρασμένα σε ευρώ θα εξαφανίζονταν σε μεγάλο βαθμό.

Αλλά γιατί οι παραγωγοί χρήματος αναφοράς όπως το ευρώ να είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν έναν ανταγωνιστή σε δεινή θέση; Υπάρχουν τουλάχιστον δύο βάσιμοι λόγοι για μια τέτοια συνεργασία. Πρώτον, μπορεί να επιθυμούν να αποθαρρύνουν τον νομισματικό εκβιασμό από τους παραγωγούς νομισμάτων δεύτερης βαθμίδας, επειδή στον επόμενο γύρο θα μπορούσαν οι ίδιοι να είναι θύματα τέτοιων προσπαθειών. Δεύτερον, και οι ίδιοι θα επηρεάζονταν αρνητικά σε περίπτωση νομισματικής κρίσης που θα έπληττε τον ανταγωνιστή τους. Είναι αλήθεια ότι βραχυχρόνια θα ωφελούνταν από τη μαζική στροφή των επενδυτών σε περιουσιακά στοιχεία εκφρασμένα σε ευρώ. Ωστόσο, δεν θα μπορούσαν να εμποδίσουν τους ίδιους επενδυτές να αποσυρθούν και πάλι μαζικά μόλις επιλυόταν η κρίση του δολαρίου, για παράδειγμα μέσω κάποιας νομισματικής μεταρρύθμισης. Οι παραγωγοί χάρτινου χρήματος αναφοράς θα έπρατταν επομένως ασύνετα αν έπαιζαν τη γάτα με το ποντίκι με τους διεθνείς επενδυτές, ελπίζοντας να ωφεληθούν από μια νομισματική κρίση που πλήττει κάποιον ανταγωνιστή τους.

Το κρίσιμο σημείο τώρα είναι ότι όλα τα εμπλεκόμενα μέρη γνωρίζουν όλα αυτά και ότι, επομένως, ο ηθικός κίνδυνος υπεισέρχεται και πάλι. Οι παραγωγοί χάρτινου χρήματος έχουν ισχυρό κίνητρο να επεκτείνουν την παραγωγή τους, επειδή γνωρίζουν ότι οι ανταγωνιστές τους, ενεργώντας προς το δικό τους συμφέρον, πιθανότατα θα τους βοηθούσαν όποτε απειλούνταν με νομισματική κρίση. Έτσι, βρίσκουμε το ίδιο ισχυρό κίνητρο επεκτατικής συμπαιγνίας μεταξύ παραγωγών χάρτινου χρήματος που περιγράψαμε ήδη σε προηγούμενες ενότητες για την περίπτωση των εγχώριων τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά. Αυτή η πορεία νομισματικής επέκτασης προκύπτει από την ίδια τη φύση του ανταγωνισμού μεταξύ χάρτινων μορφών χρήματος, όπως ακριβώς η επέκταση των

πιστοποιητικών με κλασματικά αποθεματικά προκύπτει από την ίδια τη φύση της ανταγωνιστικής τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά.

Υπάρχει διέξοδος από αυτό το νομισματικό τέλμα; Μία λύση θα ήταν η επιστροφή στην αυτάρκεια, με αποκοπή κάθε δεσμού με τις διεθνείς αγορές συναλλάγματος και τις χρηματοπιστωτικές αγορές· αλλά αυτό θα συνεπαγόταν εξαθλίωση και λιμοκτονία και, επομένως, δεν αποτελεί πραγματική επιλογή. Μια άλλη λύση θα ήταν η συγχώνευση των παραγωγών χάρτινου χρήματος αναφοράς, ενδεχομένως κατά το πρότυπο του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών και ενδεχομένως σε συνδυασμό με διεθνή ρύθμιση των κεφαλαιαγορών και του τραπεζικού κλάδου.[8] Αλλά αποτελεί βιώσιμη λύση μια παγκόσμια ένωση χάρτινου χρήματος;

4. Το αδιέξοδο της παγκόσμιας ένωσης χάρτινου χρήματος

Όπως είδαμε, υπάρχει ισχυρή τάση σχηματισμού νομισματικών συνασπισμών γύρω από τις χάρτινες μορφές χρήματος που χρησιμοποιούνται στις χώρες με τις μεγαλύτερες κεφαλαιαγορές. Η κινητήρια δύναμη αυτής της διαδικασίας είναι η αναζήτηση πρόσθετων εσόδων από τις ξένες κυβερνήσεις. Οι κυβερνήσεις που ελέγχουν τις μεγάλες κεφαλαιαγορές έχουν ελάχιστα κίνητρα να υιοθετήσουν νομίσματα που ελέγχονται από άλλες κυβερνήσεις. Αλλά οι κυβερνήσεις που ελέγχουν μόνον μια μικρή φορολογική βάση και δεν μπορούν να χαλιναγωγήσουν την όρεξή τους για περισσότερο χρήμα πρέπει κάποια στιγμή να στραφούν στις διεθνείς κεφαλαιαγορές· και αυτό, αργά ή γρήγορα, τις αναγκάζει να υιοθετήσουν ξένο χάρτινο χρήμα ή να συγχωνεύσουν το δικό τους χάρτινο χρήμα με εκείνα που ελέγχουν άλλες κυβερνήσεις.

Είδαμε επίσης ότι η διασύνδεση των διεθνών κεφαλαιαγορών δημιουργεί κίνητρο στους ανταγωνιστικούς παραγωγούς χάρτινου χρήματος αναφοράς να συνεργαστούν και, τελικά, να συγχωνευθούν. Αυτή η διαδικασία ενοποίησης και συγκέντρωσης απέχει σήμερα πολύ από την ολοκλήρωσή της. Η σημερινή διεθνής νομισματική τάξη είναι μια τάξη σε μετάβαση. Στην προηγούμενη ενότητα αναλύσαμε ορισμένα από τα προβλήματα που θα μπορούσαν να εκδηλωθούν μέσα στα επόμενα χρόνια αν οι πολιτικοί ηγέτες δεν λάβουν τα κατάλληλα μέτρα. Επισημάναμε ότι ένας τρόπος αποφυγής ενός κόσμου υπερπληθωριστικών δινών και νομισματικών πολέμων είναι η παγκόσμια νομισματική ενοποίηση υπό έναν κανόνα χάρτινου χρήματος. Θα υπήρχε τότε ένα μόνο χάρτινο χρήμα για ολόκληρο τον κόσμο, ενδεχομένως μαζί με λίγα εναπομένοντα εθνικά χάρτινα νομίσματα που θα λειτουργούσαν ως πιστοποιητικά του παγκόσμιου χρήματος. Το μεγάλο σχέδιο που προώθησε ανεπιτυχώς ο Lord Keynes στη διάσκεψη του Bretton Woods το 1944 θα είχε τότε επιτέλους πραγματοποιηθεί.

Έχουμε ήδη επισημάνει όλες τις ουσιώδεις συνέπειες ενός τέτοιου γεγονότος. Ακόμη και ένα εθνικό χάρτινο χρήμα αποτελεί ισχυρή κινητήρια δύναμη οικονομικής, πολιτισμικής και πνευματικής υποβάθμισης. Πόσο περισσότερο θα ίσχυε αυτό για ένα παγκόσμιο χάρτινο χρήμα; Ένα τέτοιο νομισματικό καθεστώς θα παρείχε το οικονομικό θεμέλιο ενός ολοκληρωτικού εφιάλτη.

Είναι αλήθεια ότι απέχουμε ακόμη πολύ από αυτό το σενάριο. Μεγάλα εμπόδια ορθώνονται στον δρόμο του, επειδή θα απαιτούσε τίποτε λιγότερο από την πολιτική ενοποίηση της ανθρωπότητας. Ας υποθέσουμε όμως προς στιγμήν ότι αυτά τα προβλήματα θα μπορούσαν να ξεπεραστούν στο εγγύς μέλλον. Και ας υποθέσουμε επίσης ότι οι φόβοι ολοκληρωτισμού θα μπορούσαν να διαλυθούν μέσω της κατάλληλης ηθικής αγωγής των πολιτικών ηγετών, οι οποίοι τότε θα διέπρεπαν στην

τέχνη της αυτοσυγκράτησης. Θα έλυνε αυτό το πρόβλημα της νομισματικής συγκρότησης; Θα έδινε στον κόσμο μια αληθινή νομισματική τάξη που δεν θα έφερε στους ίδιους της τους κόλπους μια τάση αυτοκαταστροφής, τάση εγγενή σε όλα τα νομισματικά συστήματα διά κρατικής επιταγής;

Υπό το πρίσμα της γενικής συζήτησής μας για το χάρτινο χρήμα, η απάντηση είναι προφανής. Όλα τα συστήματα χάρτινου χρήματος, εθνικά ή διεθνή, υποφέρουν από την παρουσία ηθικού κινδύνου. Μακροπρόθεσμα, επομένως, ένα παγκόσμιο χάρτινο χρήμα δεν μπορεί να αποφύγει τη μοίρα του εθνικού χάρτινου χρήματος. Πρέπει είτε να καταρρεύσει σε υπερπληθωρισμό είτε να αναγκάσει την κυβέρνηση να υιοθετήσει πολιτική αυξανόμενου και τελικά ολοκληρωτικού ελέγχου όλων των οικονομικών πόρων. Και τα δύο σενάρια συνεπάγονται οικονομικές αναστατώσεις σε κλίμακα που μόλις μπορούμε να φανταστούμε σήμερα. Το αναπόφευκτο αποτέλεσμα θα ήταν ο θάνατος πολλών εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων.

Υπάρχει, ωστόσο, ελπίδα. Η ανθρωπότητα είναι ελεύθερη να επιστρέψει οποτεδήποτε στη φυσική παραγωγή χρήματος, η οποία αποτελεί πράγματι τη μοναδική ηθικά δικαιολογήσιμη και οικονομικά βιώσιμη νομισματική τάξη.

Συμπέρασμα

1. Δύο έννοιες του καπιταλισμού

Οι αρχαίοι φιλόσοφοι υιοθετούσαν γενικά αρνητική στάση απέναντι στην εργασία, στο εμπόριο και στο χρήμα. Η οπτική των χριστιανών σχολαστικών του Μεσαίωνα ήταν σαφώς διαφορετική. Η ευνοϊκότερη θεώρησή τους για το εμπόριο, την επιχειρηματική δραστηριότητα και τις δυνάμεις της αγοράς δημιούργησε γόνιμο διανοητικό έδαφος για την ανάπτυξη της οικονομικής επιστήμης και την εφαρμογή της ηθικής στα οικονομικά. Η σχολαστική παράδοση ήταν εκείνη που πρώτη διέκρινε τα σοβαρά προβλήματα που συνδέονται με τη νομοθετική μονοπώληση της παραγωγής χρήματος.

Κατά τον εικοστό αιώνα, η Καθολική Εκκλησία εξέφρασε μια αμφίσημη στάση απέναντι στον καπιταλισμό. Ο Pius XI διέκρινε μεταξύ ενός καπιταλιστικού «οικονομικού συστήματος», το οποίο «δεν είναι καταδικαστέο καθαυτό», και ενός «“καπιταλιστικού” οικονομικού καθεστώτος», το οποίο θεωρούσε από πολλές απόψεις απαράδεκτο.[1] Αυτή η διάκριση διέπνεε όλες τις μεταγενέστερες εκκλησιαστικές τοποθετήσεις επί του ζητήματος. Ο πάπας John Paul II τόνισε αυτό το σημείο όταν εξέτασε το ερώτημα αν ο καπιταλισμός ήταν το οικονομικό πρότυπο που έπρεπε να προταθεί στον Τρίτο Κόσμο. Η απάντηση εξαρτάται από το τι εννοούμε με τη λέξη «καπιταλισμός»:

> *Αν με τον «καπιταλισμό» εννοούμε ένα οικονομικό σύστημα που αναγνωρίζει τον θεμελιώδη και θετικό ρόλο της επιχείρησης, της αγοράς, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της συνακόλουθης ευθύνης για τα μέσα παραγωγής, καθώς και της ελεύθερης ανθρώπινης δημιουργικότητας στον οικονομικό τομέα, τότε η απάντηση είναι ασφαλώς καταφατική, μολονότι ίσως θα ήταν καταλληλότερο να μιλάμε για «οικονομία των επιχειρήσεων», «οικονομία της αγοράς» ή απλώς «ελεύθερη οικονομία». Αλλά αν με τον «καπιταλισμό» εννοούμε ένα σύστημα στο οποίο η ελευθερία στον οικονομικό τομέα δεν οριοθετείται εντός ενός ισχυρού νομικού πλαισίου που τη θέτει στην υπηρεσία της ανθρώπινης ελευθερίας στο σύνολό της και τη θεωρεί ιδιαίτερη πτυχή αυτής της ελευθερίας, της οποίας ο πυρήνας είναι ηθικός και θρησκευτικός, τότε η απάντηση είναι ασφαλώς αρνητική.*[2]

Κατά πολύ παρόμοιο τρόπο, πολλοί οικονομολόγοι —και ιδίως οι οικονομολόγοι της Αυστριακής Σχολής— παρουσίασαν τον καπιταλισμό ως το καταλληλότερο σύστημα για να παράσχει τα οικονομικά θεμέλια της πλήρους ανάπτυξης του ανθρώπου και της κοινωνίας. Με τον καπιταλισμό, όμως, εννοούσαν ένα κοινωνικό σύστημα καταμερισμού της εργασίας που βασίζεται στον πλήρη και καθολικό σεβασμό των θεμελιωδών οικονομικών θεσμών της κοινωνίας: της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι. Ως προς αυτό, όπως δείξαμε, δεν υπάρχει θεμελιώδης διαφωνία μεταξύ των απόψεων των οικονομολόγων της Αυστριακής Σχολής και των ηθικών προβληματισμών της Καθολικής Εκκλησίας. Οι οικονομολόγοι της Αυστριακής Σχολής δεν επιδιώκουν να δικαιολογήσουν τα πραγματικά οικονομικά συστήματα που επικράτησαν στη λεγόμενη «καπιταλιστική» Δύση τον εικοστό αιώνα. Απεναντίας, τόνιζαν πάντοτε ότι αυτά τα συστήματα απέκλιναν με πολλούς τρόπους από το καπιταλιστικό ιδεώδες και κατέδειξαν ότι αυτές οι αποκλίσεις ήταν επιβλαβείς για την κοινωνία και τα μέλη της.

Επομένως, η αυστριακή οικονομική σκέψη και η καθολική διδασκαλία *πράγματι* συμφωνούν ότι πολλές πτυχές των δυτικών οικονομικών μας συστημάτων πρέπει να επικριθούν. Θα έπρεπε επίσης να συμφωνούν ότι το επικρατούν νομισματικό σύστημα αποτελεί σημαντική τέτοια περίπτωση. Δεν

υπάρχει βάσιμη οικονομική, νομική, ηθική ή πνευματική αιτιολόγηση που θα μπορούσε να προβληθεί για να δικαιολογήσει το χάρτινο χρήμα και την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά. Οι επικρατούντες τρόποι παραγωγής χρήματος, καθώς στηρίζονται σε πλήθος νομικών προνομίων, αποτελούν ξένα στοιχεία μέσα στην καπιταλιστική οικονομία. Παρέχουν αθέμιτα εισοδήματα, ενθαρρύνουν την ανευθυνότητα και την εξάρτηση, υποκινούν την τεχνητή συγκέντρωση της λήψης πολιτικών και οικονομικών αποφάσεων και δημιουργούν διαρκώς θεμελιώδεις οικονομικές ανισορροπίες που απειλούν τη ζωή και την ευημερία εκατομμυρίων ανθρώπων. Εν ολίγοις, το χάρτινο χρήμα και η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά εξηγούν σε μεγάλο βαθμό τις υπερβολές για τις οποίες επικρίνεται ευρέως η καπιταλιστική οικονομία.

Υποστηρίξαμε ότι αυτοί οι νομισματικοί θεσμοί δεν προέκυψαν από κάποια οικονομική αναγκαιότητα. Δημιουργήθηκαν επειδή επιτρέπουν σε μια συμμαχία πολιτικών και τραπεζιτών να πλουτίζουν εις βάρος όλων των άλλων κοινωνικών στρωμάτων. Αυτή η συμμαχία εμφανίστηκε μάλλον αυθόρμητα τον δέκατο έβδομο αιώνα· εξελίχθηκε με ποικίλους τρόπους μέχρι σήμερα και, κατά την πορεία της εξέλιξής της, δημιούργησε τους σημερινούς νομισματικούς θεσμούς.

Ας τονίσουμε ότι αυτή η συμμαχία είναι, και ήταν πάντοτε, μια συμμαχία *ad hoc*. Δεν ισχυριζόμαστε ότι οι νομισματικοί μας θεσμοί προέκυψαν από μια συνωμοσία τριακοσίων ετών μεταξύ τραπεζιτών και πολιτικών. Είναι ασφαλώς αφελές να υποθέτουμε ότι καμία τέτοια συνωμοσία δεν εξυφάνθηκε ποτέ ή δεν εξυφαίνεται σήμερα. Αλλά, όπως έδειξε η ανάλυσή μας, το ζήτημα της συνωμοσίας έχει μόνον δευτερεύουσα σημασία. Η κινητήρια δύναμη που προώθησε την ανάπτυξη των κεντρικών τραπεζών και του χάρτινου χρήματος ήταν η αδίστακτη αποφασιστικότητα των κυβερνήσεων, τόσο των αριστοκρατικών όσο και των δημοκρατικών, να αυξήσουν τα έσοδά τους, αν χρειαζόταν παραβιάζοντας την καλή πίστη και όλους τους καθιερωμένους κανόνες του εμπορίου.[3] Στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε, και πάλι, θεμελιώδη συμφωνία μεταξύ της οικονομικής μας ανάλυσης και των ηθικών προβληματισμών της Εκκλησίας:

> *Αυτή η συγκέντρωση εξουσίας και ισχύος, το χαρακτηριστικό γνώρισμα, θα λέγαμε, της σύγχρονης οικονομικής ζωής, είναι ο καρπός που παρήγαγε από την ίδια της τη φύση η απεριόριστη ελευθερία της διαπάλης μεταξύ ανταγωνιστών, η οποία αφήνει να επιβιώσουν μόνον οι ισχυρότεροι· και αυτό συχνά ισοδυναμεί με το να λέμε: εκείνοι που αγωνίζονται με τη μεγαλύτερη βιαιότητα, εκείνοι που δίνουν τη μικρότερη σημασία στη συνείδησή τους.*[4]

Σημειώστε και πάλι ότι η παρούσα μελέτη δεν φιλοδοξεί να εξετάσει πλήρως όλες τις σκέψεις που έχουν διατυπωθεί επί του θέματος. Παρουσιάσαμε μια ευρεία εικόνα και ασχοληθήκαμε με λεπτομέρειες μόνον όπου ήταν σκόπιμο. Σκοπός ήταν να δείξουμε ότι τα τεκμήρια υπέρ της θέσης μας είναι αρκετά σαφή και αρκετά σημαντικά ώστε να δικαιολογούν προσεκτικότερη εξέταση. Ο σοβαρός μελετητής πρέπει ακόμη να εξοικειωθεί με τις συζητήσεις που περιλαμβάνονται σε άλλα έργα σχετικά με το αντικείμενό μας.

2. Νομισματική μεταρρύθμιση

Οι νομισματικοί θεσμοί της εποχής μας έχουν επιτακτική ανάγκη μεταρρύθμισης για πολλούς λόγους. Ωστόσο, η σημερινή συζήτηση για τη νομισματική μεταρρύθμιση, στον βαθμό που διεξάγεται καθόλου, πάσχει από εκπληκτική διανοητική στενότητα. Είναι ασφαλώς αδύνατον να προσφέρουμε το αντίδοτο μέσα σε μια σύντομη μελέτη, αλλά η παρουσίασή μας μπορεί παρ' όλα

αυτά να είναι χρήσιμη, υποδεικνύοντας τις κατευθύνσεις στις οποίες θα μπορούσαν να βρεθούν εναλλακτικές λύσεις. Μία τέτοια εναλλακτική είναι η φυσική παραγωγή χρήματος, μολονότι σήμερα δεν διαδραματίζει κανέναν πρακτικό ρόλο.[5] Είναι σημαντικό το γεγονός ότι δεν μπορεί κανείς να παρακάμψει τη φυσική τάξη ούτε καν στη θεωρία, επειδή μόνον αυτή παρέχει στέρεη αφετηρία για κάθε σοβαρή ανάλυση των νομισματικών θεσμών. Και στη νομισματική πολιτική επίσης, όπως υποστηρίξαμε, αποτελεί κάτι σαν το *optimum optimorum*.

Σημειώστε ότι δεν συνιστούμε απλώς να γυρίσουμε το ρολόι πίσω. Μια φυσική νομισματική τάξη στις μέρες μας ασφαλώς δεν ταυτίζεται με τη μορφή που θα είχε μια φυσική νομισματική τάξη τον δέκατο έκτο αιώνα. Δεν υποστηρίζουμε την κατάργηση των πιστωτικών καρτών, των καταθέσεων σε λογαριασμούς επιταγών και οποιωνδήποτε άλλων βιώσιμων χρηματοπιστωτικών θεσμών μπορεί να προκύψουν στην αγορά. Το ζητούμενο είναι η επιστροφή στον καθολικό σεβασμό των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Δεν χρειάζεται να αλλάξουμε *μέσα* όπως τα τραπεζογραμμάτια, το χάρτινο χρήμα και την οργάνωση των κεντρικών τραπεζών· χρειάζεται να αλλάξουμε τους *νομικούς κανόνες* υπό τους οποίους λειτουργούν οι κεντρικές τράπεζες και παράγεται το χάρτινο χρήμα. Πρέπει να καταργήσουμε τα νομικά προνόμια των κεντρικών τραπεζών και των νομισματικών αρχών. Δεν υπάρχει βάσιμη αιτιολόγηση για να εμποδίζονται οι πολίτες να χρησιμοποιούν τις καλύτερες μορφές χρήματος και τα καλύτερα υποκατάστατα χρήματος. Απεναντίας, μια μεταρρύθμιση προς αυτή την κατεύθυνση είναι αναγκαία για πολλούς λόγους. Απαιτείται άμεση και σθεναρή δράση.

Πολλοί θα αντιτείνουν ότι είναι αδύνατον να πραγματοποιηθεί μια τέτοια επιστροφή, τώρα που έχουμε προχωρήσει τόσο πολύ στον δρόμο προς ένα παγκόσμιο χάρτινο χρήμα. Αυτή είναι μια εντελώς ηττοπαθής άποψη, επειδή θεωρεί δεδομένη την επερχόμενη καταστροφή —τον υπερπληθωρισμό ή την παγκόσμια τυραννία. Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι είναι ηθικά εσφαλμένη. Όπως υποστηρίξαμε, αντιμετωπίζουμε ένα πρόβλημα ανθρώπινης βούλησης· αλλά αυτό, εντέλει, είναι *μόνον* πρόβλημα βούλησης. Το 1258, ο βασιλιάς Louis IX της Γαλλίας άρχισε μια νομισματική μεταρρύθμιση που θα αποκαθιστούσε τελικά το νόμισμα του βασιλείου του σε φυσικές μεταλλικές βάσεις. Φαίνεται ότι υπήρξε ο τελευταίος μέχρι σήμερα ηγεμόνας της χώρας του που εκπλήρωσε την υπόσχεση του Θεού:

> *Αντί για ορείχαλκο θα φέρω χρυσό και αντί για σίδηρο άργυρο· αντί για ξύλο ορείχαλκο και αντί για πέτρες σίδηρο· θα ορίσω την ειρήνη κυβερνήτη σου και τη δικαιοσύνη άρχοντά σου. (Ησαΐας 60:17)*

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο άγιος Louis είχε συγκριτικά εύκολο έργο. Άλλωστε, αρκούσε απλώς να βάλει τάξη στο χάος ενός νομισματικού συστήματος που παρέμενε κατά βάση μεταλλικό. Αντιθέτως, η τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά και το χάρτινο χρήμα υπάρχουν ανάμεσά μας εδώ και αρκετό καιρό και έχουν αλλάξει τις συνήθειες, ακόμη και τη νοοτροπία μας. Σκεφτείτε, όμως, ότι η Κίνα πέρασε από διάφορα πειράματα με την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά και το χάρτινο χρήμα επί πεντακόσια χρόνια —από περίπου το 960 έως περίπου το 1455 της εποχής μας— και ότι κατά την περίοδο αυτή υπέφερε επανειλημμένα από υπερπληθωρισμούς και άλλα προβλήματα που αναλύσαμε σε αυτόν τον τόμο. Κατόπιν, η χώρα επέστρεψε στη νομισματική σωφροσύνη όταν η πολιτική ηγεσία έπαψε να καταστέλλει την κυκλοφορία αργυρών και χάλκινων νομισμάτων. Και σκεφτείτε ότι οι πρωτεργάτες της Αμερικανικής Επανάστασης, οι Ιδρυτές Πατέρες του Συντάγματος των ΗΠΑ, αφαίρεσαν ένδοξα το νομικό έρεισμα από την επί έναν αιώνα παράδοση του αποικιακού χάρτινου χρήματος. Σκεφτείτε ότι ο πρόεδρος Andrew Jackson, παρά τη

λυσσαλέα αντίσταση των κατεστημένων συμφερόντων στους τραπεζικούς και χρηματοπιστωτικούς κύκλους, αφαίρεσε τα νομικά προνόμια από όλες τις τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά και περιόρισε το δημόσιο χρέος σε ένα ποσό που θα μπορούσε να είχε εξοφλήσει οποιοσδήποτε εύπορος πολίτης μόνος του. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να είμαστε σήμερα ανίκανοι να επιτύχουμε τέτοια πράγματα ή κάτι ακόμη καλύτερο.

Σημειώσεις

Πρόλογος

1. Murray N. Rothbard, *Economic Thought Before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought* (Aldershot, Αγγλία: Edward Elgar, 1995), σ. 58.

2. Joseph A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1954), σ. 97.

Εισαγωγή

1. Βλ., για παράδειγμα, Jack Guynn, «Ethical Challenges in a Market Economy» (ομιλία στο Bridgewater College, Bridgewater, Βιρτζίνια, 11 Απριλίου 2005). Ο συγγραφέας είναι πρόεδρος και διευθύνων σύμβουλος της Ομοσπονδιακής Τράπεζας της Ατλάντα.

2. John Paul II, *Centesimus Annus* (1991), §§19, 48.

3. John XXIII, *Mater et Magistra* (1961), §129. Δεν υπάρχει επίσης σχετική καταχώριση για το θέμα μας στην πρόσφατη επίσημη συλλογή κειμένων που αφορούν την καθολική κοινωνική διδασκαλία· βλ. Παπικό Συμβούλιο για τη Δικαιοσύνη και την Ειρήνη, *Compendium of the Social Doctrine of the Church* (Βατικανό: Libreria Editrice Vaticana, 2004).

4. Ελάχιστα έργα της σύγχρονης βιβλιογραφίας τονίζουν αυτό το σημείο. Βλ. Angela Redish, *Bimetallism—An Economic and Historical Analysis* (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2000)· T.J. Sargent και F.R. Velde, *The Big Problem of Small Change* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ: Princeton University Press, 2002).

5. Για μια επισκόπηση, βλ. Rousas J. Rushdoony, «Hard Money and Society in the Bible», στο Hans Sennholz, επιμ., *Gold Is Money* (Γουέστπορτ, Κονέκτικατ: Greenwood, 1975).

6. Βλ. Nicholas Oresme, «A Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956).

7. Η αντίληψη ότι οι οικονομικές παράμετροι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την ηθική στάθμιση δεν είναι ξένη προς τη χριστιανική σκέψη. Για μια συζήτηση της σχολαστικής διδασκαλίας περί «κοινού καλού» και του συναφούς προβλήματος της ιεράρχησης των αξιών, βλ. Jacob Viner, «Religious Thought and Economic Society», *History of Political Economy* 10, αρ. 1 (άνοιξη 1978): 50–61. Οι ηθικές προεκτάσεις της κοινωνικής επιστήμης — ιδίως των οικονομικών— έχουν προσφάτως συζητηθεί με ιδιαίτερη ένταση στο Leland B. Yeager, *Ethics as Social Science: The Moral Philosophy of Social Cooperation* (Τσέλτεναμ, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 2001). Η ύπαρξη τέτοιων προεκτάσεων αναγνωρίζεται και τονίζεται επίσης στην καθολική κοινωνική διδασκαλία. Για να το θέσουμε με πολύ απλούς όρους: ενώ η γενική αποστολή της Εκκλησίας —ο ευαγγελισμός— τονίζει ορισμένες οικουμενικές αρχές πίστης και ηθικής, η εφαρμογή αυτών των αρχών σε συγκεκριμένα προβλήματα, όπως η παραγωγή χρήματος, πρέπει επίσης να στηρίζεται σε πληροφορίες που παρέχουν οι κοινωνικές επιστήμες. Βλ. Β΄ Σύνοδος του Βατικανού, *Gaudium et Spes*, αρ. 36 (1965)· Hervé Carrier, *Nouveau regard sur la doctrine sociale de l'église* (Βατικανό: Παπικό Συμβούλιο «Δικαιοσύνη και Ειρήνη», 1990), σσ. 42–44, 200–202· Παπικό Συμβούλιο για τη Δικαιοσύνη και την Ειρήνη, *Compendium of the Social Doctrine of the Church*, §9, σσ. 4–5.

8. Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης αναπτύχθηκε από τον Luigi Taparelli d'Azeglio, *Saggio teoretico di diritto naturale appogiato sul fatto* (5 τόμοι, Παλέρμο: Antonio Muratori, 1840–1843). Ο Pius XI την υιοθέτησε κατά την έκθεση της καθολικής κοινωνικής διδασκαλίας στην *Quadragesimo Anno*. Ειδικότερα, ανέφερε: Οι ίδιοι οι δημόσιοι θεσμοί των λαών… οφείλουν να προσαρμόζουν ολόκληρη την ανθρώπινη κοινωνία στις απαιτήσεις του κοινού καλού· δηλαδή στον κανόνα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Εάν γίνει αυτό, εκείνος ο σημαντικότατος τομέας της κοινωνικής ζωής, δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα, δεν μπορεί παρά να επανέλθει και αυτός σε ορθή και υγιή τάξη. (§110) Και ο άνθρωπος που συνέταξε το πρώτο σχέδιο αυτής της εγκυκλίου τόνισε ότι η κοινωνική δικαιοσύνη όφειλε να επηρεάζει τους οικονομικούς θεσμούς μέσω του νομικού πλαισίου: «οφείλει να διαμορφώσει μια έννομη κοινωνική τάξη που θα επιφέρει την προσήκουσα οικονομική τάξη». Oswald von Nell-Breuning, *Reorganization of Social Economy: The Social Encyclical Developed and Explained* (Μιλγουόκι: Bruce, 1936), σ. 250. Για μια εξαιρετική

συζήτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης, βλ. Matthew Habiger, *Papal Teaching on Private Property, 1891 to 1991* (Λάναμ, Μέριλαντ: University Press of America, 1990), σσ. 103–129.

9. Οι τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά δεν διακρατούν ολόκληρο το ποσό των χρημάτων που καταθέτουν σε αυτές οι πελάτες τους, αλλά δανείζουν μέρος της κατάθεσης σε άλλους· στα περισσότερα εγχειρίδια αυτό αποκαλείται «τραπεζική δημιουργία χρήματος». Συνεπώς, ο τραπεζικός λογαριασμός του πελάτη καλύπτεται μόνον εν μέρει —κατά ένα κλάσμα— από αντίστοιχο χρήμα υπό τον άμεσο έλεγχο της τράπεζας. Παρακάτω θα ασχοληθούμε λεπτομερέστερα με αυτό το είδος επιχειρηματικής δραστηριότητας.

10. Αρκετοί συγγραφείς που ανέλυσαν τα σύγχρονα προβλήματα της παραγωγής χρήματος από χριστιανική άποψη κατέληξαν σε πολύ παρόμοια συμπεράσματα και δεν απέκρυψαν αυτές τις απόψεις εξαιτίας κάποιας εσφαλμένης αντίληψης περί μετριοπάθειας. Ο π. Dennis Fahey άρχισε το βιβλίο του παραθέτοντας απόσπασμα επιστολής προς τον Αποστολικό Αντιπρόσωπο στη Μεγάλη Βρετανία. Η επιστολή είχε συνταχθεί από μια ομάδα επιχειρηματιών και μελετητών, κατά κύριο λόγο καθολικών. Οι συντάκτες δηλώνουν ότι είχαν «μελετήσει τις θεμελιώδεις αιτίες της σημερινής παγκόσμιας αναταραχής» και ότι «έχουν από καιρό οδηγηθεί αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι ένα ουσιώδες πρώτο βήμα… είναι η άμεση ανάκτηση από την κοινότητα κάθε έθνους του προνομίου της επί της έκδοσης χρήματος, συμπεριλαμβανομένων των σύγχρονων πιστωτικών υποκατάστατών του». *Money Manipulation and Social Order* (Δουβλίνο: Browne & Nolan, 1944). Και ο π. Anthony Hulme ολοκλήρωσε την εξαίρετη μελέτη του σε πολύ παρόμοιο πνεύμα: Το έργο γράφτηκε για να δείξει ότι υπάρχει πρόβλημα, να δείξει ότι το πρόβλημα αφορά κυρίως τη δημιουργία έντοκου χρέους που επιτρέπεται να χρησιμοποιείται ως βάση για το χρήμα, να δείξει τον τρόπο με τον οποίο τούτο διαπερνάται από τα δικαιώματα απόληψης απόδοσης επί των χρημάτων που έχουν δοθεί ως δάνειο. (*Morals and Money* [Λονδίνο: St. Paul Publications, 1957], σ. 160)

11. Για τον Oresme, βλ. ιδίως Émile Bridrey, *La théorie de la monnaie au XIVe siècle, Nicolas Oresme* (Παρίσι: Giard & Brière, 1906)· Pierre Souffrin και Alain P. Segonds, επιμ., *Nicolas Oresme, Tradition et innovation chez un intellectuel du XIVe siècle* (Παρίσι: Les Belles Lettres, 1988)· Lucien Gillard, «Nicole Oresme, économiste», *Revue historique* 279 (1988)· Jeanne Quillet, επιμ., *Autour de Nicole Oresme, Actes du Colloque Oresme organisé à l'Université de Paris XII* (Παρίσι: Bibliothèque de l'histoire de la philosophie, 1990)· Bertram Schefold, επιμ., *Vademecum zu einem Klassiker der mittelalterlichen Geldlehre* (Ντίσελντορφ: Wirtschaft & Finanzen, 1995). Πρόσφατες επισκοπήσεις της βιβλιογραφίας περιλαμβάνονται στα J.H.J. Schneider, «Oresme, Nicolas», *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* 6 (Νορντχάουζεν: Bautz, 1993), και Hendrik Mäkeler, «Nicolas Oresme und Gabriel Biel: Zur Geldtheorie im späten Mittelalter», *Scripta Mercaturae* 37, αρ. 1 (2003). Ένα πρόσφατο έργο που τονίζει τις πολιτικές προεκτάσεις της «Πραγματείας» του Oresme είναι το C.J. Nederman, «Community and the Rise of Commercial Society: Political Economy and Political Theory in Nicholas Oresme's *De Moneta*», *History of Political Thought* 21, αρ. 1 (2000).

12. Μια εξαιρετικά διεξοδική μελέτη της νομισματικής σκέψης του Aquinas και των πηγών έμπνευσής της περιλαμβάνεται στο Fabian Wittreck, *Geld als Instrument der Gerechtigkeit. Die Geldrechtslehre des Hl. Thomas von Aquin in ihrem interkulturellen Kontext* (Πάντερμπορν: Schöningh, 2002). Γενικότερα, για τη «Σχολή του Παρισιού», στην οποία ανήκε ο Aquinas, βλ. Odd Langholm, *Economics in the Medieval Schools: Wealth, Exchange, Value, Money and Usury According to the Paris Theological Tradition, 1200–1350* (Λέιντεν: Brill, 1992).

13. Στο πρωτότυπο: «des idées très justes, plus justes que celles qui dominèrent longtemps après lui». Victor Brants, *L'économie politique au Moyen-Age: esquisse des théories économiques professées par les écrivains des XIIIe et XIVe siècles* (ανατύπωση, Νέα Υόρκη: Franklin, [1895] 1970), σ. 187, υποσημείωση 2· και σ. 190.

14. Βλ. Huerta de Soto, «New Light on the Prehistory of the Theory of Banking and the School of Salamanca», *Review of Austrian Economics* 9, αρ. 2 (1996). Σύγχρονες μεταφράσεις αυτών των συγγραμμάτων δεν είναι εύκολα διαθέσιμες. Ωστόσο, χάρη στο Acton Institute, δύο έργα της Σχολής της Σαλαμάνκα μεταφράστηκαν και δημοσιεύθηκαν πρόσφατα στα αγγλικά: Juan de Mariana, «A Treatise on the Alteration of Money», *Journal of Markets and Morality* 5, αρ. 2 ([1609] 2002)· και Martín de Azpilcueta, «Commentary on the Resolution of Money», *Journal of Markets and Morality* 7, αρ. 1 ([1556] 2004). Εφόσον δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες, ας παρατηρήσουμε απλώς ότι και από τα δύο έργα απουσιάζουν η σαφήνεια και η διεισδυτικότητα που συναντώνται στην πραγματεία του Oresme. Επιπλέον, το έργο του Azpilcueta δεν πραγματεύεται ουσιαστικά το χρήμα, αλλά την ανταλλαγή γενικά και, ειδικότερα, την έννοια της δίκαιης τιμής. Εξετάζει νομισματικά προβλήματα, όπως τη διάκριση μεταξύ της νομισματικής και της μη νομισματικής χρήσης των μεταλλικών νομισμάτων, μόνο στον βαθμό που επηρεάζουν αυτή την έννοια. Για τον συγγραφέα του παρόντος έργου παραμένει μυστήριο γιατί ο αρχικός τίτλος

«comentario resolutorio de cambios» αποδόθηκε ως «commentary on the resolution of money». Μια κυριολεκτική μετάφραση θα ήταν «σχολιασμός που επιλύει προβλήματα της θεωρίας της ανταλλαγής».

15. Βλ. Richard Cantillon, *La nature du commerce en général* (Παρίσι: Institut national d'études démographiques, 1997)· David Hume, *Essays* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1987)· Étienne Condillac, *Le commerce et le gouvernement*, 2η έκδ. (Παρίσι: Letellier, 1795)· John Wheatley, *The Theory of Money and Principles of Commerce* (Λονδίνο: Bulmer, 1807)· David Ricardo, *Works and Correspondence* (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1951– 1973), τόμ. 4· William Gouge, *A Short History of Paper Money and Banking in the United States* (Νέα Υόρκη: Kelley, 1968).

16. Βλ. Carl Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (Βιέννη: Braumüller, 1871)· του ιδίου, *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere* (Λειψία: Duncker & Humblot, 1883), σσ. 161–178· του ιδίου, «Geld» (1892)· Ludwig von Mises, *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (Λειψία: Duncker & Humblot, 1912)· *Human Action* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, [1949] 1998)· Murray N. Rothbard, *Man, Economy, and State*, 3η έκδ. (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1993)· του ιδίου, *What Has Government Done to Our Money?*, 4η έκδ. (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1990)· του ιδίου, *The Mystery of Banking* (Νέα Υόρκη: Richardson & Snyder, 1983)· του ιδίου, *The Case Against the Fed* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1994). Βλ. επίσης F.A. Hayek, *Free Choice in Currency* (Λονδίνο: Institute of Economic Affairs, 1976)· Henry Hazlitt, *The Inflation Crisis and How to Resolve It* (Ίρβινγκτον-ον-Χάντσον, Νέα Υόρκη: Foundation for Economic Education, [1978] 1995)· Hans Sennholz, *Age of Inflation* (Μπέλμοντ, Μασαχουσέτη: Western Islands, 1979)· του ιδίου, *Money and Freedom* (Σπρινγκ Μιλς, Πενσιλβάνια: Libertarian Press, 1985). Μεταξύ των προγενέστερων αξιόλογων συμβολών στην αυστριακή θεωρία του χρήματος και της τραπεζικής, βλ. ιδίως Fritz Machlup, *Die Goldkernwährung* (Χάλμπερστατ: Meyer, 1925)· F.A. Hayek, *Monetary Nationalism and International Stability* (Νέα Υόρκη: Kelley, [1937] 1964).

17. Βλ. ιδίως Pascal Salin, *La vérité sur la monnaie* (Παρίσι: Odile Jacob, 1990)· George Reisman, *Capitalism* (Οτάβα, Ιλινόι: Jameson Books, 1996)· Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2006). Βλ. επίσης Mark Skousen, *Economics of a Pure Gold Standard*, 3η έκδ. (Ίρβινγκτον-ον-Χάντσον, Νέα Υόρκη: Foundation for Economic Education, 1996)· Walter Block, «Fractional Reserve Banking: An Interdisciplinary Perspective», στο Walter Block και Llewellyn H. Rockwell, Jr., επιμ., *Man, Economy, and Liberty* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1988)· Hans-Hermann Hoppe, *The Economics and Ethics of Private Property* (Βοστώνη: Kluwer, 1993), κεφ. 3· του ιδίου, «How Is Fiat Money Possible?—or, The Devolution of Money and Credit», *Review of Austrian Economics* 7, αρ. 2 (1994)· Hans-Hermann Hoppe, Jörg Guido Hülsmann και Walter Block, «Against Fiduciary Media», *Quarterly Journal of Austrian Economics* 1, αρ. 1 (1998): 19–50· Jörg Guido Hülsmann, *Logik der Währungskonkurrenz* (Έσεν: Management Akademie Verlag, 1996)· ειδικό τεύχος με θέμα «L'Or, fondement monétaire du commerce international», *Le point de rencontre—libéral et croyant*, τόμ. 49 (Οκτώβριος 1996)· ειδικό τεύχος με θέμα «Deflation and Monetary Policy», *Quarterly Journal of Austrian Economics* 6, αρ. 4 (2003).

18. Πρόκειται πράγματι για κάτι περισσότερο από απλή συγγένεια. Ο Rothbard και ο Huerta de Soto έχουν διερευνήσει τις ιστορικές ρίζες της αυστριακής οικονομικής σκέψης στα οικονομικά συγγράμματα της ύστερης σχολαστικής Σχολής της Σαλαμάνκα. Βλ. Murray Rothbard, «New Light on the Prehistory of the Austrian School», στο Edwin Dolan, επιμ., *The Foundations of Modern Austrian Economics* (Κάνσας Σίτι: Sheed & Ward, 1976), σσ. 52–74· του ιδίου, *Economic Thought Before Adam Smith* (Τσέλτεναμ, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 1995), κεφ. 4· Alejandro Chafuen, *Faith and Liberty: The Economic Thought of the Late Scholastics*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη: Lexington Books, 2003)· Jesús Huerta de Soto, «New Light on the Prehistory of the Theory of Banking and the School of Salamanca»· του ιδίου, «Juan de Mariana: The Influence of the Spanish Scholastics», στο Randall Holcombe, επιμ., *15 Great Austrian Economists* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1999). Βλ. επίσης Jean-Michel Poughon, «Les fondements juridiques de l'économie politique», *Journal des Économistes et des Études Humaines* 1, αρ. 4 (1990). Για τη Σχολή της Σαλαμάνκα, βλ. ιδίως Marjorie Grice-Hutchinson, *The School of Salamanca* (Οξφόρδη: Clarendon Press, 1952)· Wilhelm Weber, *Geld und Zins in der spanischen Spätscholastik* (Μύνστερ: Aschendorff, 1962)· Ramon Tortajada, «La renaissance de la scolastique, la Réforme et les théories du droit naturel», στο A. Béraud και G. Faccarello, επιμ., *Nouvelle histoire de la pensée économique* (Παρίσι: La Découverte, 1992), τόμ. 1, κεφ. 2.

19. Julius Kirshner, «Raymond de Roover on Scholastic Economic Thought», εισαγωγή στο R. de Roover, *Business, Banking, and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe* (Σικάγο: University of Chicago Press, 1974), σ. 21. Ο δάσκαλος του Kirshner, ο de Roover, ανέφερε: Η μεγάλη διαφορά μεταξύ των σχολαστικών και της

σύγχρονης οικονομικής επιστήμης αφορά το πεδίο και τη μεθοδολογία: οι Διδάσκαλοι προσέγγιζαν τα οικονομικά από νομική άποψη. Απέδιδαν υπερβολική σημασία στον φορμαλισμό, με αποτέλεσμα η μελέτη των οικονομικών να περιορίζεται σχεδόν σε διερεύνηση της μορφής και της φύσης των συμβάσεων. (Στο ίδιο, σ. 21) Στο τέλος του παρόντος έργου, ο αναγνώστης θα είναι σε καλύτερη θέση να κρίνει κατά πόσον αυτή η προσέγγιση είναι «υπερβολική» ή δικαιολογείται υπό το πρίσμα των χρήσιμων αποτελεσμάτων της.

20. Σε ένα λαμπρό δοκίμιο, ο λουθηρανός θεολόγος Wilhelm Kasch υποστήριξε ότι ο σημερινός διαχωρισμός της νομισματικής θεωρίας από τη θεολογία έχει βλάψει και τους δύο κλάδους. Έχει ωθήσει τη θεολογία προς μια γνωστικιστική άρνηση του κόσμου· και έχει μετατρέψει τη νομισματική θεωρία σε στενό βοηθητικό κλάδο της πολιτικής των κεντρικών τραπεζών. Ο Kasch επισημαίνει ότι η νομισματική θεωρία, ακριβώς επειδή γίνεται αντιληπτή με τόσο στενό τρόπο, οδεύει προς την παρανόηση του ίδιου του αντικειμένου της και την απώλεια κάθε επιστημονικού θεμελίου, μετατρεπόμενη σε στείρο διανοητικό παιχνίδι. Βλ. Wilhelm Kasch, «Geld und Glaube. Problemaufriß einer defizitären Beziehung», στο του ιδίου, επιμ., *Geld und Glaube* (Πάντερμπορν: Schöningh, 1979). Το πρόβλημα αυτό εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι σήμερα. Η συζήτηση των θεολογικών και ηθικών πτυχών της παραγωγής χρήματος συνήθως περιστρέφεται γύρω από τον —αόριστο— στόχο της νομισματικής σταθερότητας που θέτουν οι κεντρικές τράπεζες. Βλ., για παράδειγμα, H. Hesse και O. Issing, επιμ., *Geld und Moral* (Μόναχο: Vahlen, 1994).

21. Dempsey, *Interest and Usury* (Ουάσινγκτον, D.C.: American Council of Public Affairs, 1943), σ. 116· βλ. επίσης σσ. 1–6. Με βάση αυτό το έργο, ο π. Dempsey έλαβε το διδακτορικό του στην οικονομική επιστήμη από το Χάρβαρντ υπό την επίβλεψη του Schumpeter. Για την οικονομική σκέψη του Dempsey, βλ. Stephen D. Long, «Bernard Dempsey's Theological Economics: Usury, Profit, and Human Fulfillment», *Theological Studies* 12, αρ. 1 (1996)· του ιδίου, *Divine Economy: Theology and the Market* (Λονδίνο: Routledge, 2000), σσ. 195–214· John T. Noonan, *The Scholastic Analysis of Usury* (Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 1957), σσ. 403–406.

22. Βλ. Friedrich Beutter, *Zur sittlichen Beurteilung von Inflationen* (Φράιμπουργκ: Herder, 1965), σσ. 173, 178–179.

23. Hulme, *Morals and Money*, σ. 71.

24. Το ίδιο χαρακτηριστικό σύνολο ιδεών —αποδοχή της βασικής επιχειρηματολογίας υπέρ του πληθωρισμού· συνεπώς, απόρριψη μόνο της «ιδιωτικής» τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά, αλλά αποδοχή του «δημόσιου» χάρτινου χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας— μπορεί να εντοπιστεί σε όλους τους σημαντικούς καθολικούς συγγραφείς έως την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο. Βλ., για παράδειγμα, τους ιερείς Francis Drinkwater, *Money and Social Justice* (Λονδίνο: Burns, Oates & Washbourne, 1934)· Charles Coughlin, *Money! Questions and Answers* (Ρόγιαλ Όουκ, Μίσιγκαν: National Union for Social Justice, 1936)· και Dennis Fahey, *Money Manipulation and Social Order* (1944)· Oswald von Nell-Breuning και J. Heinz Müller, *Vom Geld und vom Kapital* (Φράιμπουργκ: Herder, 1962). Κριτική των Coughlin και Fahey περιλαμβάνεται στο Thomas Woods, *The Church and the Market* (Λάναμ, Μέριλαντ: Lexington Books, 2005), σσ. 106–109. Οι Hilaire Belloc και John Ryan υποστήριζαν οικονομικές απόψεις παρόμοιες με εκείνες των Coughlin και Fahey. Για ένα σύγχρονο έργο αυτής της κατεύθυνσης, βλ. Joseph Huber και James Robertson, *Creating New Money* (Λονδίνο: New Economics Foundation, 2000).

25. Αυτό δεν πρέπει να εκληφθεί ως ανεπιφύλακτη αποδοχή του γενικότερου εγχειρήματος του North να αναπτύξει μια «χριστιανική οικονομική επιστήμη». Ο συγγραφέας του παρόντος έργου δεν πιστεύει ότι υπάρχει τέτοιος επιστημονικός κλάδος, όπως ακριβώς δεν υπάρχουν μπολσεβίκικα μαθηματικά ή μουσουλμανική κβαντική φυσική.

26. Μεταξύ των καλύτερων έργων αυτής της ομάδας θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τα *God, Gold, and Government* του Howard Kershner (Ένγκλγουντ Κλιφς, Νιου Τζέρσεϊ: Prentice-Hall, 1957), *Institutes of Biblical Law* του R.J. Rushdoony (Νάτλεϊ, Νιου Τζέρσεϊ: Craig Press, 1973) και *The Roots of Inflation* του ιδίου (Βαγιεσίτο, Καλιφόρνια: Ross House Books, 1982), *Baptized Inflation* του Ian Hodge (Τάιλερ, Τέξας: Dominion Press, 1986) και *God, Gold, and Civil Government* του Tom Rose (2002). Βλ. επίσης Roland Baader, *Geld, Gold und Gottspieler* (Γκρέφελφινγκ: Resch, 2004).

27. Βλ. Lawrence H. White, «The Federal Reserve System's Influence on Research in Monetary Economics», *Econ Journal Watch* 2, αρ. 2 (2005): 325–354. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μόνη πρόσφατη επιτυχημένη εκστρατεία υπέρ μιας νομισματικής μεταρρύθμισης, της οποίας ηγήθηκαν επαγγελματίες οικονομολόγοι, αναγκάστηκε να αποφύγει τη συμμετοχή «ειδικών» που εργάζονταν σε νομισματικές αρχές. Όταν ο Fritz Machlup, ο Milton Friedman και άλλοι προετοίμαζαν τη μεταρρύθμιση του συστήματος του Bretton Woods στα τέλη της δεκαετίας του 1960, απέκλειαν επιμελώς κάθε διανοούμενο που εργαζόταν στο ΔΝΤ ή συνδεόταν με αυτό. Η θεσμική υποστήριξη προήλθε εκτός του νομισματικού κατεστημένου, συγκεκριμένα από το American Enterprise Institute. Το κίνημα τελικά συσπειρώθηκε

στην πόλη Μπύργκενστοκ της Ελβετίας. Βλ. τη μαρτυρία ενός από τα μέλη της Ομάδας του Μπύργκενστοκ στο Wolfgang Kaspers, «The Liberal Idea and Populist Statism in Economic Policy: A Personal Perspective», στο Hardy Bouillon, επιμ., *Do Ideas Matter? Essays in Honour of Gerard Radnitzky* (Βρυξέλλες: Centre for the New Europe, 2001), σ. 118.

Κεφάλαιο 1: Μορφές χρήματος

1. Ο David Ricardo διατύπωσε πρώτος αυτόν τον νόμο ως νόμο του συγκριτικού κόστους στο πλαίσιο της θεωρίας του εξωτερικού εμπορίου. Μεταγενέστεροι οικονομολόγοι, όπως οι Pareto, Edgeworth, Seligman και Mises, υποστήριξαν ότι επρόκειτο στην πραγματικότητα για γενικό νόμο της ανταλλαγής. Ο Mises εισήγαγε την έκφραση «νόμος της συνεργασίας». Βλ. David Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation* (Λονδίνο: Penguin, 1980), κεφ. 7, υποσημείωση· Ludwig von Mises, *Socialism* (Ιντιανάπολις, Ιντιάνα: Liberty Fund, 1981), σσ. 256–261· του ιδίου, *Nationalökonomie* (Γενεύη: Union, 1940), σσ. 126 κ.ε.· του ιδίου, *Human Action* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, [1949] 1998), σσ. 158–163.

2. Πράγμα αντικαταστατό και χρησιμοποιούμενο πρωτίστως στην κατανάλωση. Βλ. Oswald von Nell-Breuning, «Geld», *Lexikon für Theologie und Kirche*, 2η έκδ. (Φράιμπουργκ: Herder, 1960), τόμ. 4, σ. 633. Αυτή η ιδέα προαναγγέλθηκε στα *Πολιτικά* του Aristotle, βιβλίο 1, κεφ. 9, όπου τονίζεται ιδιαίτερα ότι οι άνθρωποι δημιουργούν χρήμα από ένα πράγμα που συγκαταλέγεται ούτως ή άλλως στα χρησιμότερα και του οποίου ο χειρισμός είναι ιδιαίτερα εύκολος. Το ίδιο σημείο αποτέλεσε αργότερα σταθερό στοιχείο της οικονομικής σκέψης. Βλ. ιδίως John Law, *Money and Trade Considered etc.* (Εδιμβούργο: Anderson, 1705), κεφ. 1· Adam Smith, *Wealth of Nations* (Νέα Υόρκη: Modern Library, 1994), βιβλίο 1, κεφ. 4, σσ. 24– 25· Carl Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (Βιέννη: Braumüller, 1871), κεφ. 8, σ. 253· Ludwig von Mises, *Theory of Money and Credit* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1980), κεφ. 1, σ. 44.

3. Η έννοια του φυσικού χρήματος δεν χρησιμοποιείται ευρέως στη σύγχρονη βιβλιογραφία, αλλά έχει μακρά και σεβάσμια παράδοση στην οικονομική επιστήμη. Βλ., για παράδειγμα, William Gouge, *A Short History of Paper Money and Banking* (ανατύπωση, Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, [1833] 1968), σσ. 7–17, όπου ο συγγραφέας μιλά για «πραγματικό χρήμα»· Frédéric Bastiat, «Maudit Argent», *Journal des économistes* (Απρίλιος 1849), που δημοσιεύθηκε σε μετάφραση στο *Quarterly Journal of Austrian Economics* 5, αρ. 3 (2002)· του ιδίου, *Harmonies économiques*, 2η έκδ. (Παρίσι: Guillaumin, 1851), κεφ. 1, σχετικά με τη φυσική και την τεχνητή οργάνωση· και Angel Rugina, *Geldtypen und Geldordnungen* (Στουτγάρδη: Kohlhammer, 1949), σσ. 46–47. Βλ. επίσης Carlo Lottieri, *Denaro e comunità* (Νάπολη: Alfredo Guida, 2000), σσ. 72 κ.ε.

4. Βλ. Mises, *Human Action*, κεφ. 8 και 15· Murray N. Rothbard, *The Ethics of Liberty*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη: New York University Press, 1998)· Hans-Hermann Hoppe, *A Theory of Socialism and Capitalism* (Βοστώνη: Kluwer, 1989)· του ιδίου, *The Economics and Ethics of Private Property* (Βοστώνη: Kluwer, 1993)· του ιδίου, *Democracy—The God That Failed* (Νιου Μπράνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ: Transaction, 2001).

5. Ο πάπας Leo XIII έγραψε: «Η πρώτη και θεμελιωδέστερη αρχή, επομένως, αν θέλει κανείς να αναλάβει την ανακούφιση της κατάστασης των μαζών, πρέπει να είναι το απαραβίαστο της ιδιωτικής ιδιοκτησίας» (*Rerum Novarum*, §§11, 15). Οι διάδοχοί του τόνισαν ομοίως τον ηθικό χαρακτήρα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Για παράδειγμα, ο John XXIII δήλωσε ότι «η ιδιωτική ιδιοκτησία πρέπει να θεωρείται εγγύηση της ουσιώδους ελευθερίας του ατόμου και, ταυτόχρονα, απαραίτητο στοιχείο μιας αληθινής κοινωνικής τάξης» (*Mater et Magistra*, §111).

6. Για αυτή τη διάκριση, βλ. Thomas Aquinas, *Summa theologica*, IIa–IIae, q. lxvi, art. 2, απάντηση· Leo XIII, *Rerum Novarum*, §22.

7. Pius XI, *Quadragesimo Anno*, §47. Παραθέτει την εγκύκλιο *Rerum Novarum* του Leo XIII. Γενικά, η καθολική στάση απέναντι στην ιδιοκτησία έχει δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Πρώτον, κάθε ιδιοκτήτης οφείλει ηθικά να χρησιμοποιεί την περιουσία του σαν να ήταν περιουσία όλων. Οι χριστιανοί της μεσαίας τάξης πρέπει να χρησιμοποιούν την περιουσία τους με «ελευθεριότητα» και οι πλούσιοι χριστιανοί με «μεγαλοπρέπεια». Βλ. *Summa theologica*, II–II, q. 66, a. 2, ad 3, και II–II, q. 134, a. 2 και a. 3. Δεύτερον, τα δικαιώματα ιδιωτικής ιδιοκτησίας απορρέουν από ένα «θεμελιώδες δικαίωμα ιδιοκτησίας» —το γεγονός ότι ο Θεός προόρισε τη γη να υπηρετεί ολόκληρη την ανθρωπότητα. Βλ. *Rerum Novarum*, §§7 και 8· *Gaudium et Spes*, §69. Οι οικονομολόγοι της Αυστριακής Σχολής έχουν δώσει ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής έχει πολύ πιο ευεργετικές κοινωνικές συνέπειες από την εξαναγκαστικά επιβαλλόμενη κοινοκτημοσύνη. Βλ. ιδίως Mises, *Socialism*, σσ. 27–32. Με άλλα λόγια, ο προορισμός των μέσων παραγωγής να υπηρετούν τις ευρείες μάζες αποτελεί

εγγενές χαρακτηριστικό μιας ελεύθερης οικονομίας. Για τα δικαιώματα ιδιοκτησίας στη χριστιανική διδασκαλία, βλ. John Paul II, *Centesimus Annus*, §§30–43· βλ. επίσης Matthew Habiger, *Papal Teaching on Private Property, 1891 to 1991* (Νέα Υόρκη: University Press of America, 1990)· Παπικό Συμβούλιο για τη Δικαιοσύνη και την Ειρήνη, *Compendium of the Social Doctrine of the Church*, §§171–184, σσ. 96–104.

8. John Paul II, *Centesimus Annus*, §42.

9. Βλ. Rupert J. Ederer, *The Evolution of Money* (Ουάσινγκτον, D.C.: Public Affairs Press, 1964), σσ. 92–93· Elgin Groseclose, *Money and Man: A Survey of Monetary Experience* (Νέα Υόρκη: Frederick Ungar, 1961), σ. 119.

10. Το χάρτινο χρήμα δεν πρέπει να συγχέεται με το πιστωτικό χρήμα σε χάρτινη μορφή ή με τα χάρτινα πιστοποιητικά χρήματος. Οι δύο τελευταίες μορφές μπορούν να εξαργυρωθούν σε εμπορευματικό χρήμα· η πρώτη δεν μπορεί. Σημειώστε ότι οι οικονομολόγοι έχουν χρησιμοποιήσει την έκφραση «χάρτινο χρήμα» τόσο με τη στενή έννοια με την οποία τη χρησιμοποιούμε εδώ όσο και με μια ευρύτερη έννοια, η οποία περιλαμβάνει το χάρτινο χρήμα με τη στενή έννοια, καθώς και το πιστωτικό χρήμα και τα χάρτινα πιστοποιητικά χρήματος.

11. Μια καλή επισκόπηση βρίσκεται στο John E. Chown, *A History of Money* (Λονδίνο: Routledge, 1994), μέρος 3. Βλ. επίσης George Selgin, «On Ensuring the Acceptability of a New Fiat Money», *Journal of Money, Credit, and Banking* 26 (1994)· Kevin Dowd, «The Emergence of Fiat Money: A Reconsideration», *Cato Journal* 20, αρ. 3 (2001). Σημειώστε και πάλι ότι το χάρτινο χρήμα δεν πρέπει να συγχέεται με το πιστωτικό χρήμα.

12. Σημειώστε ότι η Τράπεζα της Αγγλίας ιδρύθηκε το 1694, λίγα χρόνια μετά τη δημιουργία της Τράπεζας της Σουηδίας. Πιθανότατα ο Γάλλος φιλόσοφος Montesquieu ήταν ο πρώτος που υποστήριξε ότι ήταν δυνατή η ύπαρξη ενός αμιγούς «χρήματος-συμβόλου» ή, όπως το αποκαλούσε, «ιδεατού χρήματος». Βλ. Charles de Montesquieu, *De l'esprit des lois* (Παρίσι: Gallimard/Pléiade, 1951), βιβλίο 22, κεφ. 3, σ. 653. Ωστόσο, πίστευε ότι οτιδήποτε άλλο εκτός από το «πραγματικό χρήμα» —το εμπορευματικό χρήμα— θα ευνοούσε τις καταχρήσεις, άποψη την οποία συμμερίστηκαν πολλοί μεταγενέστεροι επιφανείς οικονομολόγοι, όπως ο David Ricardo και ο Ludwig von Mises. Εξαίρεση αποτελούσε ο James Steuart, ο οποίος πράγματι υποστήριζε ένα αμιγές «λογιστικό χρήμα». Βλ. James Steuart, *An Inquiry Into the Principles of Political Economy* (Λονδίνο: Millar & Cadell, 1767), βιβλίο 3, κεφ. 1.

13. Παραμένει χρήσιμη η ανάγνωση αναλύσεων γραμμένων κατά την εποχή αυτών των γεγονότων. Βλ., για παράδειγμα, William Gouge, *A Short History of Paper Money and Banking in the United States*, μέρος 2· Adolph Wagner, *Die russische Papierwährung* (Ρίγα: Kymmel, 1868), κεφ. 8, σσ. 116–180· Karl Heinrich Rau, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 7η έκδ. (Λειψία και Χαϊδελβέργη: Winter, 1863), §§310–317, σσ. 391–415· William Graham Sumner, *History of Banking in the United States* (Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, [1896] 1971).

14. Βλ. Jonathan Williams κ.ά., *Money: A History* (Λονδίνο: Palgrave Macmillan, 1998), κεφ. 6.

15. Βλ. Hülsmann, *Logik der Währungskonkurrenz* (Έσεν: Management Akademie Verlag, 1996), σσ. 260–274, 307.

16. Βλ. Benjamin Anderson, *The Value of Money* (ανατύπωση, Γκρόουβ Σίτι, Πενσιλβάνια: Libertarian Press, 1917), κεφ. 7, «Dodo-Bones», σ. 125.

17. Ο Georg Holzbauer υποστήριξε ότι η αξία του χάρτινου χρήματος εδράζεται τελικά στο γεγονός ότι η κυβέρνηση υποχρεώνει τους πολίτες της να χρησιμοποιούν αυτά τα χαρτιά για την πληρωμή των φόρων. Είχε επομένως μια «φορολογική βάση». Βλ. Georg Holzbauer, *Barzahlung und Zahlungsmittelversorgung in militärisch besetzten Gebieten* (Ιένα: Fischer, 1939), σσ. 85–87. Για παρόμοια επιχειρηματολογία, βλ. Yuri Kuznetsov, «Fiat Money as an Administrative Good», *Review of Austrian Economics* 10, αρ. 2 (1997): 111–114.

18. Παρακάτω θα εξετάσουμε αν το χάρτινο χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας είναι βιώσιμο μακροπρόθεσμα και κατά πόσον ανταποκρίνεται στα ηθικά κριτήρια.

Κεφάλαιο 2: Πιστοποιητικά χρήματος

1. Βλ. Aristotle, *Πολιτικά*, βιβλίο 1, κεφ. 9.

2. Ένας πρώιμος συγγραφέας που τόνισε αυτό το γεγονός ήταν ο Nicholas Copernicus. Βλ. Copernicus, «Traité de la monnaie», στο L. Wolowski, επιμ., *Traité de la première invention des monnoies, de Nicole Oresme… et Traité de la monnoie, de Copernic* (Παρίσι: Guillaumin, 1864), σσ. 52–53. «Το εγγυητικό αποτύπωμα προσθέτει κάποια αξία στην ίδια την ύλη» (σ. 53).

3. Τα περισσότερα μεταλλικά νομίσματα στην ιστορία κατασκευάστηκαν σε κρατικά νομισματοκοπεία. Αυτό παραπλάνησε πολλούς, κάνοντάς τους να πιστεύουν ότι η μεγαλύτερη αξία των νομισμάτων έναντι του άκοπου μετάλλου αποδεικνύει πως η νομική επικύρωση ενός νομίσματος αποτελεί την πηγή αυτής της μεγαλύτερης αξίας. Για παράδειγμα, οι αρχαίοι Έλληνες αποκαλούσαν το χρήμα «νόμισμα» —από το «νόμος»· και, στις αρχές του εικοστού αιώνα, ο Γερμανός καθηγητής Knapp διέδωσε αυτό που ονόμαζε «κρατική θεωρία του χρήματος». Η ιδέα ότι η κρατική επιταγή αποτελεί πηγή αξίας έχει εμπνεύσει πολλές εξεζητημένες θεωρίες και πολιτικά σχέδια. Όπως θα δούμε, η αλήθεια είναι ότι η νομοθεσία που επιβάλλει το κράτος μπορεί να εξασφαλίσει μονοπωλιακή πρόσοδο σε λίγους προνομιούχους νομισματοκόπους. Αλλά αυτό δεν έχει καμία σχέση με τη νομισματοκοπή καθαυτήν. Ακόμη και χωρίς οποιαδήποτε νομική επικύρωση, τα αξιόπιστα νομίσματα έχουν μεγαλύτερη αξία από το άκοπο μέταλλο. Αυτή η διαφορά αξίας απορρέει, όπως είδαμε, από την υπηρεσία της πιστοποίησης. Ιστορικά, προηγήθηκε η ιδιωτική νομισματοκοπή και μόνον αργότερα ανέλαβαν οι κυβερνήσεις. Βλ. Arthur Burns, *Money and Monetary Policy in Early Times* (Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, [1927] 1965), σσ. 75–77, 442–444.

4. Nicholas Oresme, «A Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956), σ. 16.

5. Δεν χρειάζεται να σταθούμε εδώ στις λεπτές διαφοροποιήσεις του πρώιμου «τραπεζικού χρήματος». Η πιο προσιτή παρουσίαση βρίσκεται στο Adam Smith, *Wealth of Nations*, βιβλίο 4, κεφ. 3, μέρος 1, παράρτημα.

6. Για τα περισσότερα προβλήματα που θα εξετάσουμε στο παρόν έργο, αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά είναι σημαντικότερα από τις διαφορές. Για λόγους συντομίας, επομένως, θα αναφερόμαστε κυρίως στην περίπτωση των τραπεζογραμματίων. Από ορισμένες σημαντικές απόψεις, τα τραπεζογραμμάτια διαφέρουν από τα άλλα υποκατάστατα χρήματος. Θα εξετάσουμε αυτές τις διαφορές στο κατάλληλο σημείο του Δεύτερου Μέρους.

7. Πρέπει επίσης να έχουμε κατά νου ότι αντικείμενα όπως τα τραπεζογραμμάτια μπορούν να έχουν πολύ διαφορετική οικονομική φύση. Σήμερα, σχεδόν όλα τα τραπεζογραμμάτια αποτελούν χάρτινο χρήμα επιβεβλημένο από το κράτος. Σε παλαιότερες εποχές, όμως, ήταν συνήθως πιστοποιητικά χρυσού ή αργύρου. Τα τραπεζογραμμάτια της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ ήταν πιστοποιητικά χρυσού έως τον Αύγουστο του 1971 —στο πλαίσιο του συστήματος του Bretton Woods του 1944, οι ξένες κεντρικές τράπεζες μπορούσαν να τα εξαργυρώνουν έως το 1971, όταν το σύστημα κατέρρευσε. Έκτοτε αποτελούν χάρτινο χρήμα. Έτσι, μολονότι παρέμειναν αμετάβλητα ως προς την υλική τους εμφάνιση, τα χαρτονομίσματα του δολαρίου άλλαξαν οικονομική φύση. Ομοίως, ένα κέρμα συμβολικής αξίας έχει μεγαλύτερη υλική ομοιότητα με ένα χρυσό νόμισμα παρά με ένα χάρτινο πιστοποιητικό. Από οικονομική άποψη, όμως, τα χάρτινα πιστοποιητικά και τα κέρματα συμβολικής αξίας ανήκουν στην ίδια κατηγορία φαινομένων: και τα δύο είναι υποκατάστατα υλικά αποσυνδεδεμένα από το χρήμα. Η μορφή του κέρματος καθαυτή είναι εδώ άνευ σημασίας. Ειδικότερα, σημειώστε ότι τα κέρματα συμβολικής αξίας πρέπει επίσης να διακρίνονται από τα νομίσματα που περιέχουν μικρότερη ή μεγαλύτερη ποσότητα πολύτιμου μετάλλου σε κράμα. Στη δεύτερη περίπτωση, το πιστοποιητικό παραμένει υλικά συνδεδεμένο με το υλικό του χρήματος. Εν ολίγοις, οι φυσικές όψεις των πραγμάτων είναι συχνά άνευ σημασίας από οικονομική άποψη. Το σημείο αυτό έχει τονιστεί, για παράδειγμα, στο Oswald von Nell-Breuning, «Geldwesen und Währung im Streite der Zeit», *Stimmen der Zeit* 63, αρ. 10 (Ιούλιος 1933). Θα εξετάσουμε λεπτομερέστερα αυτό το σημαντικό φαινόμενο στο Δεύτερο Μέρος.

8. David Ricardo, «Proposals for an Economical and Secure Currency», *Works and Correspondence*, Piero Sraffa, επιμ. (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1951–1973), τόμ. 4, σ. 65. Κατά τον Ricardo, δεν μπορούσε να επιτραπεί η ελεύθερη επιλογή χρήματος, επειδή η προτίμηση των καταναλωτών για χρυσά και αργυρά νομίσματα θα σήμαινε ότι, «για να ικανοποιηθεί μια απλή ιδιοτροπία, ένα εξαιρετικά δαπανηρό μέσο θα αντικαθιστούσε ένα μέσο μικρής αξίας». Στο ίδιο. Θα εξετάσουμε το κόστος του εμπορευματικού χρήματος σε επόμενη ενότητα.

Κεφάλαιο 3: Το χρήμα στη διαδικασία της αγοράς

1. Στη σύγχρονη νομισματική ανάλυση, αυτές οι επιδράσεις ονομάζονται συνήθως «φαινόμενα Cantillon», από τον Richard Cantillon, τον πρώτο οικονομολόγο που τόνισε ότι οι αυξήσεις της προσφοράς χρήματος δεν επηρεάζουν όλες τις τιμές και όλα τα χρηματικά εισοδήματα ταυτόχρονα και στον ίδιο βαθμό. Βλ. Richard Cantillon, *La nature du commerce en général* (Παρίσι: Institute national d'études démographiques, 1997), μέρος 2, κεφ. 7.

2. Βλ. Nicholas Oresme, «A Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956), κεφ. 2, 3 και 13· και κεφ. 9, σσ. 13–14.

3. Ο ύστερος σχολαστικός Martín de Azpilcueta υποστήριζε ότι οι προσαυξήσεις λόγω τιμών δεν ήταν καθαυτές τοκογλυφικές, αλλά θεμιτές αποζημιώσεις για την απώλεια αξίας. Βλ. Martín de Azpilcueta, «Commentary on the Resolution of Money», *Journal of Markets and Morality* 7, αρ. 1 (2004), §§48–50, σσ. 80–83.

4. Βλ. Aristotle, *Πολιτικά*, βιβλίο 1, κεφ. 9. Αυτή ήταν επίσης η θέση των Πατέρων της Εκκλησίας και μεταγενέστερων χριστιανών. Για μια επισκόπηση, βλ. Christoph Strohm, «Götze oder Gabe Gottes? Bemerkungen zum Thema "Geld" in der Kirchengeschichte», *Glaube und Lernen* 14 (1999): 129–140.

5. Επρόκειτο για φυσική εξέλιξη της διάκρισης μεταξύ του δικαιώματος ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της ηθικής υποχρέωσης να χρησιμοποιεί κανείς την ιδιοκτησία του με χριστιανικό τρόπο. Βλ. παραπάνω, την ενότητα για τις φυσικές μορφές χρήματος.

6. Ο Oresme, «Treatise», κεφ. 13, επέμενε, για παράδειγμα, ότι τα νομίσματα που περιείχαν κράματα έπρεπε να έχουν διαφορετικό χρώμα.

7. Ο Juan de Mariana και άλλοι μεσαιωνικοί θεολόγοι έθεσαν ως αξίωση να εξισώνεται η αξία του μετάλλου που έχει κοπεί σε νόμισμα με την αξία του άκοπου μετάλλου. Πολλοί κοσμικοί συγγραφείς, όπως ο John Locke και ο Charles de Montesquieu, υιοθέτησαν την ίδια οπτική. Και ακόμη και κορυφαίοι οικονομολόγοι, όπως ο Jean-Baptiste Say και ο Murray Rothbard, πλησίασαν στην αποδοχή αυτής της θέσης όταν υποστήριξαν ότι τα νομίσματα έπρεπε να ονομάζονται με βάση την περιεκτικότητά τους σε καθαρό πολύτιμο μέταλλο. Όλες όμως αυτές οι απόψεις είναι εσφαλμένες, επειδή, όπως είπαμε, η διαφορά αξίας μεταξύ νομισμάτων και άκοπου μετάλλου ίσου βάρους δεν αποτελεί διαστροφή της ανθρώπινης κρίσης που θα μπορούσε να υπερνικηθεί με μια ηθική επιταγή, αλλά γεγονός που ενυπάρχει στην ίδια τη φύση των πραγμάτων.

8. Η θέση αυτή προαναγγέλθηκε στον Aristotle, *Πολιτικά*, βιβλίο 1, κεφ. 9.

9. Ο Nicholas Oresme διέκρινε τρεις τρόπους αποκόμισης κέρδους από το χρήμα κατά τρόπο αφύσικο: (1) την τέχνη του αργυραμοιβού —τραπεζική και συναλλαγματικές εργασίες—, (2) την τοκογλυφία και (3) την αλλοίωση των νομισμάτων. «Ο πρώτος τρόπος είναι καταφρονητέος, ο δεύτερος κακός και ο τρίτος χειρότερος». Βλ. Oresme, «Treatise», κεφ. 17, σ. 27.

10. Για μια επισκόπηση, βλ. Eugen von Böhm-Bawerk, *Capital and Interest* (Σάουθ Χόλαντ, Ιλινόι: Libertarian Press, 1959), τόμ. 1, κεφ. 2 και 3· John T. Noonan, *The Scholastic Analysis of Usury* (Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 1957)· Raymond de Roover, *Business, Banking, and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe* (Σικάγο: University of Chicago Press, 1974)· και H. du Passage, «Usure», *Dictionnaire de Théologie Catholique* 15 (Παρίσι: Letouzey et Ane, 1909–1950). Βλ. επίσης A. Vermeersh, «Interest», *Catholic Encyclopedia* 8 (1910)· του ιδίου, «Usury», *Catholic Encyclopedia* 15 (1912)· και Bernard Dempsey, *Interest and Usury* (Ουάσινγκτον, D.C.: American Council of Public Affairs, 1943). Μια καλή συζήτηση του «interesse» σε αντιδιαστολή προς την «τοκογλυφία» βρίσκεται στο Victor Brants, *L'économie politique au Moyen-Age* (ανατύπωση, Νέα Υόρκη: Franklin, 1970), σσ. 145–156. Περαιτέρω συζήτηση της ιστορίας αυτής της έννοιας βρίσκεται στα Ludwig von Mises, *Socialism* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1981), μέρος 4, κεφ. 3 και 4· Murray N. Rothbard, *Economic Thought Before Adam Smith* (Τσέλτεναμ, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 1995), σσ. 42–47, 79–81· Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2006), σσ. 64–69.

11. Βλ. Dempsey, *Interest and Usury*, σ. 228.

Κεφάλαιο 4: Ωφελιμιστικές θεωρήσεις για την παραγωγή χρήματος

1. Βλ. Plato, *The Laws*, βιβλίο 5, 741b–744a. Υποστήριζε ότι το καταλληλότερο χρήμα για την ολοκληρωτική ιδανική του πόλη θα ήταν χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας, χωρίς αξία έξω από τα τείχη της πόλης.

2. Βλ. Nicholas Oresme, «A Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956), κεφ. 11, σ. 18.

3. Ο John Locke υποστήριξε, σε μια γνωστή διατύπωση, ότι σε μια κλειστή οικονομία «οποιαδήποτε ποσότητα αυτού του χρήματος… θα επαρκούσε για τη διεξαγωγή οποιουδήποτε όγκου εμπορίου…». «Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money» (1691), στο P.H. Kelly, επιμ., *Locke on Money* (Οξφόρδη: Clarendon Press, 1991), τόμ. 1, σ. 264. Η επιφύλαξη ήταν ότι η προσφορά χρήματος έπρεπε να

παραμένει σταθερή, διαφορετικά το χρήμα δεν θα αποτελούσε αμετάβλητο μέτρο της αξίας των πραγμάτων. Θα εξετάσουμε αυτό το πρόβλημα παρακάτω.

4. Ο David Ricardo, ακολουθώντας το επιχείρημα του Locke, έλεγε σχετικά με τις συνέπειες μιας αύξησης του αριθμού των συναλλαγών: «Θα αγοράζονται και θα πωλούνται περισσότερα εμπορεύματα, αλλά σε χαμηλότερες τιμές· έτσι, η ίδια ποσότητα χρήματος θα εξακολουθεί να επαρκεί για τον αυξημένο αριθμό συναλλαγών, καθώς θα αλλάζει χέρια σε κάθε συναλλαγή με μεγαλύτερη αξία». Το πρόβλημα, κατά τον Ricardo, ήταν ότι η αυξημένη αγοραστική δύναμη του χρήματος θα ενθάρρυνε την πρόσθετη παραγωγή χρήματος και, έτσι, θα μεταβαλλόταν το μέτρο αξίας. Επιπλέον, αυτή η μεταβολή θα επηρέαζε τις αναβαλλόμενες πληρωμές. David Ricardo, «Proposals for an Economical and Secure Currency», *Works and Correspondence*, Piero Sraffa, επιμ. (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1951–1973), σ. 56.

5. Βλ. John Wheatley, *The Theory of Money and Principles of Commerce* (Λονδίνο: Bulmer, 1807). Για τον Wheatley, βλ. Thomas Humphrey, «John Wheatley's Theory of International Monetary Adjustment», *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly* 80, αρ. 3 (1994)· η πραγματεία του Wheatley εξακολουθεί να αναφέρεται στο Paul Lagasse κ.ά., επιμ., *Columbia Encyclopedia Britannica*, 6η έκδ. (Gale Group, 2003), λήμμα «Money».

6. Murray N. Rothbard, *What Has Government Done to Our Money?*, 4η έκδ. (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1990), σσ. 34–35.

7. Oresme, «Treatise», κεφ. 18, σ. 29. Συνέχιζε: Σαφής ένδειξη αυτού είναι ότι τέτοιες αλλοιώσεις αποτελούν νεότερη επινόηση, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Διότι κάτι τέτοιο δεν έγινε ποτέ σε χριστιανικές πόλεις ή βασίλεια που κυβερνώνταν καλά, παλαιότερα ή σήμερα. …Αν οι Ιταλοί ή οι Ρωμαίοι προέβησαν τελικά σε τέτοιες αλλοιώσεις, όπως φαίνεται από τα κακής ποιότητας αρχαία νομίσματα που ενίοτε βρίσκονται στη χώρα, αυτός ήταν πιθανότατα ο λόγος για τον οποίο η ένδοξη αυτοκρατορία τους κατέρρευσε. Φαίνεται επομένως ότι αυτές οι μεταβολές είναι τόσο κακές, ώστε είναι κατ' ουσίαν ανεπίτρεπτες. Συγκρίνετε αυτή την εκπληκτική ιστορική κρίση με τις «Observations on the Causes of the Decline of Ancient Civilization» του Ludwig von Mises, στο *Human Action* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1998), σσ. 761–763.

8. Για μια επισκόπηση των πιο ευρέως αποδεκτών σύγχρονων επικρίσεων του φυσικού χρήματος, βλ. James Kimball, «The Gold Standard in Contemporary Economic Principles Textbooks: A Survey», *Quarterly Journal of Austrian Economics* 8, αρ. 3 (2005).

9. Συχνά αυτή η πεποίθηση βασίζεται στη «θεωρία του χρήματος ως εντολής παραλαβής αγαθών», σύμφωνα με την οποία κάθε μονάδα χρήματος αποτελεί ένα είδος απόδειξης. Η απόδειξη πιστοποιεί ότι ο ιδιοκτήτης της έχει παραδώσει μια ποσότητα αγαθών ή υπηρεσιών στην οικονομία, σαν να επρόκειτο για μια μεγάλη κοινωνική αποθήκη· και, ταυτόχρονα, του απονέμει το δικαίωμα να αποσύρει ισοδύναμη ποσότητα αγαθών ή υπηρεσιών από την οικονομία, σαν από κοινωνική αποθήκη. Αυτή η θεωρία ανάγεται στον John Law στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα, αναπτύχθηκε στο δεύτερο μισό του δέκατου ένατου και ενέπνευσε τελικά διάφορους υπέρμαχους του πληθωρισμού, όπως τον Wieser και τον Schumpeter. Μεταξύ των καθολικών συγγραφέων που υιοθετούν αυτή τη θεωρία, βλ. ιδίως Heinrich Pesch, *Lehrbuch der Nationalökonomie* (Φράιμπουργκ του Μπράισγκαου: Herder, 1923), τόμ. 5, σ. 175, όπου ο συγγραφέας εξετάζει τους παράγοντες που καθορίζουν την προσφορά χρήματος που «χρειάζεται» η οικονομία, δίνοντας έμφαση στη «συνολική αξία όλων των αγαθών και υπηρεσιών που κυκλοφορούν στην οικονομία». Ο Pesch παραβλέπει ότι η αγοραία αξία των αγαθών και υπηρεσιών δεν είναι ανεξάρτητη από την προσφορά χρήματος. Για παράδειγμα, μεγαλύτερη προσφορά χρήματος συνεπάγεται υψηλότερες τιμές και, επομένως, υψηλότερη «συνολική αξία όλων των αγαθών και υπηρεσιών». Βλ. επίσης Étienne Perrot, *Le chrétien et l'argent—Entre Dieu et Mammon* (Παρίσι: Assas éditions/Cahiers pour croire aujourd'hui, Συμπλήρωμα αρ. 13, 1994), σ. 16, όπου ο συγγραφέας ορίζει τη φύση του χρήματος ως αναγνωριστικού χρέους εξαργυρώσιμου κατ' απαίτηση. Για κριτική της θεωρίας του χρήματος ως εντολής παραλαβής αγαθών, βλ. Jean-Baptiste Say, *Traité d'économie politique*, 6η έκδ. (Παρίσι: Guillaumin, 1841), κεφ. 27, σσ. 278–287· Ludwig von Mises, *Theory of Money and Credit* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1980), παράρτημα, σσ. 512–524.

10. Βλ. Oresme, «Treatise», κεφ. 13, σσ. 20–21.

11. Βλ. Milton Friedman και Anna Schwartz, *A Monetary History of the United States* (Σικάγο: University of Chicago Press, 1963)· Ulrich Nocken, «Die Große Deflation: Goldstandard, Geldmenge und Preise in den USA und Deutschland 1870–1896», στο Eckart Schremmer, επιμ., *Geld und Währung vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Στουτγάρδη: Franz Steiner, 1993), σσ. 157–189.

12. Αυτό πιθανότατα προσεγγίζει το σενάριο που έχουν κατά νου οι περισσότεροι επικριτές του αποθησαυρισμού. Έτσι, διαβάζουμε σε ένα σύγχρονο βιβλίο με σημαντική επιρροή για την καθολική κοινωνική διδασκαλία: «Στην πρώιμη γραμματεία, συνηθισμένο σύμβολο του οικονομικού κακού ήταν ο φιλάργυρος, ο οποίος αποθησαύριζε τα χρήματά του από πλεονεξία. Ο φιλάργυρος ήταν κακός επειδή, σε έναν στατικό κόσμο όπου τα πολύτιμα αγαθά ήταν περιορισμένα, ό,τι αποθησαύριζε ένα πρόσωπο αφαιρούνταν από το κοινό απόθεμα». Michael Novak, *The Spirit of Democratic Capitalism* (Νέα Υόρκη: Simon & Schuster, 1982), σ. 98· βλ. επίσης σσ. 266–267. Ο συγγραφέας συνεχίζει επισημαίνοντας ότι το κοινωνικό πρόβλημα του αποθησαυρισμού επιλύθηκε στους νεότερους χρόνους μέσω αυτού που θεωρεί δυναμισμό του καπιταλισμού, ο οποίος παρακινεί τους ανθρώπους να δαπανούν και όχι να αποθησαυρίζουν τα χρήματά τους. Θα έχουμε την ευκαιρία να εξετάσουμε αυτόν τον «δυναμισμό» κάπως λεπτομερέστερα παρακάτω. Προς το παρόν, ας σημειώσουμε ότι ο αποθησαυρισμός δεν αποτελεί ποτέ, καθαυτός, κοινωνικό πρόβλημα εξαρχής.

13. Οι δημόσιες ομιλίες των επικεφαλής της νομισματικής πολιτικής παρέχουν άφθονα στοιχεία προς υποστήριξη αυτού του ισχυρισμού. Ο καθηγητής Bernanke, ο σημερινός πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Τράπεζας, εκφράζεται ιδιαίτερα απερίφραστα επί του ζητήματος.

14. Για μια επισκόπηση, βλ. Federal Reserve Bank of Cleveland, *Deflation—2002 Annual Report* (9 Μαΐου 2003)· R.C.K. Burdekin και P.L. Siklos, επιμ., *Deflation: Current and Historical Perspectives* (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2004). Για τον δεύτερο τόμο, βλ. την εξαιρετική βιβλιοκριτική μελέτη του Nikolay Gertchev στο *Quarterly Journal of Austrian Economics* 9, αρ. 1 (2006): 89–96.

15. Για πρόσφατες αναλύσεις του αποπληθωρισμού από την Αυστριακή Σχολή, βλ. το ειδικό τεύχος με θέμα «Deflation and Monetary Policy» στο *Quarterly Journal of Austrian Economics* 6, αρ. 4 (2003). Βλ. επίσης Murray N. Rothbard, *America's Great Depression*, 5η έκδ. (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2000), μέρος 1· του ιδίου, *Man, Economy, and State*, 3η έκδ. (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1993), σσ. 863–865.

16. Βλ. George Selgin, *Less Than Zero* (Λονδίνο: Institute for Economic Affairs, 1997)· Michael D. Bordo και Angela Redish, «Is Deflation Depressing? Evidence from the Classical Gold Standard», NBER Working Paper αρ. 9520 (Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: NBER, 2003)· A. Atkeson και P.J. Kehoe, «Deflation and Depression: Is There an Empirical Link?», *American Economic Review, Papers and Proceedings* 94 (Μάιος 2004): 99–103.

17. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, ακόμη και αν ο αποπληθωρισμός δεν είχε αρνητική επίδραση στην παραγωγή, η προαναφερθείσα αναδιανομή είναι απαράδεκτη από ηθική άποψη. Θα εξετάσουμε ορισμένες πτυχές αυτού του ζητήματος στο δεύτερο μέρος του παρόντος βιβλίου, στην ενότητα που πραγματεύεται τα οικονομικά των νομιμοποιημένων αναστολών πληρωμών.

18. Βλ. Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* (Λονδίνο: Allen & Unwin, 1944), κεφ. 7.

19. Για πλήρη ανάπτυξη, βλ. Mises, *Human Action*, ιδίως κεφ. 20· Murray N. Rothbard, *Man, Economy, and State* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1993), κεφ. 11· Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2006), κεφ. 4–6.

20. Η Παλαιά Διαθήκη είναι απολύτως σαφής ως προς τη σημασία της υλικής ακεραιότητας των νομισμάτων: «Διαφορετικά σταθμά, διαφορετικά μέτρα, και τα δύο είναι βδέλυγμα για τον ΚΥΡΙΟ» (Παροιμίες 20:10). Ο Innocent III τόνισε το ίδιο σημείο στη μοναδική αυθεντική παπική διακήρυξη για τα νομισματικά ζητήματα του Μεσαίωνα: στη βούλα *Quanto* (1199). Ο Nicholas Oresme έγραψε ολόκληρη πραγματεία που αποκάλυπτε την αλλοίωση της υλικής σύστασης των νομισμάτων ως δόλια και επιβλαβή πρακτική. Και η άλλη μεγάλη μεσαιωνική αυθεντία στα νομισματικά ζητήματα, ο Ptolemy of Lucca, τόνισε το ίδιο σημείο, υποστηρίζοντας ότι η αλλοίωση των νομισμάτων «θα απέβαινε εις βάρος του λαού, αφού το χρήμα πρέπει να αποτελεί το μέτρο των πραγμάτων… αλλά όσο περισσότερο μεταβάλλεται το χρήμα ή τα νομίσματα τόσο περισσότερο μεταβάλλεται η αξία ή το βάρος». Ptolemy of Lucca, *On the Government of Rulers* (Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press, 1997), σ. 134. Σημειώστε ότι το κύρος του κειμένου του Ptolemy για τις επόμενες γενιές προερχόταν σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι θεωρούνταν έργο του αγίου Thomas Aquinas. Σύμφωνα όμως με την επικρατούσα άποψη στη σύγχρονη έρευνα, ο άγιος Thomas έγραψε μόνον τα πρώτα είκοσι κεφάλαια αυτού του βιβλίου· το υπόλοιπο —συμπεριλαμβανομένου του αποσπάσματος που παραθέσαμε παραπάνω— προήλθε από την πένα του Ptolemy. Τα κεφάλαια που έγραψε ο άγιος Thomas έχουν αναδημοσιευθεί σε αρκετές σύγχρονες εκδόσεις με τον τίτλο του αρχικού χειρογράφου: *On Kingship, To the King of Cyprus*. Βλ. ιδίως την έκδοση του 1949 από το Pontifical Institute of Mediaeval Studies του Τορόντο, η οποία περιλαμβάνει πολύ χρήσιμη εισαγωγή.

21. Γύρω στο 1500, το συνολικό χρηματικό απόθεμα της Ευρώπης ανερχόταν περίπου σε 3.500 τόνους χρυσού και 37.500 τόνους αργύρου. Κατά τα επόμενα 150 χρόνια, η Ισπανία εισήγαγε περίπου 181 τόνους χρυσού και περίπου 16.886 τόνους αργύρου από τα ορυχεία της στη Νότια Αμερική —η παραγωγή των άλλων ήταν αμελητέα σε σύγκριση με αυτά τα μεγέθη. Μεγάλο μέρος αυτών των ισπανικών εισαγωγών επανεξήχθη στην Άπω Ανατολή και στη Μέση Ανατολή. Βλ. Geoffrey Parker, «Die Entstehung des modernen Geld- und Finanzwesens in Europa 1500–1730», στο C.M. Cipolla και K. Borchardt, *Europäische Wirtschaftsgeschichte*, τόμ. 2, *Sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert* (Στουτγάρδη: Gustav Fischer, 1983), σσ. 335–336. Ο συγγραφέας παραθέτει στοιχεία από τους F.P. Braudel και F. Spooner, «Prices in Europe from 1450 to 1750», στο E.E. Rich και C.H. Wilson, επιμ., *The Cambridge Economic History of Europe* (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1967), τόμ. 4.

22. Βλ. Friedrich-Wilhelm Henning, *Handbuch der Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutschlands* (Πάντερμπορν: Schöningh, 1991), τόμ. 1, σσ. 546–548.

23. Άγιος Thomas Aquinas, *Commentary on the Nicomachean Ethics*, τόμ. 1 (Σικάγο: Regnery, 1964), βιβλίο 5, μάθημα 9, στήλη 987, σσ. 427–428.

24. Aristotle, *Nicomachean Ethics*, βιβλίο 5, κεφ. 8.

25. Βλ. Marjorie Grice-Hutchinson, *Economic Thought in Spain*, L. Moss και C. Ryan, επιμ. (Aldershot, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 1993), σσ. 84–85 και παράρτημα. Ένας σύγχρονος ιστορικός της οικονομικής σκέψης παρατήρησε ότι, όσον αφορά το χρήμα, οι ρεαλιστές και οι νομιναλιστές φιλόσοφοι αντάλλασσαν παραδόξως ρόλους. Ο Oresme ήταν ο ρεαλιστής φιλόσοφος και ο Aquinas νομιναλιστής. Βλ. André Lapidus, «Une introduction à la pensée économique médiévale», στο A. Béraud και G. Faccarello, επιμ., *Nouvelle histoire de la pensée économique* (Παρίσι: La Découverte, 1992), τόμ. 1, κεφ. 1, σσ. 50–51· βλ. επίσης του ιδίου, «Metal, Money, and the Prince: John Buridan and Nicholas Oresme after Thomas Aquinas», *History of Political Economy* 29 (1997).

26. Βλ., για παράδειγμα, Oswald von Nell-Breuning και J. Heinz Müller, *Vom Geld und vom Kapital* (Φράιμπουργκ: Herder, 1962), σ. 76· Karl Blessing, «Geldwertstabilität als gesellschaftspolitisches Problem», στο K. Hoffman, W. Weber και B. Zimmer, επιμ., *Kirche und Wirtschaftsgesellschaft* (Κολωνία: Hanstein, 1974). Στην *Centesimus Annus*, ο πάπας John Paul II τόνισε τη σημασία του σταθερού χρήματος, χωρίς όμως να ορίσει τι εννοούσε με αυτή την έννοια. Δήλωσε απλώς: «Η οικονομία… προϋποθέτει σταθερό νόμισμα» (§48).

27. John XXIII, *Mater et Magistra*, §129.

28. Βλ. Irving Fisher, *Stabilized Money: A History of the Movement* (Λονδίνο: George Allen and Unwin, 1935).

29. Για λεπτομερή παρουσίαση, βλ. Rothbard, *Man, Economy, and State*, κεφ. 11. Βλ. επίσης Gottfried von Haberler, *Der Sinn der Indexzahlen* (Τύμπινγκεν: Mohr, 1927).

30. Σήμερα κυριαρχεί η θέση που υποστήριξε ο Ricardo, με μία όμως σημαντική διαφορά: ο Ricardo θεωρούσε τον χρυσό το καταλληλότερο χρήμα, μολονότι, θεωρητικά, το χάρτινο χρήμα θα μπορούσε να παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερη σταθερότητα PPM από τον χρυσό. Υποστήριζε αυτή τη θέση επειδή το χάρτινο χρήμα θα άνοιγε διάπλατα τον δρόμο σε καταχρήσεις από την κυβέρνηση. Σταθμίζοντας επομένως τα υπέρ και τα κατά, ο Ricardo επέλεγε τον χρυσό. Το κίτρινο μέταλλο αποτελούσε ατελές μέτρο αξίας, αλλά ήταν καλύτερο από οποιαδήποτε εναλλακτική υπήρχε ή υποσχόταν να υπάρξει. Μετά τον Ricardo, όμως, οι ανησυχίες για την τυραννία φαίνεται ότι ατόνησαν στη νομισματική συζήτηση. Οι περισσότεροι σημερινοί οικονομολόγοι έχουν δεχθεί την επιρροή του Irving Fisher, ο οποίος, σε μια εκστρατεία που διήρκεσε ολόκληρη τη ζωή του, απέρριπτε τους φόβους για τις διαχειριζόμενες μορφές χάρτινου χρήματος.

31. Βλ. Mises, *Theory of Money and Credit*· του ιδίου, *Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik* (Ιένα: Fischer, 1928)· του ιδίου, *Human Action*, μέρος 3.

32. Το ίδιο ισχύει και για τις αναβαλλόμενες πληρωμές.

33. Βλ. A. Wagner, *Die russische Papierwährung—eine volkswirtschaftliche und finanzpolitische Studie nebst Vorschlägen zur Herstellung der Valuta* (Ρίγα: Kymmel, 1868), σσ. 45–46. Ο συγγραφέας δηλώνει ότι, γι' αυτόν τον λόγο, το χάρτινο χρήμα δεν αποτελεί κατάλληλο νόμισμα και συνιστά κατηγορηματικά την επιστροφή στο εμπορευματικό χρήμα όπου έχει εισαχθεί χάρτινο χρήμα, όπως στην Αυτοκρατορική Ρωσία της εποχής του.

34. Βλ. Milton Friedman, «The Resource Cost of Irredeemable Paper Money», *Journal of Political Economy* 94, αρ. 3, μέρος 1 (1986): 642–647. Συγκρίνετε το άρθρο του Friedman με τις θέσεις που περιέχονται στο William Gouge, *A Short History of Paper Money and Banking*, σσ. 66– 67. Βλ. επίσης Roger W. Garrison, «The Costs of a Gold

Standard», στο Llewellyn H. Rockwell, Jr., επιμ., *The Gold Standard* (Ομπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1992), σσ. 61– 79. Το 2004, το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Σύστημα απασχολούσε περίπου 23.000 υπαλλήλους. Ομοίως, η γερμανική Bundesbank απασχολούσε περίπου 11.400 μόνιμους υπαλλήλους (*Stammpersonal*) το 2007 και η Banque de France περίπου 11.800 μόνιμους υπαλλήλους (*titulaires*) το 2006.

Κεφάλαιο 5: Γενικές θεωρήσεις για τον πληθωρισμό

1. Αυτή η γενική αντίληψη μπορεί να συναχθεί από ευρέως χρησιμοποιούμενα έργα αναφοράς, όπως το *Funk and Wagnalls Standard College Dictionary* (1941), το οποίο όριζε τον πληθωρισμό ως «διόγκωση ή επέκταση πέρα από τα φυσικά ή προσήκοντα όρια ή κατά τρόπο που υπερβαίνει την κανονική ή δίκαιη αξία· ειδικότερα, υπερβολική έκδοση νομίσματος». Το ίδιο λεξικό όριζε τον υποστηρικτή του πληθωρισμού ως «υπέρμαχο ή θιασώτη της έκδοσης αφύσικα μεγάλης ποσότητας νομίσματος, ιδίως τραπεζογραμματίων ή γραμματίων του Δημοσίου μη μετατρέψιμων σε μεταλλικό νόμισμα».

2. Thomas Woods, *The Church and the Market* (Λάναμ, Μέριλαντ: Lexington Books, 2005), σ. 95. Για τον ίδιο λόγο, ο Beutter αποκαλεί τον πληθωρισμό «μεγάλο κακό». Βλ. Friedrich Beutter, «Geld im Verständnis der christlichen Soziallehre», στο W.F. Kasch, επιμ., *Geld und Glaube* (Πάντερμπορν: Schöningh, 1979), σ. 132.

3. Για μια συζήτηση της απάτης ως υποκατηγορίας του αδικήματος της προσβολής της ιδιοκτησίας, βλ. Stephan Kinsella, «A Libertarian Theory of Contract», *Journal of Libertarian Studies* 17, αρ. 2 (2003).

Κεφάλαιο 6: Ιδιωτικός πληθωρισμός: Παραχάραξη πιστοποιητικών χρήματος

1. Για μια εις βάθος ανάλυση δώδεκα μεγάλων πληθωριστικών επεισοδίων από την αρχαιότητα έως τα μέσα του εικοστού αιώνα, βλ. Richard Gaettens, *Inflationen*, 2η έκδ. (Μόναχο: Pflaum, 1955). Οι μεγάλες νοθεύσεις που εξετάζονται σε αυτό το βιβλίο σημειώθηκαν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία —τρίτος αιώνας μ.Χ.—, στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία —δέκατος πέμπτος αιώνας—, στην Ισπανία —δέκατος έβδομος αιώνας— και πάλι στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία —δέκατος έβδομος αιώνας. Οι άλλες οκτώ περιπτώσεις αφορούν όλες πληθωρισμό μέσω τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά και παραγωγών χάρτινου χρήματος. Πιο πρόσφατα, ο Bernholz εξέτασε ολόκληρη την ιστορική εμπειρία του υπερπληθωρισμού — πολύ ισχυρού πληθωρισμού που συνεπάγεται κατάρρευση του νομισματικού συστήματος· θα τον εξετάσουμε παρακάτω— και διαπίστωσε ότι όλες ανεξαιρέτως οι γνωστές περιπτώσεις προέκυψαν από υπερβολική παραγωγή χάρτινου χρήματος. Βλ. Peter Bernholz, *Monetary Regimes and Inflation* (Τσέλτεναμ, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 2003).

2. Βλ. John Wheatley, *The Theory of Money and Principles of Commerce* (Λονδίνο: Bulmer), σ. 256. Το τελευταίο έτος κατά το οποίο πραγματοποιήθηκε νόθευση ήταν το 1601 (σ. 266). Ο Wheatley σημειώνει ότι, από τα μέσα του δέκατου έκτου αιώνα, εισαγόταν άργυρος από την Αμερική, όπου τα ορυχεία του Ποτοσί είχαν ανακαλυφθεί το 1527. Κατά το δεύτερο μισό του δέκατου έβδομου αιώνα υπεισήλθε και η τραπεζική.

3. Το M1 αυξήθηκε από 252 δισ. USD —1 Ιανουαρίου 1973— σε 1.226 δισ. USD —1 Ιανουαρίου 2003. Κατά την ίδια περίοδο, το ομοσπονδιακό χρέος αυξήθηκε από 449 δισ. USD —29 Δεκεμβρίου 1972— σε 6.228 δισ. USD —30 Σεπτεμβρίου 2002. Πηγές: Federal Reserve Bank of Saint Louis· Bureau of the Public Debt.

4. Το μόνο ρεαλιστικό σενάριο ακούσιου πληθωρισμού είναι εκείνο μιας τράπεζας που εκδίδει τραπεζογραμμάτια και υφίσταται ληστεία χωρίς να την αντιληφθεί. Όσο διαρκεί η άγνοια, η ποσότητα των τραπεζογραμματίων της υπερβαίνει τα αποθεματικά της και, επομένως, υπάρχει πληθωρισμός. Μόλις ανακαλυφθεί η ληστεία και γίνει δημοσίως γνωστή, οι ιδιοκτήτες της τράπεζας θα πρέπει να εξαργυρώσουν τα τραπεζογραμμάτια με δικά τους χρήματα, διαφορετικά θα πτωχεύσουν. Και στις δύο περιπτώσεις, ο πληθωρισμός εξαφανίζεται.

5. Για μια ανάλυση των ιστορικών εκδόσεων ψευδών πιστοποιητικών από τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά, από την αρχαιότητα έως τον δέκατο όγδοο αιώνα, βλ. Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* (Ομπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2006), κεφ. 2. Υπάρχουν ορισμένα στοιχεία ότι οι «αργυραμοιβοί» που αναφέρονται στην Καινή Διαθήκη —βλ. κατά Ματθαίον 25:27 και κατά Λουκάν 19:23— ήταν στην πραγματικότητα τραπεζίτες κλασματικών αποθεματικών. Βλ. Anthony Hulme, *Morals and Money* (Λονδίνο: St. Paul Publications, 1957), σ. 29.

6. Βλ. Geoffrey Parker, «Die Entstehung des modernen Geld- und Finanzwesens in Europa 1500–1730», στο C.M. Cipolla και K. Borchardt, επιμ., *Europäische Wirtschaftsgeschichte*, τόμ. 2, *Sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert*

(Στουτγάρδη: Gustav Fischer, 1983), σσ. 349– 350. Η κλασική αφήγηση αυτών των γεγονότων βρίσκεται στο Richard Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger: Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert* (Ιένα: Fischer, 1896).

7. Ο ιστορικός του χρήματος Norbert Olszak παρατηρεί ότι τα πρώτα τραπεζογραμμάτια που εξέδωσε η Τράπεζα της Αγγλίας ήταν πιστοποιητικά καταθέσεων. Στη συνέχεια, η διατύπωση επάνω στα γραμμάτια άλλαξε και αυτά έγιναν «γραμμάτια υπόσχεσης πληρωμής». Η διαδικασία αυτή είχε ολοκληρωθεί μέχρι τα μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα. Ο Olszak υπογραμμίζει τον σκοπό της: την απαλλαγή από την «αυστηρή μεταλλική κάλυψη». Norbert Olszak, *Histoire des banques centrales* (Παρίσι: Presses Universitaires de France, 1998), σ. 24.

8. Αν οι πελάτες θεωρούνταν κύριοι του χρήματος, ο τραπεζίτης θα πτώχευε σε μια τέτοια περίπτωση. Αντιθέτως, αν ο τραπεζίτης θεωρούνταν κύριος του χρήματος, θα συνέχιζε τη δραστηριότητά του και θα λεγόταν ότι οι πελάτες είχαν απλώς πραγματοποιήσει κακή επένδυση. Η σημερινή νομοθεσία στις ΗΠΑ και στο Ηνωμένο Βασίλειο υιοθετεί τη δεύτερη άποψη. Λίγοι Αμερικανοί γνωρίζουν ότι τα χρήματα που διατηρούν στους λογαριασμούς επιταγών τους αποτελούν νομικά ιδιοκτησία των τραπεζιτών, οι οποίοι έχουν απλώς την υποχρέωση να «επιστρέψουν» αυτά τα χρήματα κατ' απαίτηση.

9. Αναφέρουμε αυτή την πιθανή απαρχή της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά μόνο για λόγους πληρότητας. Το ερώτημα πώς μπορεί να εμφανιστεί αυτό το είδος δραστηριότητας και πώς εμφανίστηκε ιστορικά έχει δευτερεύουσα σημασία για την επιχειρηματολογία του παρόντος έργου. Μια λεπτομερής ανάλυση της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά ως πιθανής διαστροφής της πιστωτικής τραπεζικής βρίσκεται στο Jörg Guido Hülsmann, «Has Fractional-Reserve Banking Really Passed the Market Test?», *Independent Review* 7, αρ. 3 (2003).

10. Jesús Huerta de Soto, «New Light on the Prehistory of the Theory of Banking and the School of Salamanca», *Review of Austrian Economics* 9, αρ. 2 (1996): 60.

11. Μην ενεργείτε ανέντιμα όταν χρησιμοποιείτε μέτρα μήκους, βάρους ή χωρητικότητας. … Να έχετε ακριβή ζυγαριά και ακριβή σταθμά, τίμιο εφά και τίμιο χιν. Εγώ, ο ΚΥΡΙΟΣ, είμαι ο Θεός σας, που σας έβγαλα από τη γη της Αιγύπτου. (Λευιτικό 19:35–36) Δεν θα έχεις στο σακούλι σου δύο διαφορετικά σταθμά, ένα μεγάλο και ένα μικρό· ούτε θα έχεις στο σπίτι σου δύο διαφορετικά μέτρα, ένα μεγάλο και ένα μικρό. Αλλά να χρησιμοποιείς ακριβές και δίκαιο σταθμό, και ακριβές και δίκαιο μέτρο, για να ζήσεις πολλά χρόνια στη γη που σου δίνει ο ΚΥΡΙΟΣ, ο Θεός σου. Όποιος ενεργεί ανέντιμα σε οποιοδήποτε από αυτά τα πράγματα είναι βδέλυγμα για τον ΚΥΡΙΟ, τον Θεό σου. (Δευτερονόμιο 25:13–16) Διαφορετικά σταθμά, διαφορετικά μέτρα, και τα δύο είναι βδέλυγμα για τον ΚΥΡΙΟ. … Τα διαφορετικά σταθμά είναι βδέλυγμα για τον ΚΥΡΙΟ, και οι ψεύτικες ζυγαριές δεν είναι καλές. (Παροιμίες 20:10, 23)

12. Nicholas Oresme, «Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956), κεφ. 12, σ. 19. Βλ. επίσης κεφ. 5 και 11.

13. Όπως είδαμε, ο Ptolemy of Lucca διατύπωσε την πολύ ασθενέστερη θέση ότι η κοινότητα θα ζημιωνόταν από τις αλλοιώσεις των νομισμάτων επειδή αυτές μεταβάλλουν ένα πρότυπο μέτρο (*On the Government of Rulers* [Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press, 1997], σ. 134). Αυτή η βλάβη αντιστοιχεί στη ζημία που προκαλείται από την παρέμβαση στα μέτρα μήκους, θερμοκρασίας και ούτω καθεξής. Ο Oresme αντιλαμβανόταν ότι εδώ διακυβεύονταν περισσότερα. Η αλλοίωση των νομισμάτων συνεπαγόταν υλική μεταφορά χρήματος από την κοινότητα στην κυβέρνηση.

14. Oresme, «Treatise», κεφ. 15, σ. 24. Το κείμενο παραπέμπει στα *Πολιτικά* του Aristotle, V, x, 10 (1310b40), και στα *Ηθικά Νικομάχεια*, ix (1160b2), καθώς και στην Προς Ρωμαίους Επιστολή του αγίου Paul 3:8. Ο Oresme επανερχόταν επανειλημμένα σε αυτό το σημείο, τονίζοντας ότι η λειτουργία του πληθωρισμού είναι να πλουτίζει την κυβέρνηση εις βάρος των άλλων ανθρώπων —βλ., για παράδειγμα, κεφ. 12. Υποστήριζε ότι η νόθευση θα μπορούσε να είναι θεμιτή μόνον εφόσον συνέτρεχαν ταυτόχρονα δύο προϋποθέσεις: (1) έπρεπε να υπάρχει μεγάλη κατάσταση έκτακτης ανάγκης και (2) έπρεπε να συναινεί ολόκληρη η κοινότητα, όχι μόνον η κυβέρνηση (κεφ. 22). Η κυβέρνηση όφειλε να αντλεί τα τακτικά της έσοδα από αλλού (κεφ. 24). Κατά πολύ παρόμοιο τρόπο, ο Ludwig von Mises υποστήριζε ότι ο πληθωρισμός, από την ίδια του τη φύση, αντέβαινε στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Ο μόνος τρόπος για να κρατά ο λαός υπό έλεγχο την κυβέρνησή του ήταν να ελέγχει τους πόρους της. Αν, επομένως, η κυβέρνηση χρειαζόταν περισσότερα χρήματα, όφειλε να απευθυνθεί στους πολίτες ζητώντας τους να καταβάλουν υψηλότερους φόρους. Η διόγκωση της προσφοράς χρήματος της εξασφάλιζε περισσότερους πόρους απ' όσους ήταν διατεθειμένοι να συνεισφέρουν οι πολίτες. Βλ. Ludwig von Mises, *Theory of Money and Credit* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1980), σσ. 466–469.

15. Επομένως, φαίνεται ότι υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να υποστηριχθεί πως ο πληθωρισμός, ανεξαρτήτως τυχόν ελαφρυντικών περιστάσεων, αποτελεί εγγενώς κακή πράξη (*intrinsece malum*) με την έννοια της καθολικής ηθικής διδασκαλίας. Για το σημείο αυτό, βλ. John Paul II, *Veritatis splendor*, §80.

16. Βλ. Oresme, «Treatise», κεφ. 18–21, σε διάφορα σημεία. Ο άγιος Thomas θεωρούσε αυτονόητο ότι οι παραχαράκτες χρήματος αξίζουν τον θάνατο· βλ. *Summa Theologica*, II–II, ερώτημα 11, άρθρο 3.

Κεφάλαιο 7: Η είσοδος του κράτους: Πληθωρισμός διά κρατικής επιταγής μέσω νομικών προνομίων

1. Βλ. George Selgin και Lawrence White, «A Fiscal Theory of Government's Role in Money», *Economic Inquiry* 37 (1999). Οι Selgin και White εξαιρούν μόνον την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά, την οποία θεωρούν θεσμό της αγοράς. Βλ. των ιδίων, «How Would the Invisible Hand Handle Money?», *Journal of Economic Literature* 32, αρ. 4 (1994). Η τελευταία αυτή άποψη όχι μόνο στηρίζεται σε ασθενή θεωρητικά θεμέλια, αλλά αντιφάσκει ευθέως προς ολόκληρη την ιστορική εμπειρία των τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά, οι οποίες προωθήθηκαν είτε άμεσα, μέσω κρατικών παρεμβάσεων, είτε έμμεσα, μέσω τραπεζών και άλλων νομισματικών θεσμών που απολάμβαναν ειδική νομική προστασία και στήριξη από φορολογικά έσοδα. Βλ. τη λεπτομερή συζήτηση στο Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2006), κεφ. 8, ενότητα 4, σσ. 675–714.

2. Nicholas Oresme, «Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956), κεφ. 15, σ. 24. Βλ. επίσης Juan de Mariana, «A Treatise on the Alteration of Money» (1609), *Markets and Morality*, τόμ. 5, αρ. 2 (2002), κεφ. 13. Είναι αναγκαίο να επισημάνουμε ότι η αποκόμιση κέρδους από τη ζημία της κοινότητας συνεπάγεται αναγκαστικά κατάφωρη παραβίαση της διανεμητικής δικαιοσύνης, η οποία βασίζεται στην ιερότητα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας; Επ' αυτού, βλ. Leo XIII, *Rerum Novarum*, §§33, 46.

3. Τα σύγχρονα εγχειρίδια και ερευνητικά άρθρα που δεν εμπνέονται από την Αυστριακή Σχολή υποστηρίζουν ότι η νομισματική πολιτική —σύμφωνα με τον ορισμό μας: ο πληθωρισμός— είναι ωφέλιμη ή, τουλάχιστον, μπορεί να είναι ωφέλιμη αν ασκηθεί σωστά. Τα επιχειρήματα που προβάλλονται σε αυτά τα έργα αποτελούν, στις περισσότερες περιπτώσεις, παραλλαγές των θεωριών που εξετάσαμε στο κεφάλαιο 4. Βλ., για παράδειγμα, Frederic S. Mishkin, *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*, 7η έκδ. (Νέα Υόρκη: Addison Wesley, 2003)· Manfred Borchert, *Geld und Kredit* (Μόναχο: Oldenbourg, 2001)· Christian Ottavj, *Monnaie et financement de l'économie*, 2η έκδ. (Παρίσι: Hachette, 1999). Για κριτικές της Αυστριακής Σχολής στην ιδέα ότι ο πληθωρισμός μπορεί να είναι ωφέλιμος, βλ. τα έργα των Mises, Rothbard, Sennholz, Reisman, Salin και Huerta de Soto που παραθέσαμε στην Εισαγωγή.

4. Αρχικά, δεν γινόταν λόγος για οποιαδήποτε μελλοντική εξαργύρωση των greenbacks σε χρυσό ή άργυρο, και επομένως κατά την πρώτη περίοδο αποτελούσαν χάρτινο χρήμα. Αργότερα έγιναν πιστωτικό χρήμα, όταν η κυβέρνηση ανακοίνωσε την πρόθεσή της να τα εξαργυρώσει κάποια στιγμή στο εγγύς μέλλον. Όταν άρχισε η εξαργύρωση το 1879, τα greenbacks έγιναν πιστοποιητικά χρήματος με κλασματικά αποθεματικά.

Κεφάλαιο 8: Νομιμοποιημένες παραποιήσεις

1. Ασφαλώς, δεν υπάρχει «ψευδές πιστοποιητικό» ή «αμφίσημο πιστοποιητικό» από τη στιγμή που γίνεται αποδεκτή η προκείμενη ότι οι λέξεις δεν έχουν αντικειμενικό νόημα. Ωστόσο, χάριν των αναγνωστών μας, οι οποίοι στις προηγούμενες σελίδες διέκριναν νόημα εκεί όπου άλλοι μπορεί να βλέπουν απλώς ακολουθίες γραμμάτων ή μαύρα σημεία επάνω σε λευκό χαρτί, θα συνεχίσουμε να μιλάμε για ψευδή πιστοποιητικά και αμφίσημα νοήματα.

2. Nicholas Oresme, «Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956), σ. 31.

3. Ο Buridan υποστήριζε ότι η λέξη «ηγεμόνας» πρέπει να νοείται σε τέτοια συμφραζόμενα όχι ως ένας μόνο άρχοντας, αλλά ως αναφορά σε όλους όσοι έχουν την εξουσία να κυβερνούν. Βλ. John Buridan, «Extrait des "Questions sur la Politique d'Aristote"», βιβλίο 1, ερώτημα 11, στο Claude Dupuy, επιμ., *Traité des monnaies et autres écrits monétaires du XIVe siècle* (Λυών: La manufacture, 1989), σ. 138.

4. Oresme, «Treatise», σ. 32.

5. Στο ίδιο, σ. 30.

6. Βλ. στο ίδιο, κεφ. 14, 15 και 24. Για την ουσιαστικά ταυτόσημη θέση των ύστερων σχολαστικών συγγραφέων Tomás de Mercado και Juan de Mariana, βλ. Alejandro Chafuen, *Faith and Liberty: The Economic Thought of the Late Scholastics*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη: Lexington Books, 2003), σσ. 65–68.

Κεφάλαιο 9: Νομοθετικά κατοχυρωμένα μονοπώλια

1. Βλ. ιδίως Murray Rothbard, *Man, Economy, and State*, 3η έκδ. (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1993), κεφ. 10. Βλ. επίσης Pascal Salin, *La concurrence* (Παρίσι: Presses Universitaires de France, 1991).

2. Το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να προκύψει μέσω νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής, όταν αυτοί εφαρμόζονται μόνο σε ένα μέταλλο. Θα εξετάσουμε αυτή την περίπτωση στο επόμενο κεφάλαιο.

3. Βλ. την κλασική έκθεση του επιχειρήματος στο Jean Bodin, *Les six livres de la République* (Παρίσι: Jacques du Puys, 1576), βιβλίο 1, κεφ. 11. Βλ. επίσης Arnold Luschin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte*, ανατύπωση της 2ης έκδ. (Ντάρμστατ: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, [1926] 1976), σσ. 235–244.

4. Nicholas Oresme, «Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956), σ. 31.

5. Αυτό που βλέπουμε εδώ είναι ότι κάθε υπεράσπιση του μονοπωλίου αντιφάσκει προς μία από τις πιο προσφιλείς αρχές της καθολικής κοινωνικής διδασκαλίας, την αρχή της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι. Είναι αλήθεια ότι οι πάπες του εικοστού αιώνα και η Β΄ Σύνοδος του Βατικανού υπερασπίστηκαν αυτή την αρχή κυρίως στο πλαίσιο του θεμιτού χαρακτήρα των εργατικών ενώσεων. Αλλά η ίδια η αρχή εκτείνεται πολύ πέρα από αυτό το πεδίο. Ο πάπας John Paul II το κατέστησε απολύτως σαφές σε ένα χωρίο της *Centesimus Annus* (§7), στο οποίο σχολίαζε τη *Rerum Novarum* του Leo XIII, όπου είχε διατυπωθεί η ίδια θέση: Σε στενή σύνδεση με το δικαίωμα ιδιωτικής ιδιοκτησίας, η εγκύκλιος του πάπα Leo XIII επιβεβαιώνει επίσης άλλα δικαιώματα ως αναπαλλοτρίωτα και σύμφυτα με το ανθρώπινο πρόσωπο. Εξέχουσα θέση μεταξύ αυτών, λόγω της έκτασης που του αφιερώνει ο πάπας και της σημασίας που του αποδίδει, κατέχει το «φυσικό ανθρώπινο δικαίωμα» σύστασης ιδιωτικών ενώσεων. Αυτό σημαίνει πρωτίστως το δικαίωμα ίδρυσης επαγγελματικών ενώσεων εργοδοτών και εργαζομένων ή μόνον εργαζομένων. Εδώ βρίσκουμε τον λόγο για τον οποίο η Εκκλησία υπερασπίζεται και εγκρίνει την ίδρυση όσων κοινώς αποκαλούνται συνδικάτα: ασφαλώς όχι λόγω ιδεολογικών προκαταλήψεων ή για να ενδώσει σε μια ταξική νοοτροπία, αλλά επειδή το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι είναι φυσικό δικαίωμα του ανθρώπου, το οποίο επομένως προηγείται της ένταξής του στην πολιτική κοινωνία. Πράγματι, η σύσταση ενώσεων «δεν μπορεί… να απαγορευθεί από το κράτος», επειδή «το κράτος υποχρεούται να προστατεύει τα φυσικά δικαιώματα, όχι να τα καταστρέφει· και αν απαγορεύει στους πολίτες του να σχηματίζουν ενώσεις, αντιφάσκει προς την ίδια την αρχή της ύπαρξής του». Όπως είχε επισημάνει ο Leo XIII, αυτό το δικαίωμα είναι τόσο πρωταρχικό ώστε μπορεί να περιοριστεί μόνον στην περίπτωση ενώσεων που είναι «προδήλως κακές, παράνομες ή επικίνδυνες για το κράτος» (Leo XIII, *Rerum Novarum*, §52). Αλλά το κράτος δεν έχει κανένα απολύτως δικαίωμα να εμποδίζει ή να διαλύει οποιαδήποτε θεμιτή ένωση. Συνεπώς, δεν υπάρχει ηθική βάση, τουλάχιστον από καθολική άποψη, για να εμποδίζονται ή να διαλύονται ενώσεις προσώπων που επιθυμούν να παράγουν και να χρησιμοποιούν ένα συγκεκριμένο είδος χρήματος.

6. Βλ., για παράδειγμα, Adam Smith, *The Wealth of Nations* (Νέα Υόρκη: Modern Library, [1776] 1994), σσ. 680–682, 700, 814· Etienne de Condillac, *Le commerce et le gouvernement*, 2η έκδ. (Παρίσι: Letellier, 1795), μέρος 2, κεφ. 7, σσ. 273–276.

7. Julius Kirshner, «Raymond de Roover on Scholastic Economic Thought», εισαγωγή στο R. de Roover, *Business, Banking, and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe* (Σικάγο: University of Chicago Press, 1974), σ. 19. Πριν από τον Raymond de Roover, το σημείο αυτό είχαν τονίσει οι Armando Sapori, Albert Sandoz, Josef Höffner και Joseph Schumpeter. Για μια πρόσφατη επαναδιατύπωση, βλ. καρδινάλιος Josef Höffner, *Christliche Gesellschaftslehre* (Κέβελαερ: Butzon & Bercker, 1997), σσ. 246–247.

8. Βλ. αναλυτικά Gary North, *Honest Money* (Φορτ Γουόρθ, Τέξας: Dominion Press, 1986), κεφ. 6.

9. Oresme, «Treatise», σ. 16.

Κεφάλαιο 10: Νόμοι περί νόμιμου μέσου πληρωμής

1. Το πεδίο εφαρμογής των νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής μπορεί να λάβει ένα συνεχές εύρος μορφών. Ιστορικά, τα προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής περιορίζονταν συχνά σε ορισμένες ονομαστικές αξίες, όπως νομίσματα της μίας ή των δύο λιρών, σε ειδικούς τύπους πληρωμών, όπως φόρους ή εκκαθάριση μεταξύ εμπορικών τραπεζών, ή σε ορισμένα ποσά πληρωμής. Εφαρμόστηκαν τόσο σε πληρωμές χρεών όσο και σε άμεσες πληρωμές. Στην παρούσα συζήτηση θα παραβλέψουμε τις περισσότερες από αυτές τις ειδικές μορφές νόμων περί νόμιμου μέσου πληρωμής και θα επικεντρωθούμε στις ευρείες κατηγορίες. Μια ελαφρώς διαφορετική εκδοχή αυτού του κεφαλαίου δημοσιεύθηκε με τίτλο «Legal Tender Laws and Fractional-Reserve Banking», *Journal of Libertarian Studies* 18, αρ. 3 (2004). Εκτός από τη βιβλιογραφία που παρατίθεται σε εκείνο το άρθρο, βλ. επίσης John Zube, *Stop the Legal Tender Crime* (Berrima, Αυστραλία: Research Centre for Monetary and Financial Freedom, χ.χ.).

2. Από τον Thomas Gresham, χρηματοοικονομικό αντιπρόσωπο του Αγγλικού Στέμματος στην Αμβέρσα κατά τον δέκατο έκτο αιώνα. Ο νόμος του Gresham, όμως, είχε περιγραφεί πολύ πριν από εκείνον του οποίου φέρει το όνομα, για παράδειγμα στο ποιητικό έργο «Οι Βάτραχοι» του Aristophanes και στο Nicholas Oresme, «Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money», στο Charles Johnson, επιμ., *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956), σ. 32. Ο Oresme είχε επίσης παρατηρήσει την αποπληθωριστική επίδραση.

3. Βλ. Oresme, «Treatise», σσ. 15–16.

4. Ο διμεταλλισμός πρέπει να διακρίνεται από την περίπτωση στην οποία νομίσματα κατασκευασμένα από κατώτερο μέταλλο, όπως ο χαλκός, χρησιμοποιούνται ως συμβολικά υποκατάστατα χρυσού ή αργύρου. Τα κέρματα συμβολικής αξίας καθαυτά δεν έχουν καμία σχέση με τους νόμους περί νόμιμου μέσου πληρωμής.

5. Η αγοραία ισοτιμία ήταν περίπου μία γκινέα προς είκοσι και μισό σελίνια· ο βασιλιάς George I όρισε με διάταγμα την ισοτιμία σε μία γκινέα προς είκοσι ένα σελίνια.

6. Προς το παρόν θα υποθέσουμε ότι ο νόμος απονέμει την ιδιότητα του νόμιμου μέσου πληρωμής σε όλα τα πιστοποιητικά χρήματος. Παρακάτω θα εξετάσουμε τη σημαντικότερη περίπτωση ενός μονοπωλιακού νόμιμου μέσου πληρωμής.

7. Η πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κατά τον πέμπτο και τον έκτο αιώνα συνοδεύτηκε από την εξαφάνιση, στη Δυτική Ευρώπη, του ρωμαϊκού νομισματικού συστήματος διά κρατικής επιταγής, το οποίο συνδύαζε χρυσά, αργυρά και χάλκινα νομίσματα. Ο πρώτος δυτικός ηγεμόνας που οικειοποιήθηκε το μονοπώλιο της νομισματοκοπής ήταν ο Καρολίδης βασιλιάς του όγδοου αιώνα Pippin the Short. Όταν η δυναστεία άρχισε να παρακμάζει τον ένατο αιώνα, οι διάδοχοί του πούλησαν τελικά άδειες μονοπωλιακής νομισματοκοπής (*ius cudendae monetae*) σε μεγάλο αριθμό τοπικών αρχόντων, όπως διοικήσεις πόλεων, ηγουμένους και επισκόπους. Πολλοί από αυτούς δεν ήταν, με τη σειρά τους, πιο ευσυνείδητοι από τους βασιλιάδες ως προς τη διατήρηση υγιούς χρήματος. Έτσι, η νομισματοκοπή της Δυτικής Ευρώπης συνέχισε να επιδεινώνεται υπό την αποκεντρωμένη παραγωγή νομισμάτων του Ώριμου Μεσαίωνα. Βλ. Arthur Suhle, *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert*, 8η έκδ. (Βερολίνο: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975). Αυτό αναδεικνύει το κρίσιμο σημείο ότι ο απλός πολλαπλασιασμός των παραγωγών νομισμάτων δεν υποκαθιστά τον πραγματικό ανταγωνισμό. Κατά κάποιον τρόπο, το αποκεντρωμένο σύστημα αδειών ήταν ακόμη χειρότερο από το παλαιό συγκεντρωτικό μονοπώλιο, επειδή δημιουργούσε διαρκείς συγκρούσεις μεταξύ των διαφορετικών αρχών έκδοσης νομισμάτων.

8. Όπως επισημάναμε παραπάνω, αυτό ισχύει, αυστηρά μιλώντας, μόνον όταν η νόθευση δεν έχει προβλεφθεί. Αλλά στην πράξη αυτό συμβαίνει πολύ συχνά.

9. Oresme, «Treatise», σ. 33.

10. Στο ίδιο, σ. 33. Επισήμαινε επίσης ότι η νόθευση ενθαρρύνει την πρακτική που είναι γνωστή ως αργυραμοιβία.

11. Το 1458, ο αυτοκράτορας Friedrich III παραχώρησε άδειες νομισματοκοπής σε αρκετούς από τους πιστωτές του. Χρειάστηκε μόνον ένα έτος για να φθάσει η υποβάθμιση του νομίσματος στο έσχατο όριο και να επέλθει πλήρης νομισματική αποσύνθεση. Βλ. Richard Gaettens, *Inflationen: Das Drama der Geldentwertungen vom Altertum bis zur Gegenwart*, 2η έκδ. (Μόναχο: Pflaum, 1955), κεφ. 2.

12. Πολλά από όσα λέμε παρακάτω εφαρμόζονται και στις καταθέσεις όψεως. Οι διαφορές μεταξύ τραπεζογραμματίων και καταθέσεων όψεως δεν θα εξεταστούν στο παρόν έργο. Οι ενδιαφερόμενοι αναγνώστες πρέπει να συμβουλευθούν την οικονομική βιβλιογραφία που αναφέρεται στην Εισαγωγή.

13. Τα τραπεζογραμμάτια με κλασματικά αποθεματικά είναι επομένως εγγενώς ανώτερα από τα νοθευμένα μεταλλικά νομίσματα. Συνεπώς, αν παραχωρηθούν προνόμια νόμιμου μέσου πληρωμής τόσο στους νοθευτές νομισμάτων όσο και στους τραπεζίτες κλασματικών αποθεματικών, ο νόμος του Gresham θα λειτουργήσει ώστε να εκτοπίσει τα τραπεζογραμμάτια από την αγορά. Αυτά θα χρησιμοποιούνται μόνον σε ξένες χώρες, όπου κυκλοφορούν χωρίς την προστασία της ιδιότητας του νόμιμου μέσου πληρωμής, ενώ τα νοθευμένα νομίσματα θα αποτελούν το μοναδικό νόμισμα της εγχώριας αγοράς.

14. «Η αγορά είναι μια δημοκρατία όπου κάθε δεκάρα δίνει δικαίωμα ψήφου». Frank Fetter, *The Principles of Economics* (Νέα Υόρκη: The Century Co., 1905), σ. 395. Λίγες σελίδες παρακάτω δηλώνει: «Έτσι, καθένας αποτιμά τις υπηρεσίες όλων των άλλων και όλοι αποτιμούν τον καθένα. Είναι η δημοκρατία της αποτίμησης» (σ. 410).

15. Το ακόλουθο υποθετικό παράδειγμα δίνει μια ιδέα για τις τάξεις μεγέθους που είναι δυνατές υπό ευνοϊκές —για τις τράπεζες— συνθήκες: «Ένας τραπεζίτης ξεκινά με 25.000 USD. Χορηγεί πίστωση 250.000 USD. Μπορεί να προσκομίσει τα γραμμάτια των πελατών του… στην Ομοσπονδιακή Τράπεζα για προεξόφληση. Θα λάβει περίπου 245.000 USD —η διαφορά αποτελεί τη χρέωση για την προεξόφληση— σε πίστωση της Ομοσπονδιακής Τράπεζας. Αυτή μπορεί να τη χρησιμοποιήσει ως αποθεματικό για περαιτέρω δάνεια. Μπορεί να χορηγήσει πίστωση δεκαπλάσια αυτού του ποσού. Δηλαδή 2.450.000 USD. "Ναι, εισπράττει μόλις 6 τοις εκατό, 147.000 USD σε τόκους", ετησίως. Και όλα αυτά με κεφάλαιο 25.000 USD». Michel Virgil, επιμ., *The Social Problem*, τόμ. 2, *Economics and Finance* (Κόλετζβιλ, Μινεσότα: St. John's Abbey, χ.χ.), σσ. 92–93· παρατίθεται από το Anthony Hulme, *Morals and Money* (Λονδίνο: St. Paul Publications, 1957), σσ. 154–155. Ο Hulme θέτει το προφανές ερώτημα: «Ποια είναι, αναρωτιόμαστε, η δικαιολόγηση αυτού του τόκου;»

16. Το παραπάνω σενάριο αναλύθηκε για πρώτη φορά από τον Ludwig von Mises στο *Theory of Money and Credit* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1980), κεφ. 19. Βλ. επίσης τη συζήτησή μας παραπάνω, στο κεφ. 4, ενότητα 6. Ο Oresme διαισθανόταν αυτά τα πράγματα, μολονότι η εμπειρία του περιοριζόταν στην περίπτωση της νόθευσης. Παρατηρούσε ότι ο πληθωρισμός ενός νόμιμου μέσου πληρωμής ήταν επιβλαβής επειδή οι χρήστες του χρήματος δεν αντιλαμβάνονταν ότι έχαναν πλούτο: …ο ηγεμόνας θα μπορούσε έτσι να συγκεντρώσει στα χέρια του σχεδόν όλο το χρήμα της κοινότητας και να φτωχύνει αθέμιτα τους υπηκόους του. Και όπως ορισμένες χρόνιες ασθένειες είναι πιο επικίνδυνες από άλλες επειδή γίνονται λιγότερο αντιληπτές, έτσι μια τέτοια αφαίμαξη είναι τόσο πιο επικίνδυνη όσο λιγότερο εμφανής είναι, επειδή η καταπίεσή της γίνεται λιγότερο γρήγορα αισθητή στον λαό απ' όσο θα γινόταν με οποιαδήποτε άλλη μορφή εισφοράς. Και όμως, κανένας φόρος δεν μπορεί να είναι βαρύτερος, γενικότερος ή αυστηρότερος. (Oresme, «Treatise», σ. 32)

17. Ένα εντυπωσιακό ιστορικό παράδειγμα: όταν, το καλοκαίρι του 1839, η Τράπεζα της Αγγλίας αντιμετώπισε κρίση ρευστότητας, έλαβε πιστώσεις από την Banque de France — 2.000.000 GBP— και από τη Hamburger Bank — 900.000 GBP· βλ. Ralph Hawtrey, *A Century of Bank Rate*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη: Kelley, 1962), σ. 19. Για μια ανάλυση της συνεργασίας μεταξύ τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά —κεντρικών και εμπορικών τραπεζών— κατά την εποχή του κλασικού κανόνα χρυσού, βλ. Giulio Gallarotti, *The Anatomy of an International Monetary Regime: the Classical Gold Standard, 1880–1914* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1995), σσ. 78–85. Στις μέρες μας, η συνεργασία μεταξύ τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά κατοχυρώνεται στην τραπεζική νομοθεσία, όπως στον γαλλικό τραπεζικό νόμο του 1984, πιθανότατα για την υπέρβαση προβλημάτων λαθρεπιβάτη. Ο νόμος προβλέπει μια *solidarité de place* μεταξύ των γαλλικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων.

18. Για μια προσέγγιση της θεωρίας του ηθικού κινδύνου από τη σκοπιά της Αυστριακής Σχολής, βλ. Jörg Guido Hülsmann, «The Political Economy of Moral Hazard», *Politická ekonomie* (Φεβρουάριος 2006).

19. Βλ. Pascal Salin, *La vérité sur la monnaie* (Παρίσι: Odile Jacob, 1990).

20. Βλ. Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2006), σσ. 636–639· Lawrence H. White, *The Theory of Monetary Institutions* (Οξφόρδη: Blackwell, 1999), σσ. 70–80.

21. Για την περίπτωση των ΗΠΑ, βλ. Murray N. Rothbard, *A History of Money and Banking in the United States* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2002). Στην πραγματικότητα, η νομοθετική καρτελοποίηση και ρύθμιση αποτελούσαν τον σχεδόν ανεξαίρετο κανόνα. Το μοναδικό γνωστό εκούσιο τραπεζικό καρτέλ που λειτούργησε για σημαντικό χρονικό διάστημα ήταν το σύστημα Suffolk, το οποίο πήρε την ονομασία του από τη Suffolk Bank της Βοστώνης, που οργάνωσε ένα σύστημα εκκαθάρισης με τη συμμετοχή ενός δικτύου τραπεζών της Νέας Αγγλίας. Το σύστημα Suffolk έπαψε να λειτουργεί όταν ένα ανταγωνιστικό καρτέλ, υπό την ηγεσία της Bank for Mutual Redemption, άρχισε να προσφέρει πολύ λιγότερο αυστηρούς ρυθμιστικούς όρους —βλ. στο ίδιο, σσ. 115–

122. Αυτό το επεισόδιο φαίνεται να αναδεικνύει ένα βασικό πρόβλημα κάθε εκούσιου καρτέλ που επιχειρεί να περιορίσει την επεκτατική δύναμη των τραπεζών με κλασματικά αποθεματικά.

22. Η μοναδική σημαντική ιστορική περίπτωση ήταν το ιταλικό τραπεζικό σύστημα του δέκατου ένατου αιώνα, στο οποίο, για περισσότερες από τρεις δεκαετίες μετά την ενοποίηση της Ιταλίας, υπήρχαν πέντε διαφορετικές τράπεζες που εξέδιδαν γραμμάτια με ιδιότητα νόμιμου μέσου πληρωμής. Βλ. M. Fratianni και F. Spinelli, *A Monetary History of Italy* (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1997), κεφ. 3.

23. Oresme, «Treatise», κεφ. 16.

24. Στο ίδιο, κεφ. 17, σ. 28.

25. Στο ίδιο, κεφ. 15, σσ. 24–25.

Κεφάλαιο 11: Νομιμοποιημένες αναστολές πληρωμών

1. Για τις νομικές συνέπειες αυτής της αντίφασης, βλ. Stephan Kinsella, «Punishment and Proportionality: The Estoppel Approach», *Journal of Libertarian Studies* 12, αρ. 1 (1996).

Κεφάλαιο 12: Χάρτινο χρήμα

1. Ένα από τα λίγα αδύναμα σημεία της θεωρίας του χρήματος του Ludwig von Mises αφορά αυτό το ζήτημα. Ο Mises δηλώνει: «Δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί ότι το χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας, με τη στενή έννοια του όρου, είναι θεωρητικά νοητό. Η θεωρία της αξίας αποδεικνύει τη δυνατότητα ύπαρξής του» (*Theory of Money and Credit* [Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1980], σ. 75· βλ. επίσης σ. 125). Σημειώστε ότι η έκφραση «fiat money» στο βιβλίο του Mises αποτελεί μετάφραση του αρχικού όρου «Zeichengeld», ο οποίος αποδίδεται κυριολεκτικά ως «χρήμα-σύμβολο». Στην πραγματικότητα, η ουσία του χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας κατά τον Mises έγκειται στην ειδική νομική του διάκριση, ώστε να διευκολύνεται η αποτίμησή του από τους χρήστες του χρήματος. Δεν έχει καμία σχέση με την προσβολή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας αυτών των χρηστών. Το χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας «περιλαμβάνει πράγματα με ειδικό νομικό χαρακτηρισμό» (στο ίδιο, σ. 74). Το μόνο που κάνει εδώ η κυβέρνηση είναι «να ξεχωρίζει ορισμένα τεμάχια μετάλλου ή χαρτιού από όλα τα άλλα πράγματα του ίδιου είδους, ώστε να μπορούν να υπόκεινται σε διαδικασία αποτίμησης ανεξάρτητη από εκείνη των υπολοίπων» (στο ίδιο). Δεδομένου ότι ο Mises έσφαλλε σε αυτό το ζήτημα, είναι ασφαλώς συγγνωστό ότι άλλοι συγγραφείς παρασύρθηκαν σε ορισμένες υπερβολές που απορρέουν από το ίδιο σφάλμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Michael Novak, ο οποίος εξυμνεί τον μη υλικό χαρακτήρα των σύγχρονων χάρτινων μορφών χρήματος στο *Spirit of Democratic Capitalism* (Νέα Υόρκη: Simon & Schuster, 1982), σσ. 348–349. Αλλά για να θεμελιωθεί πραγματικά αυτή η θέση, θα έπρεπε να αποδειχθεί (1) ότι η χρήση χρυσών και αργυρών νομισμάτων αποκλείει εκ φύσεως τις ηθικές και πνευματικές αρετές και (2) ότι η απουσία «υλικής» διάστασης στο χάρτινο χρήμα είναι εγγενώς αξιέπαινη από ηθική και πνευματική άποψη. Καμία τέτοια απόδειξη δεν έχει δοθεί, και μπορούμε με ασφάλεια να προβλέψουμε ότι δεν θα δοθεί ποτέ. Όπως υποστηρίξαμε, ισχύει ακριβώς το αντίθετο από αυτό που υποθέτουν ο Novak και άλλοι. Η ίδια η υλικότητα του χρυσού, του αργύρου και των άλλων πολύτιμων μετάλλων τα καθιστά ιδιαίτερα κατάλληλα ως χρήμα σε μια ελεύθερη κοινωνία· ενώ ο ίδιος ο μη υλικός χαρακτήρας του χάρτινου χρήματος είναι εκείνος που απαιτεί διαρκή καταναγκασμό για να διατηρείται σε κυκλοφορία.

2. Το σημείο αυτό φαίνεται ότι είχε ήδη τονιστεί τον δέκατο ένατο αιώνα από τον Γερμανό νομικό Thöl. Βλ. Karl Heinrich Rau, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 7η έκδ. (Λειψία και Χαϊδελβέργη, 1863), §295, παρατήρηση (d), σ. 373.

3. Βλ. ιδίως Murray N. Rothbard, *The Mystery of Banking* (Νέα Υόρκη: Richardson & Snyder, 1983), σσ. 51–52 και σε διάφορα σημεία· Gary North, *Honest Money* (Φορτ Γουόρθ, Τέξας: Dominion Press, 1986), κεφ. 9· Thomas Woods, *The Church and the Market* (Λάναμ, Μέριλαντ: Lexington Books, 2005), σ. 97· Friedrich Beutter, *Zur sittlichen Beurteilung von Inflationen* (Φράιμπουργκ: Herder, 1965), σσ. 157, 173. Ο Beutter χαρακτηρίζει επίσης τον πληθωρισμό κλοπή· βλ. στο ίδιο, σσ. 91, 154.

4. Μία ουγγιά χρυσού οριζόταν ως 3 λίρες, 17 σελίνια και 10,5 πένες, ή 3,89 GBP.

5. Οφείλω την έκφραση «αντίστροφη μετουσίωση» στον καθηγητή Jeffrey Herbener. Επί αρκετά χρόνια χρησιμοποιούσα στη διδασκαλία την έκφραση «οικονομική μετουσίωση». Αλλά αυτή αποτελεί ευφημισμό.

6. Οι επιγραφές στα μεταλλικά νομίσματα και στα τραπεζογραμμάτια δεν πιστοποιούν πλέον την κυριότητα ορισμένης ποσότητας πολύτιμου μετάλλου. Αντιθέτως, πιστοποιούν τη νόμιμη προέλευση αυτών των νομισμάτων και τραπεζογραμματίων. Επίσης, τα σημερινά μεταλλικά νομίσματα δεν είναι πλέον πιστοποιητικά· δεν είναι καν χρήμα συμβολικής αξίας, όπως ήταν σε προηγούμενες εποχές.

7. Ακριβέστερα, θα έπρεπε να πούμε ότι η φύση των σημερινών «τραπεζογραμματίων» διαφέρει από τη φύση των τραπεζογραμματίων πριν από την αναστολή· και ότι η φύση των σημερινών κεντρικών τραπεζών διαφέρει από τη φύση που είχαν αυτά τα ιδρύματα πριν από την αναστολή.

8. Πριν από λίγα χρόνια, ο σημερινός πρόεδρος της κεντρικής τράπεζας των ΗΠΑ τόνισε αυτή τη δυνατότητα, καθώς και την προθυμία των αρχών να τη χρησιμοποιήσουν, αν χρειαστεί, προκειμένου να διασκεδάσουν τους φόβους αποπληθωρισμού. Είπε: Όπως ο χρυσός, τα δολάρια των ΗΠΑ έχουν αξία μόνο στον βαθμό που η προσφορά τους είναι αυστηρά περιορισμένη. Αλλά η κυβέρνηση των ΗΠΑ διαθέτει μια τεχνολογία, που ονομάζεται τυπογραφείο —ή, σήμερα, το ηλεκτρονικό του ισοδύναμο—, η οποία της επιτρέπει να παράγει όσα δολάρια των ΗΠΑ επιθυμεί, ουσιαστικά χωρίς κόστος. Αυξάνοντας τον αριθμό των δολαρίων των ΗΠΑ που κυκλοφορούν, ή ακόμη και απειλώντας αξιόπιστα ότι θα το πράξει, η κυβέρνηση των ΗΠΑ μπορεί επίσης να μειώσει την αξία ενός δολαρίου σε όρους αγαθών και υπηρεσιών, πράγμα που ισοδυναμεί με αύξηση των τιμών αυτών των αγαθών και υπηρεσιών σε δολάρια. Συμπεραίνουμε ότι, υπό ένα σύστημα χάρτινου χρήματος, μια αποφασισμένη κυβέρνηση μπορεί πάντοτε να προκαλέσει υψηλότερη δαπάνη και, συνεπώς, θετικό πληθωρισμό. (Ben Bernanke, «Deflation: Making Sure “It” Doesn’t Happen Here» [ομιλία ενώπιον του National Economists Club, Ουάσινγκτον, D.C., 21 Νοεμβρίου 2002])

9. Σημειώστε και πάλι ότι όλοι οι ιστορικοί υπερπληθωρισμοί υπήρξαν πληθωρισμοί χάρτινου χρήματος. Βλ. Peter Bernholz, *Monetary Regimes and Inflation* (Τσέλτεναμ, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 2003).

10. Μπορούμε στο σημείο αυτό να παραβλέψουμε κάθε ζήτημα διαχρονικής εσφαλμένης κατανομής των πόρων που ενδέχεται να συνεπάγεται μια τέτοια μαζική κερδοσκοπία. Βλ. Jörg Guido Hülsmann, «Toward a General Theory of Error Cycles», *Quarterly Journal of Austrian Economics* 1, αρ. 4 (1998).

11. Σύμφωνα με το Συμβούλιο Διοικητών του Ομοσπονδιακού Αποθεματικού Συστήματος, μεταξύ 1995 και 2005 η Fed αύξανε τις εκδόσεις των γραμματίων της με ετήσιο ρυθμό 6,6 τοις εκατό —συγκριτικά, υπό έναν κανόνα χρυσού, η ετήσια παραγωγή σχεδόν ποτέ δεν πρόσθετε περισσότερο από 2 τοις εκατό στο υπάρχον απόθεμα χρυσού. Το Συμβούλιο εκτιμά ότι από το μισό έως τα δύο τρίτα όλων των τραπεζογραμματίων δολαρίων των ΗΠΑ διακρατούνται στο εξωτερικό. Βλ. τη σελίδα του Ομοσπονδιακού Αποθεματικού Συστήματος για το νόμισμα και τα κέρματα — ενημέρωση της 14ης Μαρτίου 2006.

12. Το ίδιο ισχύει για τις χρηματοπιστωτικές αγορές και τις αγορές εργασίας. Άλλες αγορές, οι οποίες επίσης επηρεάζονται έντονα από τον ηθικό κίνδυνο που απορρέει από το χάρτινο χρήμα, έχουν μέχρι τώρα διαφύγει την αυστηρή ρύθμιση. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι οι αγορές ακινήτων.

Κεφάλαιο 13: Η πολιτισμική και πνευματική κληρονομιά του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής

1. Βλ. Alexis de Tocqueville, *L’Ancien régime et la Révolution* (Παρίσι: Michel Lévy frères, 1856)· Bertrand de Jouvenel, *Du pouvoir* (Γενεύη: Bourquin, 1945)· Hans-Hermann Hoppe, *Democracy—The God That Failed* (Νιου Μπράνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ: Transaction, 2001).

2. Για τον LePlay, βλ. Charles Gide και Charles Rist, *Histoire des doctrines économiques*, 6η έκδ. (Παρίσι: Dalloz, 2000), βιβλίο 5, κεφ. 2, σσ. 582–590. Για την αρχή της επικουρικότητας στην καθολική κοινωνική διδασκαλία, βλ. Παπικό Συμβούλιο για τη Δικαιοσύνη και την Ειρήνη, *Compendium of the Social Doctrine of the Church*, §§185–188.

3. Σύμφωνα με τον Kant, η παγκόσμια ειρήνη προϋπέθετε να μη χρησιμοποιείται το δημόσιο χρέος για τη χρηματοδότηση πολέμων, επειδή αυτό θα διευκόλυνε υπέρμετρα τη διεξαγωγή τους. Βλ. Immanuel Kant, «Zum Ewigen Frieden—ein philosophischer Entwurf», *Werkausgabe* 11 (Φρανκφούρτη: Suhrkamp, 1991), σσ. 198–199. Ωστόσο, η απαγόρευση μιας συγκεκριμένης χρήσης του δημόσιου χρέους είναι απίθανο να αποδειχθεί αποτελεσματική στην πράξη, επειδή είναι αδύνατον να συνδεθεί ένας συγκεκριμένος τύπος εσόδων με έναν συγκεκριμένο τύπο δαπανών. Η κυβέρνηση μπορεί πάντοτε να ισχυρίζεται ότι καλύπτει τις στρατιωτικές δαπάνες με φορολογικά έσοδα, ενώ το δημόσιο χρέος χρησιμοποιείται για μη στρατιωτικούς σκοπούς. Είναι επομένως αποτελεσματικότερο να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα στη ρίζα του και να καταργηθούν οι νομικές διατάξεις που

επιβάλλουν την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά και το χάρτινο χρήμα. Η μείωση του δημόσιου χρέους θα αποτελούσε λογική συνέπεια.

4. Η στενή σύνδεση αυτής της απερισκεψίας με το επικρατούν νομισματικό σύστημα συνήθως παραβλέπεται, ακόμη και σε διεισδυτικές μελέτες του θέματος. Βλ., για παράδειγμα, A. de Salins και F. Villeroy de Galhau, *Le développement moderne des activités financiers au regard des exigencies éthiques du Christianisme* (Βατικανό: Libreria Editrice Vaticana, 1994), ιδίως σσ. 23–34, όπου οι συγγραφείς εξετάζουν την επίδραση της «χρηματοπιστωτικής σφαίρας» στην οικονομία χωρίς καν να αναφέρουν τα προβλήματα του ηθικού κινδύνου και της έννοιας του δανειστή έσχατης καταφυγής.

5. Βλ. Joseph A. Schumpeter, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, 4η έκδ. (Βερολίνο: Duncker & Humblot, [1934] 1993), κεφ. 3.

6. Bernard Dempsey, *Interest and Usury* (Ουάσινγκτον, D.C.: American Council of Public Affairs, 1943), σ. 207. Ο Dempsey αναλύει αυτό το φαινόμενο διακρίνοντας δύο μορφές «θετικής ζημίας» —ενός από τους εξωγενείς λόγους για τους οποίους ο τόκος είναι θεμιτός—: την «προγενέστερη» και την «επακόλουθη» θετική ζημία. Βλ. επίσης σσ. 200 κ.ε.

7. Pius XI, *Quadragesimo Anno* (1931), §§105, 106. Βλ. επίσης Δευτερονόμιο 28:12, 43–44.

8. Thomas Woods, «Money and Morality: The Christian Moral Tradition and the Best Monetary Regime», *Religion & Liberty* 13, αρ. 5 (Σεπτέμβριος/Οκτώβριος 2003). Ο συγγραφέας παραθέτει τον Ludwig von Mises. Βλ. επίσης William Gouge, *A Short History of Paper Money and Banking in the United States, to which is prefixed an Inquiry into the Principles of the System* (ανατύπωση, Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, [1833] 1968), σσ. 94–101.

9. Η σχέση μεταξύ του πληθωρισμού διά κρατικής επιταγής, αφενός, και των εσφαλμένων αντιλήψεων και παραστάσεων της πραγματικότητας, αφετέρου, έχει εξεταστεί με λαμπρό τρόπο στη μελέτη περίπτωσης του Paul Cantor, «Hyperinflation and Hyperreality: Thomas Mann in Light of Austrian Economics», *Review of Austrian Economics* 7, αρ. 1 (1994).

10. Σε πολλές χώρες είναι σήμερα δυνατόν οι οικογένειες να αφαιρούν τις δαπάνες ιδιωτικής φροντίδας και ιδιωτικής εκπαίδευσης από τον ετήσιο φορολογικό τους λογαριασμό. Αλλά, κατά ειρωνικό τρόπο —ή ίσως όχι και τόσο ειρωνικό—, αυτή η τάση ενίσχυσε τη διάβρωση της οικογένειας. Για παράδειγμα, πρόσφατες διατάξεις του φορολογικού κώδικα των ΗΠΑ επιτρέπουν την αύξηση των οικογενειακών προϋπολογισμών μέσω τέτοιων εκπτώσεων — αλλά μόνον εφόσον οι υπηρεσίες των οποίων η δαπάνη εκπίπτει δεν παρέχονται από μέλη της οικογένειας, αλλά αγοράζονται από άλλους.

11. John Paul II, *Centesimus Annus*, §48.

12. Η μελέτη μας φαίνεται να υποδηλώνει ότι υπάρχει οπωσδήποτε κάτι διαβολικό στον πληθωρισμό διά κρατικής επιταγής. Αλλά δεν θεωρούμε τους εαυτούς μας αρμόδιους να πραγματευθούν αυτό το ζήτημα και αφήνουμε την ανάλυσή του για άλλη στιγμή ή για άλλους μελετητές. Είναι ασφαλώς σημαντικό ότι ένας μεγάλος ποιητής όπως ο Goethe παρουσιάζει το χάρτινο χρήμα ως δημιούργημα του διαβόλου. Βλ. *Faust*, μέρος ΙΙ, *Lustgartenszene*.

Κεφάλαιο 14: Νομισματική τάξη

1. Και πάλι, πρέπει να αφήσουμε στους ιστορικούς να αποφασίσουν αν έχει ήδη υπάρξει κάποιο τέτοιο σύστημα. Ορισμένοι ιστορικοί θεωρούν ότι το σύστημα της Suffolk Bank, το οποίο υπήρξε στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά το πρώτο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, ήταν ένα τέτοιο σύστημα.

Κεφάλαιο 15: Νομισματικά συστήματα διά κρατικής επιταγής στο πλαίσιο του εθνικού κράτους

1. Για μια επισκόπηση, βλ. Vera Smith, *The Rationale of Central Banking* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1990), κεφ. 1–6· Norbert Olszak, *Histoire des banques centrales* (Παρίσι: Presses Universitaires de France, 1998).

2. Για την ιστορία της Τράπεζας της Αγγλίας, βλ. John H. Clapham, *The Bank of England: A History, 1694–1914* (Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, [1944] 1970).

3. Στις άλλες τράπεζες έκδοσης τραπεζογραμματίων που υπήρχαν ήδη το 1844 επιτράπηκε να συνεχίσουν τη δραστηριότητά τους εντός των νομοθετικών τους ορίων. Οι περισσότερες αποφάσισαν τελικά να αλλάξουν επιχειρηματικό μοντέλο και μετατράπηκαν σε τράπεζες λογαριασμών επιταγών.

4. Wheatley, *The Theory of Money and Principles of Commerce* (Λονδίνο: Bulmer, 1807), σσ. 279– 280. Η διατύπωση του Wheatley για τις «συναλλαγές του κόσμου» αφορά ιδίως το διεθνές χονδρικό εμπόριο. Στις καθημερινές συναλλαγές λιανικής τα πράγματα ήταν συχνά πολύ διαφορετικά. Για την περίπτωση των γερμανικών χωρών, βλ. Bernd Sprenger, *Das Geld der Deutschen*, 2η έκδ. (Πάντερμπορν: Schöningh, 1995), σσ. 153–154.

5. Wheatley, *The Theory of Money and Principles of Commerce*, σ. 287.

6. Για την ιστορία του αμερικανικού χρήματος και της αμερικανικής τραπεζικής μέχρι τις αρχές του εικοστού αιώνα, βλ. William Gouge, *A Short History of Paper Money and Banking in the United States* (ανατύπωση, Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, [1833] 1968), μέρος II· William G. Sumner, *History of Banking in the United States* (Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, [1896] 1971)· Barton Hepburn, *History of Coinage and Currency in the United States and the Perennial Contest for Sound Money* (Λονδίνο: Macmillan, 1903)· Bray Hammond, *Banks and Politics in America* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ: Princeton University Press, 1957)· Donald Kemmerer και Clyde Jones, *American Economic History* (Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, 1959)· Murray N. Rothbard, *A History of Money and Banking in the United States* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2002).

7. Μέχρι τότε, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ είχε αρχικά αποφανθεί κατά της νομιμότητας της παραχώρησης προνομίων νόμιμου μέσου πληρωμής σε χάρτινο χρήμα —το 1870— και στη συνέχεια είχε αναθεωρήσει την απόφασή του σε μεταγενέστερες υποθέσεις —το 1871 και το 1874. Βλ. Donald Kemmerer και C. Clyde Jones, *American Economic History* (Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, 1959), σ. 356.

Κεφάλαιο 16: Διεθνή τραπεζικά συστήματα, 1871–1971

1. Βλ. Herbert Rittmann, *Deutsche Geldgeschichte seit 1914* (Μόναχο: Klinkhardt & Biermann, 1986), κεφ. 1· Bernd Sprenger, *Das Geld der Deutschen* (Πάντερμπορν: Schöningh, 1995), κεφ. 10.

2. Η Λατινική Νομισματική Ένωση είχε δημιουργηθεί το 1865 από τις κυβερνήσεις της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ελβετίας και του Βελγίου. Στα μεταγενέστερα μέλη της περιλαμβάνονταν η Ελλάδα και η Ρουμανία. Η ιδέα της Ένωσης ήταν να καθιερώσει κοινό σύστημα νομισμάτων για όλες τις χώρες-μέλη. Διατηρήθηκε, ονομαστικά, μέχρι το 1926. Στην πράξη, εγκαταλείφθηκε το 1914 με τη σχεδόν καθολική αναστολή πληρωμών.

3. Βλ. Leland B. Yeager, *International Monetary Relations* (Νέα Υόρκη: Harper & Row, 1966), σσ. 252–258· Barry Eichengreen, *Globalizing Capital*, 2η έκδ. (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ: Princeton University Press, 1998), κεφ. 2, ιδίως την ενότητα για την εισαγωγή του διεθνούς κανόνα χρυσού.

4. Η μόνη εξαίρεση ήταν η Ινδία, η οποία υιοθέτησε τον κανόνα χρυσού το 1898. Η Ρωσία έκανε αυτό το βήμα το 1897. Μόνον η Κίνα, μεταξύ των μεγάλων χωρών, παρέμεινε στον κανόνα αργύρου.

5. Έχουμε τονίσει στο παρόν έργο ότι δεν υπάρχει τίποτε το επιλήψιμο στην πτώση των τιμών καθαυτήν, και η εξεταζόμενη περίοδος αποτελεί πράγματι την καλύτερη απεικόνιση αυτού του ισχυρισμού. Οι ρυθμοί μεγέθυνσης ήταν πολύ σημαντικοί στις χώρες που επλήγησαν από τον αποπληθωρισμό. Το ζήτημα είναι ότι ο αποπληθωρισμός διά κρατικής επιταγής επέβαλε δυσχέρειες σε εκείνους που θα τα πήγαιναν καλύτερα υπό ένα ανταγωνιστικό καθεστώς που θα ανεχόταν και άλλα είδη μεταλλικού χρήματος εκτός από τον χρυσό.

6. Βλ. Guilo Gallarotti, *The Anatomy of an International Monetary Regime: the Classical Gold Standard, 1880–1914* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1995), σσ. 78–85.

7. Βλ., για παράδειγμα, Yeager, *International Monetary Relations*, σσ. 260–265· Henry Hazlitt, *The Inflation Crisis, and How to Resolve It* (Ίρβινγκτον-ον-Χάντσον, Νέα Υόρκη: Foundation for Economic Education, [1978] 1995), σσ. 173–174· Rothbard, *A History of Money and Banking in the United States* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2002), σσ. 159–169. Βλ. επίσης τις παραπομπές στο Barry Eichengreen, *Globalizing Capital* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ: Princeton University Press), κεφ. 2.

8. Για τον κανόνα χρυσού συναλλάγματος, βλ. Yeager, *International Monetary Relations*, σσ. 277– 290· Murray N. Rothbard, «The Gold-Exchange Standard in the Interwar Years», στο Kevin Dowd και Richard H. Timberlak, επιμ., *Money and the Nation State* (Νιου Μπράνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ: Transaction, 1998), σσ. 105–165.

9. Αυτή η πρακτική ήταν διαδεδομένη ακόμη και πριν αποκτήσουν τα γραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας την ιδιότητα του νόμιμου μέσου πληρωμής το 1833, κυρίως λόγω της καθιέρωσης μονοπωλιακού καθεστώτος για τον χρυσό μετά το 1821.

10. Βλ. την επισκόπηση στο Eichengreen, *Globalizing Capital*, κεφ. 2, ενότητα για τις φάσεις του κανόνα χρυσού.

11. Οι κυβερνήσεις συμφώνησαν σε αυτή την αρχή στη Διάσκεψη της Γένοβας, που πραγματοποιήθηκε από τις 10 Απριλίου έως τις 19 Μαΐου 1922. Βλ. Rothbard, «The Gold-Exchange Standard in the Interwar Years», σ. 130· Carole Fink, *The Genoa Conference: European Diplomacy, 1921–1922* (Τσάπελ Χιλ: University of North Carolina Press, 1984).

12. Μία από τις λίγες χώρες που απείχαν από τη συμμετοχή σε αυτό το σύστημα ήταν η Γαλλία. Το κύριο κίνητρο ήταν η αποφυγή πολιτικής εξάρτησης από τις αγγλοσαξονικές χώρες. Η ίδια η Banque de France ακολουθούσε επί μακρόν την πολιτική δημιουργίας εξάρτησης των ξένων τραπεζών από αυτήν.

13. Για το σύστημα του Bretton Woods, βλ. ιδίως Jacques Rueff, *The Monetary Sin of the West* (Νέα Υόρκη: Macmillan, 1972)· Henry Hazlitt, *From Bretton Woods to World Inflation* (Σικάγο: Regnery, 1984)· Eichengreen, *Globalizing Capital*, κεφ. 4· Leland Yeager, «From Gold to the Ecu: The International Monetary System in Retrospect», στο Kevin Dowd και Richard H. Timberlake, επιμ., *Money and the Nation State* (Νιου Μπράνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ: Transaction, 1998), σσ. 88–92.

14. Αυτός ήταν ένας από τους λόγους για τους οποίους η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου — υπό την ηγεσία του Lord Keynes— πίεζε στη διάσκεψη του Bretton Woods για μια ριζικά διαφορετική μεταπολεμική συγκρότηση. Αντί να προωθεί περαιτέρω την τραπεζική με κλασματικά αποθεματικά, πρότεινε την καθιέρωση χάρτινου χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας για ολόκληρο τον κόσμο. Ανέμενε ότι θα είχε μεγαλύτερη επιρροή στην κατανομή του παγκόσμιου χάρτινου χρήματος απ' όση θα μπορούσε να ελπίζει ότι θα είχε στην κατανομή των δολαρίων των ΗΠΑ.

15. Βλ. Roland Vaubel, «The Political Economy of the International Monetary Fund», στο R. Vaubel και T.D. Willets, επιμ., *The Political Economy of International Organizations: A Public Choice Approach* (Μπόλντερ, Κολοράντο: Westview Press, 1991), σσ. 204–244· Alan Walters, *Do We Need the IMF and the World Bank?* (Λονδίνο: Institute of Economic Affairs, 1994)· Jörg Guido Hülsmann, «Pourquoi le FMI nuit-il aux Africains?», *Labyrinthe* 16 (φθινόπωρο 2003).

16. Βλ. George Ayittey, *Africa in Chaos* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1998), σσ. 270 κ.ε., όπου ο συγγραφέας εξετάζει τις περιπτώσεις της Ζάμπιας, της Ρουάντας, της Σομαλίας, της Αλγερίας και της Μοζαμβίκης.

17. Βλ. ιδίως τη Β΄ Σύνοδο του Βατικανού, *Gaudium et Spes* (1965)· John Paul II, *Sollicitudo Rei Socialis* (1988)· του ιδίου, *Centesimus Annus* (1991). Η *Populorum Progression* του Paul VI (1967), η οποία πραγματευόταν τα οικονομικά της ανάπτυξης, επικεντρωνόταν στις πιο προβληματικές πτυχές του διεθνούς εμπορίου.

Κεφάλαιο 17: Διεθνή συστήματα χάρτινου χρήματος, 1971–;

1. Ωστόσο, παραβλέπονταν επί πολλά χρόνια. Η συνήθης εξήγηση αυτού του φαινομένου είναι πράγματι αβάσιμη. Σύμφωνα με αυτήν, οι διαφορετικές χώρες της παγκόσμιας οικονομίας μετά το 1971 συγκρίνονται με τους συμμετέχοντες σε μια οικονομία αντιπραγματισμού. Σκοπός ενός διεθνούς κανόνα χάρτινου χρήματος θεωρείται τότε ότι είναι να επιτρέψει μεγαλύτερο όγκο ανταλλαγών σε σύγκριση με την αρχική κατάσταση αντιπραγματισμού. Αλλά αυτές οι υποθετικές πρόσθετες ανταλλαγές είναι νοητές μόνον αν υπάρχει ήδη διεθνές χρήμα — και το ζητούμενο είναι να εξηγηθεί πώς συμβαίνει αυτό εξαρχής.

2. Πολλοί παρατηρητές έχουν παραπλανηθεί ως προς αυτό το σημείο, επειδή κατά την περίοδο μεταξύ 1948 και 1989 χορηγήθηκαν τεράστια ποσά δυτικής πίστωσης σε διεφθαρμένες κυβερνήσεις του Τρίτου Κόσμου χωρίς καμία απολύτως χρηματοοικονομική εξασφάλιση. Αλλά αυτά ήταν πολιτικά δάνεια. Σκοπός τους δεν ήταν η απόκτηση χρηματικού τόκου, αλλά η εξαγορά της υποστήριξης αυτών των κυβερνήσεων κατά τον Ψυχρό Πόλεμο.

3. Η δολαριοποίηση είναι ο πληρέστερος τρόπος με τον οποίο μια κυβέρνηση μπορεί να παραιτηθεί από τον έλεγχό της επί της παραγωγής χρήματος. Αντιθέτως, η δημιουργία νομισματικού συμβουλίου αφήνει ακόμη ανοικτή τη δυνατότητα ταχείας επιστροφής σε εθνικό χάρτινο χρήμα. Βλ. Nikolay Gertchev, «The Case against Currency Boards», *Quarterly Journal of Austrian Economics* 5, αρ. 4 (2002).

4. Έχουμε αναλύσει λεπτομερέστερα την εξέλιξη του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος και την εμφάνιση του ευρώ στο Jörg Guido Hülsmann, «Schöne neue Zeichengeldwelt», επίλογος στο Murray Rothbard, *Das Schein-Geld-System* (Γκρέφελφινγκ: Resch, 2000), σσ. 111– 154.

5. Για μια εκ των έσω εικόνα των συγκρούσεων και των αντιπαραθέσεων πίσω από την ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση, βλ. Bernard Connolly, *The Rotten Heart of Europe* (Λονδίνο: Faber and Faber, 1995).

6. Σε κάθε χώρα, ο τραπεζικός κλάδος υπόκειται σε ρυθμίσεις για να περιοριστούν ορισμένες από τις υπερβολές της τραπεζικής με κλασματικά αποθεματικά. Η αυστηρότητα αυτών των ρυθμίσεων ποικίλλει από χώρα σε χώρα, και οι τράπεζες που λειτουργούν με έδρα τις λιγότερο ρυθμιζόμενες χώρες διαθέτουν επομένως ανταγωνιστικό πλεονέκτημα έναντι των άλλων τραπεζών. Ωστόσο, οι κίνδυνοι της αυξημένης δραστηριότητάς τους γίνονται αισθητοί ακόμη και στις περισσότερο ρυθμιζόμενες χώρες, επειδή οι διεθνείς επιχειρηματικοί δεσμοί δημιουργούν επιδράσεις διάχυσης. Πιο πρόσφατα, επομένως, αρκετές κυβερνήσεις προσπάθησαν να θεσπίσουν διεθνή πρότυπα για τη ρύθμιση του τραπεζικού κλάδου. Ειδικότερα, επιδιώκουν να επιβάλουν στις τράπεζες με κλασματικά αποθεματικά μια ελάχιστη απαίτηση κεφαλαιακών αποθεμάτων για τα δάνειά τους· και να συνδέσουν αυτά τα κεφαλαιακά αποθέματα και με τον κίνδυνο κάθε επιμέρους πίστωσης, όπως αυτός αξιολογείται βάσει τύπων που έχει αναπτύξει μια διεθνής επιτροπή. Οι δραστηριότητες των ρυθμιστικών αρχών συντονίζονται από την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών —BIS— στη Βασιλεία της Ελβετίας. Πρόσφατα δημοσίευσαν μια λεπτομερή πρόταση γνωστή ως «Συμφωνία της Βασιλείας ΙΙ» —Ιούνιος 2004. Ας τονίσουμε και πάλι ότι, υπό το πρίσμα της ανάλυσής μας, θα ήταν καταλληλότερο να καταργηθούν απλώς τα νομικά προνόμια του τραπεζικού κλάδου, αντί να προστίθενται νέες διεθνείς ρυθμίσεις πάνω στις πολυάριθμες εθνικές ρυθμίσεις.

7. Το ίδιο θα συνέβαινε σε εθνική κλίμακα αν υπήρχαν ανταγωνιστικές κεντρικές τράπεζες. Σε περιόδους πίεσης στα αποθεματικά, οι εμπορικές τράπεζες θα μπορούσαν τότε να απειλούν ότι θα στραφούν από τη μία κεντρική τράπεζα στην άλλη, καταδικάζοντας έτσι το σύστημα που εγκαταλείπουν. Αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους καμία τράπεζα δεν ανέλαβε ποτέ τις ευθύνες κεντρικής τράπεζας —δανειστή έσχατης καταφυγής— χωρίς να αποζημιωθεί με ένα νομοθετικά κατοχυρωμένο μονοπώλιο που εμπόδιζε μια τέτοια μετακίνηση. Η Τράπεζα της Αγγλίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα.

8. Βλ. Stephen F. Frowen, «The Functions of Money and Financial Credit: Their Objectives, Structure and Inbuilt Deficiencies», *Journal of the Association of Christian Economists* 14 (Φεβρουάριος 1993).

Συμπέρασμα

1. Pius XI, *Quadragesimo Anno*, §§101, 103.

2. John Paul II, *Centesimus Annus*, §42.

3. Δεν ισχυριζόμαστε, ασφαλώς, ότι κάθε κυβέρνηση ανεξαιρέτως πρόδωσε την εμπιστοσύνη του κοινού· μόνον ότι αρκετές το έκαναν κατά τα τελευταία τριακόσια χρόνια. Οι αποφάσεις τους μας έδωσαν τους σημερινούς νομισματικούς θεσμούς. Η συμμαχία με τον τραπεζικό κλάδο προέκυψε απλώς από την τεχνική υπεροχή των τραπεζογραμματίων και του χάρτινου χρήματος ως μέσων αυτής της αθέμιτης αύξησης των εσόδων.

4. Pius XI, *Quadragesimo Anno*, §107· η έμφαση προστέθηκε.

5. Συγκεκριμένα σχέδια μεταρρύθμισης εξετάζονται, για παράδειγμα, στα Ludwig von Mises, *Theory of Money and Credit* (Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1980), μέρος 4· Murray N. Rothbard, *The Case Against the Fed* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1994)· Hans Sennholz, *Age of Inflation* (Μπέλμοντ, Μασαχουσέτη: Western Islands, 1979), κεφ. 6· του ιδίου, *Money and Freedom* (Σπρινγκ Μιλς, Πενσιλβάνια: Libertarian Press, 1985), κεφ. 8· του ιδίου, επιμ., *The Lustre of Gold* (Γουέστπορτ, Κονέκτικατ: Greenwood Press, 1975), μέρος 4· Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit, and Economic Cycles* (Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2006), κεφ. 9· Gary North, *Honest Money* (Φορτ Γουόρθ, Τέξας: Dominion Press, 1986), κεφ. 11–13· Edwin Vieira, *Pieces of Eight*, 2η έκδ. (Φρέντερικσμπεργκ, Βιρτζίνια: Sheridan, 2002)· και Pierre Leconte, *La tragédie monétaire*, 2η έκδ. (Παρίσι: François-Xavier de Guibert, 2003).

Βιβλιογραφία

Βιβλία και άρθρα

Anderson, Benjamin. *The Value of Money*. Ανατύπωση. Γκρόουβ Σίτι, Πενσιλβάνια: Libertarian Press, 1917.

Aquinas, άγιος Thomas. *Summa Theologica*. 5 τόμοι. Νέα Υόρκη: Benziger, 1948.

———. *Commentary on the Nicomachean Ethics*. 2 τόμοι. Σικάγο: Regnery, 1964.

———. *On Kingship, To the King of Cyprus*. Τορόντο: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1949.

Aristotle. *Politics*.

———. *Nicomachean Ethics*.

Atkeson, A., και P.J. Kehoe. «Deflation and Depression: Is There an Empirical Link?» *American Economic Review, Papers and Proceedings* 94 (Μάιος 2004).

Ayittey, George. *Africa in Chaos*. Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1998.

Azpilcueta, Martín de. «Commentary on the Resolution of Money». *Journal of Markets and Morality* 7, αρ. 1 (2004).

Baader, Roland. *Geld, Gold und Gottspieler*. Γκρέφελφινγκ: Resch, 2004.

Baird, Charles W. *Liberating Labor*. Γκραντ Ράπιντς, Μίσιγκαν: Acton Institute, 2002.

Bastiat, Frédéric. «Maudit Argent». *Journal des économistes* (Απρίλιος 1849)· σε μετάφραση στο *Quarterly Journal of Austrian Economics* 5, αρ. 3 (2002).

———. *Harmonies économiques*. 2η έκδ. Παρίσι: Guillaumin, 1851.

Bernanke, Ben. «Deflation: Making Sure "It" Doesn't Happen Here». Ομιλία ενώπιον του National Economists' Club. Ουάσινγκτον, D.C., 21 Νοεμβρίου 2002.

Bernholz, Peter. *Monetary Regimes and Inflation*. Τσέλτεναμ, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 2003.

Beutter, Friedrich. *Zur sittlichen Beurteilung von Inflationen*. Φράιμπουργκ: Herder, 1965.

———. «Geld im Verständnis der christlichen Soziallehre». Στο W.F. Kasch, επιμ., *Geld und Glaube*. Πάντερμπορν: Schöningh, 1979.

Blessing, Karl. «Geldwertstabilität als gesellschaftspolitisches Problem». Στο *Kirche und Wirtschaftsgesellschaft*. K. Hoffman, W. Weber και B. Zimmer, επιμ. Κολωνία: Hanstein, 1974.

Block, Walter. «Fractional Reserve Banking: An Interdisciplinary Perspective». Στο *Man, Economy, and Liberty*. Walter Block και Llewellyn H. Rockwell, Jr., επιμ. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1988.

Bodin, Jean. *Les six livres de la République*. Παρίσι: Jacques du Puys, 1576.

Böhm-Bawerk, Eugen von. *Capital and Interest*. Σάουθ Χόλαντ, Ιλινόι: Libertarian Press, 1959.

Borchert, Manfred. *Geld und Kredit*. Μόναχο: Oldenbourg, 2001.

Bordo, Michael D., και Angela Redish. «Is Deflation Depressing? Evidence from the Classical Gold Standard». NBER Working Paper αρ. 9520. Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: National Bureau of Economic Research, 2003.

Brants, Victor. *L'économie politique au Moyen-Age: esquisse des théories économiques professées par les écrivains des XIIIe et XIVe siècles*. Ανατύπωση. Νέα Υόρκη: Franklin, 1970.

Braudel, Fernand P., και Frank Spooner. «Prices in Europe from 1450 to 1750». Στο *The Cambridge Economic History of Europe*. Τόμ. 4. E.E. Rich και C.H. Wilson, επιμ. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1967.

Bridrey, Émile. *La théorie de la monnaie au XIVe siècle, Nicolas Oresme*. Παρίσι: Giard & Brière, 1906.

Burdekin, R.C.K., και P.L. Siklos, επιμ. *Deflation: Current and Historical Perspectives*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2004.

Buridan, Jean. «Extrait des "Questions sur la Politique d'Aristote"». Στο *Traité des monnaies et autres écrits monétaires du XIVe siècle*. C. Dupuy, επιμ. Λυών: La manufacture, 1989.

Burns, Arthur R. *Money and Monetary Policy in Early Times*. Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, 1927 1965.

Cantillon, Richard. *La nature du commerce en général*. Παρίσι: Institut national d'études démographiques, 1997.

Cantor, Paul. «Hyperinflation and Hyperreality: Thomas Mann in Light of Austrian Economics». *Review of Austrian Economics* 7, αρ. 1 (1994).

Carrier, Hervé. *Nouveau regard sur la doctrine sociale de l'église*. Βατικανό: Παπικό Συμβούλιο «Δικαιοσύνη και Ειρήνη», 1990.

Chafuen, Alejandro A. *Faith and Liberty: The Economic Thought of the Late Scholastics*. 2η έκδ. Νέα Υόρκη: Lexington Books, 2003.

Chown, John E. *A History of Money*. Λονδίνο: Routledge, 1994.

Clapham, John Harold. *The Bank of England: A History, 1694–1914*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1944 1970.

Condillac, Etienne de. *Le commerce et le gouvernement*. 2η έκδ. Παρίσι: Letellier, 1795.

Connolly, Bernard. *The Rotten Heart of Europe*. Λονδίνο: Faber and Faber, 1995.

Copernicus, Nicolas. «Traité de la monnaie». Στο *Traité de la première invention des monnoies, de Nicole Oresme… et Traité de la monnoie, de Copernic*. L. Wolowski, επιμ. Παρίσι: Guillaumin, 1864.

Coughlin, Charles E. *Money! Questions and Answers*. Ρόγιαλ Όουκ, Μίσιγκαν: National Union for Social Justice, 1936.

d'Azeglio, Luigi Taparelli. *Saggio teoretico di diritto naturale appogiato sul fatto*. 5 τόμοι. Παλέρμο: Antonio Muratori, 1840–1843.

Dempsey, Bernard W. *Reorganization of Social Economy; The Social Encyclical Developed and Explained*. Νέα Υόρκη: Bruce Pub., 1936–1937.

———. *Interest and Usury*. Ουάσινγκτον, D.C.: American Council of Public Affairs, 1943.

———. *The Functional Economy*. Ένγκλγουντ Κλιφς, Νιου Τζέρσεϊ: Prentice Hall, 1958.

———. *The Frontier Wage*. Σικάγο: Loyola University Press, 1960.

Dowd, Kevin. «The Emergence of Fiat Money: A Reconsideration». *Cato Journal* 20, αρ. 3 (2001).

Drinkwater, Francis H. *Money and Social Justice*. Λονδίνο: Burns, Oates & Washbourne, 1934.

Ederer, Rupert J. *The Evolution of Money*. Ουάσινγκτον, D.C.: Public Affairs Press, 1964.

Ehrenberg, Richard. *Das Zeitalter der Fugger: Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert*. Ιένα: Fischer, 1896.

Eichengreen, Barry. *Globalizing Capital*. 2η έκδ. Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ: Princeton University Press, 1998.

Fahey, Denis. *Money Manipulation and Social Order*. Δουβλίνο: Browne & Nolan, 1944.

Federal Reserve Bank of Cleveland. *Deflation—2002 Annual Report*. 9 Μαΐου 2003.

Fetter, Frank A. *The Principles of Economics*. Νέα Υόρκη: The Century Co., 1905.

Fink, Carole. *The Genoa Conference: European Diplomacy, 1921–1922*. Τσάπελ Χιλ: University of North Carolina Press, 1984.

Fisher, Irving. *Stabilized Money: A History of the Movement*. Λονδίνο: George Allen and Unwin, 1935.

Fratianni, Michele, και Franco Spinelli. *A Monetary History of Italy*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1997.

Friedman, Milton. «The Resource Cost of Irredeemable Paper Money». *Journal of Political Economy* 94, αρ. 3 (Ιούνιος 1986).

Friedman, Milton, και Anna Schwarz. *A Monetary History of the United States*. Σικάγο: University of Chicago Press, 1963.

Frowen, Stephen F. «The Functions of Money and Financial Credit: Their Objectives, Structure and Inbuilt Deficiencies». *Journal of the Association of Christian Economists* 14 (Φεβρουάριος 1993).

Gaettens, Richard. *Inflationen: Das Drama der Geldentwertungen vom Altertum bis zur Gegenwart*. 2η έκδ. Μόναχο: Pflaum, 1955.

Gallarotti, Giulio M. *The Anatomy of an International Monetary Regime: The Classical Gold Standard, 1880–1914*. Οξφόρδη: Oxford University Press, 1995.

Garrison, Roger W. «The Costs of a Gold Standard». Στο *The Gold Standard*. Llewellyn H. Rockwell, Jr., επιμ. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1992.

Gertchev, Nikolay. «The Case against Currency Boards». *Quarterly Journal of Austrian Economics* 5, αρ. 4 (2002).

Gide, Charles, και Charles Rist. *Histoire des doctrines économiques*. 6η έκδ. Παρίσι: Dalloz, 1944 2000.

Gillard, Lucien. «Nicole Oresme, économiste». *Revue historique* 279 (1988).

Goethe, Wolfgang. *Faust*.

Gouge, William M. *A Short History of Paper Money and Banking in the United States, to which is prefixed an Inquiry into the Principles of the System*. Ανατύπωση. Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, 1833 1968.

Grauwe, Paul de, και Theo Peeters. *The ECU and European Monetary Integration*. Μπέιζινγκστοουκ: Macmillan, 1989.

Grice-Hutchinson, Marjorie. *The School of Salamanca*. Οξφόρδη: Clarendon Press, 1952.

———. *Economic Thought in Spain*. L. Moss και C. Ryan, επιμ. Aldershot: Edward Elgar, 1993.

Groseclose, Elgin. *Money and Man: A Survey of Monetary Experience*. Νέα Υόρκη: Frederick Ungar, 1961.

Guynn, Jack. «Ethical Challenges in a Market Economy». Ομιλία στο Bridgewater College, Bridgewater, Βιρτζίνια. 11 Απριλίου 2005.

Haberler, Gottfried von. *Der Sinn der Indexzahlen*. Τύμπινγκεν: Mohr, 1927.

Habiger, Matthew. *Papal Teaching on Private Property, 1891 to 1991*. Λάναμ, Μέριλαντ: University Press of America, 1990.

Hammond, Bray. *Banks and Politics in America*. Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ: Princeton University Press, 1957.

Hawtrey, Ralph G. *A Century of Bank Rate*. 2η έκδ. Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, 1962.

Hayek, Friedrich August. *Monetary Nationalism and International Stability*. Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, 1937 1964.

———. *Free Choice in Currency*. Λονδίνο: Institute of Economic Affairs, 1976.

Hazlitt, Henry. *The Inflation Crisis, and How to Resolve It*. Ίρβινγκτον-ον-Χάντσον, Νέα Υόρκη: Foundation for Economic Education, 1978 1995.

———. *From Bretton Woods to World Inflation*. Σικάγο: Regnery, 1984.

Henning, Friedrich-Wilhelm. *Handbuch der Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutschlands*. Τόμ. 1. Πάντερμπορν: Schöningh, 1991.

Hepburn, A. Barton. *History of Coinage and Currency in the United States and the Perennial Contest for Sound Money*. Λονδίνο: Macmillan, 1903.

Hesse, Helmut, και Otmar Issing, επιμ. *Geld und Moral*. Μόναχο: Vahlen, 1994.

Hodge, Ian. *Baptized Inflation*. Τάιλερ, Τέξας: Institute for Christian Economics, 1986.

Höffner, Josef. *Christliche Gesellschaftslehre*. Κέβελαερ: Butzon & Bercker, 1997.

Holzbauer, Georg. *Barzahlung und Zahlungsmittelversorgung in militärisch besetzten Gebieten*. Ιένα: Fischer, 1939.

Hoppe, Hans-Hermann. *A Theory of Socialism and Capitalism*. Βοστώνη: Kluwer, 1989.

———. *The Economics and Ethics of Private Property*. Βοστώνη: Kluwer, 1993.

———. «How Is Fiat Money Possible?—or, The Devolution of Money and Credit». *Review of Austrian Economics* 7, αρ. 2 (1994).

———. *Democracy—The God That Failed*. Νιου Μπράνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ: Transaction, 2001.

Hoppe, Hans-Hermann, Jörg G. Hülsmann και Walter Block. «Against Fiduciary Media». *Quarterly Journal of Austrian Economics* 1, αρ. 1 (1998).

Huber, Joseph, και James Robertson. *Creating New Money*. Λονδίνο: New Economics Foundation, 2000.

Huerta de Soto, Jesús. «New Light on the Prehistory of the Theory of Banking and the School of Salamanca». *Review of Austrian Economics* 9, αρ. 2 (1996).

———. «Juan de Mariana: The Influence of the Spanish Scholastics». Στο *15 Great Austrian Economists*. Randall Holcombe, επιμ. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1999.

———. *Money, Bank Credit, and Economic Cycles.* Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2006.

Hulme, Anthony. *Morals and Money*. Λονδίνο: St. Paul Publications, 1957.

Hume, David. *Essays*. Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1987.

Humphrey, Thomas. «John Wheatley's Theory of International Monetary Adjustment». *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly* 80, αρ. 3 (1994).

Hülsmann, Jörg Guido. *Logik der Währungskonkurrenz*. Έσεν: Management Akademie Verlag, 1996.

———. «Toward a General Theory of Error Cycles». *Quarterly Journal of Austrian Economics* 1, αρ. 4 (1998).

———. «Schöne neue Zeichengeldwelt». Επίμετρο στο Murray Rothbard, *Das Schein-Geld-System*. Γκρέφελφινγκ: Resch, 2000.

———. «Has Fractional-Reserve Banking Really Passed the Market Test?» *Independent Review* 7, αρ. 3 (2003).

———. «Pourquoi le FMI nuit-il aux Africains?» *Labyrinthe* 16 (φθινόπωρο 2003).

———. «Optimal Monetary Policy». *Quarterly Journal of Austrian Economics* 6, αρ. 4 (2003).

———. «Legal Tender Laws and Fractional-Reserve Banking». *Journal of Libertarian Studies* 18, αρ. 3 (2004).

———. «The Political Economy of Moral Hazard». *Politická ekonomie* (Φεβρουάριος 2006).

Jouvenel, Bertrand de. *Du pouvoir*. Γενεύη: Bourquin, 1945.

Kant, Immanuel. «Zum Ewigen Frieden—ein philosophischer Entwurf». *Werkausgabe*. Τόμ. 11. Φρανκφούρτη: Suhrkamp, 1991.

Kasch, Wilhelm F. «Geld und Glaube. Problemaufriß einer defizitären Beziehung». Στο *Geld und Glaube*. W. Kasch, επιμ. Πάντερμπορν: Schöningh, 1979.

Kaspers, Wolfgang. «The Liberal Idea and Populist Statism in Economic Policy: A Personal Perspective». Στο *Do Ideas Matter? Essays in Honour of Gerard Radnitzky*. Hardy Bouillon, επιμ. Βρυξέλλες: Centre for the New Europe, 2001.

Kemmerer, Donald L., και C. Clyde Jones. *American Economic History*. Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, 1959.

Kershner, Howard. *God, Gold, and Government*. Ένγκλγουντ Κλιφς, Νιου Τζέρσεϊ: Prentice-Hall, 1957.

Kimball, James. «The Gold Standard in Contemporary Economic Principles Textbooks: A Survey». *Quarterly Journal of Austrian Economics* 8, αρ. 3 (2005).

Kinsella, Stephan. «Punishment and Proportionality: The Estoppel Approach». *Journal of Libertarian Studies* 12, αρ. 1 (1996).

———. «A Libertarian Theory of Contract». *Journal of Libertarian Studies* 17, αρ. 2 (2003).

Kirshner, Julius. «Raymond de Roover on Scholastic Economic Thought». Εισαγωγή στο R. de Roover, *Business, Banking, and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe*. Σικάγο: University of Chicago Press, 1974.

Kuznetsov, Yuri. «Fiat Money as an Administrative Good». *Review of Austrian Economics* 10, αρ. 2 (1997).

Langholm, Odd. *Economics in the Medieval Schools: Wealth, Exchange, Value, Money and Usury According to the Paris Theological Tradition, 1200–1350*. Λέιντεν: Brill, 1992.

Lapidus, André. «Une introduction à la pensée économique médiévale». Στο *Nouvelle histoire de la pensée économique* 1. A. Béraud και G. Faccarello, επιμ. Παρίσι: La Découverte, 1992.

———. «Metal, Money, and the Prince: John Buridan and Nicholas Oresme after Thomas Aquinas». *History of Political Economy* 29 (1997).

Law, John. *Money and Trade Considered etc.* Εδιμβούργο: Anderson, 1705.

Leconte, Pierre. *La tragédie monétaire*. 2η έκδ. Παρίσι: François-Xavier de Guibert, 2003.

Locke, John. «Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money» (1691). Στο P.H. Kelly, επιμ., *Locke on Money*. Οξφόρδη: Clarendon Press, 1991.

Long, Stephen D. «Bernard Dempsey's Theological Economics: Usury, Profit, and Human Fulfillment». *Theological Studies* 12, αρ. 1 (1996).

———. *Divine Economy: Theology and the Market*. Λονδίνο: Routledge, 2000.

Lottieri, Carlo. *Denaro e comunità*. Νάπολη: Alfredo Guida, 2000.

Luschin von Ebengreuth, Arnold. *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte*. Ανατύπωση της 2ης έκδ. Ντάρμστατ: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1926 1976.

Machlup, Fritz. *Die Goldkernwährung*. Χάλμπερστατ: Meyer, 1925.

Mäkeler, Hendrik. «Nicolas Oresme und Gabriel Biel: Zur Geldtheorie im späten Mittelalter». *Scripta Mercaturae* 37, αρ. 1 (2003).

Mariana, Juan de. (1609) «A Treatise on the Alteration of Money». *Journal of Markets and Morality* 5, αρ. 2 (2002).

Menger, Carl. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. Βιέννη: Braumüller, 1871.

———. *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere*. Λειψία: Duncker & Humblot, 1883.

———. «Geld». *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* 4 (1909). Ανατυπώθηκε στο Carl Menger, *Gesammelte Werke*. Τόμ. 4. 2η έκδ. Τύμπινγκεν: Mohr, 1970.

Messner, Johannes. *Das Naturrecht*. 6η έκδ. Ίνσμπρουκ: Tyrolia, 1966.

Meyer, Matthias. *Kirchen und soziale Marktwirtschaft—eine ordnungspolitische Perspektive*. Βερολίνο: Stiftung Marktwirtschaft, 2003.

Mises, Ludwig von. *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*. Λειψία: Duncker & Humblot, 1912· μετάφραση: *The Theory of Money and Credit*. Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1980.

———. *Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik*. Ιένα: Fischer, 1928.

———. *Socialism*. Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1981.

———. *Nationalökonomie*. Γενεύη: Union, 1940.

———. *Human Action*. Έκδοση *Scholar's Edition*. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1998.

Mishkin, Frederic S. *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. 7η έκδ. Νέα Υόρκη: Addison Wesley, 2003.

Montesquieu, Charles de. *De l'esprit des lois*. Παρίσι: Gallimard/Pléiade, 1951.

Mote, Frederick W. *Imperial China: 900–1800*. Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 2000.

Nederman, C.J. «Community and the Rise of Commercial Society: Political Economy and Political Theory in Nicholas Oresme's De Moneta». *History of Political Thought* 21, αρ. 1 (2000).

Nell-Breuning, Oswald von. «Geldwesen und Währung im Streit der Zeit». *Stimmen der Zeit* 63, αρ. 10 (Ιούλιος 1933).

———. *Reorganization of Social Economy: The Social Encyclical Developed and Explained*. Μιλγουόκι: Bruce, 1936.

———. «Geld». *Lexikon für Theologie und Kirche*. Τόμ. 4. 2η έκδ. Φράιμπουργκ: Herder, 1960.

Nell-Breuning, Oswald von, και J. Heinz Müller. *Vom Geld und vom Kapital*. Φράιμπουργκ: Herder, 1962.

Nocken, Ulrich. «Die Große Deflation: Goldstandard, Geldmenge und Preise in den USA und Deutschland 1870–1896». Στο *Geld und Währung vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. A. Béraud και G. Faccarello, επιμ. Στουτγάρδη: Franz Steiner, 1993.

Noonan, John T. *The Scholastic Analysis of Usury*. Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 1957.

North, Gary. *Honest Money*. Φορτ Γουόρθ, Τέξας: Dominion Press, 1986.

———. *An Introduction to Christian Economics*. Ντάλας, Τέξας: The Craig Press, 1973.

Novak, Michael. *Catholic Ethics and the Spirit of Capitalism*. Νέα Υόρκη: Simon & Schuster, 1982.

———. *Spirit of Democratic Capitalism*. Νέα Υόρκη: Simon & Schuster, 1982.

Olszak, Norbert. *Histoire des banques centrales*. Παρίσι: Presses Universitaires de France, 1998.

Oresme, Nicholas. «Treatise on the Origin, Nature, Law, and Alterations of Money». Στο *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents*. Charles Johnson, επιμ. Λονδίνο: Thomas Nelson and Sons, 1956.

Ottavj, Christian. *Monnaie et financement de l'économie*. 2η έκδ. Παρίσι: Hachette, 1999.

Parker, Geoffrey. «Die Entstehung des modernen Geld- und Finanzwesens in Europa 1500–1730». Στο C.M. Cipolla και K. Borchardt, επιμ., *Europäische Wirtschaftsgeschichte*. Τόμ. 2, *Sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert*. Στουτγάρδη: Gustav Fischer, 1983.

Passage, H. du. «Usure». *Dictionnaire de Théologie Catholique* 15. Παρίσι: Letouzey et Ane, 1909–1950.

Perrot, Étienne. *Le chrétien et l'argent—Entre Dieu et Mammon*. Παρίσι: Assas éditions/Cahiers pour croire aujourd'hui. Συμπλήρωμα αρ. 13 (1994).

Pesch, Heinrich. *Lehrbuch der Nationalökonomie* 5. Φράιμπουργκ του Μπράισγκαου: Herder, 1923.

Plato. *The Laws*.

Poughon, Jean-Michel. «Les fondements juridiques de l'économie politique». *Journal des Économistes et des Études Humaines* 1, αρ. 4 (1990).

Ptolemy of Lucca. *On the Government of Rulers*. Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press, 1997.

Quillet, Jeanne, επιμ. *Autour de Nicole Oresme. Actes du Colloque Oresme organisé à l'Université de Paris 12*. Παρίσι: Bibliothèque de l'histoire de la philosophie, 1990.

Rau, Karl Heinrich. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. 7η έκδ. Λειψία και Χαϊδελβέργη: 1863.

Redish, Angela. *Bimetallism—An Economic and Historical Analysis*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2000.

Reisman, George. *Capitalism*. Οτάβα, Ιλινόι: Jameson Books, 1996.

Ricardo, David. «Proposals for an Economical and Secure Currency». *Works and Correspondence*. Piero Sraffa, επιμ. Τόμ. 4. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1951–1973.

———. *Principles of Political Economy and Taxation*. Λονδίνο: Penguin, 1980.

Rittmann, Herbert. *Deutsche Geldgeschichte seit 1914*. Μόναχο: Klinkhardt & Biermann, 1986.

Roover, Raymond de. *Business, Banking, and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe*. Σικάγο: University of Chicago Press, 1974.

Rose, Tom. *God, Gold, and Civil Government*. Μέρσερ, Πενσιλβάνια: American Enterprise Publications, 2002.

Rothbard, Murray N. «New Light on the Prehistory of the Austrian School». Στο *The Foundations of Modern Austrian Economics*. Edwin G. Dolan, επιμ. Κάνσας Σίτι: Sheed & Ward, 1976.

———. *What Has Government Done to Our Money?* 4η έκδ. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1990.

———. *The Mystery of Banking*. Νέα Υόρκη: Richardson & Snyder, 1983.

———. *Man, Economy, and State*. 3η έκδ. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1993.

———. *The Case against the Fed*. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 1994.

———. *Economic Science before Adam Smith*. Τσέλτεναμ, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 1995.

———. *The Ethics of Liberty*. 2η έκδ. Νέα Υόρκη: New York University Press, 1998.

———. «The Gold-Exchange Standard in the Interwar Years». Στο *Money and the Nation State*. Kevin Dowd και Richard H. Timberlake, επιμ. Νιου Μπράνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ: Transaction, 1998.

———. *America's Great Depression*. 5η έκδ. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2000.

———. *A History of Money and Banking in the United States*. Όμπερν, Αλαμπάμα: Ludwig von Mises Institute, 2002.

Rueff, Jacques. *The Monetary Sin of the West*. Νέα Υόρκη: Macmillan, 1972.

Rugina, Angel. *Geldtypen und Geldordnungen*. Στουτγάρδη: Kohlhammer, 1949.

Rushdoony, Rousas John. *The Institutes of Biblical Law*. Νέα Υόρκη: The Craig Press, 1973.

———. *The Roots of Inflation*. Βαγιεσίτο, Καλιφόρνια: Ross House Books, 1982.

———. «Hard Money and Society in the Bible». Στο *Gold Is Money*. Hans Sennholz, επιμ. Γουέστπορτ, Κονέκτικατ: Greenwood, 1975.

Salin, Pascal. *La vérité sur la monnaie*. Παρίσι: Odile Jacob, 1990.

———. *La concurrence*. Παρίσι: Presses Universitaires de France, 1991.

Salins, Antoine de, και François Villeroy de Galhau. *Le développement moderne des activités financiers au regard des exigencies éthiques du Christianisme*. Βατικανό: Libreria Editrice Vaticana, 1994.

Sargent, T.J., και F.R. Velde. *The Big Problem of Small Change*. Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ: Princeton University Press, 2002.

Say, Jean-Baptiste. *Traité d'économie politique*. 6η έκδ. Παρίσι: Guillaumin, 1841.

Schefold, Bertram, επιμ. *Vademecum zu einem Klassiker der mittelalterlichen Geldlehre*. Ντίσελντορφ: Wirtschaft & Finanzen, 1995.

Schneider, Jakob Hans Josef. «Oresme, Nicolas». *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Τόμ. 6. Νορντχάουζεν: Bautz, 1993.

Schumpeter, Joseph A. *A History of Economic Analysis*. Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1954.

———. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Λονδίνο: Allen & Unwin, 1944.

———. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. 4η έκδ. Βερολίνο: Duncker & Humblot, 1934 1993.

Selgin, George. «On Ensuring the Acceptability of a New Fiat Money». *Journal of Money, Credit, and Banking* 26 (1994).

———. *Less Than Zero*. Λονδίνο: IEA, 1997.

Selgin, George, και Lawrence White. «How Would the Invisible Hand Handle Money?» *Journal of Economic Literature* 32, αρ. 4 (1994).

———. «A Fiscal Theory of Government's Role in Money». *Economic Inquiry* 37 (1999).

Sennholz, Hans, επιμ. *Gold Is Money*. Γουέστπορτ, Κονέκτικατ: Greenwood Press, 1975.

———. *Age of Inflation*. Μπέλμοντ, Μασαχουσέτη: Western Islands, 1979.

———. *Money and Freedom*. Σπρινγκ Μιλς, Πενσιλβάνια: Libertarian Press, 1985.

———, επιμ. *The Lustre of Gold*. Ίρβινγκτον-ον-Χάντσον, Νέα Υόρκη: Foundation for Economic Education, 1995.

Skousen, Mark. *Economics of a Pure Gold Standard*. 3η έκδ. Ίρβινγκτον-ον-Χάντσον, Νέα Υόρκη: Foundation for Economic Education, 1996.

Smith, Adam. *The Wealth of Nations*. Νέα Υόρκη: Modern Library, 1776 1994.

Smith, Vera C. *The Rationale of Central Banking and the Free Banking Alternative*. Ιντιανάπολις: Liberty Fund, 1990.

Souffrin, Pierre, και Alain P. Segonds, επιμ. *Nicolas Oresme. Tradition et innovation chez un intellectuel du XIVe siècle*. Παρίσι: Belles Lettres, 1988.

Sprenger, Bernd. *Das Geld der Deutschen*. 2η έκδ. Πάντερμπορν: Schöningh, 1995.

Steuart, James. *An Inquiry Into the Principles of Political Economy*. Λονδίνο: Millar & Cadell, 1767.

Strohm, Christoph. «Götze oder Gabe Gottes? Bemerkungen zum Thema "Geld" in der Kirchengeschichte». *Glaube und Lernen* 14 (1999).

Suhle, Arthur. *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert*. 8η έκδ. Βερολίνο: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975.

Sumner, William G. *History of Banking in the United States*. Νέα Υόρκη: Augustus M. Kelley, 1896 1971.

Tocqueville, Alexis de. *L'Ancien régime et la Révolution*. Παρίσι: Michel Lévy frères, 1856.

Tortajada, Ramon. «La renaissance de la scolastique, la Réforme et les théories du droit naturel». Στο *Nouvelle histoire de la pensée économique* 1. A. Béraud και G. Faccarello, επιμ. Παρίσι: La Découverte, 1992.

Vaubel, Roland. «The Political Economy of the International Monetary Fund». Στο *The Political Economy of International Organizations: A Public Choice Approach*. A. Béraud και G. Faccarello, επιμ. Μπόλντερ, Κολοράντο: Westview Press, 1991.

Vermeersh, A. «Interest». *Catholic Encyclopedia* 8 (1910).

———. «Usury». *Catholic Encyclopedia* 15 (1912).

Viner, Jacob. «Religious Thought and Economic Society». *History of Political Economy* 10, αρ. 1 (άνοιξη 1978).

Virgil, Michel, επιμ. *The Social Problem*. Τόμ. 2, *Economics and Finance*. Κόλετζβιλ, Μινεσότα: St John's Abbey, χ.χ.

Wagner, Adolf. *Die russische Papierwährung—eine volkswirtschaftliche und finanzpolitische Studie nebst Vorschlägen zur Herstellung der Valuta*. Ρίγα: Kymmel, 1868.

Walters, Alan. *Do We Need the IMF and the World Bank?* Λονδίνο: Institute of Economic Affairs, 1994.

Weber, Wilhelm. *Geld und Zins in der spanischen Spätscholastik*. Μύνστερ: Aschendorff, 1962.

Wheatley, John. *The Theory of Money and Principles of Commerce*. Λονδίνο: Bulmer, 1807.

White, Lawrence H. *The Theory of Monetary Institutions*. Οξφόρδη: Blackwell, 1999.

———. «The Federal Reserve System's Influence on Research in Monetary Economics». *Econ Journal Watch* 2, αρ. 2 (2005).

Williams, Jonathan κ.ά. *Money: A History*. Λονδίνο: Palgrave Macmillan, 1998.

Wilson, Rodney. *Economics, Ethics, and Religion*. Νέα Υόρκη: New York University Press, 1997.

Wittreck, Fabian. *Geld als Instrument der Gerechtigkeit. Die Geldrechtslehre des Hl. Thomas von Aquin in ihrem interkulturellen Kontext*. Πάντερμπορν: Schöningh, 2002.

Woods, Thomas. «Money and Morality: The Christian Moral Tradition and the Best Monetary Regime». *Religion & Liberty* 13, αρ. 5 (Σεπτέμβριος/Οκτώβριος 2003).

———. *The Church and the Market*. Λάναμ, Μέριλαντ: Lexington Books, 2005.

Yeager, Leland B. *International Monetary Relations*. Νέα Υόρκη: Harper & Row, 1966.

———. «From Gold to the Ecu: The International Monetary System in Retrospect». Στο *Money and the Nation State*. Kevin Dowd και Richard H. Timberlake, επιμ. Νιου Μπράνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ: Transaction, 1998.

———. *Ethics as Social Science: The Moral Philosophy of Social Cooperation*. Τσέλτεναμ, Ηνωμένο Βασίλειο: Edward Elgar, 2001.

Zube, John. *Stop the Legal Tender Crime*. Berrima, Αυστραλία: Research Centre for Monetary and Financial Freedom, χ.χ.

Αγία Γραφή

New American Bible. Ουάσινγκτον, D.C.: Διάσκεψη Καθολικών Επισκόπων των Ηνωμένων Πολιτειών, 2003.

Κείμενα της Καθολικής Εκκλησίας

Lagasse, Paul κ.ά., επιμ. *Columbia Encyclopedia Britannica*. 6η έκδ. Gale Group, 2003.

Παπικό Συμβούλιο για τη Δικαιοσύνη και την Ειρήνη. *Compendium of the Social Doctrine of the Church*. Βατικανό: Libreria Editrice Vaticana, 2004.

Πάπας John Paul II. *Veritatis Splendor* (1993).

Πάπας John Paul II. *Centesimus Annus* (1991).

Πάπας John Paul II. *Sollicitudo Rei Socialis* (1988).

Πάπας Paul VI. *Populorum Progression* (1967).

Β΄ Σύνοδος του Βατικανού. *Gaudium et Spes* (1965).

Πάπας John XXIII. *Mater et Magistra* (1961).

Πάπας Pius XI. *Quadragesimo Anno* (1931).

Πάπας Leo XIII. *Rerum Novarum* (1891).

Πάπας Leo XIII. *Arcanum Divinae* (1880).

Πάπας Innocent III. «Quanto». *Decretalium Gregorij Papae Noni Compilatio*, βιβλίο II, τίτλος XXIII, κεφάλαιο XVIII, στήλες 809–810 1199.